

14
3
C
9

ANTONII GENUENSIS

In Regia Neapolitana Academia
ETHICAE PROFESSORIS
ELEMENTORUM
ARTIS LOGICOCRITICAE
LIBRI V.

EDITIO TERTIA NEAPOLITANA

Multo auctior & emendatio.

NEAPOLI,
EX TYPOGRAPHIA BENEDICTI GESSARI.
MDCCLIII.

Superiorum Facultate.

*Apes debemus imitari, quae vagantur, & flores
ad mel faciendum idoneos carpunt, deinde quidquid
attulere disponunt, ac per favos digerunt, & ut Vir-
gilius noster ait,*

liquentia mella
Stipant, & dulci distendunt nectare cellas.
Concoquamus ergo illa, alioquin in MEMORIAM
ibunt, non in INGENIUM. Seneca epist. 84.

ILLUSTRISSIMO VIRO,

Litterarum Neapolitanarum Maecenati
optimo,

REGII FISCI PRAESIDENTI

MATTHAEO DE SARNO

ANTONIUS GENUENSIS

S. D.

Gregie factum est & praeclare,
Matthaeae de Sarno vir amplif-
sime, ab iis, qui veterum Respo-
s. 17
legibus atque decretis insue-
runt, quoniam quum aliis mul-
ta in his, tum illud non de-
creverunt, ut in illis homini-
bus praecipue ornandis atque
illustrandis ratio haberetur maxima, qui & plu-
rimum forent ipsi consequuti in bonis studiis
atque honestis artibus, &, quocumque possent
modo, cives suos in literis repurgandis & au-
gendis

gendis juvissent. Eam ob rem veteres non modo Mercurium, & Orpheum, & Apollinem, & Æsculapium inter Deos retulerunt, sed eos quoque maximopere concelebrarunt, qui aut lectissimis bibliothecis, aut doctis congressibus literas seu jacentes excitare, seu rudes perpolire studuerunt, veluti Philadelphum Ægyptii, Attalum Pergameni, Maecenatem Romani, alique alios. Quod egregie, ut dixi, & praeclare factum est; non enim video qua in re utilior esse Reipublicae optimus civis possit, nisi in hac sit, qua ad sapientiam suos & exemplis & opibus adhortatur: quandoquidem si, ut gravissime dictum est a Platone, *tunc sunt Resp. beatæ, quum aut Philosophi regnant, aut Reges philosophantur*, is facit ut & beati sint populares sui, & publica eorum res augeat in dies, atque floreat, & apud finitimas nationes (quod commodi publici interest plurimum) per omnium ~~res~~ celebretur. Quae quum sint, nemo est, qui minus recte a me factum dicere possit, quod Tibi potissimum hunc meum libellum dicere censuerim. Tu enim es, qui quum & sis ipse in melioribus litteris, iis potissimum quibus hominum vita & beatitudo continetur, non mediocriter versatus; & agnoscas quantum sit in vera sapientia ad beate vivendum momenti, quantumque ea ad optimum Reip. statum faciat, refertissimam incredibili impensa omnigenorum librorum bibliothecam extruxisti, & viros quoque in omni litterarum genere cultissimos ex abditis laribus in publicum commercium revocatos, liberali congressu, doctisque sermonibus accepisti

cepisti, & qua exemplo, qua adhortationibus
effecisti, ut *antiqui rursus* abolerentur *vestigia*,
quae inter nostros adhuc restabant. Tantam ani-
mi magnitudinem, communis civium boni amo-
rem, rerum maximarum providentiam, aeternis
monumentis veteres sacravissent: nos vero nullo
illustrabimus? Equidem quod ad me attinet,
vir illustrissime, etsi intelligam me nec munifi-
centiae erga me tuae, nec existimationi de te
meae, satis posse facere; at certum mihi est
qualicumque potius, quam nullo grati animi
argumento, haec testificari. Non est, fateor,
liber meus, rerum sublimium copia refertus:
non antiqua eruditione distinctus: ne ad Cri-
tolai quidem libram expensus: e parvo est agel-
lo munusculum: est tenuitati parentis par: Ars
est philosophandi, plana ea, & in medio omni-
bus posita: admoneo potius in ea tirones, quam
doceo: virorum doctissimorum, qui periculis
suis viam nobis patefecerunt, praecepta memo-
ro: sed ea explico paullo clarius & distinctius,
quam caeteri facere solent: nova quoque via
& ratione trado. Hunc librum tibi do atque
dedico, nec dubito, quin acquissimo sis ani-
mo accepturus: scis enim probe, summis viris,
& quum gentilitia virtute ac nobilitate, tum po-
tissimum sua claris, atque supra reliquorum morta-
lium sortem positis, non tam munera, quam offe-
rentium animum pensari. Accedit eodem, quod
liber meus in tua est bibliotheca natus, in
ea etiam educatus: si quid in eo boni est, to-
tum quum tibi, tum etiam doctissimis viris,
qui domi tuae tam frequentes, tamque doctos

agitant congressus, acceptum debeo: ergo & hoc
etiam nomine te omnium maxime spectat. Quid,
si ita mihi beato esse liceat, ut liberorum tuo-
rum, quorum prope divinam ingenii vim ad-
mirari soleo, literariae institutioni usui sit fu-
turus? Satis tum grande laboris mei proemium
retulisse fatebor. Vale, vir praestantissime, &
Reipublicae bono nate.

Dabam Neapoli Kalendis Septembribus
anno vulgaris epochae 1745.

PRAE.

P R A E F A T I O

PRIORIS EDITIONIS.

ADOLESCENTIBUS PHILOSOPHIS.

ANTONIUS GENUENSIS

S.

*Rodeunt, optimae spei adolescentes,
Elementa Artis Logicocriticae.
Ea in Metaphysica generali indi-
gitaveram: nunc, postquam intel-
lexi studiose ea a vobis expeti, pu-
blica ex privatis facio.*

*Quae maxime in rem vestram
communem fient.*

*Prius vero quam ad ejus adgredi-
mini lectionem libelli, quibus vos opere magno esse oratos
volo, eloquar. Adesse paratos audio, qui plurima mihi
vertant crimini. Primum, etiamnum, inquirunt, Logicae
elementa? Ligna in lucum defers. Atque hi si perpen-
dant hominum eruditionem perpetuo augeri, perpoliri, la-
tissime provehi, is & artem philosophandi augeri, per-
poliri, latissime provehi inficiari nequeunt, nec iis irasci,
qui in id operam locant suam. Quid quod non dum ar-
tem Logico criticam undique perfectam habemus ullam?
Frontem contraxistis? At tum demum scitote omnibus
numeris absolutam datum iri Artem hanc, quum omnibus
numeris absoluta humana erit sapientia, idest quum ho-
minum animi eo, unde sunt profecti, remearint.*

Deinde non probant libertatem philosophandi tam saepe commendari. Quod ego duplici, eoque gravissimo consilio feci: nam nec philosophari eos censeo, qui in aliorum verba, etiam invita ratione, jurant; & veteres me docuerunt res, ut nimiam olim servitutem, quam Semi Christiani plerique Platoni & Aristoteli serviverunt, perniciosam fuisse Religioni, ita esse posse, quam Itali Transmontanis serviunt. Forte fallor: at non certe fallor, si praecavisse non omnino superfluum putem. Accedit eodem, quod nulla quum sit in Europa gens mentis acumine, atque robore Italis par, nequeo non interdum mecum ipse subirasce hujusce in re literaria servitutis, in quam ire occoepimus: ita enim efficitur, ut qui natura ceteros antecellimus, inertia sequamur.

Praeterea non placet, me damnatae memoriae libros quosdam indicasse. Sed hi si meminerint me aut indiguisse tantum eos, ex quibus profeci, ne ingratus viderer, aut sicubi commendo, addidisse, si per Ecclesiam liceat, paulo fortassis aequiores in me erunt. Ceteroquin sic habeant, me nec scriptum velle, sed ne cogitatum quidem, quod ullo modo damnat Ecclesia: gravissimi enim illius Cypriani verbi non modo recorder, sed reminiscor, non habet Deum Patrem, qui non habet Ecclesiam Matrem.

Tum, me non raro satyrico perficuisse sale viros doctos, dant crimini. Id vero ego non recolo: in vitia paullo vehementius invecitum, fateor: hominibus pepercit. Dissentio plerumque a viris doctis: eorum refello sententias: ineptas quasdam opiniones, perridiculas dico. At non idcirco clarissimorum virorum doctrinae detractum volo. Eos vereor: commendo passim. Tantum ut ne etiam sine ratione eorum valeat autoritas, praescaveo. In hanc indurui sententiam, hominum esse neminem, qui quidpiam rationi praescribere valeat: Deo tantum, & Ecclesiae, cui Dei adest Spiritus, Mentem omnem dedidi: cetera liber sum. Hanc mihi qui libertatem invidet, is me ex homine pecudem efficere conatur.

Tandem & hoc ajunt, me timidos atque lentos
in

in philosophando efficere adolescentes, quod mentis brevitate, & imbecillitate tam saepe praedico. Ita, inquiunt, despondent animos tirones philosophi. Quid? adulari fas est iis, qui fidei sunt meae concrediti? inanis spei plenos dimittere? Ita confidentes, ut ea etiam pro veris affirmant, quae ignorant? Ego vero contra nunquam tam bene cum adolescentibus agi intelligo, quam quum ut in affirmando cauti sint monentur. Non eo igitur in philosophando lentos, sed cautos efficio tirones meos.

Atque haec erant, quibus vos, optimae Spei adolescentes, oratos valebam. Vos autem alloquor, quod pro-
vectos philosophos nec tantum habere otii puto, ut pu-
rilia haec legant; nec si habeant legere amem: nimis enim eorum reformido iudicia. Quas vero hoc libello res complexus sim, qui sequitur ostendet capitum index. Re-
stat ut vos moneam, habere quidem vos posse Artis Lo-
gicae libros plurimos, seu hunc, seu alios, idque parvu-
lo impendio: Logici vero ut sitis non ita facile efficere
posse: non enim libri, aut pauca artis praecepta id effi-
ciunt, sed EXERCITATIO. Exercere ergo mentis vi-
res necesse est eum, qui logicus, idest perspicax veri in-
vestigator, & disceptator esse vult. Id ut sciretis, mea,
atque vestra intererat maxime. Valete. Neapolis Anno
Epochae Chr. 1745.

P R A E F A T I O

SECUNDAE EDITIONIS.

LECTORI PHILOSOPHO.

UID altera hac editione praestiterim, paucis accipe, benevole lector. Primam editionem ab operatum mendis, quae irrepsierant plurima, detergi: loca etiam quaedam luxata restitui: sed & meas non paucas hallucinationes emendavi; quaedam obscura illustravi: plura adjeci exempla, longo exercitio expertus, ea, quippe quae Inductionis loco sunt, generalioribus praeceptis intelligendis, non idonea tantum, sed esse necessaria. Jam praecepta, quae mihi aut lectione, aut meditatione suppetierunt, quaeque e tironum re fore censui, multa addidi. Nihil de integrorum capitum accessione dicam, quam tu ex Indice magno compendio petere potes. Intellexi autem esse plures, qui cuperent, non omnino Peripateticae Logicae oportere oblivisci, quod sint in illa quaedam, quae scire, si non ad perquirendum, ad disserendum saltem sit necesse: itaque morem gessi, ac selectiora apposui. Nam etsi ne speraverim quidem futuros, qui Elementis hisce nostris in tironum institutione uterentur; tamen postquam mihi esset allatum, usurpari ea a quibusdam, & viris quidem doctis atque eruditis, nullius utilitati, si quae hinc derivari potest, deesse volui: quamquam veteris Graecorum Sophistarum Logicae praecepta tanta perspicuitate & elegancia parvo libello complexus est vir clarissimus Jacobus Facciolatus, ut non videam

videam quid hac in parte desiderari possit. Inde ego plura descripsi, ac tanta religione, ut ne verba quidem immutari sim passus. Jam vero eandem ob rem avidissime admonitiones virorum quorundam arripui; quasdam etiam provocavi, ut iis in tuam utilitatem proficerem. Nec vero ob hanc aliud grati animi testimonium expe-
nisi ut & tu proficias; non mente tantum & ratione, sed & in publicam felicitatem amore. Scito id mihi maximum esse laborum meorum proemium, ac votorum quoque, si mihi persuadere possim, quidquam in communem Patriae utilitatem contulisse.

Vides hic, Lector, epistolae duas Beatissimi Patris nostri ac Pontificis Summi BENEDICTI XIV, alteram, qua primis meis litteris, quibus illum humillime oraveram, ut liceret tanto NOMINI Metaphysicam scribere, honorificentissime annuit: alteram, qua librorum meorum munusculis acceptis, pro summa ejus in litterarum studiosos humanitate & munificentia, gratias quoque agit, ac gravissimum de Logica nostra interferit judicium. Velim tibi persuadeas, me quidem, in hoc praesertim opusculo, quod ego privatae Scholae causa ediderim, nihil honoris cupiditate fecisse, sed soli tirorum philosophorum utilitati litasse; sed (cur dissimulem?) impense tamen fuisse delectatum doctorum hominum approbatione, quam ego vix optassem, imprimis autem Pontificis Maximi, quem non solum ut Patrem & Ecclesiae Magistrum, qua pietate par est, veneror, sed ut virum & omnigenae eruditionis, & judicii exquisiti & acris magnopere vereor. Quod ego quum ex aliis ejus multis & praeclaris libris, tum vero praecipue ex pene aureo opere De Synodo nuper intellexi, E penitissimis illud divinarum Scripturarum, Conciliorum, ac Patrum fontibus expressum est, tanta rerum utilium ubertate, tantoque orationis nitore & vi, ut melioribus Patrum monumentis confidenter aequiparaverim. Cur igitur ego tanti hominis judicium mihi maximo honori non tribuissem? Cur non eo superbiissem? nisi si aut omnia superbiissime contemnerem, aut stupidus nihil aesti-

acstimare scirem. Tu interim ut lubet judicato: neque enim iudicium tuum impedire volo.

Prius vero quam tibi dicam vale, est cur me fortassis causam dicere compellas. Ecquid! Non tu, inquis, vereris, ne Menckenio non parva appendix accedas? Tertia Metaphysicae pars brevi sequetur: Elementa Theologiae premuntur: paratur Ethica. Nempe in quem tandem annum?

Aut quia non sentis, quod clamas, rectius esse,

Aut quia non firmus rectum defendis; & haeres,

Nequicquam coeno cupiens evellere plantam.

Atqui ego te rerum humanarum peritiozem habebam.

Non tu hoc etiam memoriter memorabis,

Carmina proveniunt animo deducta sereno?

Nam ego & propositum insto, & fidem, ita me Deus adjuvet, liberabo. Sed tu humanus non es, qui terris jactatum & alto, urges. Scito tamen, me ita liberaturum fidem, ut tertiam tantum Metaphysicae partem sim editurus: cetera mihi exoptatissimum otium erit. Cur ita? scilicet ego ne illam? quae me? ne si usurpare, quidem liceat. Procul o procul este profani. Ne tu quidem valde quaesieris, oro:

..... miser quibus
Horat. Intentata nitet! Me tabula sacer
Votiva paries indicat, uvida
Suspendisse. potenti
Vestimenta Maris Deo.

Quid, inquis, huc diriguera? Nimis es monogrammus. Nempe Phocionis gravissimi verbi recordor, oportere philosophorum non verba tantum, sed syllabas esse breves. Quid quod tertia ipsa Metaphysicae pars erit monogramma? vereor ne & anonyma. Cave tu illam nomines, si vis esse sapiens. Vides ne me etiam jocari? Itaque

Quid sit futurum cras, fuge quaerere, &

Quem fors dierum cumque dabit, lucro

Appone . . . . . Vale.

Dabam Neapoli anno Epochae Christianae

CIO. IO. CC. XXXXVIII. Kalend. Nov.

CA.

CAPITUM

I N D E X.

PROLEGOMENA.

De artis Logicocriticae natura , origine , & progressu . pag. 1

LIBER PRIMUS.

De natura & operationibus mentis , de morbis intellectus , deque causis errorum , atque de morborum horum & errorum remediis & curatione . 29

Cap.I.	De natura & operationibus mentis .	30
Cap.II.	De animi morbis , deque causis ignorantiae & errorum generatim .	40
Cap.III.	De causis errorum in animo existentibus , & primum de duabus prioribus .	45
Cap.IV.	De erroribus , qui ex affectibus nascuntur .	57
Cap.V.	De erroribus qui ex corpore originem ducunt .	68
Cap.VI.	De externis errorum causis .	86

LIBER SECUNDUS.

De ideis , idearumque objectis & signis . 99

Cap.I.	De idearum natura & origine .	100
Cap.II.	De idearum generibus .	107
Cap.III.	Observationes Logicae circa naturam & affectiones idearum .	120
Cap.IV.	Prima & generica divisio objectorum idearum nostrarum , tum sapientiae humanae .	127
	Cap.	

Cap.V. De studio Metaphysicae , & Theologiae.	131
Cap.VI. De studio Physicae & Matheseos .	142
Cap.VII. De studio Ethicae .	148
Cap.VIII. De vocabulorum natura generatim .	156
Cap.IX. De vocabulis idearum simplicium & notionum compositarum .	163
Cap.X. De vocabulis substantiarum & modorum .	168
Cap.XI. De vocabulis relativis .	178
Cap.XII. De vocabulis notionum abstractarum .	182
Cap.XIII. De vocabulorum fine , imperfectione , usu , & abusu .	189
Cap.XIV. De enunciationibus sive propositionibus.	196
Cap.XV. De enunciationum proprietatibus .	202

LIBER TERTIUS.

De vero & falso , deque criteriis veri generatim . 207

Cap.I. De vero & falso , deque variis animi humani statibus , quod ad veritatem attinet .	208
Cap.II. De scientia & fide .	216
Cap.III. De veri & falsi tessera .	223
Cap.IV. De probabilitate .	236
Cap.V. Quae viae sint homini propositae ad cognitionem comparandam , eaeque viae explicatae generatim .	247

LIBER QUARTUS.

De usu auctoritatis , & arte critica . 252

Cap.I. De recto sensuum usu , deque sensuum provincia , & de experimentis atque observationibus rite instituendis .	253
Cap.II. De auctoritate humana .	261
Cap.III. De auctoritate divina .	279
Cap.IV. Quanam ratione dignosci possit quanam sine Dei verba .	287
Cap.	

Cap.V. De Librorum divinorum interpretatione.	294
Cap.VI. De librorum mendis	306
Cap.VII. Quod veteres quum Librarii, tum Critici, alique impostores, libros aut depravare, aut sup- ponere consueverint, & quod quaedam sint indicia, quibus integri a corruptis, genuini a spuris discer- ni possint.	316
Cap.VIII. De arte hermeneutica.	324

LIBER QUINTUS.

De iis quae ad ratiocinium pertinent. 331

Cap. I. De dimetienda & augenda capacitate men- tis.	332
Cap.II. Quanta sit cognitionis humanae extensio.	346
Cap.III. De attentione intendenda.	356
Cap.IV. De ratiocinii natura & generibus.	365
Cap.V. De ratiocinandi formis veteribus usurpatis.	373
Cap.VI. De methodo generatim, tum de iis metho- di ratiocinandi regulis, quae utrique methodo, com- positionis scilicet, & resolutionis, sunt commu- nes.	376
Cap.VII. De methodi analiticae regulis.	384
Cap.VIII. De methodo Synthetica.	391
Cap. IX. Appendix Christiani Wolfii De Methodo Mathematica brevis commentatio.	394
Cap.X. De arte Syllogistica.	410
Cap.XI. Disputandi regulae.	418
Cap.XII. Sophismatum genera.	424
Epistola ad Antonium Contium super natura & ori- gine idearum.	433

PRIMA SUMMI PONTIFICIS AC BEATISSIMI PATRIS
NOSTRI BENEDICTI XIV. AD

AUTOREM EPISTOLA.

DILECTO FILIO ANTONIO GENOVESI.

*Benedictus PP. XIV. Dilecte fili, salutem,
& Apostolicam Benedictionem.*

Abbiamo ricevuta una sua lettera degli 8., ed abbiamo anche letta la lettera Dedicatoria dell'Opera, ch'ella vuole stampare e dedicarci. In senso di pura verità le diremo, riconoscerci immeritevoli e della dedica, e delle lodi, quando esse non fossero appoggiate al sincero affetto e stima, che facciamo delle Lettere e Letterati, fra' quali ella ha un posto tanto riguardevole. Accettiamo intanto la Dedica, e la ringraziamo, dandole con pienezza di cuore l'Apostolica Benedizione. Datum Romae apud Sanctam Mariam Majorem die 14. Julii 1747. Pontificatus nostri anno septimo.

EPISTOLA ALTERA.

DILECTO FILIO ANTONIO GENOVESI.

*Benedictus PP. XIV. Dilecte fili, salutem,
& Apostolicam Benedictionem.*

Abbiamo ricevuto il regalo de' suoi libri, abbiamo letta la Dedicatoria, e la ringraziamo del regalo, e dell'onore, che ci ha fatto. Abbiamo scorso qualche cosa appartenente alla Logica, ed abbiamo ammirato il suo ingegno, e'l suo giudizio, nè punto dubitiamo, che tutto il rimanente non sia per essere uniforme. La prendiamo in parola, di quanto accenna di voler fare per le materie sacre (a). Ci conservi il suo affetto, e faccia capitale di Noi. Ed abbracciandola le diamo l'Apostolica Benedizione. Datum Romae apud Sanctam Mariam Majorem die 29. Augusti 1747. Pontificatus nostri anno octavo.

ARTIS.

(a) *Promiserat ei Autor Institutionem Theologicam propediem summo ejus nomini sacraturum. Quam cur demum suppresseris, longa est & molesta historia.*

PROLEGOMENA.

*De artis Logicocritica natura , ori-
gine , & progressu .*

BEATITUDINEM omnes ho-
mines desiderare , atque
ad eam vehementissimo
naturae desiderio ferri, no-
tius est , quam ut de-
monstratione egeat : nam
quum omnes homines na-
tura ipsa duce voluptatem

§. I.
Homines ad
beatitudi-
nem facti.

persequantur, dolorem averfentur, omniaque
voluptate , aut dolore moti agant; beatitudo
vero posita fit in perfecta , aequabili , & cer-
ta voluptate , miseria in dolore , quem nulla
consequitur voluptas ; perspicuum est , homi-
nes natura ipsa beatitudinem sequi , miseriam
averfari , dum voluptatem natura sequuntur ,
dolorem natura horrent .

§. 2. Porro perfecta , aequabilis , & cer-
ta voluptas , qua beatitudo continetur (ex
§. 1.) ex possessione summi boni nascitur :
nempe ut quodlibet bonum voluptatem in
nobis ingenerat , ita summum bonum aequa-
bilem , certam , perfectam . Voco autem per-
fectam , aequabilem , & certam voluptatem ,
qua nulla esse aut major , aut securior , &
magis duratura potest , quamque nullus me-
tus , nulla suspicio , nullus dolor interturbat .
Quicumque ergo beatitudinem adipisci vult ,
is studere debet , ut summum hoc & opti-
mum

In quo ea
fit posita .

A

mum

num bonum inveniat, eoque fruatur.

Quatenus in hac vita haberi potest. §. 3. Quum in praesente vita summum hoc bonum possidere, eoque frui nequeamus, ne perfectam quidem eam felicitatem, quoad vivimus, habere possumus. Sunt quinimmo necessariae quaedam in natura nostra doloris, & miseriae causae, idest tales, quas nulla vi, neque arte evellere queamus. Ergo quoniam dum vivimus undequaque beati esse non possumus, danda est opera, ut saltem quam minimis malis urgeamur, quam maximis vero bonis utamur, idest ut res quae in nobis dolorem, aut voluptatem creare possunt, cognoscamus, iisque recte uti & frui discamus, quo vitam tranquillam, & liberam vivere possimus.

Ad eam necessaria sapientia. §. 4. Jam nec perfecta illa felicitas, nec praesens illa tranquillitas sine sapientia obtineri potest: nam nec quae ignoramus appetere, aut fugere possumus, nec sine sapientia directrice, etiam si sciamus, recte sequi, aut fugere. Necessaria ergo homini sapientia est, seu illam perfectam beatitudinem sequi velit, seu hanc praesentis vitae tranquillitatem sibi conciliare.

Quid sapientia, quid ratio. §. 5. Est autem sapientia rerum Eternarum, factarum, & possibilem, earumque causarum, finium, relationum, usum scientia, aut, quod alii malunt, scientia bonorum, & malorum discernendorum. Scientia vero cognitio certa & evidens usu rationis comparata: Ratio autem vis percipiendi, intelligendi, & cogitandi, atque ex positis principiis ratiocinandi. Et recta quidem ratio, quae solidis principiis nititur, & iusto, atque necessario ordine ratiocinatur, seu quae nihil ex datis principiis concludit, nisi quod in illis continetur, & ex iis necessario profici-

PROLEGOMENA.

ficiscitur: corrupta, & falsa, quae aut non solidis principiis utitur, aut ex solidis principiis non iusta infert consequentia. Sapientiam ergo hanc, & rectam rationem ut sibi comparent homines, qui natura beati esse cupiunt, oportet.

§. 6. Id autem fit *Philosophia*, seu studio sapientiae: nempe si quilibet studeat 1. ut rationem augeat 2. ut regulis certis, velut oculum instrumentis, formet 3. ut a morbis sive naturae, sive consuetudinis purget 4. ut rationis sic auctae, formatae, purgatae ope scientiam rerum aeternarum, factarum, & possibilem, earum usum, & finium acquirat 5. ut hanc scientiam ad usum vitae referat, idest, ut doceat *rebus uti, & frui*, animoque pacato, erecto, & libero vivere, quod est vitam non ex affectibus, & sensibus, ut bruta, sed ex recta ratione instituire, quemadmodum veteres loquebantur Philosophi.

Quid philosophia.

§. 7. Et ad sapientiam quidem hanc comparandam natura ipsa nos incitat 2. Desiderio sapientiae, & sciendi curiositate 2. *rationis* munere, qua ornati nascimur 3. studio commodi 4. studio voluptatis 5. egestate, unde illud, *quid non explorat egestas* 6. rerum pulcherrimarum, quas sensibus obicit, apparatu. Itaque barbarae ipsae nationes nulla aliorum institutione eruditae, his causis subagitatae, ad plurimam sapientiam pervenerunt, & si non sublimes, atque abstractas, practicas saltem veritates, idest vitae recte transigendae praecepta acquisiverunt.

A natura ad sapientiam impellimur.

§. 8. Sed fatendum est ingenue, sine Arte aliqua, & Institutione 1. sero tandem, quippe per longas ambages, ad sapientiam perveniri 2. falsam plerumque scientiam acquiri

Necessaria tamen Ars philosophandi

4. confu-
sam etiam, & obscuram. Quum qui arte
philosophandi, majorum disciplina utitur
1. citius 2. facilius 3. rectiore via, ad ma-
jorem, clariorem, & sinceriorem, atque uti-
liorem scientiam pervenit. Ars igitur hæc,
institutio, disciplina, præcipue cum homi-
num vita brevissima sit, & plurimis incom-
modis distracta, intellectus supra brevitatem
& imbecillitatem impatiens, & inconstans, sa-
pientiae amatori necessaria est ne dum utilis.

Quid Logica §. 9. Vacari autem hæc Ars solet Lo-
gica, Dianoetica, Ars cogitandi, Dialecti-
ca, aliisque nominibus. Nos artem Logico-
criticam appellamus. Est enim *Ars*, quæ
rationem, & judicium auget, format, atque
regit in sapientiae studio. Itaque quod ea di-
scamus, & viribus intellectus nostri uti in
pervestiganda, & discernenda veritate, & re-
cte, perspectæque de aliorum cogitatis judi-
care, & rite ratiocinari, ac differere, Lo-
gica est, Critica, & Dialectica.

Unde nata §. 10. Consecta autem est ars Logicocri-
tica 1. ex ipso naturæ lumine, & pruden-
tia 2. sedulo studio, experimentis, exerci-
tio 3. quod mireris, ex ipsis aberrationibus;
seu erroribus. Nam primum omnes homi-
nes in veritatis investigatione naturali qua-
dam prudentia regi solent, quæ primas phi-
losophandi regulas suppeditat. Deinde exer-
citiū, studium, experimenta vias verita-
tis inquirendæ plurimas patefecerunt, aut
quia capacitatem adauxerunt, aut quia er-
rores, & errorum causas, ac fontes detexe-
runt. Tandem errores cum aliorum, tum
nostri, ubi animadvertuntur, mirifice nos
Quæ ejus veras sapientiae adipiscendæ vias docet.
officia. §. 11. Ex his vero patet, artem hanc
non

non esse artem pompae, & victoriae amorem rikandi, qualis olim apud Graecos Philosophos, quorum artis principium fuisse id, quod visum fuisset disputanti, officium vero contentionem, finem victoriam, scribit Clemens Alexandrinus (a): deinde apud Peripateticos, quorum ars, inquit Baconus, (b) disputationes alit, & ad professoria tantum munera valet, non ad naturam detegendam, & artes promovendas humano generi utiles. Tum patet autem istam non esse quarundam tantum Disciplinarum peculiarem, sed generalem, & ad omnes scientias facilius, brevius, ordinatius discendas, aut tradendas comparatam. Itaque longe aberrant ii, qui solum Geometriae studium pro arte Logica satis esse arbitrantur: nempe eo studio plurimum quidem mens in veritatis inquisitione juvatur, aut quia capacior, aut quia perspicacior, & in ratiocinando, atque computando dexterior efficitur; sed ad omnium disciplinarum studium, quod Logicae officium est, minime praeparatur.

§. 12. Praeterea patet artem hanc non esse continendam iis terminis, quibus in scholis coerceri solet, nimirum solo disputandi, & ratiocinandi studio, ita ut ab arte Critica separetur, seu arte aliorum cogitata intelligendi, & perpendendi: quum enim sapientiam, aut ratiocinio nostro & experimentis, aut aliorum sensu, & auctoritate acquiramus, jungenda est Dialectica, quae ratiocinium format, cum Critica, quae nos de aliorum auctoritate, & sensu judicare docet. Imperfectae sunt igitur Logicae omnes, in quibus Critica desideratur, quales bona earum

A 3 rum

(a) *Stromaton lib. 1.*

(b) *Praefatione in novum organum.*

rum pars, quae hucusque sunt editae. Sed ut quid in hac arte omnium certe utilissima praestitum sit, cognoscatur, paulo altius de ejus origine, & progressu differemus.

Artis Logicae historia.

§. 13. Historiam Logicae, praeter alios, tribus Libris nuper complexus est Vir eruditus Georgius Walchius (a). Vel minutissima quaeque magna industria vir doctus collegit. Nos pauca, & quae tironibus satis sint. Vetus est Litteratorum mos, ut, quum originem alicujus Artis quaerunt, ab Adamo initium faciant, qui mos eleganter *litteratorum borea* vocatur a Vico nostro (b). Hinc Logicam Adamiticam passim audias memorari. Et sane ad hanc Disciplinam quod attinet, quum Ada magna sapientia a Deo fuerit ornatus, dubitari non potest, quin usu rationis plurimum valuerit, idest quin egregius fuerit Logicus. Sed an Ada regulas recte ratiocinandi, & res naturae perquirendi in justam artem collectas filios suos, & nepotes docuerit, id vero est quod ignoramus. Haec vero ars est, cujus originem quaerimus, quae scilicet praeceptis constet, quaeque per manus tradatur certa disciplina.

Logica Adamitica.

Et aliarum veterum nationum.

§. 14. Idem dictum volo de ceteris antiquissimis hominibus, & nationibus. Non equidem dubito, quin homines antediluviani, ut & postdiluviani ad Graecas usque scholas & sapientiam coluerint, & plurima acute perviderint, & feliciter detexerint, ratione recte utentes, idest Logica naturali; at ante Graecorum Philosophorum aetatem Logicam in artem collatam fuisse, saltem quod sciamus, nego: quippe qui ex veterum monum-

(a) Extant in ejus *Parergis academicis editis* Lipsiae anno 1721.

(b) *Lib. 1. Scientiae novae* ed. 1739.

umentis, quae supersunt, nihil tale suspicari possum. Conjecturas vero leves pro factis obtrudere ejus est, qui garrere inutiliter velit.

§. 15. Consentiant igitur Eremiti, prima Eleatensium Logica. artis hujus rudimenta Eleatensibus Philosophis deberi, in primis Democrito, qui artem geometricarum demonstrationum quasi jure suo sibi adrogabat prae ceteris (a), et Zenoni Eleatensi, qui primus dialecticae inventor audit (b), quinque 430. circiter annis epocham Christianam antevertit. Reapse cum in schola Eleatensi studia geometrica floruerint, dubitari vix potest, quin apud eos ars analytica, & synthetica, adeoque ars dianoëtica, & Logica obtinuerit. Interim ex iis, quae de Eleatensium Logica habet Petrus Gassendus (c), & Jacobus Bruckerus (d), apparet ad Sophisticam, idest artem contentionum, & revincendi magis, quam docendi, horum Philosophorum Logicam, sero saltem, declinasse: nimirum aetatis, ut ego puto, vitio, quae Sophistae contendere magis, quam aut docere, aut scientiam rerum naturae promoverenirebantur, adeo ut praeclaros quoque Philosophos in idem vitium adducerent, quo auditoribus suis obsecundarent.

§. 16. Christianus Thomassius (e) opinatur, Socratem tandem, germaniae illum Philosophiae parentem, ejusque discipulum Platonem Philosophorum facile Principem, veram Logicam docuisse, & longe lateque promovisse. Ex scriptis sane Xenophontis, &

(a) Vide Clem. Alex. lib. 1. Strom.

(b) Laert. lib. 9.

(c) De orig. & var. Log. cap. 2.

(d) In hist. Philos. tom. 1.

(e) In Philos. Antica cap. 4. §. 7.

Platonis discimus, scholam Socraticam, & Platoniam acute definiisse, divisisse accurate, opportune dubitasse, diligenter, & ordine pervestigasse, argumentorum vim, & pondus solerter perpendisse, adeoque plurimum ratione; & iudicio valuisse. Tria autem sunt, quae potissimum Socraticae, & Platonicae scholae debemus 1. artem recte definiendi vocabula, & statum quaestionis constituendi, qua nihil est utilius, seu doceas, seu perquiras. veritatem 2. artem dubitandi opportune, quae totius Philosophiae principium est, tum argumentorum vim examinandi, sine qua nemo esse Philosophus potest: nam nec qui dubitare nescit praepudicia falsa, & errores unquam pernoscet, nec qui lance ponderandorum argumentorum caret, verum a falso ullo modo discernet 3. Inductionem analyticam, qua nihil validius ad veritatis inquisitionem esse censet, & jure quidem censet Franciscus Baconus: singularium enim doctrina, non Syllogismus, in naturae cognitionem nos ducit: *Syllogismus*, inquit ille, *assensum constringit, non res (a), nec par est naturae varietati, & subtilitati. (b).*

Aristoteles.

§. 17. Sed non dum tamen injustam artem Logica redacta ab ullo erat. Aristoteles primus id conatus est. Is fuit maximus scholae Platonicae alumnus, vir magno ingenio, & systematico. Testis est Franciscus Patricius, ab eo 123. libros Logicos, & Dialecticos scriptos fuisse, quorum magna hodie pars desideratur: qua de re consuli potest Joannes Gerardus Vossius *de origine, & constitutione Logicae cap. 10.* Mirari autem non debemus, virum doctum, & Geometriae peritum

(a) *In novo organo lib. 1. Aphorismo 13.*

(b) *Ibidem Aphorismo 24.*

nitum totam ferme Logicam in adornando syllogismo, atque sophisticis captionibus contexendis posuisse, omissa arte analytica, quae a sensibus, & particularibus excitat axiomata, & continenter, ac gradatim ascendit, ut ultimo loco perveniat ad generalia, quae vera detegendarum utilium veritatum via est: saeculo enim, & moribus sese aptavit: nam quum id temporis sophistica haec Dialectica regnaret, ut abunde ex Platonis libris constat, & in ea auditores suos instructos voluit vir doctus. Optandum esset, ut veritatis magis, quam famae, & philautiae consulisset (a). Qui minutiora hujus artis praecepta quaerat, is habet in Stanlejo, & Brukero. Sed Aristotelis Logicam a scholae tritis expeditam, elegantem, & lectu dignam dedit nuper vir politissimus Jacobus Facciolatus.

§. 18. Convertamus nunc nos ad Stoi- Stoicorum-
corum sectam, cujus auctor fertur Zeno
Citricus, & in qua Logicae studia florue-
runt maxime: quippe quod Stoici sine hac
arte neminem esse sapientem arbitrantur
(*). Ex hac schola emerfit Chrysippus qui
acutis disputationibus inclaruit 250. circiter
annis ante Epocham Christianam. Is libros
Logicos 311. scripsit, uti Laertius narrat
(b). Lepidissime autem Jupiter apud Lucia-
num (c) Chrysippi syllogismos frigidos vo-
cat. Kekermendus & in hac Stoicorum Lo-
gica eadem vitia, quae in tota Graecorum
sophistice notat. Itaque contendit, Stoico-
rum Logicam fuisse Chaos confusum ex syl-
logisticis formis, & mirificis argumentandi
spe-

(*) Alex. A.
prod. ad lib.
1. Top. pro-
prium phi-
losophi exi-
stimabant
beneficere-
re, idque
perfectissi-
mae esse
philosophiae
jactabant;
ideoque ex
illorum sen-
tentia phi-
losophus
non erat nisi
dialecticus.

(a) *Observatum id Socrati in hist. Eccles.*

(b) *Lib. 7. seg. 46.*

(c) *Tem. 2. operum pag. 205.*

speciebus. Negari tamen nequit, Stoicos accurate divisisse, definivisse perspecte, atque acute, & solide ratiocinatos fuisse, uti facile esset demonstrare ex Stoicorum libris, qui supersunt; quod probat germanam Logicam, saltem in rebus metaphysicis, & moralibus, non ignoravisse.

Epicuri.

§. 19. Accedamus ad Epicurum. Eum in hac arte nudum, & inermem fuisse censuit Cicero (a). Sed nimium fuisse in Epicurum Ciceronem apertum est (b). Nimirum contempsit Epicurus Stoicorum, & Peripateticorum Dialecticam, Sophisticam, & Eristicam, quae contendendo aptiores erant, quam inquirendae veritati: at artem Logico-criticam impense coluit, ut ex ejus Canonica, cujus Epitomen nobis servavit Laetius (c), & quam docte commentatus est Gassendus (d), apparet. Quinimo perspecte Walchium scripsisse censeo, ex Veteribus neminem Epicuro melius de re logica meritum esse.

§. 20. Censuit autem Epicurus omnem in Philosophia quaestionem institui posse, aut de rebus, aut de vocabulis. In quaestionibus de rebus duo momenta voluit ut observarentur, veritas, & veritatis criterium, Verita-

(a) De finibus lib. 1. cap. 7.

(b) Id. fortasse duabus ex causis. 1. quod Academicæ, & Stoicæ Philosophiæ, quibus adversabatur Epicurus, nimis faveret. 2. quod videre nimis eam sectam Romæ serpere, Patriæque moribus metueret: erant enim Epicurei & parci Deorum Cultores, & illicitarum voluptatum suaves. Vide Alianum in hist. var. lib. 9. cap. 12.

(c) Lib. 10. §gm. 30

(d) De origine, & varietate Logicae cap. 7.

ritatem aliam esse dicebat *essentiae*, aliam *judicii*, seu *enunciationis*. Veritatem *essentiae* vocabat id, quo *unaquaeque res in ipsa rerum natura existens sit id ipsum, quod est, nihil aliud*. Quo modo dicimus verum aurum, verum argentum, quum his metallis nihil alieni admixtum est, adeoque sunt id, quod natura sua esse debent. Veritas *judicii* dicebatur Epicuro *conformitas judicii aut mente comprehensi, aut ore pronunciati cum ipsa veritate essentiae*. Haec a nobis dicitur *veritas Logica*, de qua loco suo commodius.

§. 21. Quod ad veritatis criterium attinet, observavit, quod res, cujus veritas quaeritur, aut ad solam contemplationem, aut ad vitae quoque actionem spectat. Prioris generis esset ea quaestio, Sol ne circa Tellurem, an Tellus circa Solem moveatur? Alterius vero haec, Summum bonum in voluptate animi, an corporis positum sit? atque quaestiones omnes ad bona, & mala pertinentes. Res naturae, quae ad contemplationem spectant, percipi docuit, aut *sensu*, aut *mente*: res vero vitae & morales, seu bona & mala, ipso affectu, seu appetitu. Itaque tria veritatis criteria, seu *Judices* tres statuit: ex parte sensus *claram sensationem*: ex parte mentis *praenotionem* itidem *claram*: ex parte affectus ipsam *affectionem*, seu ipsum sensum voluptatis, & doloris. Singulis autem criteriis suos praefixit canones; unde ejus *Logica canonica*, idest *regulatrix*, est appellata. Operae pretium est paucis hos canones explicare.

§. 22. Ad *sensationem* canones retulit quatuor. 1. *Sensus* (idest organum sensus, ut oculi, aures, ac proinde impressio in sensibus facta) *nunquam fallitur* (quia non judicat):

dicat) : ac propterea omnis sensio, omnisque phantasiae, seu apparentiae perceptio (simplex perceptio) vera est.

2. *Opinio, seu iudicium est consequens sensuum, sensationique superadjecta, in quam veritas, aut falsitas cadit. Et veritas quidem si iudicium rei sit conforme, falsitas si a re discrepet.*

3. *Opinio illa vera est, cui vel suffragatur, vel non refragatur sensus evidentia. E.g. judico corpora esse gravia: huic iudicio sensus evidentia suffragatur: verum est igitur. Iudicio esse vacuum, non refragatur sensus: verum igitur. Hic canon ex neutra parte semper verus est: alioquin oporteret & Solem non esse majorem pedali magnitudine, qua videtur; & omnia insomnia, dum iis non refragetur sensus evidentia, vera esse. Scio Epicurum pleraque ob eum canonem his similia dixisse, sed ridicule tamen.*

4. *Opinio illa falsa est, cui vel refragatur, vel non suffragatur sensus evidentia. E.g. Judico nivem esse nigram; sensus evidentia refragatur: falsum ergo. Judico esse Centauros, non suffragatur sensus evidentia. Sed & hic canon ex utraque parte plerumque falsus est. Solem iudicio Tellure majorem: refragatur sensus, nec tamen falso judico. Mentem esse incorpoream judico: non suffragatur sensus, neque ideirco falsum.*

§. 23. Sequuntur canones praenotionis, seu anticipationis, & ipsi quatuor.

1. *Anticipatio est ipsa rei notio, sive definitio, sine qua quidquam quaerere, dubitare, opinari, imo & nominare non licet. Nos ideam, & notionem dicimus.*

2. *Omnis quae in mente est anticipatio, seu praenotio dependet a sensibus, idque vel incur-*

incurfione, vel proportionē, vel fimilitudine, vel compositionē. Incurfione, ut in rebus, quas videmus, audimus, tangimus &c. Proportionē, quo modo ex juſti hominis idea gigantem, ex idea collis altiffimum imaginamur montem. Similitudine veluti ex unius Elephantis idea Elephantum agmen imaginamur. Compositionē, quum notio per partes, licet non tota fimul, a ſenſibus pendet, qualis eſt idea montis aurei, aut fimiles. Potuit addere, & *abſtractionē*, quales ſunt ideae geometricae, quae omnes ab idea magnitudinis, haec a ſenſu, pendent.

§. 24. Addit canones affectionis quatuor.

1. *Ea voluptas, quae nullam habet adnexam moleſtiam amplectenda.*

2. *Ea moleſtia, quae nullam habet adnexam voluptatem fugienda.*

3. *Ea voluptas, quae aut majorem voluptatem impedit, aut gravioſiorem moleſtiam parit, fugienda.*

4. *Ea moleſtia, quae aut majorem moleſtiam avertit, aut uberiorem creat voluptatem, amplectenda.*

§. 25. His ſubjungit canones ad quaefiones de voce duos.

1. Dum loqueris delige voces communes, & perſpicuas, ne aut ignoretur quod velis, aut interpretando tempus fruſtra quaeras.

2. Dum audis id enitor, ut vim vocibus ſubjectam teneas, ne te, aut praec obſcuritate lateant, aut praec ambiguitate deludant.

Atque haec eſt quaſi epitome Epicurae canonicae. De qua, qui plura cupit, adeat Gaſſendum loco ſuperius laudato.

§. 26. Quamquam vero ex veteribus Philoſophis plures res dialecticas, & logicas traſtaſſent; contigit tamen, poſtquam Chriſtiana

Post veteres
una Aristo-
telis Logica
exculta.

siiana religio in orbem illuxit, ut solius ferme Aristotelis per plura saecula in his rebus ratio haberetur. Nam etsi primi Christiani litterati Eclectici fere omnes videntur fuisse (a) tamen Aristotelis Dialecticam elegisse prae omnibus, qui his studiis operam navabant, dubitari non potest. Hinc solius Aristotelis libri Logici, non omnes licet, ad nos pervenerunt. Jam vero Arabes in studiis Methaphysicis versatissimi, sola Aristotelis scripta in deliciis habuerunt. Quumque barbarorum incurusione omnia per Europam studia literarum pene essent extincta, qui illa post decimum saeculum restaurare caeperunt, Monachi potissimum, una Aristotelis scripta excolverunt, quae magna ex parte ab Arabibus male confuta & interpolata acceperant. Hinc ad decimum quintum usque Christianismi saeculum sola Aristotelis Logica ab iis, qui Scholastici vocati sunt, promota est: nec pura tamen, sed infinitis vocabulorum, & fictarum notionum monstris implicita (b).

Vitia logicae scholasticae. §. 27. In Scholasticorum Logica plura jam-

(a) Vide Clem. Alex. in 1. Strom.

(b) Foxius pag. 172. de Phil. stud. rat. barbaros, inquit, illos & immanes Sophistas, qui pro dialectica vera summulas, ut ipsi vocant, portentaque alia librorum horribilia nobis reliquerunt, quaeque magno Dei beneficio usque a doctis omnibus explosa cernimus, ne Dignos quidem judico, qui nominentur. Canus lib. 8. de locis cap. 1. Non intelligo, inquit, quid causae fuerit, ut doctis, ut sub dialecticae nomine exponibiles, obligationes, insolubiles, reflexivas, aliisque id genus monstra in scholas intruderint.

jamdudum notarunt viri docti (a), quae ad pauca referam.

1. Quum in Aristotelis verba jurassent, nullaue philosophandi libertate uterentur, artem hanc nullo modo promoveri potuerunt.

2. Eorum ars logica genuinas regulas recte cogitandi, & scientias, atque artes promovendi non attingit, sed tota est in sophisticis formis, & argutationibus occupata. Ars, inquit Baconus praefatione in novum organum, *quae disputationes alit, & ad professoria tantum munera valet, non ad naturam delegendam, & artes promovendas humano generi utiles.*

3. Persequitur ineptias, & quaestiones vanas de formalitatibus, eccicitatibus, quidditatibus, intentionibus, suppositionibus, exponibilibus, reduplicativis, particularisationibus, suppositis, mediatis, & immediatis, complexis & incomplexis, restrictionibus & amplificationibus, de infert & definit, de differt & infinito, de ita & sicut, de ascensu & descensu, atque infinitas alias nugas, in quibus nihil est boni succi, & damni plurimum ad mentem obscurandam, omnemque sapientiae gustum obtundendum. Non ego negaverim, iis temporibus, in quibus tota hominum scientia erat vitiligatio, utilem hanc artem fuisse: nunc in tanta artium, & scientiarum luce adhuc a plerisque retineri, id vero esse ajo, inventis frugibus glandibus vesci.

§. 28. Primi Laurentius Valla, Rudol. Logica re-
phus formatio.

(a) Erasmus in Moriae encomio, Ludovicus Vives de causis corruptarum artium, Trivicovius de Doctoribus Scholasticis, Henmannus, Launojus, Gassendus, aliique.

phus Agricola, Ludovicus Vives, Petrus Ramus, alique decimi quinti, & decimi sexti saeculi Scriptores, & viri docti, atque acuti adversus eam aetatis barbariem declamare caeperunt, atque Graecorum doctissimis, qui capta Graecia ad Italiam accurrebant, emulatione sui acuentibus studia, Graece sapere, & meliora, quam majores, dare. Sequentis mox est sub initium decimi septimi saeculi Baconus Baro de Verulamio, cui instauratae per Europam literae graviores magna ex parte debentur: Is novam Logicæ faciem induxit, de qua paulo diffusius nunc dicendum est.

Logica Baconi.

§. 29. Edidit Verulamius anno 1620. novum *Organum*, quo nomine Logicam, Aristotelem imitatus, designavit; Etenim Aristoteles Logicam appellabat *οργανον και χειρα φιλοσοφιας*, instrumentum, & manum Philosophiae. Organum autem illud novum Baconi ad doctrinam maxime rerum naturalium instructum est, & quidem tribus rationibus a vulgaribus Logicis diversum, *sine*, *inquirendi initiis*, & *ordine demonstrandi*.

§. 3. Finis ei praepositus est, ut artes vitae humanae utiles inveniantur, & augeantur, non argumenta ad quaestiones inanes perpetuandas. In inquirendi vero initiis omnium primum in dubium vocari praecipit principia quaedam & praepudicia communiter recepta, quae *idola* appellat: nam ea vim omnem ingenii ad naturam investigandam impediunt, & quasi retundunt. *Anticipations*; inquit, (a) *satis firmæ sunt ad consensum: quandoquidem si homines omnes insanirent ad unum modum, & conformiter, illi satis bene inter se congruere possent*. Ita-
que

(a) In novq organo lib. 1. aphorif. 27.

que cum in iis tantum scientiis, quae in hominum opinionibus, & placitis fundatae sunt, valeant anticipationes ad assensum subjugandum, non ad veritatem detegendam, in scientiis naturae accurate examinandae sunt.

§. 31. Idola autem haec in quatuor classes tribuit. Prima vocat *idola tribus*, idest praejudicia universae naturae humanae in se spectatae: sunt enim quaedam, in quibus tota natura humana in statu infantiae versatur, idest accipit, non iudicat. Altera *idola specus*, seu praejudicia naturae singularis: scilicet praeter praejudicia quaedam pluribus communia, sunt & sua cuique, quae perpendenda sunt. 3. *Idola fori*, seu praejudicia orta ex commercio cum plebe. 4. tandem *idola Theatri*, quae nimirum ex *Philosophorum doctrinis*, & *perversis demonstrationum* legibus originem habent. Nisi haec omnia accurate examinentur, in naturae scientiis ne latum quidem unquem proficere possumus.

§. 32. Ad ordinem vero demonstrandi quod attinet, non vult adhiberi syllogismum, sed inductionem analyticam, quae a singularibus gradatim procedat ad generalia. Sed quum duae sint inductionis species, altera a sensu & particularibus statim advolans ad maxime universalia, atque ex iis deinceps perquirens axiomata media: altera a sensibus, & particularibus excitans axiomata media, atque ascendens continenter, & gradatim, donec ultimo loco perveniatur ad generalia & posteriorem adhibendam praecipit, non priorem (a). Enimvero syllogismus intellectum detinet in generalibus, atque veritatem ementitur, non praestat. Praeterea tirones ideas habent particulares, iique difficillime ad uni-

B

ver-

(a) *Ibid. aphorif. 19.*

versalia statim elewantur : inductione vero facillime a singularibus progreduntur ad universalialia : quam autem in naturae cognitione omnes sumus tirones , omnibus inductio adhibenda est .

Gassendi .

§. 33. Post Baconem inter recentiores Philosophiae instauratores magni nominis extitit Petrus Gassendus Gallicanus Sacerdos . Ejus merita in artem logicam non mediocria sunt . Scripsit primum opus *de origine , & varietate Logicae* , quo historiam disciplinae hujus a prima ipsius aetate usque ad Cartesium diligenter persequutus est . Dedit deinde librum *de Logicae fine* , quo exponit *criteria veritatis* , atque ex antiquis monumentis illustrat historiam Scepticismi . Praeter hos libros ipsi quoque debemus *institutiones Logicas* divisas in quatuor partes juxta vulgarem methodum ; quarum prima differit *de simplici rerum imaginatione* 2. *de propositione* 3. *de syllogismo* 4. *de methodo* .

Hobbesii .

§. 34. Gassendo adjungi potest Thomas Hobbesius Anglus , qui eodem tempore Logicam sub inscriptione *computationum* scripsit : nimirum omnes ille mentis operationes instar computationis arithmeticae esse censuit . Continet ea sex capita 1. de Philosophia , ipsius fine , utilitate , subjecto , partibus 2. de vocabulis 3. de propositione 4. de syllogismo 5. de erratione , fallitate , & captionibus , seu fallaciis 6. de methodo .

Cartesii .

§. 35. Dicamus nunc de Cartesio . Renatus Cartesius natus est Hagae Turonum anno 1596. Is ad Verulamii imitationem , ut observat Gassendus , novam Philosophiam excitaturus , omne omnino praedjudicium exuere in primis voluit : edixerat enim Baconus , ad anticipationes , quae id temporis ferebantur ,

tur, necessariam esse instaurationem scientiarum a suis fundamentis (a) : quia errores radicales, & in prima digestionem mentis haerentes, ob excellentiam remediorum sequentium non curantur (b). Sed non eandem tamen viam, quam Verulamius est ingressus. Nam quum ille auxilia a rebus ad perficiendum intellectum petenda praeceperit, quia perfectio intellectus posita est in ejus conformitate cum rerum natura; hic in ipsa cogitatione satis esse praelidii censuit, ut intellectus vi sua possit in omnium rerum, etiam abstrusissimarum, hoc est non modo corporum, sed Dei etiam, & animae, notitiam perfectam venire. Scripsit dissertationem de methodo recte utendi ratione, & veritatem in scientiis investigandi, quae egregia multa ad artem Logicocriticam pertinentia continet. Primus enim post Baconum Cartesius Logicam a vocabulorum ludo, & ab inepta philosophice ad res ipsas traduxit. Ei quoque debetur posthuma quaedam, & imperfecta tractatio de mentis directione, quae Gallice & Latine edita est, quaeque egregias quasdam philosophandi regulas complectitur.

§. 36. Quae in hac philosophandi arte debemus Cartesio, sunt. 1. Libertas philosophandi : primus enim quam validissime auctoritatis humanae in philosophia tyrannicum imperium excussit, atque philosophos, ut ex ratione, non ex praepudicata auctoritate sine ratione, philosopharentur, praepceptis, & exemplo induxit. 2. Ars dubitandi : primus scilicet post veteres Academicos universalem dubitationem philosophis praepscripsit, cujus ope praepudicia, aut populi, aut magistrorum, aut sensuum, pernoscere, & discutere possent. 3. Critica, & delectus idearum, & judicio-

B 2 rum:

(a) Lib. I. novi Organi aph. 31. (b) Ibidem aph. 30.

rum : nimirum quum antea per ideas obscuras, & confusas plerique omnes philosopharentur, Cartesius exemplo suo, & exhortationibus effecit, ut claras, & distinctas amarent, & velligarent, atque qualitates illas occultas, & vocabula nihili, seu quibus nullae sunt subjectae notiones, cane pejus, & angue horrerent.

§. 37. Quae tamen in Cartesio argui possunt, duo sunt potissima 1. quod nimium ingenii humani viribus dederit, & quum deberet *res mentis mensuram* facere, mentem contra rerum fecit mensuram : inde nata Physica illa hypothetica, & fabulosa. Id enim, quod Baconus docuerat, *est intellectus humanus inftar speculi inaequalis ad radios rerum, qui suam naturam naturae rerum immiscet, eamque distorquet & inficit*, non satis cavuit. Hinc in quibusdam Cartesianae scholae alumniis portentosus Fanatismus obtinuit 2. quod non accurate distinxerit inter artem naturae occulta perquirendi, & Mathematica, seu abstracta, & arbitraria, demonstrandi : neque enim eadem via in utrisque tuto teneri potest, docentque errores magnorum caeteroquin philosophorum, periculo erroris non carere discursus a puris Mathematicis ad naturalia. Hinc recentiores experimentalem viam in naturae rebus tenere coacti sunt.

Ars cogitandi.

§. 38. Incredibile est quantum incrementum, ut litterae aliae, ita Logica post Cartesium acceperit : infiniti propemodum viri docti in ratione perficienda symbolam contulere. Inter Cartesianos eminent Auctor *artis cogitandi*, & Malebranchius. Auctor *artis cogitandi* alius est Antonius Arnauldus, alii Nicolius, aliis Trogny, aliis plures e

Por-

Portu Regio Scriptores (a). Hôc opus Gallice primum editum est sub inscriptione *La logique ou l'art de penser*. Versa inde est plures in linguas. Versionum Latinarum ea Walchio probatur, quae edita est Halae Magdeburgicae anno 1704. & recusa anno 1718. interprete Joanne Conrado Braunio. Habemus & nos Italam, quam illis legendam auctor sum, qui linguam Gallicam ignorant.

§. 39. Est haec Ars in quatuor partes distributa, juxta quatuor, ut putat, operationes mentis, seu cogitandi modos. In prima enim examinat *perceptiones*, & *ideas*; in altera *judicia*, & *propositiones*: in tertia *ratiocinium*, & *sylogismos*: in quarta, *methodum*. Petrus Sylvanus Regis censuit nihil fieri posse hac arte accuratius: quo circa eam compendiosam dedit (b). Revera negare non possumus omnium Logicarum, quae hucusque editae sunt, eam longe esse probatissimam, & utilissimam. Sed ego sic censeo, quartam ejus artis partem optimae esse frugis plenam, omnique pretio carniorem.

§. 40. Haec autem mihi videntur in arte ista argui posse 1. Nimis promoyet Cartesianum systema de ideis innatis 2. plurima libro primo circa ideas disputat, ut & lib. secundo, & tertio circa propositiones; & sylogismos, quae aut sunt nullius pretii, aut quorum verum usum nullibi demonstrat 3. Artem criticam non tradit, etsi multa huc illuc sparsim ad criticen pertinentia attingat 4. nimis est in arte sylogistica explicanda, ut videatur ex more scholae argumentantem instruere velle. Quae vero in illa potissimum laudo, sunt. 1. Cuncta clare & distincte tra-

B-3

dir,

(a) Walchius *hist. Logicae in parergis* pag. 652.

(b) *In Cours de philosophie*.

dit, lectoremque ad clare, & distincte cogitandum assuefacit 2. verum Logicae finem ubique intuetur, qui est mentem in studio sapientiae instituendo formare, quamquam eas scientias praecipue spectat, quae ratiocinio abstracto, & auctoritate comparantur, naturales parum 3. scholasticorum barbariem, quaestionesque inutiles, & vocabula inania vitat 4. Exempla addit magna ex parte Ethica, quae dum praecepta illustrant, eadem opera assuefaciunt tirones ad veram, & solidam scientiam amandam.

Logica Malebranchii.

§. 41. Longe, ut ego opinor, felicius artem inquirendi veritatem persequutus est Nicolaus Malebranchius Sacerdos Oratorii Gallicani Domini Jesu. Is anno 1673. edidit opus *De la recherche de la verité*. Ejus autem operis editio Parisina anni 1713. 4. voluminibus in 12. omnibus praeferranda est. Latine vertit L'Enfant. In sex libros distributum est. In primis quinque errorum causas diligentissime perscrutatur: in sexto methodum veritatis inquirendae tradit, perspicue intelligens, in tanta falsarum anticipationum colluvie, quibus genus humanum ducitur, nihil prodesse regulas veri inquirendi, nisi anticipationes falsae validissime excutiantur, ut nec incipientes morentur, nec in progressu recurrant, omniaque turbent. Primo itaque libro differit de erroribus sensuum secundo de imaginatione, qui liber omnium est optimus: tertio de intellectu puro: quarto de propensionibus, seu inclinationibus animi: quinto de affectibus: sexto de methodo quum analytica, tum etiam synthetica. Quum Malebranchius in his libris plurima metaphysica passim attingat, de Ideis, de Deo, de Mente humana, factum est ut opus pro Metaphi-

taphisica imperitissime haberetur, quum non sit nisi mere Logicum.

§. 42. Non dubito, quin hoc opus plurimum valeat ad mentem formandam. Sed nec pro absoluta arte Logicocritica haberi potest; nec est ab omni errore immune; & paulo intricatius est, quam ut tirones manuducere da sapientiam possit. Haec possunt in eo reprehendi. 1. Quamquam praecepta quaedam critica adspersit, artem ipsam criticam proprie dictam non radit 2. quae circa sensus docet aequo nimius provehit: nititur enim ostendere nullam omnino certitudinem ope sensuum habere nos posse, quod est effraenem scepticismum inducere 3. contendit omnia nos in Deo, qui animae nostrae *essentia* (*essentialiter*, & *substantialiter*) unitus sit, videri; itaque patentissimam Fanatismo & Enthusiasmo viam aperuit 4. quum omnes cogitationes, & motiones nostras *immediate* & Deo repetit, libertatem nostram radicibus auferre videtur.

Veinzelii.

§. 43. Fuerunt quoque, qui praecepta Logica ex principiis mathematicis deduxerunt, caute exemplis ad Mathesin spectantibus illustrarunt, in eam adducti opinionem, quod Mathesis optima atque promptissima remedia ad excolendum intellectum humanum, eumque ad veritatis cognitionem aptum reddendum, afferat. Huc pertinet Herchardus Weinzelius, cujus opera prodiit *Analysis Aristotelica ex Euclide restituta genuinum sciendi modum, & nativam restauratae Philosophiae faciem per omnes disciplinas & facultates Technographicè tingens*, Jenae 1658. in 4. Ebrenfried Walthera Tschirnaus, cujus studio prodiit *medicina mentis cum medicina corporis* Amstelædmi anno 1687. & Lipsiae anno

Tschirnaus.

1695. in 4. Illustri Auctori propositum fuit tradere scientiam generalem, qua quis probe instructus, omne incognitum, quod adsequi potest suis viribus intellectus humanus, certa & constante methodo inveniat. Ad calcem operis adjecit praecepta quaedam de corporis sanitate tuenda, quae philosopho in primis est necessaria. Hinc factum est, ut librum praescripserit *de medicina mentis & corporis*.

Lockii

§. 44. Tempus est ut de Joanne Lockio dicamus celeberrimo Angliae Philosofo, qui anno 1604. extinctus est, viro in primis usum mentis, & meditatione accuratissimo. Scripsit libros logici & metaphysici argumenti quatuor, qui Gallice & Latine ex Anglo versi sunt sub inscriptione de *intellectu humano* (a). In his libris omnium operationum mentis humanae originem, seriem, finem, certitudinem, tum & mentis humanae capacitatem accuratissime vestigat. Libro 1. ostendit, nullas esse in nobis ideas innatas, ne principiorum quidem ipsorum sapientiae humanae, sed omnia nos cognoscere sensuum, ratiocinii, & conjecturae ope. Libro 2. idem argumentum deducit ad singula quaeque idearum nostrarum objecta, eamque ob rem plurima disserit subtiliter & copiose. Libro 3. de sermone, vocabulorumque proprietate, & affectibus tractat. Is liber pene totus ad criticam pertinet: ex eo Clericus in *artem criticam* bonam partem derivavit. In 4. tandem de cognitione

(a) Ex editionibus Gallicis ea, quae prodierunt Amstelædami anno 1735. probator est, & notis interpretis auctior. Editionem Latinarum emendatior, quae cusa est Ipsiae anno 1741. in 8. Extat & ejus operis Epitome Gallice item ab auctore ipso recognita.

ne humana, diversis ejus gradibus, de veritate, probabilitate, ratione, fide, & aliis ejusmodi agit. Plurimum hoc opus artem philosophandi promovit.

§. 45. Ex recentioribus, qui hanc artem illustrarunt, commemorandi etiam sunt Thomafius, Poiretus, Rudigerus, Wolfius. Christianus Thomafius edidit *introductionem ad Philosophiam aulicam, seu lineas primas libri de prudentia cogitandi*, quo in opere viam tradere conatur inveniendi veritatem, quae sit media inter praecipua Cartesianorum, & ineptias sophistarum. Edita est Lipsiae anno 1688. & Halae anno 1702. Complectitur capita XVI. 1. de Philosophorum sectis 2. de philosophia in genere 3. de homine & humanae mentis essentia 4. de prudentia cogitandi, & ratiocinandi 5. de veritate & ejus criteriis 6. de praecipuiis veritatis inquisitionem impediuntibus, eorumque extirpatione, & primis cognoscendi principiis 7. de objecto ratiocinationis 8. de modis ratiocinandi 9. de mediis ratiocinandi 10. de methodo & ordine ratiocinandi 11. de prudentia meditandi 12. de prudentia cogitata proponendi 13. de prudentia aliorum mentem intelligendi 14. de prudentia judicandi 15. de prudentia contradicendi 16. de paedantismo. De quo opere dicam, quod sentio, ingenuè: Auctoris nominis non respondet.

Christiani
Thomafii.

§. 46. Petrus Poiretus scripsit *veram methodum inveniendi verum* divisam in tres partes 1. exhibet sex methodi inveniendae veritatis leges. Nihil ea operae pretium complectitur. Altera exhibet varias quaestiones & difficultates de intellectus impotentia, quiete, passivitate, de Dei in illo actione, & lumine, de quo ejus statu diviniore, & medio ad illum proximo. Parte tertia ostendit ob-

Poireti

negle-

neglectum superiorum regularum Cartesium cum suis in multa incidisse errata . Mirum quam horrido Fanatismo cuncta foedet auctor ille .

Ridigeri

§. 47. Plurima sunt Andreae Ridigeri merita in Logicae artem, sive aliorum errores, quos confutavit, sive accessiones, quibus disciplinam hanc auxit, & nova prope ratione produxit, spectemus . Is praeter alia anno 1707. edidit Philosophiam *syntheticam* qua multorum Logicorum vitia observat, & emendat . Anno vero 1709. emisit librum plurimis laudatum, quem ego scientiarum perturbatorum dixerim, *de sensu veri & falsi*. Multa quidem in eo sunt egregia, & quantivis pretii; sed novandi indoles, quae in toto regnat opere, non solum inaudita plurima progeniit, sed minus probabilia . In primis omnes Logicos exagitat, quod discrimen inter ratiocinationem mathematicam & philosophicam, quod longum est, ut putat, non animadverterint . Qua de re dicemus libro quinto .

Wolffi.

§. 48. Tandem Christianus Wolfius vir in mathematicis, & metaphysicis meditationibus attritus, quum instituisset universam Philosophia methodo scientifica pertractare, omnium primum logicam dedit tomo uno 4. ex editione Veronensi . Duabus partibus illam absolvit, theoretica nempe, & practica . Quae in eo sunt egregia haec ferme sunt 1. exactae & accuratae vocabulorum definitiones: amat enim philosophari per ideas claras & distinctas 2. Methodus mathematica, qua cogitationes suas connectit 3. Veritates plurimae acute detectae 4. Minutissimarum rerum demonstrationes .

§. 49. Sed in Logica reprehenderis 1. quod ab ea

ab ea *artem inveniendi* abstraxerit, ut & *Logicam probabilium*, quas separatim promisit 2. quod *artem criticam* parum curaverit 3. quod *prolixus nimie* fuerit, & *minutissima*, etiam *vilia*, confectatus sit 4. quod *exemplis sublimium disciplinarum* *regulas logicas* obscuraverit potius *tironibus*, quam *illustraverit*: itaque *mathematicis tantum*, & *consumatis philosophis* illam scripsisse videtur 5. quod *nimum usum* fecerit *vocabulorum barbarorum*, & *infinita alia* ipse *barbarum* in modum aut *invexerit*, aut *flexerit* 6. quod *nimum sit abstracta & metaphisica* 7. quod in *judiciis*, & *demonstrationibus* non tam *cogitationum*, quam *verborum rationem* habuerit, ut idcirco ad *differendum* potius, quam ad *inveniendum* tota ejus *Logica* videatur esse comparata.

§. 50. His addimus *elementa* haec nostra *Logicocriticae* quae partim ex *optimorum observationibus*, partim ex *studio & meditatione nostra* contexuimus. In his conamur *adolescentes instituere*, & in recte *ratiocinando*, & in *aliorum cogitationibus* rite intelligendis, idque non ut *acute & ad pompam differant*, sed ut in *scientiis sibi*, & *generi humano* *utilibus* proficiant. Eam quinque in *libros* partimur.

Elementorum nostrorum finis, & partes.

1. Differemus de *natura mentis humanae*, de *errorum causis*, deque *iis cavendis*.

2. De *ideis*, earumque *objectis*, & *signis*.

3. De *vero & falso*, deque *criteriis veri*, tum de *viis veritatis inquirendae generatim*.

4. De *recto sensuum usu*, de *usu auctoritatis humanae & divinae*, deque *arte critica*.

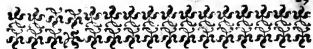
5. De

Monita de
logico effi-
ciendo.

5. De usu ratiocinii, deque ratiocinandi generibus, & methodo.

§. 51. Sed antequam ad rem aggrediamur, unum ut adolescentes moncam, operae pretium est. Nempe theoreticam artis Logicocriticae non efficere hominem recte, atque accurate cogitantem, quemadmodum ars Rhetorum oratorem non efficit: efficitur enim logicus & criticus studio, & meditatione, ut exercitatione dicendi orator. Itaque plures scio, qui lectis plurimis hujus artis opusculis, nec ratiocinari tamen recte norunt nec aliorum scriptis & auctoritate rite uti. Alios e contrario expertus sum, qui sine ulla arte, sola meditatione, & studio, logicocritici munus magna cum dignitate praestant. Ars ergo hoc efficit, ut facilius recte ratiocinandi habitum contrahamus: at sine exercitatione misera est & sterilis. Qui ergo nunquam exercitio suo veritatem ulla detegere conatur, is nulla arte logicus evadere potest: & docet plus unius veritatis inventio propria meditatione facta, quam regulae omnes etiam doctissimorum Logicorum. Quo circa nunquam Logicos dixerim, qui etiam hanc artem docent, nihil tamen ipsi artibus humanis adjumenti adferre conantur, sed inertis disciplina contenti sunt. Qua in re illud veteris comici appositum est,

Ego odi homines philosopha sententia & ignava opera. Eam ob rem Auditores qui in Logica instituendi sunt partim Geometria, partim physiois & criticis quaestionibus exercendos censeo.

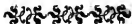

A R T I S
LOGICO CRITICAE
L I B E R I.

*De natura & operationibus mentis , de
morbis intellectus , deque causis er-
rorum , atque de morborum ho-
rum & errorum reme-
diis & curatione .*

CONTENDENTIBUS
ad veritatem impedimen-
ta primum omnium sunt
avertenda , ne qua in
progressu morentur . Ac-
cedit quod nisi ignoran-
tiae & errorum causas
pervideamus , atque prae-
judicia falsa internoscere assuescamus , diffici-
le est perspicue veritatem intueri posse , aut ,
postquam assequuti fuerimus , constanter re-
tinere . Sed dicturi de errorum causis , disci-
plinæ ratio exigit , ut de natura & opera-
tionibus mentis humanae , deque modis cogi-
tandi , pauca praecipiamus .

CAR.

CAP. I.

De natura & operationibus mentis humanae.

Ratio hujus §. 1. QUAMQUAM quae ad naturam, proprietates, & modos cogitandi mentis humanae spectant Metaphysici & Ethici sibi assumerint, sunt tamen quaedam, quae Logici sunt propria, & quae hoc in loco explicare, saltem per summa capita, magnum esse operae pretium puto. Per summa inquam capita: nam quum nullae sint res expeditu difficiliiores, quam quae naturam humanam spectant, eae hujus aetatis, in qua Logica disci solet, propriae non sunt.

Quid Mens. §. 2. Quidam sunt Philosophi, qui animum, animam, & mentem distinguunt, Latini ipsi quamquam plerumque haec confunderent, tamen quum exactius loqui volebant, animam vocabant *vim*, *qua vivimus*, seu potius sanguinis motum vitalem & respirationem (a): animum *vim*, *qua dolores, & voluptates sentimus*, & in qua affectus gignuntur: mentem vero *vim & facultatem intelligendi*. At haec fuit veterum ferme omnium sententia, Platonis, Platoniorumque, Aristotelis, & Peripateticorum nobiliorum, *vim ipsam sentiendi*, seu Latinorum animum, tam esse mentis facultatem, quam *vim cogitandi*: sed vim sentiendi, per totum corpus diffundi, quum vis cogitandi in cerebro se exserat. Addunt tamen vim hanc sentiendi toto fulam corpore, magna ex parte intelligentiae & cogitationi parere.

§. 3.

(a) *Hinc illud Plauti, foetet anima uxoris tuae? le pute il fiato.*

§. 3. Quidquid ea de re sit, quum non sit hic ejus disputandi locus (a), id certum est & exploratum, nos plurimorum esse conscios, idest nos cogitare, seu plurimas res percipere, e distinguere, de iis judicare & ratiocinari, causas, fines, & relationes perspicere, earum antecedentia & consequentia intelligere: est igitur in nobis omnium harum operationum, modorumque cogitandi principium aliquod activum, seu efficiens. Id vero est, quod mentem, animam, animum appellamus; quam qui negat, is etiam se intelligere & sentire neget necesse est.

§. 4. Esse vero mentem hanc rem a corpore distinctam & diversam, primum revelatione discimus, quae quum doceat, animas ^{Eam esse substantiam, incorpoream.} corporibus superstitibus esse, nec, dissoluto corpore, interire, simul docet, earum essentiam & naturam a natura & essentia corporis longe differre. Deinde ex ratione: quis enim sibi persuadeat, tantam vim cogitandi, intelligendi, reminiscendi, & hanc corporis movendi liberam facultatem, corpus esse, aut corporis qualitates? Nam quemadmodum concludit Plato, quod movet, & quod movetur; id quod utitur, & id, quo alterum utitur; distincta sint necesse est: movetur autem corpus, movet animus; animus utitur, corpore utimur; & quidem prout lubitum fuerit; quae sunt igitur res animus & corpus. Quae cum sint diligenter expedienda sunt, quae animi, quae corporis sint propria, ne ex horum commixtione turpiter posthac erremus.

§. 5. In corpore haec omnia insunt, ex-^{Quae corporis proprietates.} tensio divisibilis, soliditas, figurabilitas, partium mobilitas, vires gravitatis, inertiae, elat-

(a) Vide 2. part. Metaphysicae nostrae.

elasticitatis : tum qualitates sensiferæ , seu vires sensationes in nobis excitandi , colorum , saporum , sonorum , odorum , aliaque . Sunt fortassis & alia multa , quæ ignoramus . Itaque quoniam animus res est & substantia a corpore distincta ad diversa (ex §. 4.), ea certe proprietates habebit ab his proprietatibus corporeis diversas : nequeunt enim , ex Philosophorum consensum scitis , diversæ substantiæ similibus proprietatibus constare , non magis , quam circulus & triangulum eandem habere proprietates .

Nihil horum
in Mente .

§. 6. Et primum quidem animus extensionem divisibilem & figurabilem nullam habet : quum enim sit incorporeus , simplex est , adeoque nec dividi , nec figurari potest . Nihil tamen prohibet habere extensionem quandam virium suarum , qua in extenso aliquo operetur , aut patiatur . Praeterea necesse est ut destituatur motionibus internis , seu ut nullae in eo motiones partium fieri possint , qualis est in corpore fermentatio : quæ obrem perceptiones & cogitationes , ceterique cogitandi , modi esse nequeunt motiones corporeæ , ut sibi Epicurei persuasere . Ad hæc , soliditatem , seu vim , qua sibi mutuo corpora resistunt , gravitatem , inertiam , seu vim , qua causæ motrici resistunt , quæ corporis sunt propria , habere nequeunt . Tandem & ceteris quoque viribus corporeis , ut & qualitatibus sensiferis destituuntur . Quocirca non sensibus , aut phantasia animus humanus , sed animo ipso comprehendi potest .

Quæ Men-
tis propria .

§. 7. Quæ sunt igitur quæ ad animum referimus ? Nempe 1. cogitationes 2. desiderium 3. libertatem 4. voluntatem 5. potentiam corpus movendi 6. affectus ; quæ nunc singillatim explicabimus . Cogitationum hic est naturalis ordo . sensio , imaginatio , intellectio , ratiocinatio ,

natio, intellectio, ratiocinatio, methodus, systema scientificum. Sensio est perceptio rei ^{Sensatio.} organici sensuum praesentis, ut Solis, Lunae, ceterarum. Perceptio autem & *idea* dici so- ^{Perceptio.} let. Sed & *ideae* nomine intelligitur forma quaedam, & imago, quae menti rem quamcumque, seu existentem, seu possibilem, seu corpoream, seu incorpoream exhibet. *Speciem* scholae vocant, idque aptissime.

§. 8. Imaginatio est perceptio rerum cor- ^{Imaginatio.} porearum, aut instar corporearum, absentium in suis imaginibus. Itaque *vis imaginandi*, seu *phantasia* ea est, qua nobis corpora absentia repraesentare possumus, aut etiam incorporea instar corporum depingere, corporumque ipsorum imagines varie augere, minuire, copulare. Non ea igitur ab intellectu nisi materia, & modo differt, ut vis scilicet eadem, quae in corporeis *imaginatrix*, in abstractis *intellectus*, & *intelligentia* dicatur.

§. 9. Ut sensum statim excipit phanta- ^{Intellectus.} sia, ita phantasiam intellectus. Est autem intellectus vis, qua judicamus, ratiocinamur, longam judiciorum atque ratiocinationum seriem conteximus, non in ideis modo phantasticis, sed etiam in abstractis, & incorporeis formis. Judicium est clara duarum vel plu- ^{Judicium.} rium idearum, & relationis convenientiae vel disconvenientiae, quae est inter eas, vel inter eas & objecta, quae referunt, perceptio; velut quum percipimus, conferimusque inter sese ideas trianguli, & quadrati, earumque convenientiam, vel disconvenientiam intuemur clare, aut quum ideas externarum rerum ad sua objecta referimus. Quod si eam convenientiam, vel disconvenientiam minime, aut saltem non clare intuemur, non illud judi-

judicium, sed aut fides, aut dubitatio, aut opinatio dicetur, qua de re loco suo plenius. Quolibet judicio affirmamus aliquid aut negamus; affirmatio autem aut negatio, quae fit intellectu, non differt ab ipsa clara perceptione convenientiae, aut disconvenientiae idearum. Quamquam judicia *affirmativa a negativis* distingui solent, tamen certum est, quovis affirmativo contineri negativum, negativo vero affirmativum: v. g. qui affirmat aerem esse gravem, is negare intelligitur oppositum: ut qui negat esse spatium omnis materiae vacuum, is eadem opera affirmat, omnem extensionem mundanam materiam esse (a).

Ratiocinatio

§. 10. Ratiocinatio est actio mentis, qua plures ideas, quarum una ab alia pendet, conteximus, ut quod latebat detegamus: seu est plurium judiciorum, quorum alterum ab altero pendet, velut concatenatio quaedam ad id instituta, ut quod primo intuitu percipere non possumus, eâ tandem intelligamus. Quaeritur utrum aer sit gravis? non statim intueor: utor ergo ratiocinio hoc modo:

Quae corpora erga Tellurem premunt, sunt gravia;

Premitt autem aer erga Tellurem (id experimentis doceo);

Ergo

(a) *Cartesiani philosophi judicia non intellectus, sed voluntatis esse docent, quia voluntatis sit consentire, aut dissentire, ac proinde affirmare, aut negare. Quorum ego doctrinam probare non possum. Nam quamquam ex judiciis voluntas consentiat, aut dissentiat, consensum tamen, hunc vel. dissensum practicum judicium praebet. Quod si judicia vocent destinata ex consultatione intellectus consilia habere, ea voluntatis certe sunt.*

Ergo aer est gravis.

Quod si uno & simplici ratiocinio nondum rem detexi, plura simul connecto, atque tam longe progredior, quoad aut verum video, aut possum. Demus exemplum. Scire volumus, quum homines omnes natura liberi nascentur & aequales, sit ne Dei Optimi Maximi voluntas, ut a Principibus regantur? sequenti utar ratiocinio.

Quicumque aliquid efficit, vult ut opus suum conservetur, quousque ei placet:

Sunt autem homines Dei opus, & quidem ceteris Telluris operibus nobilior;

Quin igitur ut conserventur velit dubitare non possumus;

At conservari homines sine societate non possunt,

Societas igitur ut sancte servetur vult Deus.

Porro societas sine legibus civilibus stare nequit;

Ergo & has vult Deus.

Ad haec, leges sine summo Imperante esse nequeunt;

Ergo & summum Imperantem vult Deus.

Poterat id argumentum hunc in modum brevius concludi. Vult Deus ut homines conserventur; ii sine societate conservari nequeunt; nec societas sine legibus; nec leges sine summo Imperante; summus ergo Imperans vult Deus.

§. 11. Ex quibus pater, in omni ratiocinatione tria exigi principia, quae *materiae* nomine veniunt, ordinem, quae *forma* appellari solet, & *artem* atque *inductionem*, seu vim concludendi. Principia sunt judicia, quae per se patent. Ordo est, ut ex principiis ea consequentia deducantur, quae in illis vere continentur.

Quae ad ratiocinationem requisita.

tur, ac necessario consequuntur. Ars est ipsa ratiocinandi vis, quae exercitatione in habitum abierit. Nullum esse potest ratiocinium, ubi haec tria non adsint. Nam ut sine principiis defunt fundamenta, ita sine arte expositis alioqui principiis ratiocinii, velut aedificium nullum exurgit: sine ordine vero nihil nisi indigesta extruitur moles.

Methodus. §. 12. Plerumque ut veritatem aliquam detegamus, longa ratiocinationum serie opus est. Ea methodus, id est si verbo verbum reddas, ordo dici solet. Quumque is ordo vel a singularibus excitet axiomata universalia, vel ab axiomatis universalibus conficit singularia; prior methodus *analytica*, posterior *synthetica* appellatur. De utraque in libro quinto commodius. Sed & integrae artes per continuas huiusmodi series digeri possunt, qualis Geometria, Physica, Ethica aliae. Ea sunt *systemata scientifica*.

§. 13. Explicandi nunc sunt quidam alii percipiendi & intelligendi modi, velut reflexio, abstractio, compositio, reminiscencia. Reflexio est conscientia cogitationis, seu cogitatio cogitationis, idest quum animadvertimus nos cogitare. Abstractio est percipere.

Abstractio. velut separata, quae natura sunt conjuncta. v. g. Figura & corpus sunt natura conjuncta: quum cogito de figura velut a corpore separata, ea cogitatio dicitur abstracta. Ita tota Geometriae scientia abstracta est. Consuevimus quoque vocare cogitationes abstractas, quae de rebus sunt natura sua incorporeis; ideirco quod & primae nostrae idae sunt corporum, & inter corpora natis atque educatis paulo insolentius est de incorporeis cogitare. Compositio. Componere autem est percipere velut conjuncta, quae natura sunt separata,

parata, velut quum cogito de monstro iilo Horatiano sub initium Epistolae ad Pisones descripto. Id phantasiae proprium est, ut diximus.

§. 4. Inter ceteras hominis dotes, easque nobilissimas, est *memoria*, idest facultas ea ad animum revocandi, quae alias fuerunt percepta, aut cogitata. Est ea habitus mentis & cerebri, quod alibi demonstramus. Actio ipsa, qua alicujus ideae alias perceptae recordamur, *reminiscentia* nominatur. Inter nobilissimas animi humani dotes memoriam posui, quod scilicet nulla hominis scientia, nulla ars, sine memoria esse aut concipi possit.

Memoria, & reminiscentia.

§. 15. Quae superius explicuimus eam mentis humanae vim spectant, quae intellectus dicitur. Persequamur nunc reliqua, quae superius sunt posita. Desiderium est animi quaedam inclinatio erga bonum seu apprensus seu verum. Pendet igitur a perceptione & intellectu: nam *ignoti nulla est cupido*, ut vetus est adagium. Natura autem ita sumus comparati, ut & erga quodcumque bonum perceptum inclinemur, & quodcumque cognitum malum aversemur: neque enim sola sufficeret perceptio sine natura flexibilitate quadam. Desiderium est a voluntate diversum, praesertim si pro naturae propensionibus accipiat, ut ut imperiti ea misceant: quaedam enim desideramus, quae nolumus. Praeterea desiderium necessarium est, voluntas libera. Ita vir honestus divitias quidem desiderabit, quas intuetur, sed nolet, si illas nisi furto habere nequeat.

Desiderium.

Voluntas.

§. 16. Libertas est ea mentis facultas, qua actiones quasdam seu internas, seu externas, quae ex naturae nostrae necessitate

Libertas.

minime fluunt, prout lubitum fuerit, agere, vel omittere possumus. Voluntas est determinatio mentis ultima, qua libere aliquid persequimur, aut fugimus. Itaque quae *potentia est libertas*, actu est voluntas. Scio plerisque libertatem & voluntatem *potentias* esse, & facultates, quibusdam distinctas, aliis eandem. Mihi animi naturam attentius intuenti voluntas actus libertatis esse videtur, libertas voluntatum potentia. Proprius etiam ita loquimur. Sed nolo tamen pugnacius de vocabulis differere, si de re constet.

Potentia
motrix.

§. 17. Jam vero habet & mens nostra potentiam corpus movendi, quod ex intrinseca experientia discimus, itaut putemus non esse audiendos Malebranchianos, & Leibnitianos, qui id negant. Saltem haec controversia, quae proculdubio intricatissima est & subtilissima, hic locum habere non debet. Ponatur id igitur in antecessum. Ex hac potentia egregium argumentum pro animi incorporalitate, & immortalitate desumebat Plato: quod nempe animus, qui corpus movet, eo-que utitur, debeat esse distinctus ab ipso corpore, quod movetur, & quo animus utitur: vide §. 4.

Affectus.

§. 18. Affectus sunt variae commotiones sanguinis, seu potius partis animi sensitivae, cum dolore aut voluptate conjunctae, qualis amor, ira, timor. Nascuntur ex opinione boni vel mali. Qui ex opinione boni proveniunt, cum voluptate quadam semper sunt copulati. Qui vero proveniunt ex opinione mali, omnes dolorem afferunt, & inquietitudinem. In affectibus quaedam sunt animi, quaedam corporis. Animi sunt perceptiones boni vel mali, desideria aut avervationes, voluntates, dolor, & voluptas: corporis ve-

ro

ro sanguinis, spirituum, & aliarum corporis partium agitationes.

§. 19. Superest ut pauca dicamus de sede animi. Animi sedem in corde simplices quaedam nationes statuebant: Hinc illa *excordes*, *vecordes*, *concordes*, quae animi, non cordis sunt affectiones. Alii animam esse totam in toto corpore, & totam in qualibet parte totius corporis, opinati sunt. Cartesiani animi substantiam in medio cerebro sitam esse conjiciunt, eamque ope spirituum animalium in toto corpore dominari. Nevvtonus animam toti cerebro praesentem videtur posuisse: Cerebrum enim alicubi *animae sensorium* vocat. Probabilior videtur Platonis sententia, substantiam animi in cerebro locatam esse, in quo uno intelligat, sed vim ejus sensitivam & vivificam per totum corpus effundi. Res est valde perplexa & incerta; Vide quae a nobis scripta sunt in secunda Metaphysicae parte.

De animi
Sede,

§. 20. Ex his quae dicta sunt, intelligitur hominem duabus substantiis constare, anima, & corpore, inter se quidem arctissime conjunctis, sed longe tamen natura distantibus. Sed & illud quoque intelligitur, tres esse praecipuas animi facultates, intellectum, libertatem, vim motricem. Omnes unum eundemque finem spectant, hominis felicitatem. Intellectus enim, ut vera bona cognoscamus, nobis est datus: libertas ut uti sciamus: vis motrix, ut quae intelleximus, aut elegimus, agamus. Sine intellectu libertas caeca est, sine potentia motrice, inutilis. Sed & intellectus sine libertate iners, aut defixus; sine potentia motrice supervacaneus. Potentia tandem motrix sine intellectu bruta est.

Qui finis
cultatus
animi.

CAP. II.

*De animi morbi, deque causis ignorantiae
& errorum generatim.*

*Præcipui a
nim i huma-
ni morbi.*

§. 1. **P** Ræcipui animi humani morbi in
Adæ filiis sunt. 1. Ignorantia, in
qua nascimur 2. intellectus brevitās 3. im-
becillitas 4. corruptio voluntatis, qua fit, ut
ab investigatione veritatis distrahāmur. Et
primum omnes homines sine usu rationis na-
scuntur, omnium ignari, usque adeo, ut *ta-
bulæ nudæ* eorum animos assimilaverint Phi-
losophi. Paulatim usu sensuum informes quas-
dam notiones nobis comparamus; quas deinceps
sensim meditatione extendimus. Infan-
tes nisi usu edocti fuerint, manum sine ullo
timore flammæ admovent, lapides, sænum
ligni frustra in os ingerunt. Non oportet igitur
eos audire, qui fabulantur, animas no-
stras ante corpora nostra conditas esse intelli-
gentiæ, & sapientiæ plenas.

*Brevis men-
tis capacitas*

§. 2. Vis tamen percipiendi, & intelligendi
connata nobis est: nempe est ipsa mentis
substantia, quæ una eademque est in infan-
tia, virilitate, senectute. Sed ejus tamen
capacitas, si cum rerum numero comparetur,
brevissima est, perspicacitas item debilis, di-
stractio maxima. Enim vero quæ sciri pos-
sunt infinita sunt, quæ nedum homines, sed
ne Angeli ipsi omnia plene comprehenderint.
Capacitas vero mentis non solum finita, ve-
rum etiam haud multum parens, ut si cum
rerum numero comparetur, eam habere pro-
portionem reperjatur, quam unitas ad nume-
rum infinitum. Quæ veritas, cujus intime
conscii sumus, cautos nos facere debet. 1.

Ne

Ne iis perquirendis operam demus, quae sci-
ri nequeunt 2. ut mentem nostram necessa-
riis tantum & utilibus inquirendis veritati-
bus intendamus: verissimum enim est Sene-
cae illud, *necessaria ignoramus, quia super-
flua discimus.* (a)

§. 3. Parvae capacitati accedit imbecilli-
tas, & quidem duplex, intelligendi una, Imbecillitas
altera recordandi: quae quamquam non in
omnibus hominibus aequales sunt, sunt tamen
generatim magnae. Quidam sunt, qui vix trium
idearum concatenationem perspicere queunt;
ultra si duxeris, caecutiunt. Hoc unius syl-
logismi homines appellare possis. Alii seriem
quidem idearum paulo longiorum intueri pos-
sunt: sed plurima sunt, quae minime asse-
quuntur. Perspicacissimi ipsi & exercitatissi-
mi in res inextricabiles quandoque incidunt.
Ita fit, ut ob eam intelligendi & perspicien-
di brevitatem infinita prope modum sint, quae
nec scimus, nec sciemus unquam. Quod per-

(a) *Nihil magis me cogit diffidere rationi
humanae, quam philosophorum exemplum, qui
magnis specie argumentis magnae hominum par-
ti per longum tempus res plane incredibiles per-
suadere potuerunt, iidem qui nunc contrarias
eadem confidentia docent. Ita veteres solidita-
tem calorum tam confidenter olim docuerunt,
quam nunc inane: tam constanter olim Ter-
rae immobilitatem, quam nunc motu. Sed &
sunt quaedam a junioribus rejecta, quae ta-
men si magis ingeniis placuerit, etiam ubi
minime illa sibi persuasere, tanta argumen-
torum copia efficiunt probabilia, ut homines etiam
doctissimos cogant aliquando dubitare, Itaque
ego huic rationi magna cum ratione diffidere
adducor.*

perpendere quisquam pro se debet accurate , ut discat , quatenus ratione sua uti possit , aut quibus eam adminiculis augere , & exacuere .

Memoriae
debilitas.

§. 4. Sed hæc intelligendi brevis evadit major , si memoriae quoque adsit debilitas . Scilicet nisi memoria sit robusta & vivida , ut dum secundam ideam intueri conor , primam vivacissime exhibeat , & secundam , dum ad tertiam progredior , & ita porro , efficitur , ut nullo pacto ratiocinari queam . Praeterea nisi memoria ea scientiarum principia , & quasi lumina , quae semel didicimus , fidelissime retineat , & opportune suppediret , ulterius progredi non possumus . Prout igitur magis vel minus robusta , firma , & vivax est memoria , ita longius , aut brevius ratiocinando pergimus . Nunc autem nihil inter homines magis incostans & lubricum , quam memoria , nihil quod fiat laboriosius , facilius amittatur . Non omnes quidem pari memoria sunt praediti : sed eae ipsae memoriae , quae mirae multis videntur , angustissimae esse reperiuntur , si ad res contuleris . Ergo & hinc admonemur , ut quilibet pro se suave memoriae vim metiatur , & ea , quatenus valet , utatur , omnibus modis augere curet : fulcrum est enim scientiae nostrae memoria .

§. 5. His omnibus accedunt morbi , qui voluntatis ex voluntate nascuntur . 1. Per varia distractiones . 2. propensio ad voluptates 3. aversio a labore 4. mala electio studiorum . Et primum quidem veritatis inquisitio exigit *attentionem* , sine qua nihil accurate examinari , nihil probe intelligi potest . At voluntas dum nos per varia distrahit objecta incostans , & levis , *attentionem scientiae conciliatricem* averti ,

Dein

Deinde natura ipsa rapimur ad voluptates : eae & attentionem , & studium omne interrumpunt . Dum voluntas fraenum voluptatum desiderio laxat , in hoc praesertim saeculo , & his moribus , omnem vitae ordinem evertit , & nos pigriores etiam , quam natura sumus , efficit . Praeterea dum aversionem a labore , studio & exercitio non conatur mitigare , sed eam fovet , ignorantiam & stupiditatem nostram auget . Tandem dum ea studia eligimus , quae capacitati , vi intelligendi , memoriae , tum statui , & tempori accommodata esse non possunt , tempus frustra terimus , & latrem , ut ajunt , crudum lavamus .

§. 6. Quibus ex rebus patet , & nos ^{Superiorum} omnium ignaros nasci , & perpetuos ^{confectaria.} ignorantiae comites nobiscum circumferre , brevem mentis capacitatem , intellectus & memoriae imbecillitatem , voluntatis inconstantiam , & levitatem , adde etiam corporis pondus & inertiam , sensuum supinitatem , rerum infinitam varietatem . Quid igitur mirum est , paucissimos inter homines sapere , *quos ardens evexit ad sidera virtus* , & hos etiam , si ingenui esse velimus , plura ostentare magis , quam scire ? Sed dicet quispiam , qui haec cum Dei erga nos amore consistere possunt ? nempe primum non in hac conditione facti sumus , sed in eam primorum parentum crimine dejecti . Deinde eam nobis mentem Deus tribuit , easque mentis dotes , quae naturae & usibus nostris essent aptae , non quibus universitatis rerum naturam metiremur . Illud erat neccessarium : hoc curiositatis magis , ac plerumque etiam libidini est ,

§. 7. Dubitari non potest , quin ignorantia , mentis brevitatem , intelligentiae & me-
Malum majus est error, quam ignorantia.
 mo-

moriae imbecillitas, voluntatis corruptio, corporis inertia, sensuum supinitas, non minimum sint malorum, quibus homines subagitantur. Sed majus sunt, & quo miseria nostra mirum in modum augetur, errores prope infiniti, in quibus homines versantur, quum in scientiis *theoreticis*, tum potissimum *in practicis*. Errores isti hominum affectus aut foveant, aut excitant, & iras, contentiones, bella progignunt, unde vita humani continenter affligatur. Quapropter nihil prius Logicus habere debet, quam ut errorum fontes, praecipuos saltem, investiget, & remedia, quae inveniri possunt salubriora, tempestive adhibere conetur.

Error quid. §. 8. Error est falsa cognitio, quae pro vera habetur. Est autem vel in ideis, vel in judiciis & ratiociniis. Ideas falsas dicimus, quae minime objectis suis respondent, sed interim respondere putantur. Quum ideae velut fundamenta sint totius nostrae cognitionis, apertum est, nullos esse errores, qui latius provehantur, quam qui in primis ideis & notionibus admittuntur, ut nulli in corpore morbi graviores, quam qui sanguinem infecere: ac proinde veri amatorem philosophum nihil majori cura perpendere debere, quam primas cognitionum suarum notiones. Judicium vero falsum est quum vel de idea affirmamus, quae illi non conveniunt, vel negamus, quae ei tribuenda erant. E.g. tam errat, qui affirmat trianguli rectilinei angulos aequales esse tribus rectis, quam qui duobus rectis aequale esse negat. Ratiocinatio tandem est falsa, quum conclusio deducta falsum continet judicium. Id autem fit dupliciter, aut quia ex falsis principiis ratiocinamur, aut quia ex veris
non

non rite, nec necessario; qua de re loco suo commodius.

§. 9. Causae autem errorum seu cognitionum falsarum, quae pro veris habentur ego ad tres sedes confero: nam aliae in animo sunt, aliae in corpore, aliae extra nos. In animo potissimae sunt 1. Brevitas & imbecillitas mentis cum *infinita sciendi libidine* conjunctae 2. defectus voluntatis & attentionis cum amore proprio copulatus 3. affectus dominantes & mores. In corpore praecipuae sunt. 1. Ejus pondus quoddam & pigritia naturalis 2. ejus temperies, a qua animus plurimum pendet 3. phantasia 4. sensus. Extra nos primariae sunt 1. Parentes & omnes educatores nostri 2. magistri ac libri 3. populus. Et haec quidem sunt causae maxime universales. Ex his porro fluunt infinitae aliae minus universales, quas sigillatim enumerare longissimi esset operis, & quarum praecipuas aut nos, prout occasio tulerit, indigitabimus, aut studiosi adolescentes primas illas edocti per se ipsi facile animadvertent.

C A P. III.

De causis errorum in animo existentibus; & primum de duabus prioribus.

§. 1. **M**Entem nostram esse brevissimam, atque imbecillam, superiori capite demonstratum est, Sola autem brevitas & imbecillitas, nisi accederet infinita illa sciendi libido, ignorantiae tantum causa esset, non etiam falsae cognitionis & errorum. Sed cum libidine illa omnia sciendi conjuncta, vix credibile est quot errorum sit causa,

sa, quotque inter homines mala progignat ut beatiores videantur nationes, quae minus quidem sciunt, sed minus quaerunt, minusque errant. Id autem plurimis fit modis, 1. Falsa opinione putantes, *tantum sciri posse quantum quaeri*, adeoque ea studiose pervestigantes, quae aut captum nostrum superant, aut quorum sciendorum media & viae deficiunt, aut ad quae scienda nondum rite praeparati sumus. 2. Sine ordine discantes, plurimis simul operam navantes, atque attentionem ad multa dividentes. 3. Iis nobis ideis satis facientes, quae inadequatae sunt & confusae. 4. Iis operam dantes, quae statui & ordini nostro non sunt necessaria, quaeque voluptatis plus habent, quam utilitatis, unde fit, ut in necessariis postea deficiamus. 5. Novitatibus nimium studentes. Perpendamus haec paulo accuratius.

Quae captum superant non attingenda.

§. 2. Primum plurima sunt, quae non paucorum tantum, sed omnium hominum captum superare videntur, quaeque operose investigare dupliciter noxium est, & quia tempus rebus necessariis sciendis subtrahit, & quia, ne laborem perdiderimus, falsa pro veris plerumque nobis persuadet. Ad hanc classem referendae sunt pleraeque quaestiones de possibilibus, quibus scholastici libros suos instruxerunt, & quae neque lumine naturae, neque divina revelatione sciri possunt: pleraeque etiam Physicorum, & Mathematicorum quaestiunculae. E. g. In quo medio Deus futura libera cognoscat? Qua ratione animi a corpore soluti corpora percipiant? Sint in aliis orbibus animantia, & quae eorum vita, quae societas, qui mores, quae studia? quanta Mundi extensio? & infinita alia, in quibus studiose perquirendis mirum est potuisse

Philo-

Philosophos per plura saecula incumbere, quasi id eis pensi datum esset, ut in otiosa meditatione contabescerent. Vix sane esset credibile, eos tamdiu extra nostrum mundum, velut Fabularum gigantes vagatos, nisi eorum libri testarentur. Qui si totum cum labore in artibus humano generi necessariis aut utilibus, posuissent, & eo felicitatis Civitates evasisent, quo ire natura possunt, & minus male litterati, tamquam fuci & iners Telluris pondus, audirent.

§. 3. Huc etiam spectant investigationes & explicationes nimius elaboratae mysteriorum fidei Christianae, in quibus olim diu schola occupata fuit. Quod praeterquam quod frustraneum opus est, impudentiae quoque est intolerabilis, ea velle brevi humana ratione invelligare, & ex ideis rerum nostrarum expedire, quae Deus ipse Optimus Maximus occulta esse voluit. Hujusmodi sunt explicationes ingenio humano tentatae *Trinitatis*, *Incarnationis*, *Peccati originalis*, & similium. De his enim rebus sanctius credimus, quam philosophamur: ac ubi loquimur, formulis divinis, & in Ecclesia consecratis loqui debemus, non novis, & ex rebus nostris desumptis vocabulis. Incredibile dictu est quantas lites, errores, haereses, schismata haec male suada prurigo inter Christianos excivit, ac quantopere ea de re Ecclesiastici historici lamententur.

§. 4. Alia autem sunt, quae idcirco sci-
ri nequeunt, quod media, & viae ad ea
scienda nobis nulla suppetant; quamquam
mentis vires non excedant. E. g. quaelibet
materiae portio dividi physice potest in in-
finitum? Sol corpus est metallicum an vi-
treum igne fufum? in centro Telluris ignis
est,

Veluti my-
steria fidei.

Ut & ea quo-
rum scien-
dorum me-
dia deficiunt.

est, ut placet Cartesio, an massa metallica, ut Burnetio? an aquae abyssus, ut Vodwardo? Circa singulas Stellas sunt sua systemata planetaria huic nostro similia? Cujus figurae sunt primae corporum monades? & alia innumera, in quibus examinandis gravissimi quandoque homines tempus perdiderunt, quod utilioribus rebus impendere poterant. Eodem spectant investigationes historiarum antiquissimarum nationum temporis obscuri, quarum ad nos nulla monumenta transmissa sunt, & in quibus quandoque eruditi homines pretiosas horas consumunt. His adde studiosas inquisitiones in Veterum Chronologia ordinanda, aut in annis Mundi fixandis.

Quid circa
ea, ad quae
animi prae-
paratione est
opus.

§. 5. Jam vero quaedam sunt, quae sci-ri recte nequeunt, nisi ad ea probe praeparati accedamus: sunt enim quaedam notiones, quaedam artes & scientiae, quae aliis faciem praeferunt, quasque praemitti, si recte philosophari velimus, oportet. v. g. 1. Ut scripturas sacras intelligamus linguarum orientalium studium, studium critices, & historiae veterum Asiae nationum, necessarium est 2. Et ad Leges Romanas rite interpretandas Romanae historiae cognitio, plerumque etiam Graecae 3. Juris peritus Jus naturale & gentium noscat oportet 4. Canonista Scripturas; Conciliorum statuta, & historiam Ecclesiasticam 5. Physicae amator historiam naturae & disciplinas mechanicas 6. Qui cupit recentiorum philosophorum systemata noscere disciplinas mathematicas. 7. Qui librum aliquem est interpretaturus, auctoris linguam & scientiam. 8. Ethicae studiosus humani corporis Physicam, Metaphysicam, & historiam 9. Qui accedit ad medicinam,

cinam, praeter Physicam, Anatomen, Historiam naturalem, etiam Staticen, Hydrostaticen, aliasque disciplinas Physico mathematicas. Mitto cetera, ne sim longior. Qui sine his praesidiis ulterius progreditur incaeptis, is consequentia confectatur sine principiis, atque haud dubium ad singulos passus aberraret necesse est.

§. 6. Praeterea quoniam capacitas & attentio mentis brevis est, qui aut sine ordine discere conatur, aut ad plura attentionem divertit, in errores incidat necesse est. Nam 1. qui sine ordine philosophatur, ad mentis breviter addit confusionem 2. qui ad plura attentionem divertit, is nulla de re claras, distinctas, & adaequatas ideas acquirit, unde non solum tenebras intellectui offundit, sed superficiali quamdam scientiam, & falsam acquirit. Hoc peccatum ii magis peccant, qui magis sunt sapientiae aut amantes, aut saltem ambitiosi. Huiusmodi esse Philologorum bonam partem jamdudum doctis observatum est: ii enim res libasse contenti, disciplinarum cortice gaudent, medullam negligunt.

§. 7. Ad haec, quum iis, ut plurimum utilia inutiles operam dant homines, quae voluptatis malis praeferenda. quam utilitatis aut necessitatis sunt, utilia & necessaria praetermittunt, atque inde in muneribus suis fungendis misere perturbantur, & hallucinantur, cujusmodi sunt qui Republicae, aut Religioni regendae destinati pro Legum, Ethicae, Politicae, germanae Theologiae, gravis Eloquentia studio, toti sunt aut in vetustis inscriptionibus nummorum, tabularum, statuarum, tempore magna ex parte corrosarum, interpretatione, aut in linguis, quarum vix aliqua ad nos

D

vesti-

vestigia pervenerunt, veteri Aegyptiaca, Aethiopica. Carthaginensi coagmentandis: aut in Ebraeorum poesi restituenda, aut in minutis ineptissimis veterum morum, & temporum, aut in improbo Algebrae studio. Generatim autem Philologi in quot ineptiis occupantur? Quot fuerint Hercules? Quot Zoroastres? Major aetate sit Homerus, an Hesiodus? Quoto mundi anno Aeneas venerit in Italiam? Quodnam Abaris telum, quo inquitabat? Quanam poesis forma prius obtinuerit rithmica, an metrica? Lirica, an Epica? Roma dicta ita sit a Romulo, an a *popo*? Quae vestes, qui accumbendi ad mensam modi, quae armorum formae apud Veteres? Sunt huiusmodi infinita, pro quibus ingentia volumina cudi videas, & quibus mirum est Baelium virum alioquin severi iudicii Dictionarium suum referuisse. Sed & sunt huiusmodi nugae etiam in sublimes disciplinas a levissimis & otiosis hominibus inductae, quae ab utilibus & necessariis homines avertunt. Quid? non attingenda sunt haec? Respondeo eos in his immorari aequum esse, qui nihil agere majus & utilius possunt. Legenda est omnino aurea Senecae epistola 87. ad Lucillum.

Quatenus
novitas a-
manda.

§. 8. Novitati quoque dum aequo nimium studemus, fieri non potest, ut non in plurimos errores, & absurdas sententias, incidamus: inde enim provenit, ut gloriae ambitiosi, dum vetera fastidimus, novos errores incautis propinemus. Tanto autem vehementius hoc moneo, quanto difficilis est a novitatis studio immodico ingenia humana cohibere. Irrequies est, & fastidiosum humanum ingenium: numquam iis sibi satisfacit, quae ab aliis sunt tradita: infiniti est avidum.

Quod

Quod dum scrutatur, vetera deturbat, inficeta & absurda in scenam producit, controversias, atque idcirco ignorantiam auget: praeclare enim observat Cartesius, cum ignorantiam hominum augere, qui quaestiones quoque, & dubia auget. Experimento sciimus, ex quo litteraria res aucta est, quaestiones etiam auctas, & rebus, quas veteres aut traditas sancte venerabantur, aut inventas certo tenebant, tenebras offusas, nihilo interim meliori producto. Ita si ut caepimus pergamus, intra unum aut alterum saeculum de tota hominis sapientia actum erit, nihilque sapient posteris nostri, nisi se nihil scire.

§. 9. Ceterum non is ego sum, qui Juvenes ab investigatione veritatis abstergere cupio: tantum modum & iudicium adhibendum praecipio: tantum moneo ut & ne nimium de viribus mentis nostrae desperantes, servum aliorum pecus evadamus; & ne dum omnes alios contemnimus ut truncos, ineptias ipsi & absurda proferamus. Quod si ingenium experiri velimus, satius est in iis experiri, quae manu geri possunt, quam quae solo intellectu: in illis enim, nisi res ex voto succedant, vires tantum periclitantur: in his veritas quoque. Illa praeterea, ut Agricultura, commercium, Nautica, Artesque aliae, utilia: haec bona parte omnis utilitatis expertia.

§. 10. Accedamus nunc ad defectum voluntatis cum amore nostri ipsorum conjunctionis. Ad hominem doctum & eruditum efficiendum haec potissimum requiruntur. 1. Nativa quaedam mentis perspicacitas. 2. Robusta & vivax memoria. 3. Optimorum Magistrorum & librorum copia. 4. Seria voluntas cum improbo studio conjuncta. Horum autem

omnium si priora tria sint mediocria, postremum vero, perfectum, etsi sero tandem, at pervenimus tamen ad eruditionem & scientiam non certe exiguam. Sed si priora tria vel egregia sint, ultimum vero deficiat, nemo vel latum unguem in litteris proficiet. Seria ergo voluntas ad sapientiam comparandam omnium est necessaria. Apposite Horatius noster.

*Qui cupit optatam cursu contingere metam,
Multa tulit fecisque puer sudavit, & alsit,
Abstulit Venere, & Vino.*

Unde hi
morbi pro
veniunt.

§. 11. Provenit autem defectus voluntatis ex pluribus causis, 1. Ex voluptatibus corporeis, quibus distrahimur 2. opinione nimiae imbecillitatis mentis nostrae, atque ex praejudicio, aut nos in quibusdam disciplinis proficere non posse, aut nihil posse a nobis sciri 3. ex timore amittendae valetudinis 4. ex eo quod quandoque vi quam cogimur iis operam dare, a quibus animus paullo abhorret 5. ex falsa opinione, scientiam cum pietate pugnare 6. ex magistrorum non raro inepta docendi facultate. His fit, ut animus a litteris avertamus, aut sine attentione studiis frustaneam operam demus, ac proinde aut permaneamus in ignorantia, aut falsas cognitiones imbibamus. Sed perpendamus haec accuratius.

Voluptas
corporis.

§. 12. Voluptates corporeae animum enervant, atque objecto voluptatis ita affigunt, ut ostracae scopulis, quod inquit gravissime Plato 2. auferunt attentionem unam scientiae conciliatricem 3. acumen retundunt, potissimum nimis usus veneris, & cibi. Ita fit ut voluptatibus corporeis irretiti nihil nec cogitare boni, nec agere sciamus, nisi quod voluptas suaserit.

§. 13.

§. 13. Ex nimiae imbecillitatis mentis nostrae opinione efficitur, ut animum despondeamus, nihil tentemus, nec quidquam proficiamus. Haec opinio plurimum nocuit Peripateticis, uti observat Verulamius: scilicet opinabantur nihil se excogitare posse, quod non melius perspexerit ingenii humani finis Aristoteles. Est autem ea opinio omnino falsa, quae si omnibus majoribus nostris insedislet animo, glandibus adhuc vesceremur, atque in arundine longa equitaremus. Oportet igitur ea etiam pertentare, quae majores nostri frustra tentaverunt, modo non constet esse supra captum humanum, probabilisque adsit spes inventionis. Ac sane rerum natura immensus quasi oceanus est, in quo semper aliquid novi expiscari licet. Huic interim vitio si addas animum Scepticismo imbutum, efficies profecto hominem, qui nihil minus studeat, quam sapere.

§. 14. Quidam alii sunt adeo delicatuli, ut putent vitae spatium detrahi horas omnes, quae meditationi, aut lectioni impenduntur. Quae opinio falsa est. Prostant enim in historia litteraria exempla plurima hominum in meditatione & lectione consumptorum, qui tamen ad decrepitam usque senectam pervenerunt, cujusmodi Democritus, qui centenarius, Plato, qui 81. annis natus legens mortuus est, Sanctus Hieronymus, qui 91., Nevvtonus, qui circa 85. vitae annum, aliique pene infiniti. Sic enim habeto, cibi potius, veneris, aliarumque rerum intemperantiam, non lectionem & meditationem, homines occidere. Id ita intelligo, ut tamen studia recte & temperanter instituantur: nam alioquin *studiorum quoque intemperantia est.*

Et valetudinis amittendae.

Invitus ad
studia nemo
aggrediatur.

§. 15. Plerique etiam sunt, qui studiorum genus non eligunt, sed ad illud majorem imperio adiguntur, ipsi plerumque invitati: Ex eo vero fit, ut quoniam nulla cum attentione genus illud studiorum persequuntur, nihil in eo proficiant, ineptique inde artium professores, artiumque ipsarum dehonestamenta & faeditates proveniant. Peccant igitur hac in re majores nostri, qui quum indolem puerorum & adolescentium minime explorant, tum vero etiam eos invitos ut plurimum ad studia quaedam impellunt. Interea si domesticae res id quandoque exigant, prudentes adolescentes intelligant, officii esse sui toto animi conatu ad ea studia sese excitare, quae statui sunt necessaria, quasi Dei ad ea imperio vocentur.

Falsum est,
scientiam
pietati ad-
versari.

§. 16. Tandem quidam sunt, qui putant non bene scientiam cum pietate consentire; ex quo fit ut rationem, qua nullum majus donum a Deo accepimus, excolere negligant. At ea opinio falsa est & perniciosa. 1. Quid attinisset rationem hominibus a Deo dari, velut vitae instituendae instrumentum, si haec excoli hequeat sine pietatis jactura? quippe praestat esse pecudem quam impium. Deinde divinae ipsae Scripturae dum docent, Adamum disciplinis intellectus fuisse a Deo instructum, eadem opera docent, scientias cum pietate minime pugnare. Praeterea eadem divinae Scripturae hominem adhortantur ad sapientiam, & intellectus culturam. Tum quot Sanctissimi Ecclesiae Patres in omnibus litteris excolti fuerunt? veluti Clemens Alexandrinus, Gregorius Nanzianzenus, Hieronymus, Augustinus, & trecenti alii. Itaque falsa tantum scientia cum pietate pugnare potest, non etiam vera.

§. 17. His omnibus adde ineptos artium professores. Dicitur vix potest quantopere indocti, ineptique Doctores tirones a studiis absterreant: seu enim quae tradunt non intelligunt, seu in seite, indecore, & sine ulla alliciendi arte docent; seu nullius momenti sunt, ac prorsus vilia, quae tradunt necesse est ut incipientes primum magistros istos oderint, tum artes quoque ipsas & disciplinas. Semel autem sic absterriti pueri toto ferme vitae tempore a litteris omnibus abhorrebunt. Marcus Fabius Quintilianus vir in primis acerrimi iudicii in secundo institutionis oratoriae libro docet, protinus optimo praeceptori & eminentissimo pueros tradendos, vehementerque eos reprehendit, qui non continuo melioribus consignando putant, tanquam instituendi artibus magis sit apta mediocritas praeceptoris. Quis enim ignorat quanto sit difficilius dedocere quae prave sint accepta, quam docere? Timotheus clarus in arte tibiaram idcirco duplices ab iis, quos alius instituisset, exigebat mercedes, quam si rudes traderentur.

§. 18. Videamus nunc quibus remediis his occursum ire possimus. Id ut fiat sequentes Canones memoriae sunt infigendi.

Canones ad
superiora at-
tinentes.

Can. 1. Intellectum perficito, idque naturae contemplatione, non hominum opinionibus: quandoquidem intellectus perfectio est ejus conformitas cum rerum natura. Hinc intellectus divinus perfectissimus, quia rerum cum possibilium, tum existentium naturae plene conformis.

2. Quae constat supra captum humanum esse, ne investigato; si non constat, animum quidem ne despondeto: sed si inutilia sunt, aut parum utilia, ne diu quaerito, animumque a necessariis & utilibus ne abstrahito.

3. Ea ne perquirito, quorum inveniendorum media nondum comparasti, & ad quae intelligenda probe prius non es initiatus.

4. Quae non omnium capacitatem, sed tuam tantum superant, ne inquirito, priusquam opportunis studiis capacitatem & acumen necessarium comparaveris.

5. Attentionem ad plura ne dividito: minor fit enim divisa, & nihilo apta.

6. Studia ordinato. Ea praecedant, quae aliis lumen praeserunt.

7. Ne perfunctorie de rebus difficilibus meditator: ne credito ex compendiis disciplinarum animum fieri satis profundum. Libros legito qualibet in re paucos quidem, sed optimos, idest exactos & profundos.

8. Quoniam vita brevis est, scientiam comparato necessariam, & utilem tibi atque societati. Curiosa & vana, ut meras ideas sine ulla realitate, aut nunquam, aut e limine tantum salutato, non ut in illis aliquid boni inesse putes, sed ut quam nihil boni contineant, agnoscas.

9. Novitatis nec nihil, nec multum amans esto. Primum enim facit paulo stupidiorem, alterum arrogantem.

10. Omni in re sensum communem, optimum sciendi magistrum, consulito: tibi soli ne fidito.

11. Ex animo veritatis studio incumbito: nihil enim praeceleri sine improbo labore in Re. publica litteraria fieri potest.

12. Philosophus voluptates ne sectator: vix enim reperire est hominem vere doctum, simul autem & mollem.

13. Nihil aggreditor invita Minerva: studia eligito indoli & corpori accommodata.

14. Nullus in verba jurato. Eclecticorum libertate philosophator.

15. Doctores eligito eminentissimos : difficillime enim eluuntur, quae semel infederint, vitia.

C A P. IV.

De erroribus, qui ex affectibus nascuntur.

§. 1. Superest ut tertiam errandi causam, ^{Affectus ut} ex iis, quas in animo posuimus potius ^{animum turbant.} animus, nempe affectus, persequamur. Sunt affectus ignorantiae simul & errorum causae. Nam qui affectu subagitur, animum investigationi veritatis serio applicare non potest: deinde ea pro veris & probabilibus habet non quae ratio, sed quae affectus suaserit (a). Nempe affectus & attentionem avertunt, & acumen retundunt, & ideas ac iudicia corrumpunt. Hinc Plato eos appellat *nebula*, quibus serena, mentis regio opacatur: Plutarchus *vitra colore perfusa*, quibus rerum aliarum colores immutantur.

§. 2. Ut autem intelligatur clarius, quid in animo efficiant affectus, eorum natura paucis expedienda est. Tria sunt potissima in affectibus consideranda. 1. Variarum perceptiones ^{Qui affectus.} boni

(a) Egregie Caesar apud Sallustium in coniuratione Catilinae: omnes homines. P.C., qui de rebus dubiis consultant, ab odio, amicitia, ira, atque misericordia vacuos esse decet. Haud facile animus verum providet, ubi illa officiant: neque quisquam omnium libidini simul & usui paruit. Ubi intenderis ingenium, valet: si libido possidet, ea dominatur; animus nihil valet. Vide ut diffuse hanc rem & cogitate explicat Malebranchius in 5. libro de inquirenda veritate.

boni vel mali 2. variae commotiones corporis, praecipue sanguinis & nervulorum 3. voluptas, dolor, & inquietudo quaedam. Ex his secundum tantum *affectus* nomine proprie vocatur: nam primum causa secundi est, tertium vero effectus. Non omnis autem perceptio affectus in nobis excitat, sed tantum perceptio boni vel mali. Perceptio boni praesentis *laetitiam*, absentis *desiderium*, *amorem*, *spem*, *alacritatem*, *audaciam*, aliosque: perceptio vero mali praesentis *dolorem*, *iram*, *odium*: absentis *timorem*, *desperationem*, & ejusmodi alios. Porro bonum quod percipitur, vel corpus, vel animum, vel famam, vel divinitas, spectat. Primi desiderium facit voluptuosos homines, & brutos: alterius virtuosos & philosophos: tertii ambitiosos: quarti avaros.

Quot mala
inferunt in-
tellectus.

§. 3. Omnes ferme affectus tria, ut dixi, mala philosopho afferunt. 1. Attentionem & voluntatem avertunt 2. acumen quandoque retundunt 3. ideas & judicia corrumpunt. Itaque qui aut nimia & gestiente laetitia, amore, desiderio, spe, ambitione: aut gravi dolore moestitia, timore, desperatione, ira, odio, laborat, animum nullis studiis, nullique ullius rei seriae investigationi advertere potest. Cujus ratio est, quod ob leges unionis mentis & corporis, mens nostra semper a vehementioribus impressionibus, adeoque a vehementiori dolore, vel voluptate impellitur. Vix autem reperias hominem, in quo amor veritatis vividior impressionem faciat, quam affectus ipsi.

Acumen re-
tundunt.

§. 4. Sed & quidam affectus acumen retundunt. Nam quamquam naturae nostrae calcar affectus sunt, quo velocius determinemur ad objecta consecretanda, aut fugienda; tamen sunt qui-
dam

dam qui ubi modum exceſſerint, quod in Adæ filiis ferme ſemper contingit, ab omni alia re mentem avertentes, veritatis contemplationi ineptam efficiunt, atque intellectus vim & perſpicaciam obrundunt. Hinc fit, ut qui his vehementius agitantur, nullo modo veritates paulo ſublimiores, & ſcitu difficilioreſ comprehendere poſſint. Inter affectus autem quidam ſunt, qui pene amentes hominem efficiunt, veluti nimia ira, quæ de hominibus ſeras, nimius timor, qui lapides & truncos. Niſi dicere velimus, omnes affectus, quum maxime fervent, brevem eſſe inſaniam, & amentiam.

§. 5. Jam affectus impotentes ideas & judicia miris modis corrumpunt, ut nihil homines magis perridiculos faciat. Nempe res nobis non prout ſunt oſtendunt, ſed prout affectu depinguntur. Id quod aliquot exemplis demonſtrabimus. Inter affectus, quos ego publice noxios cenſeo (a), eſt *laetitia geſtiens*. Ea, quum animum occupavit, efficit ut is nulli ſe rei ſerio intendat, quia ſe tantum eſt contentus: omnes præterit tanquam nullius momenti, & paulatim velut ebrius ad errores & ſcelera rapitur. Itaque viri alioquin ſanctiſſimi quum incauti hanc laetitiam & voluptatem animo excepiſſent, in deridicula & nefanda lapſi ſunt, qualis Eva, Loth, David, Salomon, alique, quos ſacra memorat hiſtoria. Clarum eſt quod de Alexandro paulo hilariore refert Curtius: eum nempe, ut meretrici morem gereret, juſſiſſe Perſepolim Perſici Imperii caput, magnam & magniſ-

Ideas & judicia corrumpunt.

Primum exemplum ex laetitia geſtiente.

(a) Quum noxios affectus pronuncio, eos intelligo, qui aut intensione, aut extensione modum exceſſerunt. Vide 2. metaph. partem.

gnificam urbem, comburi. Id praeterea habet proprium laetitia gestiens, ut efficiat hominem laboris impatientem, difficilioribus veritatibus contemplandis ineptum, & rerum cortice contentum. Quapropter ex ejus temperamenti hominibus nihil cogitati & accurati expectari potest: equitant in arundine longa.

Exemplum
2. ex Amore
& odio,

§. 6. Amor & odium mirum in modum rarum notiones pervertunt: ille quidem ampliores efficiens, hoc minores: ille amatarum rerum deformitates & vitia tanquam pulchritudinem & virtutes exhibens; hoc pulchritudinem & virtutes referens velut dishonestamenta & vitia: utrumque verae sapientiae obtaculo est, ut quod P. Mimius de amore dixit,

Amare & sapere vix Deo conceditur, de odio quoque dictum puta. Est ad manus egregium Plauti exemplum (a) Agorastocles adolescens deperit Adelphasium Virginem meretriculam: Milphio Agorastoclis servus eandem odit vatiniano odio. Uterque de illa suum judicium pronunciat: neuter sanum; quippe uterque corruptus iudex.

Ago: Dii immortales omnipotentes! quid est apud vos pulchrius!

Quid habetis, qui magis immortales vos credam esse, quam ego siem,

Qui haec tanta oculis bona concipio? nam Venus non est Venus &c.

Milphio. Propudium! quasi bella sit: quasi campse

Reges ducitent!

En monstrum mulieris! tantilla tanta verba fundit?

§. 7.

(a) In Pænulo actu 1. sc. 2.

§. 7. Fatendum tamen est magis ab odio, cui timor & falsus zelus conjungantur, quam ab amore rationem humanam concuti, & de loco suo deturbari. *In animi intima & penitissima hi affectus penetrant*, inquit Malebranchius (a) *rationem de sede sua dejiciunt: judicia erroris & iniquitatis plenissima super iis rebus pronunciant, quae oderunt, aut timeant: ita insaniae & furori veritatem omnem immolant. Affectuum omnium nullus nec truculentior est, nec perfidior, nec caritati & civili societati magis adversus: simul tamen nullus nec magis ridiculus, nec magis a sapientis gravitate alienus. Statim haec vir doctus exemplo Phariseorum illustrat: in tota enim causa, qua Christum Servatorem nostrum iniquissime vexarunt, pro ratione & lege, odium regnare videas: eo solo sententiae distantur. Locus lectu dignus est. Utinam non & ipsi essemus experti!*

§. 8. Duo isti affectus, seu partium studia, historias ferme omnes corruerunt olim, & nunc corrumpunt: nam nihil sanctius historicus habere debet, quam Taciti illud, *incorruptam fidem professis nec amore quisquam, & sine odio dicendus est*. Nunc autem vix historicum reperias, qui nec amore & sine odio scribat: necessitudines Patriae ut nostrarum in nobis rerum necessarium quendam amorem ingenerant, ita ab alienis aversionem. Ita fit, ut tum etiam, quum maxime volumus, ingenui esse nesciamus.

§. 9. Nec in vita tantum morali atque civili, licet in ea gravius & periculosius, sed & in litteraria ita errare passim homines solent. Litterarum studiosi unam praecipue relinquant.

(a) Lib. 5. de inquirenda veritate cap. 12.

quis habent in deliciis disciplinam : familiari consuetudine ita illius colore animum imbuunt , ut 1. nihil eis sapiat , quod illam non redolet 2. quaecumque animo concipiunt , ejus colore inficiant 3. si quid in illa novi moliantur , tam esse putent antiquum , quam Coelum , & Chaos . Hinc fit ut discordiae & seditiones in litteraria Republica perpetuo regnent , non sine veritatis , & honestatis ac justitiae praevaricatione .

Amor erga majores quot errata faciet.

§. 10. Ex iisdem affectibus efficitur ut tot veteres errores , & imposturas pauci admodum detexerint , ex iis potissimum , qui *philosophi sectarii* dici solent : nempe in eorum auctores vehementi amore & veneratione sectatores rapiuntur , ut facilius de sensibus & ratione sua dubitent , quam ut illis errorem tribuant . Aristoteles erraverit ? dictu nefas . Caecutierit Cartesius , aut Newtonus ? incredibile . Fit etiam , ut veritates quaedam repudientur , quod prae nimio erga auctores odio nunquam ad examen revocantur : non possunt esse nisi errata , quae ab iis sunt , quos oderimus . Ita quaedam egregia ab antiquis dicta hac sola ratione repudiarunt Cartesiani : plurima Cartesiorum Aristotelei . Sed longius , & ad omnes artes hic canon pertinet .

Exemplum
2. ex superbia .

§. 11. Idem efficit superbia , quae nihil aliud est , nisi nimius nostri amor , ceterorum contemptus . Is affectus , aut potius vitium , ubi animum occupavit , ita afficit , ut nihil nobis sapiat , nisi nostrum : ceteri homines trunci sunt & stipites : Quum autem in re litteraria unus sit optimus sciendi magister , *sensus doctorum hominum communis* , superbus homo ex jecinore suo tantum sapiens , communem hunc sensum non potest

potest non insectari vehementer. Qua ex re fit, ut dum superbit, non errat tantum, sed delirat. Bene autem habet, quod nulli sint in Republica litteraria homines magis perridiculi, quam superbi: nam postquam vetus Aristotelis Despotismus occidit, optimatum vero dominatio non ultra Cartesium valuit, pene popularis evasit.

§. 12. Desiderium quoque & spes pluribus Tertium ex modis homines deludificantur: nempe. causa desiderio & sunt, ut facile pro re desiderata aut sperata ^{spe} accipiamus vel quamlibet similem, vel phantasmata nostra. Vetus enim proverbium est, quod volumus facile credimus: ut tarde, quae credita laedunt. Exemplum habemus in Judaeorum natione. Haec Messiam vehementi desiderio expectat. Hoc desiderium impostores Rabini vehementissimum faciunt. Persuasio isthaec publica plures viros astutos adegit, ut se Messiam facerent: quod quum fecissent, desiderium & spes majori nationis parti facile persuaserunt. Instar omnium sit Sabatai Sevi Smyrneus, qui nondum centum sunt anni immensam Judaeorum Asiae, Africae, & Europae copiam ad se excitavit. Eadem causa effecit, ut quandoque impostores regnarint, velut nuper in Moscovia Pseudo-Demetrii. An non eadem est causa, cur levissimae faemellae tam saepe cum Deo, Angelis, Manibus fuerunt colloquia? nam desiderium, vires phantasiae, qua faeminae & rustici pollet, ad furorem usque adauge-re potest. An non eadem, qua inexperti rerum politici phantasticis delusi Systematibus plerumque Respublicas eo foedius subvertunt, quo studiosius ad felicitatem evehere se opinantur? An non eadem, qua philosophi arbitraria Systemata primum depereunt, mox vera sibi persuadent?

§. 13.

4. Exemp.
ex ambitio-
ne & avari-
tia.

§. 13. Ex ambitione & avaritia eodem modo rerum notiones & judicia depravantur. Videre est ambitiosos omnia, quae ambitioni suae adulantur, credere facillime: videre est miserum in modum deludificari ab Ariolis & Astrologis judiciariis, quod hominum genus *potentibus infidum*, *sperantibus fallax* vocat praeclare Tacitus. Viri alioquin prudentes, nec indocti, sed ambitiosi tamen honoris & dignitatum, divinationes has sibi persuaferunt veras, & se deridiculos fecerunt. Adeo verum est, *ubi affectus dominantur, rationem parere*, quod Plato dicit eleganter.

§. 14. Avari autem quam turpiter ab impostoribus Magis & Chemicis deluduntur, dum Persicos montes sperant? Dum thesauros & lapidem philosophicum exquirunt? quibus si gravissimum illud Ennii inclames,

Qui alius monstrant viam, sibi semitam non sapiunt,

non audiunt. Affectus enim, gravissimus orator, dicit contra. Hinc facile creditae fabellae de vi herbarum auifica, de metallorum metamorphosi, & similes, & quidem publice: avaritiae enim, ut ambitionis, omnes homines partem habent.

§. 15. Jam nullus affectus hominibus magis illudit quam timor: res enim omnes refert diversas,

Et solem geminum, & duplices se ostendere Thebas.

Alii affectus rationem paulatim turbant, ira tantum & timos subito motu excutunt, atque illa de homine, ut diximus feram belluam; hic machinam efficit. Quum timor publice grassatur, tunc incredibile dictu est, quot impune fingantur, & credantur, Praeclare Ci-

cero

cero (a) : *Sanguinem pluuisse*, inquit, *Senatui renunciatum : atratum fluvium fluxisse sanguine : Deorum suadesse simulacra . . .* atque haec in bello plura & majora videntur timentibus : eadem non tam animadvertuntur in pace. Accedit illud etiam, quod in metu & periculo quum creduntur facilius, tum finguntur impunitus. Tota veterum Gentilium superstitio ex incomprehensibilium timore, cui comes aderat naturae ignoratio, & perpetua admiratio, magna ex parte originem traxit. Timori quoque pro maxima parte debentur narrationes Spectrorum, aut Lemurum. Eadem causa vulgo persuasit, Cometas, aut alia signa caelestia portendere aliquid mali, quamquam Scripturae Divinae clament, a signis Caeli nolite metuer.

§. 16. Invisibilium & Incomprehensibilium quoque timor opinionem fecit vulgarem de *magia nigra*, seu de evocandorum malorum Daemonum arte, de Strigibus, Lamiis, maleficiorum scientia : quae tam verae Religioni, quam rectae rationi adversatur. Nam etsi Daemones hominibus illudere, & nocere, quocumque tandem modo, possint; nullā tamen ars, nulla disciplina esse potest, qua homines certo evocare eos, sibi que mancipare possint, nisi peccatum : sub Dei enim imperio sunt. Interim nemo est, qui publicam hanc, & late noxiam persuasionem evellere queat ex vulgi animis : quod adeo ea in re suspiciosum est, ut nullo impendio viros paulo astutiores & doctiores, praeserim rerum naturalium, & Mechanicae peritos, Daemoniacos conclamet (b).

E

§. 17.

(a) *Lib. 2. de Divinatione,*

(b) *Lepidam historiam narrat Wolfius in Optica de Scheinero, quam vide.*

6. ex ira.

§. 17. Ira praecipitati iudicii, atque plurimorum inde nascentium malorum causa est. Haec bona apparentia pro veris continue hominibus proponit; & vera mala, quae tamen, quod affectui adulentur, bona putantur, eligere impellit. Rationem, ut dixi, subito obnubilat, & opprimit, ut nulli rei prospiciendae apta sit. Lectu digni sunt Senecae libri de ira ad Novatum scripti. Eorum in primo cap. 1. sic egregie iram describit. *Quidam itaque e sapientibus viris iram dixerunt brevem insaniam: aequae enim impotens sui est, decoris oblita, necessitudinem immemor, in quod caepi pertinax & intenta, rationi consiliisque praecclusa, vanis agitata causis, ad dispectum aequi verique inhabilis, ruinis simillima, quae super id, quod oppressere, franguntur.*

7. ex suspicione.

§. 18. Suspicio autem efficit, ut nos ea, de quibus suspicamur, extra nos videre credamus: inficit enim colore suo objecta ferme omnia, quae in suspensionem veniunt. Egregius est hac in re Plauti locus in *Aulularia*. Inducit senem avarum Euclionem, qui domi suae thesaurum invenerat, omnes timentem, ne defossas opes sibi raperent. Haec suspicio in causa est, ut in aliis ea observet, quae ante non observaverat, aut ea saltem sibi videre videatur, quae nullibi sunt. Sed audiamus ipsum senem.

Act. I. Sc. 2.

Nam nunc quum caelo sedulo omnes, ne sciant,

*Omnes videntur scire, & me benignius
Omnes salutant, quam salutabant prius:
Adeunt, consistunt, copulantur dexteras,
Rogitant me, ut valeam, quid agam,
quid rerum geram,
Me suspicantur, credo, habere aurum
domi.* Quot

Quot ea suspicio in Republica humana tragedias excitavit, ubi Imperii amor suspicionem aluit? plenae sunt exemplorum historiae;

Rex est solliciti plena timoris amor.

§. 19. Patet ex superioribus, homines ita Conclusio.
ab affectibus deludi, ut plura multo iudicent odio, aut amore, aut cupiditate, aut iracundia, aut dolore, aut laetitia, aut spe, aut timore, aut alia permotione mentis, quam veritate, quemadmodum perspecte observat Tullius (a). Philosophi hac in re praescribunt, ut, quo ab erroribus caveamus, nulla de re iudicium feramus, quum animus affectu subagitur. Sed id est canere surdis: affectibus enim quasi ad iudicia inviti rapimur. Haec igitur sunt monenda. Remedia adversus affectus.

1. Operam dato, ne affectibus animus occupetur, neve proclivis ad affectus concipiendos evadat.

• • • • • *Animum rege, qui nisi pareat* Hor.
Imperat: hunc fraenis, hunc tu compe-
sce catena

2. Principiis obsta: nam sero medicina Ovid:
paratur,

Quum mala per longas invaluerint moras.

3. Rationem cole: minor est enim affectuum impetus, minus imperium, ubi illa adolevit: nam affectus ignorantia aluntur.

4. Quae iudicasti, dum affectu agitareris, serena mente ad incudem revocato: quae scripsisti novum saltem in annum premito: pluries relegito, atque considerato.

§. 20. Et hi quidem canones generici Canones
sunt, ac ad omnes affectus pertinent. Sed alii peculia-
sua cuique affectui remedia sunt adhibenda, res.

E 2

quae

(a) Lib. 2. de orat. cap. 42.

quae facile ex iis, quae dicta sunt, derives. E. g. De iis judiciis, quae amor suaserit, bonam partem demendam, ratio dicat: item de odii judiciis. Multa inesse in desiderii & spei judiciis aut perturbata, aut a phantasia addita credendum semper est. Item non iustas esse notiones, quas ambitio & avaritia suppeditant, adde & timor. Item ira omnia misceri: omnia susceptionem atro colore infici similia. Quum haec animo concoqueris, & velut in succum & sanguinem converteris, efficies fortasse, ut minus ab affectibus decipiaris. Sed nisi tertius canon generalis servetur, inutilia haec omnia videri possunt.

CAP. V.

*De Erroribus, qui ex corpore
originem ducunt.*

Corpus ut
ignorantiae
& errorum
causa.

§. 1. **M**agna ignorantiae & errorum nostrorum causa haud dubium est corpus nostrum. Non quod animae corporibus, veluti tenebricosis carceribus, inclusae, & pristinum sapientiae lumen amiserunt, & ineptae ad cogitandum evaserunt ut Platonici fabulantur: sed cum aliis, tum tribus potissimum de causis: 1. Pigritia & pondere quodam corporis naturali: 2. temperamento: 3. sensuum aut paucitate, aut imperfectione. Quae nunc eo accuratius sunt explicanda, quo latius id malum pervagatur.

Corporis
inertia stu-
dia remora-
tur.

§. 2. Et primum quidem, est quaedam corporis gravitas, pigritia, ignavia, eaque naturalis: nempe corpus natura sua iners est & laboris impatiens: lassatur etiam & consumitur vel exiguo labore. Hinc fit, ut
quum

quum mens nititur in egregia quaedam, corpus eam remoretur, saltem usquequo habitus ad laborem non est contractus. Videmus pueros, & adolescentes lectionem, meditationem, & laborem ferme omnem averfari, aut magna cum ignavia fufcipere, & lente sub initium profequi. Videmus etiam majorem civium Reipublicae litterariae partem gaudere compendiolis difciplinarum, & Dictionariis (in hoc praefertim faeculo), quae laborem difcendi imminuunt, & magnam brevi eruditionem pollicentur. Ex hoc provenit: 1. Ut pauca difcamus: 2 ut paulo difficiliora fcitu praetereamus: 3 ut fuperficie fcientiarum contenti fimus: 4 ut ideis magna ex parte obfeuris, confufis, & inadaequatis nobis fatisfacimus: 5 ut tandem praefudicia & errores non animadvertamus. Hinc ignorantia radices jact; & errorum numerus geminatur femper & geminatur.

§. 3. Temperies quoque corporis aut ignorantiae noftrae, aut errorum ubertiffima caufa. Corporis temperamenta alia funt fimplicia, alia mifta, ut filii medicorum docent. Simplicia funt quatuor: 1. Flegmaticum craffum tardum: 2 fanguineum & hilare: 3 cholericum: 4 malenchonicum feu tetrum. Mifta vero vel ex horum duobus, vel ex pluribus plurima. Qui temperamento funt flegmatico, licet memoria valent, ingenio tamen & acumine nihil, judicio parum. Sanguinei ingeniofi funt fed laboris impatientes, & inconfantes, *Vertunnis iniquis nati*: judicio quoque carent: natant, modo recta capeffentes, interdum pravis obnoxia. Cholericus & ingeniofi funt, & acris atque folidi judicii, & laboris patientes. Melancholici funt mente confufi, & nunquam fi-

Temperamenta.

bi aequales : rebus magnis & obscuris admodum delectantur : sibi nunquam satisfaciunt . In mistis temperamentis , mores aut ejus quod dominatur , aut itidem mixta . Proveniunt autem haec temperamenta a corporis structura , a natura , & agitatione sanguinis . Causas vero temperamentorum externas, ad *cibum* & *aerem* refert Malebranchius (a) . Nam cibo conficitur sanguis , in quo praecipua temperamenti ratio . Ab aere totius machinae humanae motus , tum alimentum nonnihil , & sanguinis agitatio , & naturam plurimum pendent . Apud Veteres notata quaedam climata ; hinc illud Tulli *de Fato* , *Athenis tenue Coelum* , ex quo etiam acutiores putantur *Aetici* . *Crassum Thebis* . Crassities Beotiorum notata Horatio , Abderitarum Martiali .

Ut influunt
in intelle-
ctum.

§. 4. Quin igitur temperies haec corporis in animum influat , sitque plerumque ignorantiae & errorum causa , dubitari non potest . Ex hac enim temperie pendere ingenium , acumen , phantasiam , tarditatem , confusionem , inconstantiam , & plerasque alias mentis affectiones , apertum est . Videmus pueros & saeminas , quum magna ex parte temperamento sint sanguineo , aut flegmatico , ludis delectari , laboris esse impatientes , somno & pigritiae indulgere , parum valere iudicio , & sublimibus contemplationibus impares esse : videmus Melancholicos Fanatismo omnes addictos , nihil crepare , nisi mundos caeteris ignotos , lumen , quod mortalium nulli conspicitur , imagines magnas & initas , sed tetras . E contrario cholerici meditabundi sunt , iudicii acris & soli

(a) *De inquir. verit. lib. 2. Legatur totus .*

lidi . Itaque ut sanguinei iudicia praecipitant , & rerum cortice sunt contenti ; & melancholici confusis & obscuris notionibus , modo aliquid magni praefecerunt , haerent : ita flegmatici incerti semper ferme sunt & dubii : cholericus ingentium animorum , acutus , circumspecti , serii , magnis rebus nati .

§. 5. A temperamento phantasia vim suam accipit , de qua ut pauca dicamus locus monet . Est phantasia velut commune quoddam sensuum omnium receptaculum , in quod scilicet omnes confluunt sensuum imagines , & in quo secundum temperamenti naturam , miris modis augentur , minuantur , turbantur , copulantur . Quid ea in mentem humanam possit , quantamque errorum segetem ferat , nemo accuratius Malebrinchio explicuit : ea enim de re toto secundo disputat libro , eorum , qui sunt de inquirenda veritate praescripti . Eum librum plurimi facio , & ut pluries ab amatoribus veritatis legatur , auctor sum . Quod ad rem nostram pertinet , haec philosopho errores phantasiae cavere cupienti , praecipimus .

Phantasia.

§. 6. 1. Non alia ratione sensationes ab imaginationibus distinguimus , nisi quod illae vividiores sint & clariores ; minus istae vividae , minusque clarae . Praeterea minus ab istis , quam ab illis vehementer animus agitari solet . Ergo si contingat , ut imaginatio aliqua tam sit vivida & clara , ut sensationis vivacitatem , & claritatem exaequet , habetur pro sensatione .

Notanda circa phantasiam .

§. 7. 2. Imaginationum vivacitas & claritas pendet a sanguine calidiore & copiosiore , & a robustiori cerebri temperie . Itaque quo natura humana est robustior & calidior , eo phantasia est vividior , & fortior . Hinc

videmus populos agrestes & rudes vividissima esse phantasia.

§. 8. 3. Quo imbecillior est ratio, eo robustior est phantasia, & vicissim. Hinc videmus in pueris, idiotis, faemellis magnam esse phantasiae vim. In iis quoque reipublicae litterariae civibus, qui memoriam plurcolunt, quam intellectum, nisi temperamento revocentur, phantasia maxima est; quia ratio exigua: minima vero in philosophis, nisi temperamento adigantur. Hinc isti prae illis minus voluptatis ex Poetarum lectione capiunt; quod minus phantastici, minus quoque tanguntur. Ejus ratio et, quare in infantia toti sumus sensus & phantasia: usus abstractae & purae rationis, qua plurimum phantasia coercetur, tardius venit, & nonnisi exercitio. Qui ergo si in Scientiis rationis non exercent, habitum judicandi ex sensu & phantasia, quam teneri didicerunt, retinent omnibus.

§. 9. 4. Ex quibus consequitur ut in rusticis, idiotis, & id genus hominibus phantasticis, phantasia pro ratione fere semper habeatur. Rationem puram aspernantur, quam minus intelligunt. Quum autem phantasia quo major, eo faedius rerum imagines pervertit, fieri nequit, quin phantastici in graves & perridiculos errores incidant. Facile hinc judicari potest de causa plurimorum errorum popularium.

§. 10. 5. Jam vero quum ab infantia assueti simus cuncta ope sensationum & imaginationum percipere (nam intellectuum purarum, ut dixi, usus sero tandem in nobis provenit) diligenter cavere debet philosophus, ne phantasia in rebus incorporeis intelligendis abutatur. Errores enim ferme omnes

omnes circa res incorporeas admissi huic potissimum causae debent originem, *quod quae intelligi debebant, conati sint homines imaginari*, ut praecclare Beato Augustino observatum est.

§. 11. 6. Sed & illud diligenter observandum est, ut temperamentorum, ita phantasiae naturas differre. Sanguinei, & qui cibos bene concoquunt, hilarem habent phantasiā: conjectare licet ex somniis, quae omnia sunt elegantia, amoena, laeta. Hi quidquid percipere colore phantasiae circumvestiunt. Mala non augent, sed extenuant; nec idcirco suspiciosi sunt: hinc faciliores & humaniores. Contra melancholici, in quibus digestio non bene fit, nec bene secretio fluidorum, phantasiā habent tristem: eorum somnia incendia, ruinas, eluviones, publicas calamitates minantur. His minima mala evadunt ingentia: tuti etiam timent; suspiciosi sunt, truces, & crudeles: societati graviiores & difficiliores.

§. 12. Temperiei addi possunt corporis morbi & necessitates, quibus partim a meditatione & studio distinemur; partim ingenium, solertiam, memoriam deperdimus. Vita enim animalis majorem a nobis exigit curam, quam animi vita. Quumque aetas nostra, qua vivimus, vix pertingat ad 80. annos, peream si ex his decem solidi anni in studium sapientiae impendantur, idest tres solidae quotidie horae, nullo unquam die excepto. Quae quum sint, quid mirum est, nos omnes esse ignorantissimos, omnesque infinitis erroribus volutari?

§. 13. Restant sensus, quo vocabulo intelligimus aures, oculos, nares, os, tactum. Quin sensus sint necessarii ad rerum exter-
narum

Corporis
morbi.

Qui dati no-
bis sensus.

narum cognitionem, extra omne dubium est: earum enim rerum ideae non alia certe via a nobis comparantur. Non inficior, sensus nostros non rerum naturae, sed vitae nostrae ducendae aptatos esse: sed quum esse vitae nostrae ducendae aptati nequeant, nisi externarum rerum vitae humanae utilium, aut noxiarum representatione; inde consequitur ad usum saltem hujusmodi scientiae nobis datos esse. Sed evenit plerumque, ut sint ignorantiae & errorum nostrorum ubertissimae causae, & id quidem ob tres rationes. 1. Ob voluptatem, qua omnes perquam vividissime afficiuntur: 2. ob paucitatem: 3. ob imperfectionem. Paucitatem autem & imperfectionem quum dico, *relative* accipio, ad rerum nempe naturam, cui ob ejus extensionem, rerum numerum & varietatem, ac subtilitatem, pares humani sensus non sunt. Alioquin sunt naturae & finibus nostris satis, si sapienter utamur.

Ut ignorantiae & errorum causae.

Ob voluptatem.

§. 14. Et primum quidem voluptates, quae afficiunt sensus, praecipue *audes*, *gustus*, *tactus*, omnium sunt vividissimae: eam ob rem animum totum occupant, ita ut quum ab iis demulcemur nulli alteri rei serio intendere possimus: ita enim a natura comparati sumus, ut mens nostra vividiori semper pareat corporis motioni. Sic occupatus & delinitus animus, ut investigationi veritatis aptus non sit, aut pronus in judicia, quae voluptatibus illis adblandiuntur. Inde est illud,

Laudibus arguitur vini vinosus Homerus.
Inde scientiae moralis corruptio. Inde quoque fit, ut homines sensuum illecebris illecti in atheismum; ut plurimum ruant: cupiunt enim hujusmodi, bruta potius dixe-

rim.

rim, quam homines, ut ne esset Deus malorum vindex, uti docet David (a).

§. 15. Sensum paucitas causa est, & cur plurima ignoremus, & cur putemus falsa opinione nulla alia esse extra nos objecta in hac rerum universitate, quam quae quinque illis sensibus percipimus. Sane quis sibi persuadere potest in tanta rerum universitate nulla esse alia objecta, nisi quae auribus, oculis, tactu, gustu, odoratu percipimus, qui secum reputet Dei sapientiam, non minus atque ejus potentiam esse infinitam? mihi potius persuasum est, in tot Planetis, & Stellis fixis, in tanta spatii mundani & pene infinita extensione, esse objecta quum viventia, tum etiam vita destituta, numero infinita, genere & natura varia, quorum ideo nullas habemus notiones, quod nec sub sensus nostros cadunt, nec cum iis, quae sub sensus cadunt connexionem ullam habent necessariam. Veteres plurimi philosophi, in primis Chaldaei (b) hanc aeris immensitatem infinito animantium ratione & libertate utentium numero plenam esse conjiciebant, id quod probatum est & Graecis, Latinisque, & non abhorret a revelatione, quae Angelorum & Daemonum infinitum pene numerum esse docet. Quanta ergo ignoramus palustria & inertia animantia? Dicere vero haec nullibi esse, aut rebus nostris similia esse, non minus temerarium est, atque quod caeci dicere solent, aut colores nullibi esse, aut sonis esse perfimiles. Nempe id omnium primum constituendum est, sensus nostros aptatos esse vitae humanae tran-

Ob paucitatem.

(a) *Psal.* 13. v. 1.

(b) *Vide Stanlejum p. 13. hist. philosophicae.*

transigendae, non rerum naturae metiendae, quae longe & numero rerum, & exilitate vim sensuum superat.

Ob imperfectionem.

1. exemplum ex oculis.

§. 16. Ad imperfectionem sensuum quod attinet, nemo eam accuratius Malebranchio explicuit. Hanc enim per singulos sensus secundo diligentissime demonstrat. Ejus igitur ratiocinium paucis pro elementorum angustis exponemus. Initium facit ab oculis, qui sensuum praecipui videntur. Ab iis decipimur plurimis modis. 1. Quod credamus res extra nos videre, quum in imaginibus intra nos depictis videamus. Nempe ex quolibet corpore reflectuntur undequaque in modum sphaerae luminis radii, qui per corneam & humores oculi transeuntes, in oculi fundo ejus imaginem depingunt. Quo circa nos non res ipsas, sed rerum imagines, veluti in speculo, videmus: quod ob inveterata infantiae praejudicia vix credimus; quum interim nihil in Physicis evidentius demonstraretur.

Qui nos decipiunt circa magnitudinem, & figuras.

§. 17. Secundo decipiunt nos circa objectorum magnitudines & figuras. Nempe scimus istis rerum externarum imaginibus non exhiberi veram magnitudinem corporum. Nam si Microscopio granulum arenae intueamur, videbimus illud milleplum, quam nunc oculis videmus. Idem efficiunt optima Telescopia cum rebus distantibus. Sunt autem oculi respectu animae, quod sunt Microscopium, & Telescopium respectu oculorum. Praeterea res externas majores vel minores videmus, prout viciniore nobis, aut distantiores a nobis fuerint; nam viciniore sub majori angulo majores, distantiores sub minori angulo minores apparent. Ex quo etiam fit, ut veras corporum figuras

ras

ras ignoremus . Hinc granula arenae sine microscopio rotunda , aut prope rotunda videntur ; microscopio autem variarum & irregularium figurarum .

§. 18. Tertio circa motum . Plerumque Et motum.
 si oculis credimus , quae moventur , putamus stare , moveri vero quae stant . Quum navi velociter , & aequabiliter motae insideo , *terrae urbesque recedere* mihi videntur , navis vero , cui insideo , quiescere . Hunc errorem adhibita in consilium ratione , aut aliorum sensuum testimoniis , facile agnoscimus , quod nempe & navis parvum corpus est , cujus terminos videmus , & in navi nec nati , nec educati sumus . At si Tellus nostra moveretur (quod opinantur Astronomi) in qua nati & educati sumus , & cujus extremos fines non intuemur , nullo certe consilio ejus motum deprehendere ope sensuum possemus . Ad haec , absolutam corporum velocitatem ignoramus : velocitates enim ex relatione ad distantias & tempora metiri solemus : nunc vero nec distantias absolutas , nec tempus absolutum scimus ; quae tamen , ut absoluta motus velocitas cognoscatur , cognitu necessaria sunt , ut demonstrant Phisici .

§. 19. Quarto quum oculi decipiant nos Circa distantias.
 circa extensionem , sequitur & decipere circa distantias . Hinc si A. B. C. tria corpora sint paulo distantiora , etiamsi non aequae distantia , tamen tanquam aequae distantia accipio . Luna e. g. distat a nobis in distantia media sexaginta semidiametris terrestribus : Sol vero in media distantia , secundum quosdam semidiametris terrestribus decemille . Interim si oculis credimus , aut aequae , aut prope aequae distare videntur . Sic Stellae fixae,

xae, licet non omnes aequae distent a nobis, tamen aequae distare apparent. Atque hinc fortassis vulgaris nata est opinio, Stellae omnes infixas esse Coelo Stellifero, seu Firmamento solido, velut tabulae clavos; quae opinio tot saeculis in Philosophorum scholis regnavit.

Et circa colores.

§. 20. Quinto oculi nos decipiunt circa colores, quos esse qualitates reales corporibus inhaerentes, & velut illitas referunt; quum nihil aliud sint, quam sensationes nostrae a variis *refractionibus*, & *reflexionibus* materiae luminosae ex corporum superficiebus provenientes. Itaque extra nos nec lumen proprie, nec colores sunt; sed tantum vires quaedam corporum, quibus ita afficimur, ut lumen & colores percipiamus.

2. Exemplum ex tactu, qui nos decipit circa soliditatem.

§. 21. Accedamus ad tactum, qui omnium sensuum latissimus est; quippe qui totum occupat corpus. Is duplex est internus, & externus. Tactu externo percipimus

1. *Soliditatem*: 2. *gravitatem*: 3. *duritiem*, *lenitatem*, & *fluiditatem*: 4. *extensionem*: 5. *figuras*: 6. *motum* & *divisionem*: 7. *frigus* & *calorem*. Interno vero *dolorem* & *voluptatem*. In omnibus his mirum in modum ab hoc sensu ludificamur, Et primum quidem circa soliditatem corporum. Est soliditas ea corporum qualitas, seu potius vis, qua corpora sibi mutuo resistunt, ut ne eundem occupent locum, seu compenetrentur. Percipimus ergo soliditatem ex impenetrabilitate. Itaque si videamus corpora subtiliora per alia corpora libere penetrare, velut lumen per vitrum, nec ullam in illis resistantiam tactu sentiamus, velut non solida habemus. An hinc primum idea vacui nata est? Praeterea quum resistantiam non in omni-

omnibus corporibus experiamur aequalem, hinc factum est, ut quidam imaginarentur, soliditatem esse qualitatem, quae intendi & remitti possit, ac propterea quandoque etiam vinci.

§. 22. Idem dicendum est de gravitate. Corporum absolutam gravitatem ignoramus. Eam ex relatione ad tactum & vires nostras definire solemus. Utimur etiam oculis, atque ex mutua relatione corporum inter sese, de eorum gravitate judicamus. Sed quum aer sit corpus, suamque habeat gravitatem, is certe corporibus decidentibus, aut appensis, resistit: ex quo fit ut absolutam eorum gravitatem nullo modo percipere possimus. Ergo de corporum gravitate ex tactu judicare periculosum est: praecipue quum ex relatione ad vires nostras corpora magis, aut minus gravia dicere soleamus. Idem enim corpus dum aegrotō, grave; dum valeo, leve mihi videtur. Vestes quae in frigore, flante borea, sentiuntur leves, flante austro, aere paulo calidiore, & minus elastico, gravissimae habentur.

§. 23. Periculosum quoque est de *duritie*, *lenitate*, & *fluiditate* corporum ex tactu ^{Et duritiem, lenitatem &c.} *judicia* ferre. Nam quum *durities*, *fluiditas*, *mollitudo*, *lenitas* non sint qualitates corporum reales, sed tantum eorum *potentiarum* effectus in tactu nostro excitati; fieri nequit, quin de talibus potentiis non ex relatione ad tactum nostrum judicemus. Ita idem corpus viro erit molle, infanti duriusculum: manui delicatae asperum, lene ruvidae. Praeterea corpora ipsa, quae tactui levigatissima videntur, ut chrysellus politissima, & teresa metalla, si Microscopio observentur, apparebunt scabrosissima.

§. 24.

Et extensionem, figuram, motum.

§. 24. Circa extensionem, figuram, & motum tactus etiam, ut oculus, decipere potest. Recolenda igitur quae superius dicta sunt. Unum addam exemplum. Si quis ab infantia oculis praeditus tactu caruisset, eumque deinde repente recuperasset, is certe figuras corporum oculis distinguere posset, tactu non posset: quemadmodum si caecus tactu figuras didicisset, visum recuperans, solis oculis nunquam eas distingueret. Est haec omnium philosophorum doctrina experimentis comprobata. Ex ea autem discimus de extensione & figuris nos non alia ratione judicare, quam ex relatione ad impressiones sensuum, aut ad imagines opè sensuum in nobis factas. Quum autem nesciamus, an imagines istae figuris realibus sint conformes, quippe potest res quadrata, veluti turris eminens conspecta, imaginem in nobis rotundam imprimere; sequitur ex sensibus non tuto de figuris corporum judicari.

Circa frigus & calorem.

§. 25. In frigore etiam & calore pueriliter decipimur, quum has qualitates corporibus inelle putamus. Nempe sunt sensationes nostrae: sunt tantum in corporibus *potentiae* has in nobis excitandi. Nimirum in corporibus calidis talis est partium agitatio, quae valeat in nobis calorem producere: in frigidis vero talis est vis, quae valeat sanguinis motum in nobis retardare, ignem nostrum attrahendo, quod est *frigus*. Praeterea major aut minor intensitas caloris, aut frigoris provenit partim ex majori, aut minori intensitate potentiarum corporum, partim etiam ex corporis nostri temperie, quae sola efficit, ut eadem res uni calida, alteri calidior, uni frigida, alteri frigidior sit: aut eidem nunc calida, nunc frigida.

§. 26.

Et circa ta-
ctum inte-
riorem.

§. 26. Dolores & voluptates partim ani-
mi, partim corporis esse dicuntur. Primi
dolores proveniunt ex cogitationibus animi,
nullis praecedentibus in corpore motibus vio-
lentis: secundi ex violentis motibus corpo-
ris. Eodem modo primae voluptates nascun-
tur ex solis animi cogitationibus: secundae
ex placidis motionibus corporis. In omni
tamen dolore, vel voluptate, seu animi fit,
seu corporis, conjunctae sunt actiones animi
& corporis: nam ut dolores animi apparent
in oculis, & vultu; ita voluptates oculis
& vultu dignoscuntur: sed sensus ipse volu-
ptatis & doloris animi est, nec ullo modo
ad corpus pertinere potest. Interim vulgo
persuasum est, bonam partem dolorum, &
voluptatum ad eas corporis partes referen-
dam esse, in quibus sentiuntur.

§. 27. Accedamus ad alios sensus. Nari-
bus odores, Gustu sapes percipimus. Si
sensibus credendum est, odores, & sapes
sunt qualitates corporum reales. At nihil
aliud sunt praeter sensationes nostras; sunt
dumtaxat in rebus externis, vires quaedam
sunt, quae valeant in nobis hujusmodi sen-
sationes excitare. Quum autem vires istae
agant diverso modo pro subjectorum diver-
sitate, inde fit ut eadem res uni gratum,
alteri ingratum odorem, aut saporem exci-
tet. Quam ob rem ex his nostris sensatio-
nibus de viribus odorificis, aut saporificis cor-
porum judicare sine errore non possumus.

Ut decipi-
mur a nari-
bus.
3. exempl.

§. 28. Quod ad aures pertinet, cavendum
est, ne credamus, sonos esse qualitates corpo-
rum reales. Nempe sunt & ipsi sensationes no-
strae a corporibus moto undulatorio & tremu-
lo provenientes. Nam dum motus cor-
porum tremulus varie modificatus aures no-

Ut ab atri-
bus.
4. exempl.

E . . . . . stras

stras pertingit, varios in iis excitat sonos. Hinc videmus campanas, aut cordas tamdiu sonare, quamdiu in iis tremulus iste motus perdurat. Observemus etiam oportet, ne decipiamur ex loco, unde sonum provenire putamus. Nihil enim est facilius. Itadum motus isti tremuli in turres, montes, aut cavernas impingunt, indeque minime dissipati reflectuntur, ex turribus, montibus, aut cavernis illis sonos provenire credimus, quae est Echo. Potest autem eadem vox, aut idem motus ita ex pluribus cavitatibus repercuti ut plurimas voces, plurimosque sonos referat. Olimpiae in Graecia porticus fuit, quam heptaphonon appellabant, quoniam pro una septuplicem vocem reddebat. Hinc Lucretius.

*Sex etiam ac septem loca vidi reddere
voces.*

Canones ad
superiora
pertinentes.

Unam quum faceres . . . .

§. 29. His de erroribus, qui ex occasione corporis proveniunt, adnotatis, veniamus ad remedia. Primam causam, quae est corporis inertia, & gravedo, hi spectant canones.

1. Conator paullatim, & continuata attentione, ac meditatione, studiorum habitum contrahere. Etiam si sub initium cum pondere corporis, taedio, & fastidio colluctari te sentis, ne cessato: haec enim impedimenta continuato exercitio fiunt minora. Nihil est, inquit Seneca, tam difficile & arduum, quod non humana mens vincat, & in familiaritatem perducatur assidua meditatio . . . . quodcumque sibi imperavit animus, obtinuit (a).

2. Stilo utitor: nihil enim validius est ad phi-

(a) De ira lib. 2. cap. 12.

philosophandi saporem excitandum, atque ad studiorum habitum comparandum. Quod si tu non tum aptus sis commentando, saltem optimum librum seligito, & describe. Ita iudicium tuum in optimi auctoris iudicio formabis, gullumque optimi contrahes.

3. *Literatos viros colito: fieri enim nequit, quin animus eorum imaginibus excitetur. Literatorum vitas legito attente: transmeat enim ex iis in animum sapientiae desiderium, & philosophandi vigor augetur.*

4. *Quae corpus gravius, & pigriorem animum efficiunt, caveto; cujuscumque sunt ludi, qui attentionem a studiis avertunt, nimius somnus, quo animi, corporisque vires bebetantur: spectacula, nimius cibus, & potus, voluptates tactus, aliaeque nimis gestientes.*

5. *Studiorum habitum semel contractum ne desuetudine languescere sinito: amittitur enim facilius quam acquiritur. Itaque aequabile vitae genus sectator.*

6. *Corporis sanitatem diligenter custodito, idque aurea victus mediocritate; exercitio corporis aliquo, & curarum, quoad fieri potest, vacuitate.*

§. 30. *Circa temperiem corporis haec moneri possunt.*

1. *Quilibet corporis sui temperiem attente perpendito. Si se phantasia nimis vivida & inconstante sentiat esse, caveat ne de rerum naturis ex phantasia judicet, neve sui affectiones naturae rerum tribuat, eamque non qualis est, sed qualis videtur, aestimet.*

2. *Caveat ab iis omnibus, quae vim phantasiae majorem & inconstantiorum facere solent, veluti a spectaculis & pompis, a lectione Poetarum & fabularum Romanensium, a locis nimium amoenis, quae animum quasi diluunt,*

ab iis omnibus, quibus animus aequo nimius exhilarescit; ratio imminuitur, & quod consuetarium est, phantasiae vires intenduntur.

3. Assuescat lectioni continuatae & meditationi, & aequabili vitae ordini: mille sunt exempla, inquit Seneca laudato loco, in quibus pertinacia impedimentum omne transcendit, ostenditque, nihil esse difficile, cujus sibi ipsa mens patientiam indiceret.

4. Caveat a iudiciis praecipitatis: in pueros enim ineptias praeconi sunt sanguinei, in quibus plus est ingenii, quam iudicii.

§. 31. Qui vero sunt temperamento tetro & melancholico curantur.

1. Ut remediis temperamentum istud mitescat: in primis delectum ciborum habento; inde enim sanguis procreatur, qui in temperamentum infunditur plurimum, & ex quo mens pendet.

2. Cavento a spectaculis tragicis, aut a tragaedorum lectione, iisque omnibus, quibus animus incalcescit, aut nimium tristatur.

3. Nihil tam huic temperamento conducibile est, quam quaecumque purgatio: ea enim quasi a fuligine & nebula cerebrum eluitur. Hinc est ut lacrymae sint melancholicis utiles.

4. Mentis sunt confusae Melancholici: quocirca assuescant lectioni librorum perspicuorum, & methodicorum, potissimum Geometricorum, ut discant vitae notiones confusas & obscuras.

5. Caveant a iudiciis praecipitatis: in Fanatismum enim praeconi sunt, nullique sunt inter mortales, qui magis ex animi sui colore de rebus externis iudicent. Itaque praeclare monent Politici, ut a Republicae regimine animum distineant, ne omnia turbent.

§. 32. Qui temperamento sunt tardo conantur se excitare.

1. *Aemulatione aequalium, sapientiae amore, lectione librorum criticorum, conversatione virorum perspicacium, criticorum, & eloquentium.*

2. *Fugiant loca humida, & crassa, & crassiores cibos.*

3. *Cavento a commercio eum tardis & tetrus: transmeant enim conversatione mores, & phantasia ex eorum plerumque fingitur genio, quibuscum saepe & familiariter versamur.*

4. *Sunt qui iram & amorem platonice his praecipunt: sed illud ego Senecae sapienter dictum recolendum puto, non ideo vitia in usum recipienda sunt, quia aliquando aliquid boni effecerunt, ... Abominandum remedii genus est, sanitatem debere morbo (a).*

§. 33. *Quod pertinet ad sensus pauca monenda restant.*

1. *Caveto ne de rebus externis solo sensuum officio iudices: recolito sensus factos, non ut rerum essentias deferrent, sed existentiam & relationes: nec rerum naturae esse aptatos, sed vitae humanae usibus.*

2. *Caveto ne ea tantum esse putes, quae sub sensus cadunt. Quantilla enim est sensuum atmosphaera?*

3. *In consilium adhibeto rationem, & sensum communem, omni in re optimum sciendi magistrum.*

4. *Curato, ut sensus habeas quo fieri potest perfectiores: armato illos instrumentis, & quam optimis.*

CAP. VI.

De externis errorum causis.

Quae exter-
nae errorum
causae.

§. I. **E**Xternas errorum causas ad tres potissimas classes referre possumus. 1. *Parentes* 2. *populum* 3. 3. & *magistros*, quo nomine etiam *libros* indigitamus. Eas omnes elegantissime explicat Cicero in *Tusculanis* loco prorsus aureo (a). *Nunc*, inquit, *pauculos igniculos nobis dedit (natura)* quos celeriter malis moribus opinionibusque depravatis sic restringimus, ut nusquam naturae lumen appareat. Sunt enim ingeniis nostris semina innata virtutum, quae si adolescere liceret, ipsa nos ad beatam vitam natura perduceret. Nunc autem simul atque editi in lucem, & suscepti sumus, in omni continuo pravitate, & in summa opinionum perversitate versamur, ut pene cum lacte nutritis errorem suxisse videamur. Quum vero parentibus redditi, & magistris traditi sumus, tum ita variis imbuimur erroribus, ut vanitati veritas, & opinioni confirmatae natura ipsa cedat. Accedunt etiam poetae, qui quum magnam doctrinae sapientiaeque speciem prae se tulerunt, audiuntur, leguntur, ediscuntur, & inhaerescunt penitus in mentibus. Tum vero accedit eodem quasi maximus quidam magister populus, atque omnis undique ad vitia consentiens multitudo: tum plane inficimur opinionum pravitate, a naturaque ipsa desciscimus. Haec apposite Cicero.

Qualis libe-
rorum esse
debeat edu-
catio.

§. 2. Sed ut has causas distinctius explicemus oportet. Primum *parentes ignorantiae*

tiae & errorum nostrorum causae duobus modis esse possunt. 1. *Neglecta cura*, aut non rite instituta, praesertim nimia indulgentia, aut nimia severitate 2. *auctoritate*. Et quidem parentes omnium primum & diligentissime natorum infantium atque mox puerorum indolem explorare deberent, ut perspete monet Quintilianus (a). Deinde vultu, gestu, verbis, actionibus nihil illis inspirare deberent, nisi magnum, nobile, honestum, iustum, generosum, uno verbo *virtutem*, & quidquid virtutem efficit: nam infantes & pueri sunt velut mollis cera, in qua facile quidvis impresseris. Non igitur doctrina & sententiis, ut adulti (in quo plures parentes peccant), sed aspectu, gestu, vocis sono, & actionibus eorum, quibuscum vivunt, formantur: quippe in iis non ratio, sed sensus & phantasia vigent. Apposite Horatius (b).

Fingit equum tenera docilem cervice magister.

Ire viam, quam monstrat eques. Venaticus ex quo.

Tempore cervicem pellem latravit in aula.

Militat in silvis Catulus. Nunc adhibe puro.

Pectore verba puer, nunc te melioribus offer:

Quo semel est imbuta recens servabit odorem.

Testa diu . . . . .

§. 3. At plerique parentum hanc curam negligunt, aut non rite instituunt. Infan-
bus enim & pueris educandis aut nullam
F 4

Ut haec ne-
glecta sit i-
gnorantiae
& errorum
navant causa.

(a) Lib. 1. cap. 2.

(b) Hor. lib. 1. epist. 2.

navant operam; aut iis humiles & sordidas inclinationes, & vitia etiam sua, vel exemplis, vel verbis instillant. Alii nimia illos indulgentia habent, eosque molles; somnolentos, arrogantes, & immorigeros faciunt. Alii ad alterum extremum declinant, & nimia severitate, praecipue verberibus, igneam puerorum indolem retundunt, & aut stupidos faciunt, aut certe a liberalibus studiis abhorrentes, & de ingenuis servos. Sapienter Mitio Terentianus in Adelphis (a).

Pudore & liberalitate liberos.

Retinere satius esse credo, quam metu. Quintilianus inurbanum putat verberibus pueros ad officia adigere. Lockius tum vult ad verbera confugi oportere, quum alia frustra fuerimus experti. Recte itaque optabat Chrysippus, ut pueri educarentur a philosophis. Sed sunt haec vota inania. Quum enim fieri nequeat, quin infantes cum matribus & nutricibus conversentur, quantum aedificent philosophi, tantum facinae illae imbelles destruunt. Legendus est aureus Xenophontis locus de educatione puerorum Spartanorum in *Rep. Spartana*.

Parentum
praejudicia
transeunt in
liberos.

§. 4. Jam vero quum ut plurimum parentes non satis culti sint, & praejudiciorum vacui, auctoritate sua errores plurimos & praejudicia pueris communicant, quae vix inde deduci possunt: nam sunt & parentum natura sua reverentissimi, & eorum, quae semel didicerunt, tenacissimi. Spectant autem praejudicia haec vel *disciplinas*, vel *vitam* atque *mores*, vel *religionem*. Pauca exempli causa memorando. 1. Majores nostri si paullo urbaniores sint, litterisque operam

ram dederint, inutiles eas reputant disciplinas, quas ipsi non didicerunt, easque tantum commendant, quas didicerunt. Hinc videre est senes dissuadere juvenes a studio Mathematicarum, Linguarum, novae Philosophiae, exhortarique illos ad *scholasticarum disciplinarum* eruditionem: putant enim adhuc, nec disputari recte sine scholasticorum logica posse, nec esse Theologum sine Peripatetica philosophia. Praeterea opiniones quasdam manifesto falsas in re Theologica, Medica, Physica, Ethica, Oeconomica, Historica, quas ipsi imberbes didicere, quasque senes turpe putant dedoceri, dum magna severitate defendunt, minoribus propinant. Hinc proveniunt tot fabellae quae vulgo circumferuntur de *spectris*, de *spiritibus familiaribus*, de *lemuribus*, de *excantationibus*, de *viribus herbarum*, aut *metallorum*, aut etiam *vocabulorum*, & aliis rebus, quas longum esset numerare.

§. 5. Mores cum semine transire vulgatum est. Id autem non tantum de corporis *temperie*, & phantasia (de qua praeclare Maleb. lib. 2. cap. 8.) accipendum est, quam de commercio cum majoribus. Videre est ob eam causam mores quasdam esse in familiis hereditarios, tum & varias opiniones, aut falsas, aut ridiculas, aut superstitiosas, quae mores spectant. Quo circa non absurde dictum est a sapientibus viris, *homines, quanti quanti sunt, educationi debere, & aliorum consuetudini*. Hinc mirum non est si quasdam opiniones falsas inter homines reperiamus, quae nulla arte extirpari possunt: in succum enim & sanguinem, idest naturam, quae diuturna educatione imbibimus, convertuntur. Haec causa est, quae
duella

duella in Europa perpetuavit falsi honoris ergo : haec quae nobili loco genitos a commercio , iisque artibus , quae commercio inferviunt , velut a re vilissima , abalienavit , magnoque : publicae rei damno urbes otiosis hominibus oppressit .

Errores populares .

§. 6. Accedamus ad populum maximorum atque plurimorum haud dubium errorum colluviem . Quot praejudicia populus foveat , & sacrata habeat , vix dici potest . Nam seu spectes mores , seu vitae rationes , seu notitiam earum rerum , quae nos ambiunt , ubique videas errores infinitos , fabellas aniles , illusiones sensuum , & phantasiae , pro veritatibus haberi . Quumque opiniones istae falsae apud diversas nationes diversae sint , pro diversitate climatum , temperamentorum , morum , inde videre est nasci nationum odia , & bella aeterna .

Juvenalis
Satyr. xv.

Inter finitimos vetus atque antiqua simulas .

Immortale odium , & nunquam sanabile vulnus .

*Inde furor vulgo , quod Numina vicinorum
odit uterque locus . . . . .*

quae bella adeo contra naturam sunt , ut quoniam ea litteris plerumque aluntur , eam quorumdam fecere opinionem , litteras plus damni quam utilitatis humano generi attulisse . Sunt autem populares hujusmodi errores adeo ubique gentium consecrati , ut quum vulgus illos animadvertere nequit , tum dedoceri a nullo potest , phantasiae mancipatum , rationis imperitum .

Emendatu
difficiles .

§. 7. Mentem nostram omnium rerum ignaram corpus subire , superius monuimus . Praeterea nos in infantia solum sensationem , & phantasiam , sine ullo ratiocinii usu , habere ,

bere, ad ratiocinii vero usum gradatim & pedetentim progredi, perspicuum est. Ergo quae in infantia discimus, aut sola sensatione, & phantasia discimus, aut auctoritate parentum, magistrorum, populi, ut plurima quae ad honestum, vel turpe, fas vel nefas, iustum vel iniustum pertinent. Haec prius in nobis fuerunt, quam ullum rationis usum haberemus. Ea, postquam adolevimus, sapientum praeceptis (a) ad incudem rationis essent revocanda, ne, si sint falsa, per totam nos vitam perturbent, omnesque cogitationes & actiones nostras atro colore inficiant. Interim ob populi dominantem auctoritatem vix quisquam mortalium audet. Ita vitia perpetuantur, quae cordati viri querantur potius, quam emendent.

§. 8. Praeterea omnes homines prius vo- Praejudiciacabula linguae, in qua nascuntur, discunt, a vocabulis. quam vocabulorum potestatem. His, vocabulis notiones infantiae informes & praejudicatas, confusas, plerumque etiam nullas affigunt. Quum adolescunt, eadem verba cum iisdem notionibus usurpant, pueriliterque per totam vitam hallucinantur, aut ineptiunt (b). Haec vocabula, quae pueri didicimus, horumque vocabulorum potestas, adulta ratione, ad examen revocanda essent. Sed quotusquisque tantae animi attentionis capax esse potest? paucos huic Canoni parere videmus.

§. 9. Porro ea est imperiti vulgi natu- Vulgi natura superstitiosa.ra, ut eorum eventuum, aut phenomenorum, quorum causas *immediatas* ignorat Deus, qui *mediata* tantum est, *immediatam* faciat

(a) *Cartesius medit. 1. de prima philos.*

(b) *Lorkius lib. 3. cap. 10. §. 4.*

faciat causam . Quae natura tum continua cum vulgo familiaritate discitur , tum in Poetis , qui *sensus hominum vulgares sectantur* , maxime inesse deprehenditur . In utroque Homeri poemate exempla habes infinita . Jam eadem vulgi natura res paullo insolentes , aut raras , aut in genere suo magnas , quaeque animum commoveant vehementius , Deo *divinos* tribuit . Hinc apud omnes nationes *fulmina* tributa *Jovi* . Hinc in ipsa hebraica gente ; quae sola ex veteribus divinae sapientiae particeps fuit , *Ventus Dei* , *Cedrus Dei* ; *Tempestas Dei* , *Grando Dei* , & similia , quae loquendi phrasae res in genere suo maximas & vehementes significant . Ea propter philosophus noster hunc canonem fervabit .

Deus rerum naturam statis legibus , & per causas secundas gubernat . Ergo nihil Deo immediate tribuito eam tantum ob rationem , quod id imperitum vulgus magna faciat consensione : tute potius omnia explorato atque perpedito : rationem pluris , quam vulgi naturam facito .

Vulgi im-
petus .

§. 10. Sed & illud inter praecipua aut vulgaria , aut popularia non minimum est , quum quedam non *ratione ulla* ; sed publico aut vulgi , aut scholarum *judicio* , plerumque non satis solido , contemnere assuescimus . Ita vulgus nostrum Muhammedanos , & Hebraeos in bestiarum numerum censet : qua ex re fit , ut aut nullam cum iis *juris communionem* esse putet , aut eorum opera omnia , inventaque negligat , atque derideat . Qui hodie Theologicis studiis operantur paullatim in summum , & scholasticorum Doctorum , & scholasticae disputandi methodi contemptum inducuntur , ut eos ne nominari

nari quidem ferant : in quo ita peccant , ut ii peccabant , qui eos nullo olim iudicio se-
ctabantur . Philosophiae studiosi hodie Peri-
pateticos , & Cartesianos ita oderunt , ut si
iis Peripatetici alicujus , aut Cartesiani quid-
piam laudes , statim nares contrahant , quasi
ceteri homines praeterquam Nevvtoniani ,
crudi fuerint lateres : nam & sunt quaedam
acute a Peripateticis excogitata , & a Car-
tesianis plurima summo iudicio scripta , quae
idcirco contemnere , quod Nevvtoniana non
sunt , est pueriliter desipere : & Nevvtonia-
ni ipsi non quasi ex Deorum concilio aliquo
demissi , sed ut humunciones , dormitant ali-
quando , & naturae cedunt .

1. Tu nullius hominis contemnito ingenium ; Canones
de humanarum mentium cogitatis non ex ullo
praeiudicio , sed ex ratione iudicato : liberta-
tem philosophandi , quae divina quaedam res
est , ut ne vis consuetudinis , & saeculi secum
abripiat , caveto : nulli aequo nimius credito :
neminem sine ratione aversator .

2. Praeterea cum ignaro vulgo ne versator :
praeiudicia populi diligenter perscrutator : om-
nes tuas opiniones , quum adulta est ratio , &
sui juris , ad examen revocato : vindicato to-
tibi ,

denique te ipsum
Concute , num qua tibi victorum in seve-
rit olim

Natura , aut etiam consuetudo mala .

Namque

Neglectis urenda silivae innascitur arvis

3. Jam si te non rite a parentibus institu-
tum agnoscis , sedulo tui studio conator te pur-
gare , & ita vitam litterariam suscipito , tam-
quam si heri aut nudius tertius natus sis . Ute-
re amicis perspicacioribus & sinceris , atque

ab

ab iis reprehensiones lacto excipito vultu . Libros , quorum sunt plures egregii , de puerorum educatione , legito , & magna exempla imitator .

Magistro-
rum aucto-
ritas. Eorum
vitia .

§. 11. Superest auctoritas magistrorum . Sunt litterarum magistri varii . Alii primis rerum elementis pueros imbuunt : alii vero paulo provectiores in sublimibus disciplinis erudiunt . Utrique plurimum nocere possunt 1. moribus 2. auctoritate dogmatum . Et primum quidem , quum pueri & adolecentes magna reverentia magistros colant , fieri nequit , quin eorum mores imbibant . Itaque magistri aut verbosi , aut tardi , aut gloriosi , aut nimis abjecti , aut superbi , aut feri , aut luxu molles , sibi similes faciunt auditores , maxime pueros . Hinc notatum est in sectis veteris philosophiae , Heracliticos obscuros fuisse , Pythagoreos impositores , & alii silentii , Platonicos graves , Peripateticos molles , Stoicos severos (a) . Nocent etiam nimia severitate , aut indulgentia : quarum illa stupidos , haec inertes facit .

§. 12. Praeterea primi litterarum magistri puerorum mentem corrumpunt , dum eorum solam excolunt memoriam tanta vocabulorum farragine , ingenium vero & iudicium negligunt . Dolenter dico : nihil tam pueris nocet , quam praesens usus , eos in linguis exoticis instruendi : hic enim puero- rum conatus igneam ingenii vim , quae in pueris elucet , retundit atque hebetat : quippe dum tori convertuntur in excolenda memoria , ingenium & iudicium herbescit . Publicum malum , & cui vix ullam est hodie in Europa remedium . Hinc egofactum semper

(a) Adeatur Horn. bist. Phil. lib. 7. cap. 11. & seqq.

per putavi, quamobrem in Graecia plures fuerint uno saeculo philosophi, quam pluribus in tota Europa: Graeci enim, quum linguas externas discere non cogerentur, ab ipsa infantia philosophabantur, nec ingenium & perspicacitatem usu memoriae conterebant.

§. 13. Satis laudari hac in re nequit ^{Pythagorae} praeceptum, quod Phithagorae a veteribus tribuitur, ut homines, quod ad litteras & ^{praeceptum de pueris erudiendis.} scientias spectat, secundum naturam instituatur, id est ut praeceptores puerorum naturam sequantur, quo illa it, non ut eam cogant. Hominis autem natura talis est, ut primum sensus & phantasia obtineat, deinde ingenium, tum intellectus, tandem iudicium. Itaque sic censeo, in iis rebus principio exercendos pueros, quae objecta sensuum & phantasiae esse possunt, qualis est Geographia, Historia naturae succincte delineata, similia: tum vero ad inveniendum quoque instruendos, quod sit partim studiis Geometricis, partim systemate aliquo philosophico ei rei apto: Cartesianum aptissimum puto: sed ita tamen ut moneantur adolescentes, se opinari, non scire. Tertio loco ad pura intelligibilia paulatim manuducendos: tandem Politicae, qua in re acre iudicium valere debet, admovendos, & civili historia informandos. Quaeris quem locum Linguarum studiis relinquam? nempe post excultos sensus & phantasiam, quum ingenium & iudicium paulo maiores vires adepta sunt, ut non tam facile suffocari possint. Intellego autem haec esse vota otiosi philosophi, sed intelligent quoque omnes, nihil fieri pro literaria Republica utilius posse.

§. 14. Jam vero magistri omnes in dogmatibus Scientiarum plurimum auctoritate ^{Magistri ut auctoritate nocent.} sua

sua nocere possunt, dum adolescentes eorum dictata accipiunt, & venerantur, atque in eorum verba jurant. Hoc enim modo vel magistrorum errores mordicus defendunt, & pro iis, tamquam pro aris & focis, concertant; vel purantes nihil posse se accuratius & melius magistris suis reperire, ab omni investigationem cessant. Eam ob causam Philosophia Peripatetica & errores plurimos per plurima saecula promovit, & ne latum quidem unguem profecit: quod & nefas putabatur ab Aristotelis auctoritate, discedere, & Aristoteles ingenii humani finis habebatur, ut saepe est a nobis adnotatum. Ob eandem causam Philosophia Platonica vel in ipsa Christiana Religione haereses plurimas peperit, quod Plato tamquam Philosophorum Deus aliquis quibusdam coleretur. Eidem causae debetur, quod Cartesiani plures Cartesii errores & fabulas adoptaverint. Infinita sunt errorum exempla ex auctoritate hominum in Republica litteraria natorum. Nempe ubique gentium sunt ingenia quaedam servilia, quae credere malunt, quam scire, quacque nullo examine magistrorum dogmata excipere parata sunt veluti Delphica quaedam oracula. Magistros autem quum dico, libros quoque intellige: sunt enim velut mortui quidam magistri.

Canon.

§. 15. Philosophus ergo noster nullius fremum recipito: ECLECTICORUM in morem philosophator: qui semel enim in alterius verba juravit.

Libertate caret, dominum vehet improbus, atque

De philo-
phis electi-
cis.

Servitū aeternum, ingenio quia nesciit uti.

§. 16. Hic canon clarius intelligetur, si pauca de Eclecticis philosophis addiderimus.

(a) Phi-

(a) . Philosophia Eclectica seu Electiva ea est, in qua sapientiam *ratione* tantum quaerimus : rationem autem regimus *sensuum experimentis & observationibus*, *intima conscientia*, *ratiocinatione*, & *auctoritate* circa ea, quae alia via sciri nequeunt . In hac ratione philosophandi non quaeritur quis quidpiam dixerit, sed quam recte, idest quam rationi conforme . Hanc esse veram philosophandi rationem docet Aristoteles (b), & Plato (c), & Clemens Alexandrinus (d) . Omnes cum veteres, tum recentiores primi nominis philosophi ita philosophati sunt ; quod si posteriores animadvertissent, non ii servum evasisent pecus . Ita autem philosophandum esse praeclare demonstrat Lactantius (e) . Haec autem

(a) *Vide Chr. Thom. in philosophicae Antica.*

(b) *Lib. 1. Ethicae cap. 4.*

(c) *In Gorgia, in Critone, in Charmide, & alibi passim.*

(d) *In primo Stromat.*

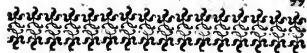
(e) *Lactantii locum integrum ponam : est enim lectu dignissimus .* Quare oportet, inquit, in ea re maxime, in qua vitae ratio versatur, sibi quemquam confidere, suoque iudicio, ac suis sensibus niti ad investigandam, & perpendendam veritatem, quam credentem alienis erroribus decipi, tanquam ipsum rationis expertem . Dedit omnibus Deus pro virili portione sapientiam, ut & INAUDITA investigare possent, & AUDITA perpendere . Nec quia nos illi (maiores nostri) temporibus antecesserunt, sapientia quoque antecesserunt ; quae si omnibus aequaliter datur, occupari ab antecedentibus non potest . Illibabilis est, tanquam lux & claritas Solis :

autem philosophia in primis Theologo adhibenda est : sectarius esse Theologus alicujus Philosophorum scholae nec potest , nec debet . *Quid Athenis* (inquit Tertullianus de praescriptionibus) *& Hierosolymis ? Quid Academiae & Ecclesiae ? Quid Haereticis & Christianis ? nostra institutio de porticu Salomonis est .* Interim cavendum est , ne libertate hac abutamur , aut ad omnium contemptum , in quod vitium incidunt adolescentes , dum liberi in philosophando videri volunt , aut ad contemptum divinarum scripturarum , qualem licentiam & libidinem potius Deistae promovere conantur : utrumque enim contra rectum rationis usum est , quod suis locis commodius demonstrabitur . Itaque non sunt ii Eclecticis , sed libidinis suae servi . Recollendum Horatii illud ,

In vitium ducit culpa fuga , si caret arte .

lis : quia ut Sol oculorum , sic sapientia lumen est cordis humani . Quare cum sapere , id est veritatem quaerere , omnibus sit innatum , sapientiam sibi adimunt , qui sine ullo judicio inventa majorum probant , & ab aliis pecudum more ducuntur . Sed hoc eos fallit , quod majorum nomine posito , non putant fieri posse , ut aut ipsi plus sapiant , quia minores vacantur : aut illi desipuerint , quia majores nominantur .

A R T I S
 LOGICOCRITICAE
 L I B E R II.

De ideis, idearumque objectis, & signis.

UAE in hoc libro complexi sumus ad quinque summa capita referri possunt. 1. De idearum natura & origine 2. de idearum generibus 3. de erroribus, quos idearum occasione admittere possumus 4. de idearum ob-

Libri argumentum.

jectis, seu de rebus, & de multiplici rerum studio 5. de idearum signis, quibus illae cum aliis communicantur, seu vocabulis. Refert haec omnia intellexisse eum, qui praecepta veritatis investigandae est rite docendus, ne ei deinceps in vocabulis haerendum sit.

CAP. I.

De idearum natura & origine.

Quid idea. §. 1. **N**on ego subtiles Metaphysicorum hoc in loco quaestiones seram : historiam tantum scribam , ne tirones ulterius progredientes vocabulorum ignorantia moretur . *Idea* graecum vocabulum est , idque a verbo *ἰδω* , idest video , & , quod antiqui dicebant Latini , *specio* . Latine dicere possis imaginem , speciem , simulacrum . Philosophi vocant ideam , *Id quod fit menti praesens dum percipit aut cogitat , quodque semper rei a mente distinctae , & quidem aut existentis , aut possibilis imago quaedam est .* Nimirum quum mens nostra res extra se positas intra se cognoscat , in quam res ipsae penetrare nequeunt , in earum formis , imaginibus , speciebus videat necesse est .

An ideae a perceptionibus distinctae .

§. 2. Illud a Philosophis disputatur , ideae , seu rerum species , ipsae ne sint perceptiones , an vero imagines quaedam , ut a rebus ita a perceptionibus distinctae ? Ea de re hae feruntur opiniones . 1. Quidam opinantur , ideas & perceptiones unum , idemque esse , perceptiones vero esse motiones organorum sensoriorum , & cerebri (a) 2. Alii arbitrantur perceptiones & ideas unum esse , sed perceptiones , ac proinde ideas esse actiones solius mentis (b) 3. alii vero putant distinguendas esse ideas materiales , quas *phantasmata* vocant , ab ideis intellectualibus ; & illas quidem esse impressiones , & concussiones

(a) *Hobbesiani : an etiam Lockius ?*

(b) *Arnaldus in libro de veris, & falsis ideis.*

nes quasdam in organis sensoriis & cerebro factas ; has vero ipsas perceptiones , quibus ideae phantasticae menti exhibentur . Addunt cuilibet ideae materiali seu phantasticae respondere ideam intellectualem , & cuilibet intellectuali materialem (a) . Scholastici philosophi ideam materialem vocant *impressam speciem* , intellectualem vero *speciem expressam* . Utrumque , quod mireris , propriissime.

§. 3. Prior opinio animi incorporalitatem & substantiam evertit : nam si ut ideae , ita perceptiones motus sunt cerebri & sensuum ; substantia ipsa animi aut nulla est , aut totum corpus est . Quum ergo supra demonstratum sit , animam rem esse , & quidem substantiam a corpore distinctam , omnino falsa haec sententia censenda est.

Expenduntur philosophorum opiniones.
1. opinio.

§. 4. Altera cum internis animi ipsius experimentis pugnat : res enim omnes extra non positas non percipimus , nisi ope impressionum & concussionum harum in cerebro factarum : ab his quoque impressionibus memoria nostra pendet . Praeterea nullae in nobis , ne intellectuales quidem , nascuntur ideae , quin iis excitati in cerebro motus respondeant . Tum nullae excitantur ideae rerum sine ideis vocabulorum , seu sonorum quorundam . Quae omnia satis demonstrant , ideas & perceptiones non esse unas easdemque mentis actiones : ita enim si esset , necessarium non esset ideas a corpore aut corporis motionibus pendere .

2. opinio.

§. 5. Tandem si ipsae perceptiones sunt ideae , duorum alterum dicatur oportet ; aut mentem nostram , quae causa est activa suarum perceptionum , ideas sibi creare , rerum

G 3 nempe

(a) *Wolffius post Scholasticos .*

nempe ignotarum formas, quod est incredibile, nisi illa perpetuo divinet, aut ideat & perceptiones simul ab externis causis, Deo, vel corporibus, excipere, ipsamque in perceptionibus omnibus *mere passive* se habere, omnique destitui activitate, seu vi percipiendi, quod animi naturam radicitus evel-
 Scholastico- lit. Quapropter verisimilior est Scholastico-
 rum opinio- rum opinio, praecedere in corpore ideas ma-
 probabilior. teriales, sequi in mente *intellectuales*, aut sibi utrasque esse conjunctas; nisi hoc inter ignota referre maluerimus.

Idearum
origo.

§. 6. De idearum origine longior est & difficilius controversia. Ea de re, quae feruntur opiniones, sunt hujusmodi 1. quidam putant ideas esse menti innatas: qui tamen sibi non consentiunt: nam alii omnes ideas, ut veteres Platonici, & Leibnitiüs: alii primorum tantum principiorum universalium, ut Cartesiani quidam, notiones innatas esse opinantur.

Secunda
opinio.

2. Alii mentem tali vi praeditam faciunt, ut positis motionibus sensuum & cerebri, ipsa sibi ideas creet. Ita Arnaldus, & Wolsius, licet non eadem ratione moti.

Tertia
opinio.

3. Alii censent Deum ex occasione motionum corporearum producere in mente ideas earum rerum, quas eam percipere oportet: Ita Cartesius ipse, Sylvanus Regis, & alii plurimi.

Quarta
opinio.

4. Alii existimant mentem nostram Deo uniri *κατ' εὐρίαν essentialiter*, & in Deo, aut Dei lumine, omnia videre, quemadmodum Malebranchius.

Quinta opi-
nio.

5. Alii tandem ideas a sensibus, & meditatione super ideis sensuum provenire docent, illudque vulgatum usurpant, *nihil est in intellectu, quod prius non fuerit in sensu.*

Qui

Qui item non sibi conveniunt. Nam Lucretius vult ex ipsis rebus avolare idola & simulacra quaedam atque per sensus animum subire. Opinio sexta.
Scholastici docent ideas materiales, seu species impressas ab objectis in cerebro imprimi, hinc ab intellectu agente spiritualizari & illuminari, atque intellectui passivo praesentari, fierique species expressas. Lockius ipsas motiones sensuum & cerebri esse perceptiones & ideas.

6. Alii postremo recentiores philosophi, licet fateantur omnes ideas a sensu & meditatione videri nasci, non dubitant tamen asserere, se non intelligere, qua id ratione fiat. Atque isti Jove judicant aequo. Opinio septima.

§. 7. Quamquam sententias istas ad examen revocare non sit hujus loci, factumque a me sit copiose in altera Metaphysicae parte, juvabit tamen pauca per summa capita delibare. Principio qui ideas innatas constituunt, ii procul dubio nomine idearum non intelligunt impressiones quasdam in cerebro factas; essent enim ideae istae mutabiles, quemadmodum cerebri ipsius constitutio, & substantia. Nec profecto intelligunt ipsas perceptiones, seu actiones intelligendi: quis enim, qui sibi non sit penitus ignotus, dixerit, omnes perceptiones possibiles simul in animo extitisse ab initio suae existentiae? est enim ea solius Dei proprietas. Superest ergo ut dicant, ideas innatas aut. 1. esse inclinationes & leges naturae humanae, quibus nos erga quaedam objecta impellamur, aut 2. clara & distincta judicia, quorum statim sumus consci; ac ideas quasdam acceperimus, ut notiones axiomatum, *Totum majus sua parte, nequit idem simul esse & non esse*, aut 3. nescio quas imagines in animo insculptas, quae

eum ad perceptionem quarundam rerum excitare valeant.

§. 8. Jam de primo disputare non est necesse: nam has inclinationes & propensiones *idearum innatarum* nomine appellare, est turpissime vocabulis abuti, idque in quaestionem vocare, quod est apud omnes certum. Alterum inutile est in quaestionem adducere: nam illae ideae, eaque judicia naturalia quidem dici possunt, non innata. Tertium minus intelligo; nec video, quum Deus creaverit animum intelligendi capacem, debuisse etiam in illo objecta, quae intelligeret, creare: alioquin quum oculos videndo aptos fecerit, debuit quoque in illis creare objecta, quae viderent. Accedit quod horum philosophorum quidam sunt, qui non ideas tantum, sed judicia quoque hunc in modum innata docent, dum notiones primorum principiorum congenitas esse ajunt. Quod est dicere, si recte accipio, infantes, qui singularia nondum norunt, axiomata universalia cogitare. Non istae nugae sunt eorum, qui quid dicant ignorant?

Et secunda.

§. 9. Deinde certum est, mentem sibi primas & simplices ideas procreare non posse, nisi dicere velimus rerum ignotarum sibi imagines creare posse: quod non tam potest, quam pictor rei, quam ignorat, picturam. Quae quum sint, licet concedatur notiones compositas posse sibi mentem efficere, plures simplices copulando, aut etiam ex primis, quas aliunde habet, alias conjecturas deducere; incredibile tamen restat sibi etiam primas ideas simplices creare. Qua in re miror Wolfium tantum *harmoniae illi praestabilitae* dare potuisse, ut constitueret, omnium, etiam primarum & simplicium idearum, men-

tem ipsam sibi causam esse : Est haec harmonia praestabilita in hoc posita , ut mens vi sua producat sibi continuata serie omnes perceptiones , quae respondeant ideis materialibus cerebri , & sensuum , quin ullo modo a corpore in id moveatur : & corpus sibi vi sua omnes motiones suas continuatâ serie producat , quin ab anima impellatur , aut regatur . Est autem hoc non super certis principiis philosophari , sed divinare .

§. 10. Tertio , qui putant Deum producere in nobis ideas , ii coguntur fateri . 1. Deum producere quoque in nobis ideas earum rerum , ex quibus adversus Dei Legem commovemur .

Et tertia.

2. Nullam in nobis vim percipiendi activam inesse , idest , si recte accipio , nullam animam .

3. Quid est Deum in nobis ideas producere ? an enim est intellectiones & perceptiones suas animae communicare ? id esse nequit : quippe quum intellectio Dei sit necessaria & immutabilis , ubicumque est , & tota est , & una , & eadem semper , quod in homine non observamus . An est perceptiones omnes in illa creare ex nihilo ? nec id esse potest ; alioqui mens hominis non est principium suarum cogitationum activum , ac propterea ne mens quidem est & substantia , res scilicet per se constans & intelligens . An est illam ad cogitandum adjuvare ? sed hoc non est ideas producere , sed quidvis potius . An species incorporeas communicare , quae res exhibeant ? at hoc , ut acute Beatus Thomas ratiocinatur , necessitatem unionis mentis & corporis dissolvit . Quid enim attinisset mentem corpori sensibus instructo copulare ?

Et quarta.

§. 11. Quarto, qui mentem cum Deo *essentialiter* unitam faciunt 1. videant, ne spinozismum inducant, unicamque in Universo mentem, & animam omnia permeantem, qua omnia vivant, & cogitent 2. cui usui dicent nobis datos sensus? *ad usum vitae*, inquit Malebranchius: nempe ut vitam servare sciamus: quoniam autem id fieri nequit sine cognitione existentiae & relationis plurimarum rerum; huic cognitioni acquirendae inserviunt sensus. Est autem ea cognitio omnium nostrarum cognitionum prima; ex ea caeteras derivamus. Ergo via sensuum in nobis gignuntur primae idae, in quibus deinde aliae inaedificantur 3. Cur sensus nos decipere isti docent, si nihil sensuum via discimus?

Et quinta.

§. 12. Quinto qui volunt ex rerum superficiebus idola indefinenter avolare, ii concedere debent, haec idola non esse corporea: alioquin jamdudum mundana corpora ex oculis evanuissent. Deinde cur tot idola, nempe pene infinita; nec inter se miscentur unquam, nec se mutuo corrumpunt, quum oporteat ut alia per alia transversim pertranseant? Sed demus huiusmodi imaginulas a corporibus avolare, qua ratione dicemus eas a nobis percipi? an perceptiones erunt motiones cerebri ab idolis excitatae? esse nequit. An integra idola mentem subibunt? nec id fieri potest, quandoquidem sunt ea corporea.

Perpenditur
secta.

§. 13. Sexto, qui contendunt motiones sensuum & cerebri esse ideas & perceptiones simul, ii asserere debent, aut motiones istas similes esse rebus, quas repraesentant, aut nihil a nobis certo sciri: Primum manifesto falsum est. Quae enim motiones cerebri colorem repraesentare possunt? quae figuras.
quae

quae res alias, quibus similes nullo modo esse possunt? Assertere vero nihil a nobis certo cognosci, hominis est patientia aliorum abutentis. Quae quum sint, fatebimur ingenue, nos ignorare, qua ratione res extra nos positas percipiamus, & quid sint ideae & perceptiones nostrae.

§. 14. Interim ne ullum hinc praejudicium pro inquirenda veritate nascatur, putabimus verum, etiamsi forte non sit, omnes ideas nostras partim sensationi, partim & meditationi originem debere. Ex quo hos deducemus canones. Curato, ut sensuum experimenta quo plura fieri potest, habeas: ut cum mundo rerum, & hominum, quo fieri potest diutius, verseris; ut acumen mentis augeas: ut ratiocinandi facultatem acquiras. Putato fabulas, etiamsi non sint, te posse via idearum innatarum, & luminis Malebranchiani sapientiam consequi, ne haec te ad investigationem remorentur. Revocato ad animum, homines ex solo commercio cum Mundo intelligibili evadere fanaticos: ex commercio cum mundo naturae & hominum, sapientes.

C A P. II.

De Idearum generibus.

§. 1. **I**deas ex quatuor adspectibus contemplari possumus 1. ex earum origine 2. ex earum natura & constitutione 3. ex relatione ad objecta 4. ex relatione ad mentem. Primo modo consideratae sunt 1. vel adventitiae 2. vel factitiae, 3. vel innatae. Secundo modo sunt 1. vel phantasticae, 2. vel intelligibiles, 3. vel simplices, 4. vel compositae. Tercio modo sunt, 1. adaequa-

Ideae ex 4. adspectibus consideratae.

tac,

tae, 2. inadaequatae, 3. singulares, 4. universales, 5. absolute, 6. relativae, 7. abstractae, 8. concretae, 9. reales, 10. & non reales. Quarto tandem modo sunt 1. clarae, 2. obscurae, 3. distinctae, 4. confusae. Quae idearum genera nunc paucis sunt definienda.

Idae adventitiae & factitiae.

§. 2. Ideae adventitiae dicuntur eae, quas ex sensu haurimus, quales sunt ideae omnes rerum corporearum, quas res sensatione percipimus. Factitiae vero dicuntur ideae omnes, quas sibi mens conficit, seu conjectura & ratiocinio, seu copulando simplices, seu proportionem & similitudinem cum iis, quas sensus deferunt, seu quocumque alio modo. Oportet autem diligenter duo haec idearum genera distinguere: nam primae naturales sunt, & reales, idest quibus sua extra nos objecta respondent, & proinde semper ferme verae: non item secundae, quae ut plurimum arbitrariae sunt, & vacuae, idest quibus nulla extra nos objecta respondent.

Et innatae.

§. 3. Ideae innatae non eodem modo ab omnibus dicuntur philosophis. Sunt qui ideas innatas appellant eas rerum notiones, quas Deus menti, quum primum existere incipit, veluti insculpit. Malebranchius, & Lockius, dum huiusmodi ideas refellunt, hoc sensu saepe accipiunt.

Veteres Platonici, Jamblicus, Plotinus, alique notionum innatarum nomine intelligunt lumen quoddam interius, quod Deus mentibus humanis participat, & in quo intelligibilia vident.

Veteres Epicurei & Stoici ideas innatas vocabant, aut quas primum sensus deferunt, quum anima adhuc veluti *tabula nuda* est, aut quas nullo studio, nulloque labore ex universi huius contemplatione haurimus: quo sensu

sensu innata dici solent ea vitia, quae a prima adolescentia contraximus.

Cartesius ideas innatas vocat eas, quae neque a sensibus, neque a libertate nostra, sed ab ipsa mente, necessitate ipsius naturae quasi manant. *Non enim, inquit, unquam scripsi, vel judicavi, mentem indigere ideis innatis, quae sint aliquid diversum ab ejus facultate cogitandi: sed quum adverterem, quasdam in me esse cogitationes, quae non objectis externis, nec a voluntatis meae determinatione procedebant, sed a sola facultate cogitandi (necessitate quadam naturae ipsius mentis) quae in me est, ut ideas, quae sunt istarum cogitationum formae ab aliis adventitiis, aut factitiis distinguerem, illas innatas vocavi (a).* Vocari haec commodius possunt naturales. Atque hac ratione haec axiomata, *Totum est majus sua parte, Non potest idem simul esse & non esse, Quod tibi non vis alteri ne feceris, Oportere virum bonum esse omnibus esse amicum, sunt naturalia, sed non innata.*

Sylvanus Regis negat quidem ideas innatas esse menti concreatas, aut a Deo insculptas, sed notionem Dei, corporis, & animi nasci putat in mente statim ac creata est, & quidem ex ipsius mentis natura: eas vero ideas innatas appellat (b).

Alii idearum innatarum nomine appellant aut eas animi humani propensiones, quibuscum nascimur, aut ea judicia, quae, exceptis ideis simplicibus, statim intuemur. Qui tamen ideae vocabulo longe a communi loquendi

(a) *Respons. ad art. 12. Program. Belgici anni 1647.*

(b) *Usage de la Raison & de la Foy lib. 1. part. 1. cap. 7.*

quendi consuetudine abutuntur, idque, ut dixi, in controversiam adducunt, quod nemo sui sibi conscius negaverit.

Phantasti-
cae.

§. 4. Idea *phantastica* dupliciter dicitur, uno modo ut opponatur *intelligibili*, altero ut opponatur *naturali & adventitiae*. Primo modo omnes ideae rerum corporearum, aut quae instar corporearum percipiuntur, *phantasticae*, & *phantasmata* dicuntur. Altero modo dicuntur phantasticae ideae mere arbitrarie, quas non a rebus haurimus, sed ipsi confingimus. Vocantur in scholis *entia rationis*. Idea vero *intelligibilis* est forma incorporea, qua scilicet nec corpus repraesentatur, nec res alia instar corporis. Hujusmodi sunt omnes ferme ideae abstractae.

Et simplices
& composi-
tae.

§. 5. Ideas *simplices* vocant Philosophi eas, in quibus ne mente quidem plures partes distinguere possumus: *compositas* vero eas, in quibus plures simplices, quae distingui, & seorsim intelligi possunt, videmus. Sunt igitur ideae simplices primae rerum species non solum abstractae, sed etiam simplicem relationem cum objectis comprehendentes. Ideas simplices partim *sensu*, partim *meditatione* in nobis progigni docent Philosophi. Ad primam classem referunt omnes sensationes colorum, sonorum, odorum, saporum, voluptatis, doloris, extensionis, motus, aliarumque rerum. Hae enim ideae via sensus habentur, & tales sunt, ut in iis nullas partes distinguere possimus. Ad alteram classem referunt ideas potentiae, unitatis, existentiae, cogitationis, voluntatis & similes abstractas (a).

§. 6. Sunt quibus distinguendum placeat inter ideas compositas, & associatas, seu conjunctas:

(a) *Lockius lib. 2. cap. 6.*

junctas : ideas associatas seu conjunctas vocant eas , quae in se consideratae separatae sunt , sed quae menti simul semper praesentes fiunt , ita ut ibi excitatur una , alia statim praesto sit (a) . Ego totam hanc rem ad vocabula pertinere puto . Quum enim simplices ideae uni vocabulo affiguntur , ideam compositam vocamus . Si vero aut plures simplices , aut plures compositas cum pluribus vocabulis copulemus , ac vocabula ipsa inter se ita conjugamus , ut simul a mente percipiantur , seu ut una excitata aliae praesto sint , associatas ideas appellamus . Ita idea corporis composita dicitur , quia eidem vocabulo plures simplices , veluti ideae *extensionis* , *impenetrabilitatis* , *gravitatis* &c. colligatae sunt . Idea vero longioris alicujus demonstrationis , aut locorum & actionum , actionum & personarum *associatae* .

§. 7. Sed explicandum est clarius , quae Earum causas ratione associationes istae idearum , quibus tota humana sapientia , saepe etiam magni & noxii errores , continetur , fiant . Quantum animo recolere possum , eae debentur quatuor causis . 1. *Sensationi* 2. *ratiocinationi* 3. *liberae phantasiae* 4. *institutioni* . Et primum quidem certum est , nos sensibus quasdam ideas simplices , vel etiam compositas , inter se conjunctas & concatenatas percipere , seu uno successive , seu pluribus simul fiat sensibus . Hujusmodi sunt ideae *iridis* , *pugnae* , *spectaculi* , *morum* alicujus nationis & similium rerum : sunt scilicet associationes simplicium , vel compositarum idearum sensatione factae . Deinde *ratiocinando* plures simul ideas simplices vel compositas , conjungimus , unoque

(a) *Gravesan de Introductione ad Philos. lib. 2. cap. 2.*

unoque vocabulo appellamus, seu *vere*, seu *falso*. Ita conficitur idea Dei: ex universi enim contemplatione percipimus existere *rem quandam aeternam, cogitantem, potentissimam, optimam*. Ratiocinatione quoque series & systemata idearum & Scientiarum conficimus: eadem rationatione concatenationes falsitatum plerumque nobis persuademus. Tertio *phantasia* libere varias idearum associationes efficitur, quales sunt associationes *poetarum & pictorum*, eorumque qui turre in aere aedificare dicuntur, aut eorum, qui de rerum natura ex suis phantasticis systematibus audaciter differunt. Tandem *institutione majorum*, vel magistrorum, aut librorum lectione varias quoque idearum associationes facere solemus, quales sunt opiniones & praejudicia, quas aut ex populo, aut ex parentibus, aut ex magistris & libris excipimus.

Naturales
& arbitrariae
associationes

§. 8. Ideae compositae, & associatae dividi possunt in *naturales*, & *arbitrarias*. Naturales associationes sunt, quae fiunt *sensu*, vel *necessaria rationatione*. Eae omnium maxime sunt *reales* minusque errori subiectae. Inter ideas compositas necessaria rationatione ponenda est idea Dei: non enim ex arbitrio mentis pendet, sed ex causis suis necessario manat, ita scilicet ut post attentam rationationem intelligamus, non posse rem aliter se habere. Unde concludimus, re vera existere hujus ideae exemplar (a). Id autem de arbitrariis associationibus, quales in primis sunt *hypotheses physicae, abstractiones pleraque Metaphysicae, & Mathematicae & pleraque popularia praejudicia*, concludere nullo pacto possumus.

§. 9.

(a) Vide *Sylvanum Regis loco cit. lib. I. par. 1. cap. 16.*

Observanda
circa ideas
simplices &
compositas.

§. 9. Attente observare debemus, quod licet *ideae simplices* apud omnes homines sint *eaedem*; *ideae tamen compositae*, ceteraeque *idearum associationes*, potissimum non naturales, sed vel ex phantasia, vel ratiocinio arbitrario proficiscentes, non apud omnes sunt *eaedem*. Primum enim potest quis eidem vocabulo, quo nos quatuor *ideas simplices* explicamus, quinque, sex, decem addere. Itaque e. g. substantiarum *ideae*, quae omnes sunt *compositae*, non aequae amplae sunt in omnibus mentibus. Minus quoque *ideae* ordinum rerum mundanarum. Deinde series & systemata, quae ex comparatione *idearum simplicium* nascuntur, & ipsa esse possunt diversa: quippe diversi homines easdem *ideas* ex diversis adspectibus contemplari possunt. Hinc tot diversa systemata rerum ad Naturam, ad Politicam, ad Religionem pertinentium, non raro mere arbitraria. Tertio *ideae* omnes phantasticae, aut abstractae, & variae esse solent, & non aequae amplae, cum ob diversam mentium capacitatem, tum etiam ob variam cogitandi libertatem, aut varias eas conficiendi internas, aut externas occasiones. Hinc varia, saepe etiam opposita, inter varias nationes, aut in eadem diversis temporibus, praejudicia, & ex iis mores, & instituta diversa.

§. 10. Jam vero si *ideae* referuntur ad objecta, primum esse possunt, vel *adaequatae*, vel *inadaequatae*. Primae sunt, quae exhibent clare; & distincte omnes objecti partes, proprietates, notas: secundae vero, quae non omnes exhibent. Quum objecta *idearum arbitrarium*, & *abstractarum* ut plurimum sint ipsae *ideae*, *ideae* huiusmodi sunt semper *adaequatae*, id est semper tantum exhibent, quan-

*Idae adae-
quatae & in-
adaequatae.*

H

tum

tum cogitamus, quia se exhibent, cujusmodi sunt ideae Geometricarum, & Arithmeticarum rerum: objecta enim idearum *Circuli*, *Quadrati*, sunt ideae ipsae *Circuli*, & *Quadrati*. At id de ideis ex sententia & ratio- cinio proficiscentibus, quae ad objecta externa referuntur, dici nequit; sunt enim omnes inadaequatae, quia non ad se, sed ad ob- jecta a se distincta referuntur.

Singulares
& universa-
les.

§. 11. Idea singularis est, quae unam rem individuum repraesentat, qualis est idea, quam quisque habet sui ipsius. Si vero plura indi- vidua singularia inter se conferam, atque in iis id tantum considero, quod commune iis est, non etiam id quod est proprium, hujus- modi idea *universalis* appellatur. Itaque tota idearum universalitas posita, est in celeri per- ceptione singularium & similium, quae per- ceptio confuse exhibet id quod iis singulari- bus commune est, veluti abstractum a pro- prietatibus individualibus. Universalia igitur non sunt extra mentem. Homo universalis non est nisi idea: homines enim qui existunt singulares sunt. Ens universale idea est: quae existunt extra mentem entia omnia singu- laria sunt. (a)

§. 12.

(a) Omnes ideae sensum sunt singulares, quia res exhibent cum suis circumstantiis in- dividualibus. Quum ab hujusmodi ideis sin- gularibus circumstantiae individuales resecan- tur, ideae illae evadunt indifferentes ad na- turam communem plurium singularium re- presentandam. Eae dicuntur universales, Ex. g. idea Pomponii singularis est. Si ab ea resecaveris circumstantias individuales corpo- ris, animi, loci, temporis remanebit idea ani-

§. 12. Scholaſtici philoſophi ſecundum Porphyrium quinque univerſalium claſſes ſe- cere genus, ſpeciem, differentiam ſpecificam, proprium, accidens. Quum hæc vocabula uſum in omnibus ferme diſciplinis obtine- rint, operæ pretium erit paucis ea definire. Genus eſt notio maxime communis, quæ alias notiones minus communes ab ſe pro- pagatas comprehendit, deque illis enuncia- tur. A Porphyrio dicitur *notio univerſalis*, quæ de pluribus prædicatur ſpecie differenti- bus, quum quid ſit, quaeritur. E. g. animal hominis & equi genus eſt, quia notionem utrique communem designat; & afferri ſolet ab eo, qui reſpondet interroganti, quid ho- mo, quid equus ſit. Genus quatuorplex faci- unt, ſummum, & medium, remotum, & proximum. Summum nulli ſubjicitur alteri univerſaliori notioni, ut *ens*: medium uni- verſaliori ſubeſt, veluti *animal*, quo genere univerſalius eſt *ens*. Genus proximum eſt, quod proxime adhaeret ſpeciei, ut *animal* quod ſta- tim conſequitur *homo*, ſpecies: remotum, quod
 H 2 longius

animantis ratione præditi, quæ exhibebit naturam communem omnibus hominibus, eaque dicetur *univerſalis*. Illud quaeri poſſet, utrum mens hujusmodi circumſtantias indi- vidualis reſecare ab ideis ſingularibus poſſit. Id fieri dicitur *abſtractione*, quæ nihil eſt, niſi attentio mentis ad unam aut alteram rei proprietatem, non ad alias, id quod in mente finita naturale eſt. Ceterum hujus- modi ideæ genericæ non actu omnia illa re- ferunt, quibus applicari poſſunt, ſed poſſunt tamen ſucceſſive omnibus illis applicari. Quare univerſalitas ideæ in ejus indifferentia ad plura, quibus applicari poteſt, poſita eſt.

longius abest, nec speciem attingit, nisi per aliud genus, ut *substantia*.

Species. §. 13. Species est universalis notio, quae de pluribus dicitur numero differentibus, ut *homo*, qui enunciatur de Petro, de Paulo, & aliis humanae naturae individuis. Individuum autem, ut ex nomine ipso patet, est id, quod in plura talia, quale ipsum est, dividi nequit. *Differre* autem *specie* dicitur de iis, quae sub eodem genere posita, & in eo convenientia, essentia & definitione discrepant, ut *homo* & *equus*. *Differre* vero *numero* dicitur de iis, quae sunt individua ejusdem speciei, & per ea discrepant, quae numerum quidem variant, sed essentiam & definitionem non variant, ut Petrus & Paulus. Individuum constituunt, quae hoc carmine continentur,

Forma, figura, locus, stirps, nomen,
patria, tempus.

Differentia. §. 14. *Differentia* est notio universalis, quae de pluribus dicitur specie, vel numero differentibus, quum quaeritur, qualis sit alicujus rei essentia. E. g. *rationalitas* differentia est *hominis* & *equi*, qui differunt specie: forma differentia est *Socratis* & *Platonis*, qui differunt numero. Differentia aut genus dividit, & constituit speciem, ut *rationale* dividit *animal*, & constituit *hominem*: aut dividit speciem, & constituit individuum, ut *Plato* nomen dividit *hominem*, & constituit individuum.

Proprium. §. 15. Proprium quatuor dicitur modis. Primo proprium est, quod *soli speciei* accidit, sed non *toti*, ut esse medicum accidit soli homini, neque tamen quilibet homo medicus est. Secundo proprium est e converso, quod *toti speciei* accidit, sed non *soli*; ut

ut esse bipedem convenit quidem omnibus hominibus, non tamen solis. Tertio proprium est, quod *soli*; & *toti* speciei accidit, sed non *semper*, ut canescere convenit, quidem omnibus hominibus, & solis hominibus, non tamen quavis aetate. Quarto proprium est, quod *soli* & *toti* speciei, & *semper* accidit. Hoc modo convenit hominibus esse resibile, quod ejus naturam consequitur, tamquam proprietas necessaria, & cum ea reciprocatur: nam quidquid est rationale, est resibile; quidquid est resibile, est rationale.

§. 16. Accidens est notio universalis, *Accidens*. quae pluribus adesse potest, incolumi eorum natura, deque iis praedicari, ut esse armatum, esse coloratum. Partiri solent ut alterum sit *categoricum*, alterum *praedicabile*. Illud est quod categoriam constituit substantiae oppositam, ideoque per se consistere nequit, ut *figura*, *motus*. Praedicabile est attributio quaedam logica, quae rei advenit per essentiam & intimas proprietates jam constitutae, ut esse doctum, esse album. Hoc vero vel *separabile* est, vel *inseparabile*, vel *externum*, vel *internum* (a).

§. 17. Sed persequamur idearum positas divisiones. *Idae absolute* sunt quae nullam cum aliis continent relationem, ita ut una percepta, & altera statim percipiatur, quales sunt *ideae* his vocabulis affixae, *homo*, *corpus*, *quadratum* &c. *Relativae* autem, quae relationem continent, idest quarum una percepta, & altera percipiatur necesse est, ut *ideae patrie & filii*, *uxoris & viri*, *creatoris*

H 3 ris

(a) Descripsimus haec ex Logica Peripatetica viri eruditissimi Jacobi Facciolati, idque ut tyrones minus vocabulorum obscuritate deinceps impediuntur.

ris & creaturae, vel similes. Non sunt autem *ideae relativae* cum *ideis relationum* confundendae: nam *ideae relationum* sunt illae, quae repraesentant relationes: e. g. *Idea Creatoris* relativa est; *idea vero creationis* est *idea relationis*. Differunt autem & hoc, quod plerumque *ideae relationum reales* non sunt.

Idea clara & obscura.

§. 18. *Idea clara* est, quae objectum offert ita, ut si iterum occurrat, statim agnoscat: *obscura* vero, quae objectum ita refert, ut si iterum occurrat, non facile dignoscatur. Ita *Lunae* quilibet etiam de plebe *claram* habet *ideam*, non item *Martis*, *Jovis*, *Saturni*, nisi si assuetudine Planetas istos internoscere didicit. *Idae omnes sensationum clarae* sunt, cujusmodi sunt *colorum*, *luminis*, *saporum*, *odorum*, ceterarum: spirituum vero *ideae obscurae* sunt omnes, ut omnes *ideae substantiarum*.

Idae distinctae & confusae.

§. 19. *Idea distincta* est, quae non solum rem clare, sed etiam rei praecipuas notas, quibus ab omni alia distinguitur, refert: contra vero si rem clare, notas autem nullo modo referat, confusa est. E. g. *idea trianguli* est clara & distincta: exhibet enim rem clare, reique notas distincte. At *idea coloris rubri* clara quidem est, sed confusa: coloris enim illius notas nullo modo exhibet. Ex his apparet claritatem, & obscuritatem, distinctionem & confusionem esse affectiones non rerum, sed mentis & perceptionum, quod Lockius animadvertit.

Idae abstractae & concretae.

§. 20. *Idea abstracta* est *idea simplex* ab iis separata, cum quibus erat conjuncta. Fit enim abstractio, quum ea separatim percipimus, quae copulata erant. E. g. dum *cubum* aliquem metalli intueor, & tango, nascitur in

in me idea entis cujusdam *extensi*, *solidi*, *figurati*, *gravis*, *colorati* &c. Haec idea composita est, diciturque *concreta*. At ego sic conari possum, ut solam extensionem, solam soliditatem, solam gravitatem solum colorem velut a ceteris proprietatibus sejuncta mihi repraesentem. Ideae extensionis, soliditatis, coloris hunc in modum formatae *abstractae* dicuntur.

§. 21. Quatuor modis fieri abstractionem docent philosophi. Ad primum modum spectat omne examen, quod fit per partes, quas quasi separatas concipimus, quamvis in subiecto, quod consideramus, minime sint separatae. Fit secundo modo abstractio, quum modos, vel accidentia concipimus, minime de eorum subiectis, seu substantiis cogitantes. Tertio modo fit, quum in uno aliquo substantiae modo unam affectionem velut ab aliis praecisam specto, veluti quum in *motu* directionem considero, omissa velocitate. Quarto tandem modo fit, quum plura inter se confere individua, dehinc illud tantum considero, quod iis commune est: ita ideas universales nasci diximus.

§. 22. Postrema idearum divisio est, ut aliae sint *reales*, aliae *chimericae*. Realitas idearum cum duplici sensu accipitur a Lockio (a): uno modo reales dicuntur ideae, quibus archetypa extra mentem nostram respondent, cujusmodi sunt ideae *Solis*, *Lunae* & omnes simplices *adventitiae*. Haec dici potest *realitas existentiae*. His opponuntur *chimericae*, quibus nulla externa archetypa respondent. Altero modo ideae sunt reales, quum objecta, quae ut possibilia concipiuntur, vere possibilia sunt. Hujusmodi idearum objecta sunt ipsaemet ideae. Haec realitas di-

Quot modis
fiat abstra-
ctio.

Idae reales
& chimeri-
cae.

ci potest *formalis*, vel *possibilitatis*. Quae vero-ideae velut possibilem concipiuntur, & sunt impossibilem item chimericae secundo modo appellantur. Utriusque autem generis ideas chimericas in hominum mentibus infinitas propemodum esse, vix est ut dubitemus. Atque in eo potissimum philosopho danda est opera, ut chimericas a realibus ideis discernat & segreget; non ut, quemadmodum fabularum gigantes, cum chimericis monstris digladietur.

CAP. III.

*Observationes Logicae circa naturam
& affectiones idearum.*

Quando
ideae adven-
titiae reales
aut chimeri-
cae.

§. I. **E**T si observationes, quas nunc daturi sumus, spectent ideas ex iisdem quatuor aspectibus, de quibus capite praecedenti §. I. egimus; nos tamen ideas considerabimus ex duplici potissimum aspectu *mentis & objectorum*. Adventitiae ideae tria referunt. 1. Quarundam rerum *existentiam*: 2. *essentiam* 3. & *relationes*. Primo modo acceptae omnes sunt reales & verae: nempe omnibus ideis adventitiis respondent objecta quaedam extra nos existentia: itaque hoc sensu ex ideis corporum, aut qualitatum corporum adventitiis recte eorum existentia probatur. Enim vero quum ex nihilo provenire nequeunt; esse debent causae reales, ex quibus proficiantur, idest corpora, eorumque qualitates & vires. At duobus aliis modis acceptae ut plurimum sunt falsae: nam nec veras externarum rerum essentias, nec semper veras relationes referunt. Confer quae dicta sunt lib. I. cap. 4. de erroribus

bus sensuum. At *ideae factitiae* etiam secundo modo *chimericae* quandoque sunt, ut ea scilicet velut existentia referant, quae nulli sunt, cujus generis sunt in hominum mentibus pene infinitae.

§. 2. Qua ratione nascantur *ideae compositae & associatae* superius dictum est. Illud superest ut observemus, ex hujusmodi *ideis* plurimos nasci posse errores. Potissimus committitur, dum putatur, *ideas compositas* uni aut pluribus vocabulis ex populi aut scholarum usu subjectas, *adaequatas* esse, quo casu *essentiae notionales* pro realibus habentur: aut dum creditur talem esse rerum perceptarum ordinem, qualis *ideis associatis* repraesentatur. Familiaris est hic error philosophis, praesertim dum nimis hypotesibus aut ingenio indulgent. Sunt *hypotheses & systemata* philosophica arbitrariae ut plurimum *idearum associationes*, quibus res universi, earumque *causae*, & ordo explicatur. Quidam philosophi primum apud mentem suam *systemata* condunt, quam universum observent: dehinc ex *systematibus* illi *causas*, *ordinem*, *fines*, *naturas* rerum universi tam confidenter deducunt, quam si aut tetigissent, quum, si saperent, deberent ex rebus ipsis *systemata* deducere. Crebro id monet Verulamius. In nulla tamen scientia frequentiores sunt hujusmodi errores, quam in *Theologia*, idest scientia finium, dum aut ii rerum *fines* universales constituuntur, qui non sunt nisi *peculiares*; aut qui non sunt nisi *arbitrarii*. Primo modo peccant ii, qui dicere solent, in immensa universi extensione unius hominis causa omnia fuisse creata; qui deinde ubi quaedam sibi adversa experti fuerint, statim in divinam providentiam non minus stulte quam

Ideae associatae quorum errorum causae.

quam impie debacchantur. Secundo modo qui sibi persuadent, Medicinae aut Jurisprudentiae finem esse divitias, vel imperium, Theologiae contentiorem; non hominis ad virtutem & pietatem institutionem &c.

Praesertim
quae educa-
tione sunt
associatae.

§. 3. Associationes illae, de quibus in superiori §. egimus, vocari possunt arbitrariae & chimericae. Sunt vero etiam plurium errorum causae associationes, quas ex consuetudine ab infantia haurimus: hac enim longius latiusque per totam vitam grassantur. Quumque vix de iis dubitare sciamus, quandoquidem cum iis adolevimus, sunt nobis plurium ratiocinationum nostrarum principia. Quod si tales associationes cum affectibus aliquibus ab infantia fuerint conjunctae, tum vero nulla ope dedoceri eas possumus. Infans dum audit insolita quaedam vocabula a nutrice pronuntiari vultu tetrico, & simul tenebras indicari videt, cum iis vocabulis, auque tenebris ideam nescio cujus rei terribilis conjungit. Quotiescumque ergo vocabula illa audit, aut tenebras videt, excitatur in eo rei cujusdam terribilis idea, simulque timore concutitur, etiam vir factus.

Quorum er-
rorum cau-
sae secunda-
riae ideae.

§. 4. Hoc in loco animadvertendum est, plerumque contingere, ut opinionibus & praeceptis ceteroquin falsis firmitate secundariae quaedam ideae concilient, quales sunt ideae auctoris, aetatis, sapientiae, gravitatis, & dignitatis, existimationis, tituli, vitae, generis, nationis &c. Item sententiae novitas aut antiquitas, dogmatis usus aut abusus, libri raritas &c. Hoc saeculo, ut exempli loco, dicam, sat est Newtonum alicujus Physici dogmatis laudasse auctorem, ut sine alia ratione verum credatur. Ita factum est olim,
ut

ut sapientum quorundam etiam ineptiae, (quorum libros suos Diogenes Laertius referfit) laudarentur. Inde quoque saepe fit, ut parva nobilium virorum, vel matronarum eruditio ad caelum extollatur, quae in aliis inscitia esset. Scilicet,

*Pulchrior est pulchro veniens ab ore vir-
tus.*

Libri Transmontani a nostris caecis oculis suscipiuntur, quasi apud Gallos tantum & Anglos mens & ratio secesserint, nos bruti simus. Hujusmodi secundariae ideae viris alioquin doctis imponere quandoque solent.

§. 5. Quum primae ideae, quae mentibus nostris obversentur, sint rerum corporearum, primae quoque consociationes sunt eae, quae fiunt ex ideis corporeis. Ex primis illis ideis nostris regi solemus ad alia entia cujuscumque generis concipienda: neque enim quae ignoramus, nisi iis notionibus quas habeamus, concipere possumus: eodem modo omnes alias associationes nostras ad normam primarum conficimus. Res ipsas igitur incorporeas ideis rerum corporearum nobis repraesentare solemus: de illis itaque associationes idearum efficimus eodem modo ac de corporeis. Hinc nati sunt omnes errores circa substantias incorporeas: e. g. Nos cogitationes, & vim cogitandi non percipimus, nisi in corpore sensibus quibusdam instructo, & cum corpore & sensibus: Idea enim potentiae & libertatis nascuntur ex nostri, aut aliorum hominum, aut animantium contemplatione, & cum horum naturis sunt conjunctae, Inde ens, cogitans, potens, liberum, ut *corporeum* nobis repraesentamus. Eam porro ob rem fit, ut omnes
alias

Primae
idearum af-
sociationes
corporeae:
qui inde er-
rores na-
scentur.

alias substantias cogitante, *Deum ipsum & Angelos* non possumus intelligere, nisi ad nostri formam. Itaque Deo & Angelis non veremur omnes virtutes & affectiones humanas tribuere, & de iis non aliter judicare, quam de hominibus, quasi aut eadem, aut similes in illis essent. Quod gravissimum in religione errorum causa esse potest.

Quid observandum circa ideas adaequatas.

§. 6. Si ideae spectantur ex relatione ad objecta, quod omnium maxime observare Logicus debet, est, ideas *adaequatas* aut nullas esse, aut vix *modicum simplicium* aliquas. Primum enim substantiarum incorporearum inadaequatas habemus ideas, obscuras etiam & confusas 2. omnium virium activarum, quae quid sint ignoramus 3. essentiae & naturae corporum 4. ordinis & relationum rerum hujus universi 5. finium rerum. Eam ob rem ex ideis nostris non rite plerumque, nec recte de hujusmodi rebus judicamus. Ea est ratio, ob quam ceterae disciplinae methodo geometrica tractari non possunt. Nempe id proprium est in Geometria ex ideis figurarum omnes earum deducere proprietates: quod feliciter evenit, idcirco quod in his rebus *essentiae notionales eadem sunt & reales*, nec agatur de veritate *objectiva*, sed de *formali*. At in aliis disciplinis, quum essentiae *notionales* infinite quasi distent a realibus, quippe quae sunt ideae inadaequatae, ut dictum est; non licet ex illis *realium* proprietates Geometrarum methodo derivare, nisi veritatem formalem cum *objectiva* permiscere velis, putareque non aliud in rebus inesse, quam quod tu ideis tuis comprehensum habes.

Abusus idearum abstractarum.

§. 7. Sed & in idearum abstractarum usu passim peccari solet. Primum sunt hujusmodi

di

di quaedam ideae adeo confusae, ut earum nihil praeter vocabula intelligas. Interim passim pro rebus obtruduntur ab iis, qui meliora ignorant. Scholarum philosophi ad haec confugia se adducebant, quum in difficillimis quaestionibus versarentur. Hinc natae tot distinctiones nihili. Deinde quemadmodum ideae istae separatim concipiuntur, ita separata iis objecta archetypa respondere facile judicatur. Et quidem ubi non est necessaria magna attentio, ut cognoscatur ideis abstractis nulla archetypa respondere, homines, nisi stipes, non facile errant: contra vero si majori attentione opus sit, turpissimis erroribus hallucinantur. Ita non facile reperias, qui sibi persuadeat existere *motum sine re*, quae movetur: at reperias multos in hominibus phantasticis, qui *genera & species realitatem* habere credunt: qui aeternitatem sine re aeterna, extensionem sine re extensa esse sibi persuadent. Inde nata exemplaria illa Platonis ante omnia & extra omnia*. Inde Aristotelis illud, *materiam primam* unicam eandemque numero esse in omnibus corporibus. Inde illud Spinozae, omnia entia singularia unam esse & individuum substantiam, qui unum ens abstractum.

§. 8. Jam vero ex ideis relativis non pauci nasci solent errores, dum aut relationes non percipiuntur, aut non rite accipiuntur, aut dum ideae relationum pro realibus habentur. Major pars vocabulorum & idearum relativa sunt. Ita *doctus*, *eruditus*, *perspicax*, *astutus*, *malus*, *bonus*, *dives*, *potens*, *magnus*, *parvus*, *pulcher*, *deformis*, *dulcis*, *amarus*, & infinita alia, ne sim longior, ex relatione dicuntur ad *loca*, *tempora*, *personas*, *mo-*
res.

Errores ex
ideis relati-
vis.

res &c. e. g. qui in barbariae Europae dicebatur *doctus* & *perspicax*, nunc audiret *ignarus* & *stupidus*. Quae erant *magnae copiae* Romuli tempore, nunc essent *manipuli*. Qui inter barbaros est *urbanus* & *cultus*, Italis aut Gallis nunc esset *barbarus*. Quum mores depravati sunt, qui minus est corruptus, *probus* & *sanctus* aliis reputatur. Quae capacitatem nostram superant, si quidem fieri contingat, *miracula* appellamus, sin minus *impossibilia*. Hinc negatum a veteribus quaedam fieri, aut *inveniri* posse, aut *meliora* fieri posse, quo sequentium industria plurimum impedita fuit. Eodem spectat quod ex moribus, aut opinionibus nostris de moribus & opinionibus omnium gentium judicamus.

Canones ad
superiora
pertinentes.

§. 9. His generatim observatis sequentes canones statuendos censemus.

1. *Ideae simplices* ne definiantur: obscurantur enim (a). Definiantur vero quam accuratissime notiones compositae.

2. *Ideas phantasticas* diligenter perspicito & ab ideis simplicibus & adventitiis discernito.

3. Ne putato ideis phantasticis semper obiecta sui generis respondere.

4. Caveto ab ideis abstractis & universalibus: ex iis de rebus ipsis ne iudicato.

5. Observato utrum idearum associationes phantasticae sint, an naturales, & inter utraque acute distinguo.

6. Ex systematibus phantasticis ne philosopha-

(a) Nam si ipsas simplices ideas definire oporteret, nullus esset definiendi finis, nec controversiarum certum ullum statutumque fundamentum, uti ipse Sextus Empiricus observat. In Hypot. Pyrrhon.

sophator : philosophator potius ex experimentis perpetuis , & sensu optimorum communi . Ne ex systematibus Univerſum tibi conſingas ; ſed ex univerſo ſtude ut ſystemata naſcantur .

7. Nullas ideas putato adaequatas , niſi quum certus es nihil in re ſuperſeſſe , quod ignores : & ex ideis inadaequatis ne temere iudicato de eſſentiis ſubſtantiarum , de viribus acti- vis , de cauſis & finibus rerum .

8. Conator ideas obſcuras , conſuſas , inadaequatas , ſtudio , experientia , meditatione familiaritate claras , diſtinctas , adaequatas effi- cere . Idcirco operam dato capacitati , perſpicacitati & iudicio augendis & formandis .

9. Ne putato te doctum fieri poſſe ex commercio cum ſolo mundo intelligibili ; ſed potius cum mundo naturae & hominum , niſi ſi tu recta in ſanatiſmum ire velis . Contemnito ergo Logicam illam , qua vir quidem doctus (a) gloriatur , ſine experientia & lectione in mundo intelligibili omnia ſciri poſſe , deque omnibus iudicari .

C A P. IV.

Prima & generica diſiſio objectorum idearum noſtrarum , tum ſapientiae humanae .

§. I. **O**bjecta idearum noſtrarum ſunt eae res , quas ideae exhibent . V. g. Quae idearum noſtrarum objecta. objectum ideae Solis eſt Sol ipſe . Ideae autem aliquando exhibent objecta exiſtentia , aliquando poſſibilia . Quum ideae referunt objecta poſſibilia , tum idearum objecta ſunt ipſaemet

(a) Doria in libro cui titulus , Saggi d'un libro inedito &c.

saemet ideae. Hinc fit ut istiusmodi ideae semper sint adequatae, quod alibi est a nobis adnotatum. Quum vero ideae referunt externa objecta, aut ea referunt, quae in sensus nostros incurrunt, cuiusmodi ideae ab Epicuro per *incurfionem* a sensibus provenire dicuntur: aut ea, quae in sensus non incurrunt, sed ex illis conjiciuntur, aut demonstratione deteguntur. Neutrae hae ideae sunt adequatae, nisi fortasse, quum modos rerum externarum simplices referunt.

Genericae
horum ob-
jectorum divi-
siones.

§. 2. Prima igitur & generica divisio objectorum idearum nostrarum est, ut alia sint *existentia*, alia *possibilia*. Secunda divisio item generica est, ut alia sint *substantiae*, alia *attributa substantialia*, alia *qualitates essentiarum*, alia *modificationes*. E. g. vocabulum *corpus* significat ideam, cuius subjectum est substantia corporea. Vocabulum *gravitas*, aut *soliditas* significant ideas, quarum objecta sunt duo attributa substantialia corporis. Vocabulum *color* significat ideam, cuius objectum est qualitas substantiae. Vocabulum *figura* significat ideam, cuius objectum est modificatio.

Quid sub-
stantia, attri-
butum, qua-
litas, modus.

§. 3. Substantia est omnis res, quae per se existit, ut homo, planta, sol. Attributum substantiale est quod pertinet ad essentiam substantiae, ut soliditas in corpore, intellectus in anima. Qualitas est id omne, quod determinat essentiam, sed ad essentiam non pertinet, ut *luminosum*, *opacum*, *pellucidum* &c. in corporibus. Modus est, quod determinat existentiam, ut *esse quadratum*, *esse in loco*, *in tempore*.

Divisio sub-
stantiarum.

§. 4. Substantiae dividuntur in corporeas, & incorporeas. Corporeae sunt extensae, solidae, divisibiles. Incorporeae sunt inextensae,

fae, non solidae, non divisibiles, ut Deus, Angeli, animae. Praeterea aliae sunt viventes, aliae non viventes. Item aliae sentientes & rationales, aliae non sentientes, nec rationales. Item omnis substantia aut est aeterna, aut facta, aut possibilis. Praeterea pertinent ad objecta idearum nostrarum *causae*, & *effecta*.

§. 5. Res hujusmodi ad decem Categoriae Aristotelis. Aristoteles contulit. Categorias autem categoriae appellat res, quae praedicari possunt seu enumerari, quae Quintilianus vocat *vocabulorum elementa*. Sunt autem *substantia*, *quantitas*, *qualitas*, *relatio*, *actio*, *passio*, *ubi*, *quando*, *situs*, *habitus*. Substantia est quod in rerum natura per se constat, ut homo. Quantitas mensura rei: Eaque vel *continua*, ut magnitudo & tempus; vel *discreta*, ut numerus. Qualitas est forma quaedam substantiae, a qua *talis* dicitur, ut color in homine. Relatio est ordo & affectio unius ad aliud, ut patris ad filium. Actio actus agentis: Passio actus agentis in patiente receptus. Ita calefactio quatenus est ab igne, dicitur actio; quatenus est in ligno, dicitur passio. Ubi est esse in loco: Quando vero in tempore. Situs est dispositio partium corporis ratione spatii, ut *sedere*, *stare*. Habitus est relatio corporis ad vestes, ut esse togatum, armatum.

§. 6. In his Categoriis explicandi bona veterum Logicarum pars occupata erat. Quum autem nullum alium habeant usum, quam philosophice differendi; nemo a me hoc in loco expectet, ut studiose haec disputem. Praeterquam quod contendentibus ad solidam veritatem noxia quoque sunt: nempe, ut perfecte auctor *Artis cogitandi* animadvertit, *assuesciant adolescentes ad inania vocabula pro sincera scientia*

Judicium de
Categoriis
Aristotelis.

na acceptanda. Illa igitur mihi, quoad elementorum sinunt angustiae, est propositum explicare, quae sapientiae humanae partes, qui fines, quae studendi rationes, & viae; quae ut a ceteris Logicae scriptoribus omissa, ita omnium sunt maxime necessaria in juventute instruenda atque regenda.

Philosophiae
divisio.

§. 7. Studium, seu perquisitio earum rerum, quas summatim annumeravimus, *philosophia* appellatur, & qui sic philosophantur, *philosophi*. Totius autem philosophiae tres partes veteres statuerunt *rationalem*, *naturalem*, & *moralem*. Prima docet recte ratiocinari ac differere; ea est ars logica & critica. Altera rerum omnium, quae sunt, *naturas*, *attributa*, *qualitates*, *causas*, *fines* *ordines*, quoad mens humana capax est, investigat. Tertia inquit in naturam hominis *moralem*, atque leges persequitur, quibus illa regi potest. De studio philosophiae rationalis non est, ut plura loquamur; satis enim sunt quae diximus in prolegomenis. Naturalis igitur & Moralis partes primum per summa capita, dehinc paulo distinctius explicabimus.

Partitio phi-
losofphae
naturalis.

§. 8. Naturalis philosophia tres continet praecipuas partes, *Metaphysicam*, *Physicam*, & *Mathesin*. *Metaphysicæ* de primis & aeternis rerum causis, seu de interiori mundo & intelligibili: *Physicæ* de secundis rerum causis, seu de mundo exteriori atque sensibus subjecto: *Mathematicæ* de lineis & numeris, deque omni magnitudine abstracta differit. Metaphysica in tres alias tribuitur *Ontologiam*, *Pneumatologiam*, *Theologiam*. Physica vero dividi hodie solet in *generalem* & *particularem*: quarum illa continet quaecunque generatim ad corpora omnia spectant: haec

haec in particularium rerum corporearum naturas & causas inquit. Mathesis dividi potest in *Geometriam*, *Aritmeticam*, *Algebram*. Geometria considerat quantitatem continuam abstractam: Arithmetica quantitatem discretam seu scientiam numerorum. Algebra est velut ars generalis totius mathematicae, quae quantitates ad calculum adducuntur.

§. 9. *Moralis* item vel generalis est, vel particularis. Illa continet Theoriam & enarrationem Juris naturae, Juris divini positivi, Juris canonici, Juris civilis: haec tractationes de natura hominis, de affectibus, de meritis, de virtutibus & vitiis. Logici haud dubium munus est adolescentes instruere, quae ratione haec studia rite ac recte persequenda sint, quoque modo possint ea hominibus esse utilia & ad res vitae necessarias perquirendas, & ad iis recte sancteque utendum. Scio plures quum generatim, tum particulatim de studiorum ordine & regimine scripsisse. Nos pro munere nostro pauca & meliora seligemus, librosque indigitabimus, ex quibus eadem copiosius disci possint.

C A P. V.

De studio Metaphysicae & Theologiae.

§. 1. **M**etaphysica, quae & prima philosophia vocatur ab Aristotele, est ea disciplina, qua & statuuntur causae & principia prima & generica rerum omnium aeternarum, sanctorum, & possibilem, & de spiritibus atque Deo disputatur. Ea in tres partes, ut diximus, distribui solet. Prima est Ontologia. In ea agi solet de ente generatim. Ea propria est prima & maxime generica

Quid Metaphysica, & quae ejus partes.

ca philosophia. Ejus muneris est tradere prima & generalia principia, quibus ceterae disciplinae omnes inaedificentur (a); primasque rerum omnium causas, in quo a Physica distat, quae causas immediatas & secundas vestigat. Hanc philosophiae partem praeter ceteris Scholastici coluerunt: majori tamen acumine, quam judicio: nam haec nimis subtilia minusque idcirco & intelligibilia, & utilia, saepe etiam bona parte chimerica, degustanda quidem sunt, non vero toto pectore haurienda. Christianus Wolfius tom. I. in 4. hanc scientiam complexus est (b). Nos in priori Metaphysicae nostrae parte

(a) *Vide Verul. de aug. Scient. lib. 3. cap. 1. & 2.*

(b) Idem vero philosophus ceteras omnes Metaphysicae partes luculentissime persequutus est. Nam praeter Ontologiam tom. 1. in 4. scripsit & Cosmologiam tom. 1. in 4. Psychologiam Empiricam tom. 1. in 4., in qua de natura animi ex ejus phaenomenis disserit. Psychologiam rationalem tom. 1. in 4. ubi synthetica methodo, quae per analyticam in empirica detexerat, explicat, praecipue vero systemata de unione mentis & corporis expendit. Primam partem Theologiae naturalis, in qua ex Mundi phaenomenis de natura Dei agit tom. 1. 4. Hoc opere & rerum varietate, & sublimitate valde delector. Secundam partem Theologiae naturalis ubi Cartesium imitatus de Deo disputat a prioribus tom. 1. in 4. Hoc in opere aliquantulum genio indulgit. Primam partem philosophiae moralis, quae Juris aeterni & naturalis principia continet. Atque haec sunt opera metaphysica Wolfii, quae litteris extant

Lati-

te principia *Ontologiae* & *Cosmologiae* (idest scientiae, quae de *Universo* generatim agit) per summa capita explicuimus . Paucissimis eam comprehenderunt Buddeus in *philosophia theoretica* , & Gravesandius in introductione ad philosophiam parte 1. Est enim dictionarium idearum maxime genericarum cum inde enatis paucissimis axiomatibus . Haec disciplina meditatione magis naturae quam ulla alia via discitur .

§. 2. Altera Metaphysicae pars est *Pneumatologia* . Ea differit de Spiritibus . Spiritus ^{Pneumatologia .} autem nomine intelligimus animas humanas , & Angelos , cum bonos , tum etiam malos . Itaque haec pars in duas alias distribui posset , *Psychologiam* , & *Daemonologiam* , quarum illa de *animis humanis* , haec de *Daemonibus* , idest bonis & malis Angelis agat . Eâ Deum quoque veteres complexi sunt , velut nobilissimum spiritum : sed commodius ea disciplina , in qua de Deo differitur , *Theologia* dicetur . Et Psychologiae studium ex intimo nostri sensu suscipiendum est : etenim animus noster nemini melius notus esse potest , quam nobis . Juvat autem observare aliorum hominum operationes , quibus animus se prodit , harumque operationum observationes iis , quae in nobis observamus , addere . Complectitur vero hoc studium res & natura sua difficiles , & infinitis philosophorum erroribus implicatas , quales sunt in-

I 3

corpo-

Latinis , quaeque ad nos devenerunt . In his autem omnibus , praeter quaedam alia , at illud certe ferendum non est , virum magnum in id unice incubuisse , ut *Leibnitium* , quantus quantus erat , exprimeret , invita quandoque rerum natura .

corporalitas, libertas, vires, ideae, origo, memoria, habitus, cetera animorum. Plerique in hoc studio revelatione quoque utuntur. Non inscite: fatendum enim est horum plura solo naturae lumine sciri non posse: nam ut ceterarum substantiarum *essentiae*, ita animorum perspicaciam nostram fugiunt, ac soli auctori suo cognitae sunt.

Qui his de
rebus scripti
libri.

§. 3. Plures extant iique egregii libri his de rebus scripti, quum ex nostris, tum etiam ex Eterodoxis. Ex nostris institutiones Pneumatologicas dederunt Hamelius, Purchotius, le Grande, Regis, Corfinus, aliique. Ex Eterodoxis Claubergius, Buddeus, Clericus, Wolfius in *Psychologia empirica & rationali*, qui omnium est copiosissimus. Plurima quoque de natura animorum sparsa reperias in Malebranchii libris, Lockii de intellectu humano, Poireti variis. Selectiora & nos dedimus in *secunda Metaphysicae parte*.

Quae in hoc
studio ca-
venda.

§. 4. In hoc studio duo cavenda sunt. *Fanatismus, & materialismus*. Sunt duo isti scopuli adeo evitatu difficiles, ut vix reperias Metaphysicum, qui in alterutrum non illiserit. Fanatismus voco eam sectam, in qua nimium animae & phantasiae tribuitur, & omnia, quae cognoscimus, ex *ideis innatis, unione cum Deo, lumine Dei substantiali* repetuntur. Materialismus vero eam, in qua nimium anima demittitur, sitque corporis affectio, idest omnis substantia incorporea aufertur. Pertinent ad priorem sectam Malebranchius, Poiretus, etiam Leibnitius, & Wolfius, & quicumque Idealismus profitentur, si ulli sunt, qui sic insaniunt. Ad alteram vero quum veteres Epicurei, tum recentiores Hobbefiani, Epicuri & ipsi de grege porci.

§. 5.

§. 5. Veniamus ad Theologiam. Ea est disciplina, in qua de Deo, divinisque rebus differitur. Id autem fieri potest, faciendumque est triplici via, via nempe naturae, via traditionis, & via librorum divinorum. Et primum naturae lumine de Deo ejusque attributis, de origine mundi & providentia, de religione naturali, & praecipuis ejus capitibus commodissime disputari potest. Haec Theologia vocatur *naturalis*. De ea optime meriti sunt Beatus Thomas Aquinas prima summae parte, & in libris contra gentes, Suarezius in *Metaphysica*, Cudworthus in *Systemate intellectu*ali, Parkerus in *disputationibus de Deo & providentia*, Clarkius in opere ejusdem inscriptionis, Buddeus de *Atheismo & superstitione*, Nievventitius de *Deo*, Derham in *Theologia physica*, & quicumque recentiores Atheos oppugnare conati sunt, qui infinito pene sunt numero, & quorum pleraque opuscula collegit Burnet tomis 4. sub titulo *Defensio Religionis* (a). In primis autem hanc Theologiam profundissime, & copiosissime persequutus est Wolfius in *Theologia naturali methodo scientifica pertractata*: quod Wolfii opus omnium maximi facio. Nos in tertia *Metaphysicae nostrae* parte hanc Theologiam per summa capita tradidimus.

Quae in hoc
studio ca-
venda.

§. 6. In hujus autem studio lente & caute incedendum, nec rationi nimium tribuendum, nec nihil. Nempe natura Dei innotescit quidem nobis rationis lumine, sed per ideas obscuras, confusas, inadaequatas. Quicumque igitur aequo nimius in his studiis rationi naturali indulgent, non possunt

I 4

non

(a) Vide Albertum Fabricium in *Bibliotheca auctorum de religione contra impios*.

non in gravissimos errores prolabi. In primis autem cavendum est, ne de natura Dei ex ideis rerum nostrarum judicetur, Deoque tribuantur ea, quae humanae naturae conveniunt. Ex hoc enim fonte ridiculi Ethnicorum errores manarunt, quibus omnes humanae imperfectiones naturae divinae tribuebantur: *humana*, inquit Cicero, *transfluxerunt ad Deos: divina mallem ad homines*. Nullum est studium hoc periculosius, si rite institui nesciatur: nam homines parum acutos *superstitiosos*, nimium confidentes, impios efficit. Exigit etiam studium hoc mentes ab omnibus affectibus repurgatas: nam qui affectibus agitantur, nec tantae contemplationi apti sunt, & hac disciplina ad libidinem suam tuendam abuti solent. Quare in his memorandum illud, *de Deo pauca*.

Ut traditio-
nibus popu-
lorum uten-
dum in
Theologia.

§. 7. Quum via traditionis Theologia conficitur *traditionaria* vocari potest. Id autem fit consulendo quid diversae per orbem nationes quum veteres, tum recentiores de Deo senserint, sentiantque. Nam quamquam nationum Theologia haud dubium absurdas, ineptasque sententias de Deo & rebus divinis tenet: plurima tamen sunt, quae nationes vera docent, & quae aut naturae lumine, aut majorum traditione habent, quaeque Theologo plurimum prodesse possunt. Ei igitur qui absolutus Theologus futurus est, Theologiae gentilis studium inutile non erit. Est autem Gentilis Theologia ex Varronis partitione triplex, *Poetica, Civilis, & Philosophica*. Prior est, quae reperitur in Poetarum carminibus: altera, quae a Populo usu consecrata est, quaeque haud multum a Poetica differt: nam, ut observat Arnobius, numquam Poetae, qui sensavulgaria sectantur,

tur, de Diis scripſiſſent, quae populo impro-
bari viderent. Eſt utraque haec Theologia
corruptiſſima, ut ipſi gentiles agnoſcebant.
Interim diligens veritatis investigator etiam
ex hac plurima rei theologiae utilia expi-
ſcabitur.

§. 8. Philoſophica Theologia ea eſt, quam Theologia
in ſcholis ſuis philoſophi docebant, quae va-^{gentilis phi-}
ria eſt pro ſectarum varietate. Sed & haec^{loſophica.}
depravata eſt Atheiſmo, ut puto. Philoſo-
phi enim ferme omnes & materiae aeterni-
tatem dederunt, & Deo ademerunt liberta-
tem, inducto Fato, quae duo Pantheiſmi
ſunt capita. Ut mihi idcirco ſemper pericu-
loſi viſi ſint, qui concordiam Theologiae
Chriſtianae cum Philoſophia Ethnica per om-
nia perſequi conati ſunt, quique eruditionis
famae magis, quam veritati conſuluerunt,
ut Auguſtinus Eugubinus *de perenni philoſo-*
phia, Radulphus Cudvorthus in *ſyſtemate*
intellectuali. Petrus Daniel Huetius in *qua-*
ſtionibus Ainetanis.

§. 9. Plures ſunt libri, quum veteres tum ^{Libri ad}
recentes, ex quibus veterum, aut peregrina-^{haec atti-}
rum gentium Theologia diſci poteſt. Om-^{nentes.}
nium optimi ſunt libri nationum ipſarum, ſi
qui ſunt. Itaque Graecorum, Latinorumque
Theologia ex eorum Poetis, Hiſtoricis, &
Philoſophis petenda: nam plerumque noſtri
ex nimio erga nationes idololatrias odio, aut
ob myſteriorum obſcuritatem, res non recte
accipiunt. Egyptiorum vero, Chaldaeorum,
Indorum, tum & Sabaeorum atque Mago-
rum Theologiam ex Graecorum, Arabum,
& Chriſtianorum libris diſcere neceſſe eſt:
nulla enim eorum ad nos monumenta per-
venere. Veterum Chriſtianorum libri ad haec
ſpectantes ſunt opera Clementis Alexandrini,
Eufe-

Eusebii Caesariensis, Arnobii, Lactantii, Augustini de Civitate Dei : Qui tamen ita legendi, ut qui non semper philosophentur, sed orent aliquando. Recentiorum extat in primis opus elaboratissimum *Theologia Gentilium* Gerardi Vossii, Pfanneri *Systema Theologiae gentilis purioris*, Huetii *Demonstratio Evangelica*, Burnetii *Archeologiae*, Thomae Hydae de veterum Persarum religione. Recentiores orbis religiones ex accuratioribus viatoribus discendae. Gaspar Calvorius uno volumine in 4. veteres & recentes religiones luculentissime enarravit.

Monita circa historiam Religionum.

§. 10. Sed moneo Tirones, ut magna acrimonia utantur in investiganda nationum religione ex exterorum libris: omnes enim ferme, qui de exterorum religione commentantur, turpissime hallucinantur. Id vero provenit. 1. Quia cum natione illa diuturnam familiaritatem non habuerunt 2. quia a populo, non a peritis religionem illam didicerunt 3. quia de illa ex notionibus religionis propriae iudicarunt. Hinc factum est, ut quidam viatores absurdas, aut ineptas exteris opiniones tribuerint, aut popularem superstitionem toti genti affixerint. Primae post diluvium nationes nulla templa, nullas imagines, nullas statuas Deorum habebant: Deum mente pura, & sub Coelo, idest in magno Naturae templo, colebant. Paucas etiam habebant ceremonias, seu ritus externos. Haec religionis forma diu perduravit apud quasdam Asiae & Africae gentes: aperte id de Persis scribit Herodotus: de aliis ex ipsis Sacris libris discimus. Interim Graeci, & Egyptii, qui undique templis & idolis circumdabantur, quum has gentes primum noverunt, Atheismi accusarunt. Eodem modo priorum Chri-

Christianismi saeculorum Ethnici cum Christianis egerunt, eosque Atheos vocaverunt, quod nullos Deos, nulla templa, nulla sacrificia haberent (a). Nonne iidem retulere, in templo Hierosolymitano caput Arietis adorari a Judaeis? (b) Plutarcus Bacchum a Judaeis cultum scribit in *Symposiacis*: Juvenalis nubes & Coelum, (c)

Quidam sortiti metuentem Sabbatha Patrem,

Nil praeter nubes & Coeli (d) lumen adorant.

Ex quibus mendaciis discimus non facile credendum historicis, dum exteras enarrant religiones, potissimum si odio adversus illas agitentur publico.

§. 11. Quae ex libris sacris ducitur Theologia, revelata dicitur: sunt enim libri illi Theologia revelata. theopneusti, seu divinitus inspirati. Quamquam libros divinitus inspiratos omnes nationes praeferunt, Gentiles oracula, Magi libros Zoroastris, Muhammedani Alkoran, aliique alios; facile tamen est demonstrare solos Hebraeos, & Christianos hujusmodi libris donatos esse. Interim quae observata sunt necessaria circa revelationem divinam dignoscendam loco suo commodius examinabimus. De Theologiae revelatae studio instituendo pro suscepto munere pauca addemus: nam qui plura cupit, adire potest Dupinum (e) Mabillo-

(a) Minutius Felix in Octavio, Justinus in Apologia 2. Arnobius, aliique.

(b) Vide Tacitum lib. 5. historiarum, Josephum contra Appionem, & Justinum Trogii.

(c) Satyra 14. vers. 96.

(d) Vide ad hunc locum interpretes: sunt enim qui aliter legunt.

(e) De Studio Theologiae.

billonium (a) Fleurium (b) aliosque, qui id ex instituto egerunt.

Hoc studium
longum, dif-
ficile, peri-
culosum.

§. 12. Studium Theologiae revelatae *longum est, & difficile, & periculosum*. Longum quia Theologus ne dum *Scripturarum sanctarum, & Ecclesiasticae historiae, Conciliorum* potissimum, tum & Patrum doctrinae peritus sit oportet; sed & germanae Philosophiae, & Criticae, & Linguarum orientalium, & prophanae etiam Historiae. Ex his enim omnibus ad revelationem interpretandam, confirmandam, & adversus impios defendendam non parum utilitatis haurit. Difficile vero, quia res captum nostrum superantes ita pertractare debet, ut nec in Atheismum proruat, nec in Superstitionem; qui sunt duo scopuli in re theologica cavendi. Qua ex re etiam patet periculosum esse. Nam si quis in aliis disciplinis errat, aut risum, aut, quod maximum est, aliorum iram incurrere potest: at in Theologia revelata error in religionem redundat, atque ex eo miseriam, id est *mortem aeternam* parere potest. Quam ob rem & in hoc quoque paucis philosophandum esse ego censeo. Evenit enim plerumque, ut rerum harum minus ii sciant, qui magis contentiose sectati sunt.

Requisita
ad studium
Theologiae
revelatae.

§. 13. Quicumque ergo huic studio animum intendere vult, primum linguas Graecam, & Hebraeam, Arabicam etiam, si commode potest, discat. Ejus ratio est, quod non aliter ad intellectum autographorum sacrorum pervenire potest 1. & *Criticen*: Facit enim utramque paginam *ars critica* ad veterum quorumvis, sacrorum potissimum librorum.

(a) *Schola Mabilloniana, & de studiis Monasticis.*

(b) *De delectu Studiorum,*

librorum, *genuinitatem, integritatem, & sententiam* adsequendam 3. & Chronologiam atque Historiam universalem, sine quibus res Hebraeorum intelligi vix possunt 4. & mores atque instituta Reipublicae Hebraicae 5. & historiam ecclesiasticam, ex qua attente curet expiscari ecclesiasticarum rerum initia, dogmatum, aliarumque doctrinarum Theologicarum *origines, fata, progressum*. 6. optimis, sed paucos libros sibi compareret, & ordine atque studiose legat 7. accedat ad hoc studium animo affectibus repurgato, & non partium, sed veri amante 8. jungat cum hoc studio studium Theologiae *naturalis*, & populorum *traditionariae*.

§. 14. Libros autem Theologo cum necessariis, tum utiles, ego ad quinque classes referre soleo 1. textus sacros Hebraeos, Graecos, Latinos, eorumque Concordantias 2. Notatores & Commentatores 3. Historicos & Criticos 4. majora Theologorum opera, & opuscula de rebus singularibus selecta 5. Institutiones ad usum & tironum & scholarum. Qui autem ex singulis classibus sint optimi, bibliothecarum Theologicarum scriptores docebunt. Eo spectant opus Mabillonii de studiis monasticis, Dupinus de studio Theologico, Buddei Isagoge, aliorumque similia. Tirones in Bernardi Lamy colloquiis super scientiis selectam Theologicarum rerum bibliothecam invenient. Qui vero paulo sunt progressi non difficile discant, unde curiositatem explere possint. Incipientibus haec studia ego paucissimos libros praescripserim *Apparatum Biblicum* Lamy, opus *de locis* Melchioris Cani, Commentarium Jacobi Tirini in scripturas sacras, cujus prolegomena tironibus utilissima esse possunt, Guiljelmi Estii Com-

Libri Theologo necessaria aut utiles

Commentarium in Magistrum sententiarum, Cathéchismum Colberti Latinum, quod opus institutionis loco esse potest. His ad solidiorem doctrinam sacram informatus, ipse per se intelliget, qua sit porro eundem, ut prima illa lineamenta explere possit: Libri enim Theologo necessarii aut utiles vix pluribus voluminibus describi possunt.

C A P. VI.

De studio Physicae & Matheſeos.

Quae Phi-
sicae partes.

§. 1. **T**Res statuo Physicae partes, *historicam, Theoreticam, & practicam.* Prima & praecipua est *historica*. Ea colligit phaenomena rerum omnium naturalium, idest quidquid sensibus observari potest circa corpora quum animata tum etiam inanimata. Physicae igitur theoreticae praeposenda est cognitio historiae lapidum, metallorum, aliorumque mineralium, ignium, fontium, plantarum, herbarumque, animalium, brutorum hominum, meteororum, astrorum, & omnium earum rerum, quae sensibus subesse possunt. In hac autem historia, omnium proculdubio & amoenissima, & utilissima, colligenda notanda sunt loca, tempora, rerum partes, mutationes, affectus, idque diligenti studio: inde enim plerumque pendet causae alicujus cognitio.

Historia na-
turalis.

§. 2. Potest haec historia vel itineribus & experimentis colligi, vel ex aliorum libris hauriri. Prior utilior est. Nam praeterquam quod, *segniùs irritant animos demissa per aures, quam quae sint oculis subjecta fidelibus;* ex posteriore decipi facile possumus, quod scilicet facile fuerit ejus conditoribus quaedam omittere, vel addere, aut ea ex alio adspe-

adspectu referre, quam qui verus est. Plurimi extant libri historiae hujus physicae, quum recentiore tum veterum. Ex veteribus hujus generis supersunt, quae Aristoteles de animantibus scripsit, item quae Aelianus super eodem argumento, Seneca in quaestionibus naturalibus, Plinius de rebus fere omnibus naturae, Dioscorides de *Plantis*, Galenus, & alii medici de *homine*, & aliis rebus, rerum rusticarum scriptores, aliique. Sed Plinii in plerisque suspecta fides: non enim omnia ipse observavit; & pleraque ex auctoribus sublesta fidei hausit; itaque ejus narrationes accurate examinandae sunt. Ex recentioribus legendi cum primis itinerarii *Thevenotii*, *Turnesfortii*, aliorumque, historiae praesentium *viatorum*: *experimenta naturalia Boylaei*, *Rhedi*: *monumenta Academiae Scientiarum Parisiensis*, & *Londinensi* &c.

§. 3. In confesso est Physicae studium, sine historia naturali ne latum quidem unquam procedere posse. Hinc Scholasticorum Physica jacuit per plura saecula sterilis ob historiae potissimum naturae defectum, ut recte observat Verulamius, qui omnium maxime & inter primos hoc studium promovit. Quocirca ii mihi disciplinas physicas rite tradere censentur, qui qualibet in re primo loco observationes & experimenta colligunt; inde vero rerum naturas perscrutari pergunt. Hanc sibi methodum proposuit Sturmius in *Physica Electiva*, quod opus physicae studiosis utilissimum esse potest. Sed & eodem modo physicam suam scripserunt Gravelandius, Muschembroekius, Keil, Desaguleries, & apud nos Jo: Maria Torres in praecclaro opere, quod praescripsit, *La Scienza della Natura*. Cristia-
nus

Ejus necessitas in condenda physica.

nus Wolfius elementa physicae, quae Germanice dedit, ita distribuit, ut prima parte praecipua experimenta & observationes poneret, in altera *theoriam*, ut disco ex parvis Thumingii institutionibus.

Methodus
physicae tra-
dendae.

§. 4. In eo autem magna diligentia opus est, ut ex *Physica historica*, *theoretica* rite ducatur. Est autem physica theoretica & universalis ea, in qua generatim de corpore, ejusque proprietatibus cum primariis, tum secundariis, praesertim de motu motusque legibus disputatur, ac principia prima omnium rerum naturalium in antecessum constituuntur. Solent hanc physicam particulari praepondere: quod non placet quibusdam (a). Nascitur enim, inquiunt, theoretica ex historica, universalis ex particulari; ergo haec praeponenda. Hinc, addunt, qui physicas theoreticas scripserunt, Rohaltus, Nevvtonus, Gravesanius, Matchembroekius, alique, coacti sunt passim naturalem ordinem interrumpere, ut experimenta spargerent, & theorematibus suis praeponerent. Sed quoniam de tradenda physica agitur, non de conficienda, parum id referre puto. Nam in conficienda physica non potest, nisi analytica adhiberi, ac propterea praeponenda est generali particularis. Tyrones vero, qui non ipsi invenire, sed inventa discere debent, ordinatius ducuntur praeposita generali.

Physica pra-
ctica.

§. 5. Physicam practicam appello eam, quae in usum vitae deducitur, quae artibus consistit, ut *Mechanica agricultura*, aliaeque artes vitae humanae inservientes, ipsa quoque Medicina: dubitari enim non potest, quin attente rerum natura explorata, his omnibus artibus alimenta & augmentum suppeditet Physica. Reminisci au-
tem

(a) Clerico.

rem praecipio adolescentes naturalium rerum studiosos, non ob unam animi voluptatem ea studia se persequi, sed ut in publicam utilitatem aliquid conferant, nec in otiosa contemplatione marcescant. Egregie id praestitere Galli, & Angli, apud quos his studiis mirum quam *Nautica*, *Mechanica*, & artes omnes commercii exultae & auctae sunt.

§. 6. Medicina pars est Physicae, aut Medicina.
 Physica practica: quamquam & Medicinae duae partes, una theoretica, altera practica constitui possunt, quarum illa naturas & vires rerum earum, quae ad medicinam faciendam necessariae sunt, tum & hominis partes, morbos, morborumque causas, vestigat, haec rebus utitur, ut morbis medeatur. Physicum debere esse Medicum, & quidem summum, ex superiori partitione patet. Sed inde quoque patet difficillimam rem aggredi Medicos. Nam & latent rerum naturae vires, partes, exiguique motus, morborumque causae, intimiorque cum Naturae, tum corporis humani mechanica; ex quibus fit, ut incerta admodum sit medicina theoretica: & incerta theoretica, certior esse practica nequit: qui enim nec morbum certo noscit, nec medicamentorum vires mathematicè metiri potest, is haud dubium mederi cum certitudine nequit. Medicorum doctiores id non diffidentur; itaque nunc eo redacta est Medicina, ut compositiora medicamenta, & peregrina, quibus veteres vim quandam magicam dederant, exoleverint, rebusque simplicissimis & paucis utantur Medici, natura magis freti, quam arte. Quinam libri Medico potissimum legendi sint Medicorum filii docebunt. Mihi tria videntur medicinae studiosis commendanda esse 1. *Historiae naturalis improbum studium*

2. Anatomiae corporis humani & Mechanicae peritiam 3. sedulum & diuturnum rerum, corporumque humanorum experimentum. Cavendus Medicus, qui tres has dotes non habeat.

Matheseos
studium.

§. 7. Matheseos studium & Physicae necessarium est, & vitae atque societati hominum. Mathesis est vel *Geometrica*, vel *Arithmetica*; illa lineis, haec numeris continetur. Addi potest *Analysis*, quae mathematicae potius ars quaedam est generalis, qua problemata brevius & facilius solvi queant. Mathematicae usus est 1. ut mentem ad recte ratiocinandum *capacitatem* & *aptiorem* efficiat 2. ut demonstrandis theorematibus physicis interserviat 3. ut artes mechanicas promoveat. Sane sine Matheseos studio homines alioqui multijugae lectionis, & meditationis, inertes sunt & confusi: *perspicacissimi* vero & *perspicui*, qui mathematicis sunt innutriti, praeterea verae demonstrationis leges, & methodum ratiocinandi disciplinis omnibus necessariam, aut nullae, aut solae Mathematicae scientiae docere possunt, Plato sine *Arithmetica* ne rationales quidem homines esse censuit; nam est proculdubio ratio vis quaedam & facultas *computatrix*. Tum iudicium discernendi inter vera & falsa principia, & anticipatas opiniones detegendi solae in animo humano ingenerant (*). Deinde theorematibus *Staticae*, *Hydrostaticae*, *Nauticae*, *Opticae*, *Dioptricae*, *Catoptricae*, *Astronomiae*, *Geographiae*, usu *Geometriae* & *Trigonometriae* facillime demonstrantur & intelliguntur; facillime demonstrantur, & intelliguntur problemata artium, ac potissimum ad commercium spectantium usu *Arithmeticae*, & *Analysis*. Tandem artes plures mecha-

Wide Tschir-
maum in Me-
dicina men-
tis & corpo-
ris pag. 277.
edit. Lipsiae
an. 1695.

mechanicae vitae utiles , ut *ars perspicillorum* , *ars horologiorum* , *Nautica* , *Architectonica* , *Agrimensoria* , *Balistica* , *Hydraulica* ex Mathesi plurimum incrementum & utilitatem acceperunt , & accipere etiam possunt .

§. 8. Scientiarum Mathematicarum in primis Geometria & Mechanica studiosissime excolendae sunt : nam est Geometria , ut Galileus noster dicere solebat , sola pene lingua , qua Naturae liber , qui geometricè scriptus est , legi potest : Mechanica vero ea , qua parvo labore ac impendio homines mira opera , quibus res suas prosperent , efficere queunt . Dici non potest quantopere nobis aqua , aer , ignis , plantae , ceteraque naturae corpora , bruta denique & homines prodesse possunt , ubi mechanica uti sciamus , ac velimus . Id ex iis , quae adhibentur in *Nautica* , *Architectura* , *Bello* , *Vectura* , *Hydraulica* , omnibusque artibus , machinis intelligere possumus . Sed perspicere eorum plures possunt , plures aliae utilissimae excogitari magno publico bono . Ut ecce , vir nobis amicissimus , publicaeque opulentiae & felicitatis (quod unum est & maximum viri boni elogium) amantissimus Bartholomaeus Interius nuper & Hypocaustum excogitavit , quo frumentum modico supposito igne , ea , quid quid est , quo corrumpi solet , peste castraretur , diuque conservaretur incolume : & id instrumentum , quod nostri *palorcio* , appellare solent , quo ductandis magna facilitate magnoque temporis compendio corporibus nihil est commodius , perfecit , quantaque esset utilitatis ostendit . Nam habent hoc Machinae omnes , ubi & excogitatae sunt acute , & accuratae fabrefactae , ut & humanas vires juvent , & temporis , quae res est homi-

nibus industriis pretiosissima, magnum faciunt compendium, ut vitam humanam duplicem, triplicem, quadruplam, quam suapte natura est, efficere videantur. Certe gentes Europae plures his instrumentis id uno saeculo fecere, quod barbarae, si vires junxissent, pene infinitis vix effecissent.

§. 9. Controversum est inter doctos, utrum Geometriae studium suscipiendum sit methodo Euclidea, an recentiorum Gallorum. Euclidean plurimi praeferunt, tamquam menti ad difficillima formandae aptiorem. Juvat enim plurimum severa illa demonstrandi ratio, quam Galli a veteribus doctis nescio cur posteros ipsi docere nolint. Itaque veteribus assentior. Accedit diuturna experientia, ex qua discimus, ex illa schola magnos emeruisse mathematicos. Primum igitur pueri elementis Tacquetianis informandi sunt, deinde ad sublimiora ducendi. De studio Matheseos copiose scribit Wolfius in tomo 3. Elementorum Mathematicorum.

C A P. VII.

De Studio Ethicae.

Studium
Ethicae.

§. 1. **N**ULLA sunt studia aut magis necessaria, aut magis utilia, aut magis jucunda, aut quae a viris doctioribus majori cum laude tractata sint, quam Ethicae. Est enim haec quasi ceterarum disciplinarum fructus; sine hac ceterae disciplinae pondus sunt iners. Veteres quum totam philosophiam agro frugifero comparassent, Logicam sepi & maceriae circumjectae, Physicam plantis, Ethicam fructibus simi-

similem esse dixerunt. Continet nempe haec totam vitae & hominum societatis rationem. Ad rem; Persius satyra 3.

Discite o miseri & causas cognoscite rerum.

Quid sumus, & quid victuri gignimur, et ordo

Quis datus, aut metae quam mollis flexus, & unde

Quis modus argento, quid fas optare, quid asper.

Utile nummus habet. Patriae, carisque propinquis

Quantum elargiri deceat; quem te Deus esse

Iussit, & humana qua parte locatus es in re (a).

§. 2. Sed rite tamen haec studia instituenda sunt: nam ut recte suscepta vitam & societatem & servant & beatam efficiunt, ita non recte instituta perturbant atque everunt. Ut autem rite instituantur praemittendum est eis 1. studium *Physicae* 2. *Metaphysicae*. 3. *Historiae humanae*. Nempe ex *Physica* & *Metaphysica* discimus, universum esse factum a summa quadam & perfectissima atque potentissima causa 2. ab eadem summa ratione & providentia regi 3. nihil adversus illius voluntatem faciendum 4. nihil molendum adversus universi ordinem, & potissimum vitae & societatis hominum 5. ei deberi a creatura rationali amorem, obsequium, servitutem, preces, quae nomine religionis

Ut studia Ethicae pertractanda

K. 3.

ve-

(a) Legatur Tullius sub initium libri 1. de officiis, Seneca ep. 88. Barheiracius praef. ad Pufendorfii versionem de Jur. Natur. & Gent.

veniunt: homines esse natura aequales, nec differre nisi iis, quae naturae accessere, ac propterea inter se velut inter amicos agere oportere. Pauca enim haec principia sunt totius moralis fundamenta. Ex his accurate consequentia ad vitam, societatem, & religionem pertinentia educenda sunt. Historia vero humana ad hoc comparanda est, ut cognoscatur 1. ex sensu communi, quatenam natura vetentur, aut praecipiantur: impossibile enim est, ut haec sede non prodant in tanta hominum multitudine & varietate 2. ut observentur inclinationes naturae humanae, ex quibus regulae confici possint pro moribus conformandis 3. ut variarum Societatum, Morum, Institutionum, & Legum Civilium origo, & progressus intelligatur.

Stadium juris
naturae.

§. 3. Et primum quidem Moralis studium versari debet in cognitione Juris naturae. Spectat Jus naturae. 1. Deum 2. nobismetipsos 3. alios. Primo ergo quae Deo debemus, deinde quae nobismetipsis, tandem quae aliis discenda sunt, quae efficiunt tres Ethicae partes. 1. Theologiam practicam 2. Monasticam 3. Politicam. Hae Juris naturae scientia acquiri potest etiam sine libris, sola contemplatione naturae cum universi, tum nostri, idque tam certo, quam Geometria, ut demonstrat Lockius (a) & Barbeiracius (b). Sunt tamen libri quidam his de rebus a viris doctissimis scripti. Pro titonibus facti sunt Pufendorffii *de officio hominis & civis* & Heinnecii *Elementa Juris naturae & gentium*. Iis autem qui paullo sunt proveci, semper intelligo dum

(a) Lib. 4. cap. 3.

(b) Praef. ad Pufendorffii versionem Gallicam.

dum per Ecclesiam liceat) commendari possunt Grotius *de Jure belli & pacis*, Puffendorfius *de Jure naturae & Gentium*, Cumberlandus *de legibus naturae ex editione Barbéracii Gallica*: Latinum enim opus incompta dictione lectores rejicit operâ Coccejorum. Perspecte autem in his libris legenda sunt quae de juribus summorum imperantium in Ecclesiam traduntur ex sectae suae praesudiciis.

§. 4. Studio Juris naturalis addendum sit ^{Studium juris gentium} *Juris Gentium*, seu ejus, quod inter plures populos, aut Reges naturali honestate, diuturna consuetudine, pactionibus, & foederibus invaluit: quod studium homini politico in primis necessarium est: Id docet historia politica: nam inde tantum sciri potest, quae populorum mutuae consuetudines, & officia tempore consecrata, quae foedera, quae pacta, quae Jura populorum in populos, principum in principes. Plures viri docti ad id sunt aggressi: inde emerferunt opera *diplomatica*, quae dicuntur. Russetus *Interesses des Puissances*, paucis omnia est complexus: Incipientibus copiosissimum quoque opus videri potest. Longius progressis praesto sunt innumeri alii libri, ubi lectionem minime fastidiant. Hinc sequitur studium Politices, seu regiminis populorum. Extant super ea se octo, qui supersunt, Aristotelis libri *Politicorum*: duae Platonis *Respublicae*: 22. libris comprehensae. Zenophontis *Respublicae*: Plutarchi plura: Bodini libri 6.: Politica ex Sacris Scripturis hausta Menochii, & Bossuetii; & libri peculiâres prope infiniti. Opus *l'Esprit des loix*, systemata omnia politica longe post se reliquit. Optandum esset, ut hoc studium inter nostros majori cura, quam huc usque factum est, exerceretur.

§. 5. Sed & omittendum non est studium commercii : pertinet enim id ad *Œconomiam*, & ad *Politikam*. Nam est & commercii ars quaedam quae aeternis regulis constat, non minus, quam aliae artes. Quin est haec tanto ceteris praefenda, quando utilior, & generalior, ex qua ceterae artes vim suam, motum & perfectionem accipiunt. Inter barbaras eae nationes haberi debent, quibus adhuc est preclarissima haec ars ignota. Vastissima autem ea est, quum complectatur artes prope omnes, quae terra marique exercentur. Et hanc optandum esset ut nostri & noscerent accuratius, & lotius longiusque procherent. Sed eo despicitur, quod nostris ingeniis procul ab ostentatione videatur : in quo ii longe errant, quum nulla sit, in quo ingenium & perspicaciam nostram, non cum gloria tantum, sed in primis cum magna rerum nostrarum utilitate, exercere valeamus. Qui paullo in studiis profecere, quique historiam, praesertim recentiore, non omnino ignorant, nullum majus operae pretium facere possint, quam ut *speciem politicam commercii Meloni* legant (a) idque in succum & sanguinem convertant. Progressis plures alii ejus rei scriptores presto sunt.

Et Jurisprudentiae divinae.

§. 6. Tum vero danda est opera Juris prudentiae divinae positivae. Ea discenda est ex Sacrarum Scripturarum lectione, potissimum novi Testamenti, quo libro vitae christianae regula continetur. Si quis autem a lectione Scripturarum incipere nolit, is incipiat a Catholismo Romano, quo nullum librum his de rebus

(a) *Essai politique sur le commerce par Mons. Melon.*

rebus doctiorem habeo, omnibus certe Theologorum Syllematibus praeferendus est Catechismus Romanus. Huic adde Colberti Catechismum Latinae editionis. Theologorum unus instar omnium erit Beatus Thomas, cujus secundae summae Theologicae pars omni auro carior esse dedet. Paulo progressis Patrum Sanctorum lectionem praecipio: inde enim Christiana Ethica purius, quam ex rivulis deducitur. In primis autem Patrum Sermones legendi. Ex Scripturis, & doctrina Patrum contrivata est *Moralis Christiana Floriotti*. Ea ex Gallico Idiomate in Italum interpretata est (a). Nullum librum in hoc genere hominibus vere Christianis utiliore habeo.

Et juris canonici.

§. 7. Praeterea studio Juris Canonici incumbendum. Sunt ea de re institutiones pro tironibus scriptae a pluribus. Omnibus praeferendae sunt institutiones Fleurii, & Cabasutii: illae Ecclesiasticarum rerum origines copiosius, hae Canonum usum docent. Majora Canonistarum opera tum sequuntur: ex Van-Espen tirones cetera discent. Quum autem jus Canonicum constet Conciliorum Canonibus, Romanorum Pontificum decretalibus, Patrum sententiis, qui hanc scientiam affectat is. 1. Historiam Ecclesiasticam legere debet: 2. Conciliorum gesta atque Canones: 3. Patrum opera, saltem veterum & praecipuorum: 4. Pontificum Romanorum quae extant. Itaque hoc studium exigit hominem lectionis patientissimum, magnaue memoria, & acribia praeditum. In eo studio philosophus attente notet varios temporum locorumque ritus

(a) Prodiit Neapoli auctore F. Felice Maria a Neapoli Cappuccinorum ordinis viro literis ornatissimo.

ritus, usus Ecclesiarum peculiarius & Canones, disciplinae mutationes, & id genus alia. In eam rem comparata sunt opera Marteni, & Bingami. His saepe utendum est ei, qui aut suae, aut aliorum vitae formandae incumbit.

Et juris civilis.

§. 8. Ad haec addendum est studium Juris civilis. Est autem Jus civile, quod non totius generis humani, sed unius tantum Reip., aut Regni, aut Civitatis proprium est. Sed quum in majori Europae parte vivamus, partim Romanis, partim propriis legibus & consuetudinibus, utrumque studium jungendum est, & *Romani juris*, & *proprii*. Jus proprium vix ulla est natio quod collectum non habeat, aut publicis, aut privatis collectionibus. Jus Romanum discimus primum ex collectionibus Justinianeis, aut aliis: deinde ex institutionibus & commentariis illustrium Jurisconsultorum, quae omnia passim prostant. Plurima sunt autem Jurisconsulto necessaria. 1. Juris naturae & Gentium scientia 2. Romani imperii, Romanarumque antiquitatum Historia, sine quibus Jus Romanum vix intelligi potest 3. Historia propriae reipublicae, ejusque legum 4. scientia Theologiae & Juris Canonici, ut sciat qua ratione conciliari possit Sacerdotium cum Imperio, & ne alterius jura laedat, dum alterius aequo justius promovet 5. Ars critica: quandoquidem esse legum interpres debet 6. etiam aliarum Rerump. & Regnorum Leges, quibus facile aequitas dignosci possit 7. Ars oratoria cum omnibus iis quae hanc aut antecedunt, aut sequuntur: quippe orator futurus est. Quae autem oratori futuro sunt necessaria, Cicero de Oratore, & Fabius Quintilianus sub initium Institutionum oratoriarum, docebant.

§. 9. Cum his studiis conjungendum est *studium hominis seu naturae humanae*. Ac in primis constitutio hominis physica intelligenda: non enim aliter natura *temperamentorum, ac propterea morum, affectuum, propensionum virtutum, vitiorum, sciri potest*. Tum natura moralis inspicienda, idest affectus, mores, virtutes, vitia consideranda. Id autem fit partim meditatione eorum, quae in unoquoque insunt, partim meditatione eorum, quae aliis contingunt, idque vel cum his conversando, vel historias legendo, vel quae sunt a viris doctis super his rebus scripta consulendo. Ex omni genere librorum haec pars hauriri potest Poetis, Historicis, Philosophis: Historici autem meliores. In hoc genere versantur memorabilia Socratis a Xenophonte scripta, Platonis bona pars, decem Aristotelis libri ad Nicomachum, & Characteres Theophrasti: tum libri Ciceronis de officiis, Senecae, Plutarchi plures, Epieteti, Marci Antonini libri. Sed adolescentibus opus de officiis Ciceronis nocturna diurnaue manu versandum est: nihil nec doctius, nec utilius antiquitas ad nos transmissit. Recentiorum infinita sunt eorum opera, qui de his scripsere, Cartesius de affectibus, Claramontius de conjectandis animi moribus, la Chambre & le Bruier characteres, Tuldenus, & Lamy de cognitione sui, Nicolaus specimina Moralis, & infiniti alii, quos paulo propecti nullo negotio discent.

Studium
naturae hu-
manae.

De Vocabulorum natura generatim.

Vocabulo- §. 1. **M**agna sapientiae humanae pars
rum scientia in huc posita est, ut alii aliorum
philosopho cogitationes intelligamus; ea enim re fit, ut
necessaria. conjuncta cum nostra aliorum scientia, eam
mentis capacitatem acquiramus, quae plu-
rimorum est: non secus atque si omnium ho-
minum oculis videre possemus, longe late-
que nostra pateret visio, aut si junctis omnium
viribus agere, potentissimi essemus (a). Quum
autem id fiat vocabulorum potissimum ope, haec
prima ratio est, qua Logici de vocabulorum
natura, usu, fine & interpretatione jure quo-
dam suo differat. Est & alia: nempe Logi-
ca etiam ad docendum comparatur; quod
quum vocabulorum usu fiat, ut de vocabu-
lis Logicus praecipiat necesse est. Accedit
tertia: quod nimirum vocabulorum tracta-
tione, quae ad animi notiones pertinent,
clarius explicantur; sunt enim notiones cum
vocalis quasi conjunctae, & colligatae, ut
difficillimum sit rerum scientiam habere sine
vocabulorum scientia. Nemo his de rebus
accuratius egit, quam Lockius, (b).

Solus homo
inter omnia
animalia
sermone
praeditus.

§. 2. Ex omnibus animantibus solus ho-
mo multiplici varioque sermone praeditus
est, quo res singulas notare & distinguere
posset; itaque is solus ad perfectam societa-
tem factus est, quae sine sermone stare non
potest

(a) Vide Chamber praef. in dictionarium
artium & scientiarum,

(b) Lockius toto lib. 3. de intellectu humano,
vide & Clericum in arte critica p. 2. sect. 2.

potest . Nam quamquam & cetera animantia societatem quamdam inter se inire videntur, & vocibus quibusdam se intelligere, ut inter se loqui videantur nullas tamen habere societatis leges, nullumque proprie dictum sermonem, in confesso est . Hinc soli homini organa ad sermonem accommodata sunt facta, quod magnam Dei erga nos curam & providentiam demonstrat,

§. 3. De sermonis origine disputarunt jam olim acerrime philosophi . Epicurei, qui *Sermonis origo.* sponte sua homines e Tellure natos censuerunt, in ea fuerunt opinione, homines illos elingues, paulatim aut externos sonitus imitatos esse, aut necessitate se se explicandi in quosdam sonos prorupisse, quos deinde commodo & delectatione docti auxerint, atque expoliverint . (a) Audiendus est Lucretius Epicureorum Patronus .

*At varios linguae sonitus natura subegit
Mittere, & utilitas expressit nomina rerum.*

Non alia longe ratione, atque ipsa videtur

Protrahere ad gestus pueros infantia linguae,

Quum facit ut digito, quae sunt praesentia, monstrent.

Proinde putare aliquem tum nomina distribuisse

Rebus, & hinc homines didicisse vocabula prima

Desipere est . . . . (b).

Si

(a) Vide Diodorum Siculum lib. 1.

(b) Lib. 3. de natura rerum . Adde Laetium lib. 10. & Vitruvium de Architect. lib. 2. cap. 1.

Si homines e Tellure geniti essent, nihil dici probabilius posset: nam dubitari non potest, quin necessitas aut utilitas eos ad animi sui sensa quibuscumque tandem signis explicanda adegisset. Itaque pueri postquam inter se convenere, ac ludere, aut pugnare caeperunt linguam sibi communem conficiunt, qua sese intelligant. At quum ea hypothesis falsa sit, frustra se torquet Epicureus ille.

De lingua
naturali.

§. 4. Alii in ea fuerunt opinione, primos homines suapte natura loquutos, & quidem linguam, cujus vocabula ab ipsa rerum natura expressa essent (a), idest linguam quandam naturalem; nec desunt qui putant, infantes, si nullo hominum commercio educarentur, hanc linguam loquuturos, quod Psammeticus Aegypti Rex tenebat (b). Sed isti mihi desipere videntur. Nam utut homines natura sua ad loquendum permoverentur, quum nulla esse possint vocabula, quae suapte natura res significant, linguae huiusmodi hominum aut fortuitae semper essent, aut arbitrariae: id quod ex iis, quae sunt nunc in usu, linguis discimus. Paucissima enim sunt in omni lingua vocabula, quae aut ex ipsa rerum natura videantur expressa, aut cum rebus ipsis necessariam connexionem habere, eaque in numero rerum potius habenda sunt, quam vocabulorum. Quare sunt vocabula *soni articulati*, qui animi conceptus, seu ideas significant, & omnia sunt aut fortuita, aut arbitraria, & *hominum placita*, ut loquitur Arnobius (c). Quod si natura

(a) Est Cratylī sententia apud Platonem in Cratylo.

(b) Apud Herodotum lib. 2.

(c) Lib. 1. adversus gentes.

ra nos ad unam quampiam linguam adigeret, & qui sine societate educarentur, loquaces essent, & loquerentur surdi, quorum lingua non est praepedita, & una esset omnium lingua; quae nunc non eveniunt. Sed nobis dubitandum non est, quin primi homines a Deo vocabula docti fuerint. (a) Sed ea lingua paucis constabat & simplicissimis vocabulis, quae primis illis mortalibus satis essent: consuetudine tandem aucta est; atque in infinitas pene alias propagata. (b),

§. 5. Quidquid autem sit de vetusta pri- Ut vocabula
morum hominum lingua, de qua ne divi interpretan-
nari quidem aliquid possumus; certum est, da. 1. Canon.
earum linguarum omnium, quae post diluvium obtinuerunt, fortuita, aut arbitraria esse vocabula, & auctoritatem a populorum consuetudine habere. Hinc autem sequitur, non significare, nisi notiones aut ejus, qui vocabulis utitur, aut eorum, unde accipit, seu gente, seu secta; aut eorum, quorum nomine loquitur, adeoque dum vocabula interpretantur, non esse

(a) Quum rem accuratius expendissem, concedo in Vici nostri sententiam, veterum linguarum pleraque vocabula, ac in primis radices, a rebus ipsis extrinsecis profecta fuisse, hoc sensu, ut inde veteres illi homines noti fuerint ad ea vocabula pronuntianda. Neque enim dubitandum est, primos linguarum quarundam conditores extrinsecis causis determinatos fuisse, ut inter tot possibiles sonos hunc potius, quam alium eligerent. Ita prima harum linguarum vocabula ex ipsis externarum rerum actionibus, adspectibus, formis, aliisque qualitatibus nata dici possunt.

(b) Vide Ricchardum Sim. hist. crit. veteris Test. lib. 1. cap. 14. & 15.

esse referenda ad res ipsas, sed ad notiones aut loquentis vel scribentis, aut eorum unde accepit, gentis vel sectae sui temporis. Quocirca errant, qui vocabula ex relatione ad res ipsas interpretantur, quasi tantum significant, quantum est in rebus, ad quas significandas adhibentur. E. g. dum quis pronunciat hoc vocabulum Deus, ego, qui audio, illud referre non debeo ad rem ipsam, sed tantum ad notionem ejus, qui eo utitur, aut ejus gentis, vel sectae, ex cujus sensu id pronunciat. Non enim idem significat si a Spinozista, aut ab Epicureo, & ab homine Christiano pronuncietur.

a. Canon.

§. 6. Sequitur secundo, iisdem vocabulis a diversis hominibus non aequae amplas notiones affigi, sed ab alio ampliorem, ab alio minus amplam, prout est cujusque mentis capacitas. E. g. omnes qui Latine loquuntur, adhibent vocabulum Deus ad mundi opificem explicandum. At quum non omnes aequae de Deo cogitent, sed alii aliis perfectius, eidem vocabulo non eandem notionem tribuit doctus, atque indoctus. Praeterea res non eandem impressiones faciunt in omnium animis, nec ex eodem adspectu ab omnibus cernuntur: eam quoque ob rem fit, ut cum iisdem vocabulis notiones diversae colliguntur. Hinc alter canon conficitur, *vocabula ne ex propriis notionibus interpretator, sed ex ejus mente, qui iis utitur. Si secus faxis, decipieris.*

Ejus Canonis utilitas.

§. 7. Infinitis erroribus, qui ex auctorum lectione manant, hoc canone obviam itur. Dici enim vix potest, quot ex aliorum libris falsae sententiae hauriantur, quotve aliis calumniae inferantur, dum ex notionibus nostris eorum verba accipimus. Est autem hoc factu

factu difficillimum, idcirco quod ita ab infantia verba accipere assuefacti sumus, & quod notiones nostrae animo suddole occurrant, dum aliorum libros legimus. Accedit quod nemo alterius nationes concipere potest, nisi opè suarum: hinc fit, ut qui nullas habet notiones, nullius quoque mentem assequi possit. Ea autem causa est frequentissima, cur aliorum sententias interpretando pervertamus. Quocirca non inscite vir quidam doctus pronunciat, tum demum fore, ut libri recte intelligantur; quum homines ad eos accesserint animo nullius notionibus imbuto. Inde factum est, ut novorum systematum conditores ea in antiquis scriptoribus clare viderint, quum illi ne omnino scirent quidem. Ita Burnetius *systema theoriae Telluris*, & Cudworthus *systema animae genitricis*, & Huetius *Cartesianos vortices Caelo & Chao antiquiora fuisse nobis persuadere conati sunt* obtorto collo antiquorum verba in suam sententiam trahentes.

§. 8. Quum in omni gente diuturniora sint *vocabula*, quam cogitata, posterioresque interdum plenius, quam vetusti homines super iisdem rebus philosophati sint, inde factum est, ut sequentes aetates vocabulis priorum saepe aut ampliores, aut diversas notiones colligaverint. Putandum igitur non est, veteres cum recentioribus eadem sentire, quod eadem utrique vocabula adhibeant. Vocabulum e. g. *Astronomiae* ab antiqua Aegyptiorum aetate quovis saeculo usurpatum est, sed non cum aeque ampla notione. Qui igitur ex vocabuli similitudine sibi persuaderet, eandem rerum caelestium scientiam vetustos illos habuisse, atque nunc habemus, turpissime deciperetur. Plurima sunt hujus generis voca-

bula in omnibus Artibus & Scientiis, quae ex relatione ad tempora interpretanda sunt. Itaque hinc sequitur tertius canon, *caveto ne antiquorum vocabulis recentiorum notiones tribuas.*

Duo alia
praejudicia
vulgaria cir-
ca vocabula.

§. 9. Quicumque autem vulgo loquuntur, aut scribunt, duo videntur supponere: 1. quod qui audiunt, aut legunt easdem ideas vocabulis affigant, quas ipsi affigunt 2. quod vocabula non tam ideas, quam *essentias ipsas reales* significant. V. g. qui pronunciat *Deum*, aut *Animam*, & supponit eos, qui audiunt, easdem ideas his vocabulis jungere, quas ipse & aliis vocabulis *Dei* & *Animae* *essentias* expheuisse. At haec duo falsa sunt. Nam nec reperies duos, qui de eadem re aequales habeant notiones; nec vocabula rerum *essentias* explicare possunt, quae homines omnes latent. Quamobrem ab his duobus praejudiciis cavendum est philosopho.

Quorum al-
terum vita-
tu difficilius

§. 10. Posterius tamen praejudicium difficillime vitatur; quandoquidem consuetudine ipsa vitae ab infantia usque confirmatum est. Hinc videre est philosophos ipsos, praesertim praeteritorum saeculorum, in deridiculis erroribus eam ob rem lapsos. E. g. quaesiti quidem *quid esset homo*, responderunt *animal rationale*, iisque duobus vocabulis hominis *essentiam* se plene explicuisse putarunt. Alii interrogati *quid essent Angeli*, responderunt *spiritus*, eoque vocabulo Angelorum naturam se complexos crediderunt. Inde nata sunt vocabula *antipathiae* & *sympathiae*, & alia ejus generis *cassa*, quibus antiquiores philosophi rerum proprietates, aut causas explicare se posse vel sibi persuasere, vel certe aliis imponere. Ejusdem hodie est generis apud plurimos vocabulum *attractio*; quo

ma-

magnas naturae res explicare sibi persuadent, inscii quid id sibi velit. Servet igitur & hunc canonem philosophus: *vocabula primario ideas significant; rerum vero essentiae ideis minime comprehenduntur; ergo ne putato quibusvis, & quovis vocabulis, essentias reales aut intelligere aut explicare posse.*

C A P. IX.

De vocabulis Idearum simplicium, & notionum Compositarum.

§. 1. **L**ongum est discrimen inter vocabula idearum simplicium, & notionum compositarum, ut longe inter se notiones compositae, & simplices ideae differunt; Illorum enim ideae, modo non sint abstractae, sed adventitiae & naturales, pro realibus haberi possunt; non vero horum notiones. Deinde vocabula idearum simplicium ut plurimum clarissima sunt, non secus atque ideae ipsae simplices: vocabula veronotionum compositarum ut plurimum sunt obscura & confusa, quod obscurae & confusae sint maxima ex parte notiones compositae. Qua ex re sequitur, ut ex vocabulis simplicibus non tam facile quis decipiatur, dum alterum interpretatur, nec tam longe ab auctoris mente aberret: at decipimur facillime & saepissime in vocabulorum notionum compositarum interpretatione, dum scilicet hujusmodi vocabula aut ex relatione ad res, aut ex nostris & privatis notionibus, aut ex publicis & praesentibus, in auctoribus praesertim paullo antiquioribus, accipimus. Eam ob rem recte praecipunt Logici, *vocabula notionum compositarum accurate definienda esse ab eo, qui vult intelligi.*

Vocabula
simplicium
idearum &
notionum
composita-
rum.

§. 2. Sed sunt tamen vocabula simplicium idearum; quae sensationes nostras spectant, magna ex parte *confusa*, licet *clara*.
 Vocabula sensationum
 confusa.

Exemplis rem illustrabimus. Vocabula colorum quibusdam sensationibus: ex certis objectis manantibus aptata sunt. Eodem modo vocabula, quae aliorum sensuum sensationes explicant *sonorum*, *odorum*, *saporum* &c. Itaque aut ad huiusmodi nostri impressiones referri possunt, aut ad qualitates objectorum externorum, unde proveniunt. Si cum priori sensu accipiantur, quoniam hominum corpora non sunt eadem in omnibus, & objecta externa impressiones suas in hominum corporibus faciunt diversas, pro diversa corporum temperie; certi non sumus, ab iisdem objectis eodem modo affici omnes: adeoque intelligere plane non possumus, an iisdem harum sensationum vocabulis easdem sensationes cuncti homines designent.

Maxime relata ad res.

§. 3. Quod si vocabula sensationum ad corporum externorum qualitates referamus, quod vulgus facit, tum vero maxime confusa & plurimorum errorum causae sunt.
 1. Quia nescimus quales sint qualitates corporum, quae in nobis sensationes istas producere valent. 2. quia faciles sumus ob similitudinis praejudicia ad iudicandum, in corporibus externis, a quibus sensus nostri agitantur, esse qualitates similes sensationibus nostris, veluti sonos in instrumentis musicis, colores in rebus coloratis, saporis in rebus sapidis: 3. Quia ex magnitudine sensationum nostrarum non possumus, quod vulgo fit, iudicare de magnitudine qualitatum sensiferarum; quippe magnitudo sensationis pendet plurimum ex nostri corporis constitutione.

Vocabula voluptatis & doloris.

§. 4.

Ea etiam vocabula idearum simplicium

plicium, quae dolorem & voluptatem spectant, licet clara sint, confusa tamen sunt. Quum audio, aut lego aliquem sensisse dolorem, aut voluptatem, generatim quidem quid senserit, intelligo: at quantum doloris, vel voluptatis senserit, non intelligo. Possum hanc confusionem ex parte minuere, si ad examen revoco hominis illius quoad dolorem. 1. Temperiem corporis 2. animum rebus adversis magis aut minus obfirmatum 3. praesentem sui statum, dum dolore invasus est 4. doloris causas, seu mali magnitudinem, & alias circumstantias, praesertim effectus, qui dolorem consequuntur. Quod ad voluptatem vero. 1. Boni magnitudinem 2. expectationem 3. repentinam possessionem 4. similium voluptatum usum 5. effectus. Sed non idcirco omnem confusionem vitare possum, itaut gradus ipsos voluptatis & doloris dimetiar exacte; quia scilicet *data* illa confusa sunt, & minus adaequate cognoscuntur.

§. 5. Ipsa *perceptionis* & *voluntatis* vocabula confusa sunt. I. Perceptiones sunt aliae aliis velociores, aliae aliis clariores aut obscuriores. Quum igitur quis dicit, se aliquid percepisse, ignoramus quanta celeritate perceperit, quam clare vel obscure. Viri potentissimi docti dum cogitationes suas aliis communicant, facile credunt, ab eis eadem celeritate & claritate eas percipi, qua ipsi eas mente volutant, miranturque saepe numero, qui non intelligantur. E contrario qui clare aliquid intelligunt, mirantur, cur non ii, a quibus accipiunt, eadem inde consequentia deducant II. voluntas habet *inclinationis* quoddam *gradus*. Quaedam sunt, quae quadam necessitate volumus, & ad quae naturae, aut

Vocabula
voluntatis &
perceptionis

constitutionis animi vi impellimur : alia ad quæ sumus plamè liberi : alia quæ non *efficitur* volumus, sed velut perplexe : nempe prout major vel minor voluptas aut inquietitudo ad volendum nos impulerit : Dum ergo dicitur aliquem voluisse quiddam, non semper intelligo, quâ voluntate, quantaque libertate, ut possim in eo tuto confidere.

Vocabula idearum simplicium abstractarum.

§. 6. Quod spectat ad ideas simplices, quæ abstractione fiunt, videntur eæ magis distinctæ, quam quæ sensatione habentur : Hujusmodi sunt ideæ *existentiæ*, *extensionis* *paræ*, *temporis* &c. Interim quum ita natura & educatione nostra comparatum sit, ut in abstractis hæerere nequeamus, retenta consuetudine abstrahendi inter usum corporearum rerum, paulatim fit, ut *abstracta* pro rebus ipsis habeantur, atque mundus abstractis notionibus contineri ac pergere credatur. Quo fit ut vocabula ipsa abstractarum idearum confusa evadant & errorum plena, dum rebus ipsis aptantur : quod in conceptibus Mathematicis & Metaphysicis ad Physica aptatis sæpissime observatur. Ità vetus philosophia eam ob rem nihil erat aliud, quam perpetuum enigma vocabulorum & idearum abstractarum.

Quæ vocabula idearum simplicium clara & distincta.

§. 7. Ea tantum vocabula simplicium idearum clara sunt & distincta, quorum ideæ certis calculis dimetiri possunt, ita ut exactarum extensio intelligatur, qualia vocabula rerum *Arithmeticarum* & *Geometricarum*. E. g. nulla esse obscuritas aut confusio potest in ideis quantitarum numericarum, linearum, similium. Quum dico, *bis duo sunt quatuor*, si aequalibus aequalia demas, quæ remanent sunt aequalia, utor ideis clare & distincte definitis, quarum extensio plene compre-

prehenditur, atque idcirco nihil dico, quod non aequè ab omnibus intelligi possit. Eam ob rem res *Geometricae & Arithmeticae* Synteticum in morem tractari possunt, admittuntque demonstrationes exactas, scientiam pariunt sine ulla anxietate & scrupulis; quum res aliae aut nullo modo, aut vix in paucis queant ita pertractari, ut omnem animo obscuritatem & perplexitatem auferant.

§s. 8. Notiones compositae clarae ut plurimum sunt & distinctae, ubi simplices, ex quibus constant, fuerint & ipsae clarae & distinctae: contra vero obscurae sunt & confusae, si simplices fuerint obscurae & confusae. Quum vero ideae simplices, exceptis rebus mathematicis, confusae ut plurimum sint, ut supra demonstratum est, efficitur in ceteris rebus, praeter quam in mathematicis, notiones compositas esse confusas. Sed & sunt ideae compositae obscurae & confusae etiam ubi simplices, ex quibus constant sunt clarae & distinctae, si scilicet paullo plures sint, quam ut eas percipi facillime possint: ubi id contingit, separandae sunt, singulae singulis signis indicandae, paulatimque assuefacienda mens, docendo eam veluti per gradus ad compositiores huiusmodi notiones clare comprehendendas, quemadmodum in numerorum scientia efficitur: verum enim est, totam hominum scientiam *computationis* instar esse.

Notiones
compositae
quando clarae
& distinctae.

Notiones
compositae
quando obscurae
& confusae.

CAPITULUM X.

De vocabulis substantiarum & modorum.

substantia
quid.

Vocabula substantiae intelligunt Philosophi primum subjectum ejus quod est, aut fit; quasi fulcrum aliquod & fundamentum; quodque per se subsistit; ut homo, planta, aurum. Itaque substantiam non accipiunt, nisi cum relatione ad adjuncta subjecti. E. g. aurum dicitur substantia respectu adjunctorum extensionis, soliditatis, gravitatis, malleabilitatis, coloris &c. Homo respectu suarum proprietatum & modorum. Ut sequentes observationes super vocabulis substantiarum plenius intelligi possint, de essentiis substantiarum pauca praemitemus.

Essentiae
substantiarum.

§. 2. Essentiae substantiarum aut ideales & nominales sunt, aut reales. Illae sunt ideae complexae genericae, & abstractae nominibus quibusdam colligatae; hae vero substantiarum ipsarum internae constitutiones, ex quibus sunt in substantiis proprietates & qualitates omnes. E. g. vocabulo aurum attribuitur ideam complexam metalli coloris flavi, maximae gravitatis, malleabilitatis &c. Vocabulo homo colligatus ideam animalis hujus formae, ratione utentis &c. Hae sunt essentiae ideales auri & hominis. Hujusmodi essentiae abstractae sunt, quia in illis non exhibentur ea, quae individua constituunt. Adaequatae non sunt, quia quum ignota nobis sit interior auri & hominis constitutio, seu essentiae reales auri & hominis, essentiis illis nominalibus tantum complectimur, quantum auri & hominis cognoscimus. Essentiae reales generales esse nequeunt, ut essentiae ideales; quia in natura non

non est homo, & aurum generale, sed hichomo, hoc aurum, individua scilicet. Ex quibus patet differentes species substantiarum non differre apud nos essentialiter, realiter, sed nominalibus tantum: substantias vero singulares a nobis discriminari iis proprietatibus, aut qualitatibus, quae in utrisque non sunt eadem. E. g. speciem auri a specie argenti differre essentialiter nominalibus: hoc vero aurum ab hoc auro differt iis proprietatibus, quae non sunt utrique communes.

§. 3. Vocabula ergo substantiarum, si essentialiter spectant nominales, possunt esse clara & distincta; tantum si definiatur accurate, quae & quot peculiares ideae essentialiter illis comprehendantur, atque illis clare intelligendis assuescamus. Vocabulum e. g. aurum est clarum, si illud refero ad essentialiter nominalem, simulque explico quot ideas, & quales essentialiter illa nominali comprehendo. Contra vero si substantiarum vocabula refero ad essentialiter reales, quum eae sint ignotae, obscura quoque sint vocabula & confusa necessaria est. Haec ergo distinctio omnino est necessaria ad infinitas quaestiones, quae interdu sunt merae logomachiae, definiendas. Quaeritur e. g. utrum corpori sit essentialis soliditas. Newtoniani affirmant, Cartesiani negant. Sed rogamus, cui corporis essentialiter soliditas essentialis, aut minus essentialis dicitur? Si nominaliter, res redit ad idem genericam, quam contententes partes huius vocabulo corporis tribuunt. Si eo vocabulo solam trinam extensionem intelligunt, si soliditas non est essentialis: contra vero si intelligunt extensionem impenetrabilem. Si de essentialiter realiter agitur, haec nunquam est generica (ex §. 1.) ergo res redit ad individua,

essentially
substances
nominaliter
et aliter
substantia

Ut vocabula
substantia-
rum clara
vel objecta.

in
essentially
nominaliter
et aliter
substantia

vidua, e. g. aer est solidus, aqua est solida
&c.

Ut accipien-
da vocabula
substantia-
rum in scri-
ptoribus.

§. 4. Hinc sequitur, ut quotiescumque apud veterem aliquem scriptorem nomen quodpiam substantiae occurrit, ante omnia sciamus, illi aut ignotum fuisse subjectum illud, cui qualitates quasdam inesse intelligebat; aut imperfecte & confuse cognitum, aut essentiam suam nominalem illo vocabulo explicuisse. Neque enim vocabula substantiarum, quae in auctoribus leguntur, ita capiendae sunt, quasi integras essentias reales completantur; aut tantum significant, quantum nos earum intelligimus; quod qui faciunt, insaepe antiquorum verbis notiones recentes tribuunt. Sed & apud antiquos quosdam auctores, qui minus solliciti fuere in essentiis substantiarum nominalibus definiendis, horum quoque vocabula obscura sunt & confusa; quia scilicet ignoramus, quot ideas in generica illa substantiae notione complexi sint. Quocirca in his quoque interpretandis magno iudicio opus est.

Errores qui
ex ignorantia substan-
tiarum na-
scuntur.

§. 5. Ignoratio essentialium realium substantiarum, & facilis transitus ab idealibus ad reales plurimos in omni philosophia errores produxit. Principio causa extitit; cur quibusdam ignotis subjectis qualitates tribuerent fictas: secundo cur qualitates diversorum subjectorum uni tantum: tertio cur qualitates unius subjecti diversis attribuerent. E. g. quum vocabulum Deus substantiam explicet hominibus ignotam, quot ei fictas qualitates effixere Gentiles? quot ei tribuerunt, quae non nisi homini convenire possunt? ob eandem quoque causam iidem Gentiles, magna saltem ex parte, Deos fecerunt alios bonos, a quibus bona proveniunt, alios malos, a quibus

bas mala, quod nempe naturam Dei ignorantes, non intelligerent, qui ab eodem Deo bona & mala derivari possent. Fuerunt quidam, qui quum non possent intelligere ab eadem mente corpus vivum fieri & moveri, duas substantias animales in homine statuerunt, *mentem*, principium cogitationum, & *animam* principium vitae & motionum. In confesso ergo sit, ex ignoratione essentialium realium substantiarum, & ex facili transitu ab idealibus ad reales. 1. *Substantiis fictis qualitates tribui* 2. *Eidem tribui qualitates diversarum substantiarum* 3. *unius subjecti qualitates pluribus tribui*. Quot sunt in Physica, Medicina, & Metaphysica huiusmodi errores?

§. 6. Veniamus ad vocabula modorum. Moderum vocabula. Modos in hoc a *qualitatibus* distinguunt, quod illos referant ad *existentiam*, has ad *essentialiam*. Modos dicunt limitationes existentiae: qualitates limitationes essentialiae. Sed hoc in loco uno modorum vocabulo utramque rem accipio. Modorum duo sunt genera: alii enim sunt *physici*: alii *morales*. Utrique *substantiis* adhaerere intelliguntur. Modi physici sunt *qualitates physicae*, quae considerantur in substantiis seu corporeis, seu incorporeis. Substantiarum corporearum modi sunt motiones, figurae, configurationes, similia, quae sine substantiis illis intelligi nequeunt. Modi vero substantiarum incorporearum intelligentium sunt variae perceptiones, voluntates, desideria. Sunt quidam etiam modi qui in homine ad corpus simul & mentem pertinent, quales sunt *affectus*, in quibus *perceptiones* & *sensus doloris* aut *voluptatis* mentis sunt & animi; *commotiones* vero hinc productae corporis: *habitus* omnes, qui partim animi sunt, partim corporis. Praeterea alii sunt modi qui

ad

ad animum, corpus nostrum, & externa alia corpora simul pertinent, quales sunt *lumen, colores, calor, frigus, soni, sapes*; quae de re legantur, quae dicta sunt libro 1. de erroribus sensuum.

Modi morales.

§. 7. Modi morales sunt *judicia, aut opiniones, aut relationes, quae actiones, aut substantias intelligentes consequuntur*. Ita actio aliqua dicitur bona, honesta, gloriosa, virtuosa: aut mala, turpis, audax, vitiosa: dicitur iusta, aut iniusta, variisque aliis afficitur modis moralibus. Modi morales a Pufendorffio vocantur *entia moralia*. Actiones sunt respectu horum modorum *substantiae*, sive subjecta. Origo entium & modorum moralium est aut *lex*, aut *opinio*. Eae enim actiones dicuntur *bonae, aut malae; iustae, aut iniustae; virtuosae aut vitiosae; honestae, aut turpes*, quae legibus, vel hominum opinionibus & consuetudini conformes sunt, vel diffformes.

Vocabula modorum simplicium, compositorum, abstractorum, concretorum.

§. 8. Tandem modorum vocabula modos aut *simplices aut compositos, abstractos aut concretos* significant. Simplicium modorum vocabula sunt quae unum tantum modum significant, qualia sunt, *figura, color, odor*. Compositorum autem vocabula plures simul modos complectuntur, veluti *amor, odium, misericordia*. Vocabula modorum abstractorum significant ideam genericam alicujus modi abstractam & quasi separatam a subiecto reali, & aliis modis, aut proprietatibus. Talia sunt omnia vocabula substantiva appellativa, velut *figura, motus, color*. Vocabula modorum concretorum explicant modos prout sunt in ipsis substantiis, non prout in idea generica exhibentur. Hujusmodi sunt omnia nomina adjectiva, ut *figuratum, coloratum, doctum, perspicax* &c.

§. 9. Videamus modo, quae sint Logico observanda circa vocabula modorum: Primum vocabula modorum simplicium seu abstractorum, seu concretorum, clarissima sunt: itaque in iis intelligendis nulla alia confusio esse potest, nisi quae ex eorum intensitate nascitur, quemadmodum capite 9. observatum est. Sed ea confusio nulla etiam est in modis simplicibus abstractis: nam in his non ad intensitatem referenda sunt vocabula, sed ad naturam modi genericam. Atque inde fieri diximus, ut Geometrae & Arithmetici, quorum disciplinae circa modos abstractos figurarum & numerorum versantur, nullam ostendant circa huiusmodi vocabula obscuritatem.

Vocabula
modorum
simplicium
ut clara &
distincta.

§. 10. At vocabula modorum compositorum ut plurimum obscura sunt & confusa nec raro in iis interpretandis hallucinamur. Exempla, quae libro primo de *sensationibus* protulimus id clare demonstrant. Nunc pauca de vocabulis affectuum subiungemus. (a) *Amor & odium* sunt duo affectus qui in Historia humani generis, omnibusque fere omnium scriptorum libris utramque faciunt paginam. Amor vix potest ita definiri, ut una definitio conveniat omnibus affectibus, qui eo nomine vocantur, propter maximam eorum varietatem. Constat id quod dicitur amor, oriri ex re quapiam, quae nobis & voluptatem, & varias commotiones creat. Sed is pro rerum, quae amantur, varietate varius est. E. g. 1. Amor significat eum affectum, quo masculus fertur in facinram. In hoc amore observantur, 1. totius sanguinis quidam

Vocabula
modorum
compositorum
obscura
& confusa.

1. Exemplum amoris.

(a) *Observatio est Joann. Clerici in Arte Crit.*

dam fervor. & *mollis*, quae est *medullas*, *flamma*: 2. voluptas animi in adspectu, confabulatione, cogitatione objecti, quod amatur: 3. cupiditas eo potiundi, atque una vitae transigendae 4. vota, quibus amans optat omnia ei, quam amat, secunda accidere: 5. animus paratus ad alacre, promptum, ac profundum auxilium personae amatae praestandum 6. laetitia aut dolor, prout persona amata rebus secundis, aut adversis agitur 7. Egregia de ea opinio siue corporis, siue animi dotes spectentur 8. animus ad quaecvis obsequia paratissimus 9. varii gradus hujus affectus. Jam autem quis est, qui lecta hac voce *amor*, quomodo omnia ille se habeant accuratissime norit? itaque fateamur oportet, non plene assequi narrationes, in quibus hoc vocabulum occurrit: quod quum plerumque sit necessarium ad Historiam aliquam intelligendam, aut ad judicium de aliquo, aut ejus factis conficiendum; sequitur nos nec Historiam plene intelligere, & in his judiciis errare posse.

2. Exemplum amicitiae.

§. 11. Amor passim etiam sumitur pro amicitia, quae intercedit inter viros, qualis fuit inter *Ciceronem* & *Atticum*. Nihil autem est in amicitia, quod non sit in amore antea descripto, si quae ad voluptatem corpoream pertinet, exceperis. Haec omnia igitur probe noscere oportet eum, qui de quorundam amicitia judicare velit, aut qui ingentes illas laudes, quae *amicitiae* tribui solent a veteribus, potissimum ab *Aristotele* & *Cicerone*, velit intelligere.

3. Ex amoris parentum & liberorum.

§. 12. Amor quoque est *parentum* erga *liberos*, & *liberorum* erga *parentes*: qui amor praeter omnia, quae sunt in arctissima amicitia, conjunctionem sanguinis habet, qua fit vehem-

vehementior inter eos amicitia, ita ut parentes liberos, liberi parentes omnibus aliis amicis anteponant. Qui non animadverterit quanta sit conjunctio in hac amicitia, ac qui caelibes vitam egerunt, non capiunt, cur parentes mortem liberorum tam dure ferant: quippe qui nunquam omnes illas notiones, quas *paternae amicitiae* nomen complectitur, attenderunt.

§. 13. Amor denique sumitur pro *quavis* 4. Ex amoris pro quacumque cupiditate, ut *amor regni*, *amor pecuniae* &c. quae sunt circumlocutiones *ambitionis*, *avaritiae*, & aliorum affectuum, quibus homines impti. permoti in bonum quoddam, aut quod bonum videtur, feruntur. Eos non aggrediar describere, uti nec odium, cujus natura ex descriptione contrarii facile intelligi potest. De omnibus summam observandum, eos solum, qui eorum naturam diligenter investigarunt, & varias partes, ut ita dicam, quibus constant, discriminare didicerunt; assequi posse quae de illis dicuntur. Studium igitur hujus Ethicae partis, quae de affectibus eorumque characteribus agit, summopere est necessarium, ut veteres libri intelligantur, praecipue vero Poetae. Quis igitur Comicum, Tragicum, Epicum poetam sine hac notitia recte exposuerit? at videntur passim superciliosi quidam homines confidenter ad libros hujusmodi publice interpretandos adgredi.

§. 14. Veniamus ad vocabula modorum Ut interpretanda vocabula modorum inoralium. Sunt haec vocabula idearum complexarum, quarum archetypa partim sunt arbitrarie, partim realia. Hinc fit, ut prout homines cogitant, ea vocabula ideas habeant ampliores aut minus amplas, ac non raro diversissimas pro locis, temporibus, personis, moribus, & aliis id genus. Itaque ad haec rite

rite interpretanda duo sunt in primis necessaria 1. summa iusti & honesti petitia 2. & petitia *legum*, *morum*, opinionum quum scriptoris : tum nationis, aut ex qua scriptor est, aut de cuius rebus agitur; praeterea temporis quo auctor vixit, aut ad quod spectat. Sæctæ denique, ad quam attinet, aut ex cuius nomine loquitur. E.g. Quum legimus scriptum, virum aliquem *bonum* fuisse, aut virtutem aliquam egregie gessisse, aut vitio aliquo inquinatum fuisse, examinandum est 1. in qua gente hic vixerit 2. quo tempore 3. quales erant mores & opiniones ejus gentis & temporis 4. qui mores & opiniones scriptoris 5. ex qua norma justum aut injustum, turpe aut honestum, vitium & virtutem isti definiverint. Nam non eadem ubique honesta sunt aut turpia, iusta aut injusta, vitia aut virtutes. Apud Hebræos licebat foenarari extraneis : apud Christianos nulli. Persis licebat sorores ducere uxores : id incestuosum Graecis habebatur : Veteribus Romanis Poetae & Musici infames : Graecis in honore. Quocirca philosopho, qui his exemplis in Morali uti velit, ut quæ natura liceant, aut vetentur intelligat, investigandum est, e quibus principiis nationes in has opiniones & judicia devenerint : non tam enim pondus habet exemplum, quam exempli ratio. Quod vellem factum Grotio & Pufendorffio, dum dogmata juris naturæ ex consensu vetustorum populorum probant.

Ea semper
obscura &
confusa. §. 15. Sed quantacumque sit harum rerum petitia, effici tamen numquam potest, quin magna obscuritas & confusio offendatur in interpretatione vocabulorum modorum moralium officiorum, virtutum, & vitiorum. Nempe hæc omnia non solum variant pro
vario

varietate locorum & temporum, tum opinionum, & morum auctoris, ut supra dictum est, sed etiam 1. pro varietate subjectorum. Sic actio non eadem laude, aut vituperio afficietur facta a viro, & a muliere; a puero, & a viro, vel senex; a docto, & ab ignaro; a nobili, & a plebejo; ab homine scelesto & a viro bono 2. Variant pro varietate objectorum: E. g. aliud est auxiliari Parentibus, vel Patriae, aut eos prodere; aliud extraneis, aut hos prodere: aliud amico injuriam inferre, aliud inimico: 3. Variant pro varietate circumstantiarum aliarum loci, temporis, personarum, mediorum: veluti aliud est viatorem spoliare, aliud templum suppilare, aliud solum scelus aliquod perpetrare, aliud alios inducere in idem scelus 4. variant pro varia intensitate v. g. adversa tolerare fortitudo est: sed est haec virtus major, vel minor prout adversa fortius, aut minus fortiter tolerantur. Eodem modo caritas erga Deum, vel parentes, esse major, aut minor potest. Idem de aliis affectibus quum virtuosus, tum vitiosus: habent nimirum virtutes & vitia intensitatis aut remissionis suae gradus. Quae quum sint, quis potis est haec omnia in his modis mixtis probe discernere, & dimetiri? Quis praeterea distincte intelligere in tanta temporum, ac locorum differentia, quid his vocabulis veteres scriptores sibi voluerint?

§. 16. Pertinet tandem ad hanc classem Vocabulum
modorum compositorum & moralium vocabulorum religionis.
Religio. Ejus vocabuli notio *composita*
est, *multiplex*, *varia*. Apud Philosophos re-
ligio est cultus internus unius Dei, universi
creatoris & gubernatoris cum iusta ejus no-
tione. Itaque complectitur 1. *justam Dei no-*
Mtionem

tionem 2. amorem 3. timorem 4. obsequium 5. existimationem 6. invocationem in adversis 7. gratiarum actionem in prosperis 8. externarum harum actionum coram aliis humilemque reificationem. Haec eadem est Religionis notio in libris Christianorum, in quibus *templum Dei est animus, sacrificium amor*, inquit Justinus martyr. At apud Gentiles longe diversa hoc vocabulum sonabat 1. *animi interiora* non valde curabant Gentiles, si pauculos excipias Philosophos, quorum praeceptum erat, *caste ad Deos accedito* 2. itaque totam religionem in actibus externis magna ex parte deridiculis, & obscenis collocabant 3. Deo ea tribuebant, quae ejus totam evertunt naturam, qualia sunt, quae sunt hominum etiam stultissimorum propria 4. Religionis partem censebant plurimorum numinum cultum. Itaque quando legitur, aliquem fuisse *virum religiosissimum*, ut quod id vocabulum significet, intelligatur, perpendendum *de quo* dicitur, *apud quos, qua occasione* &c.

C A P. XI.

De vocabulis Relativis.

Vocabula
relativa
quae.

§. I. **A**ppellamus vocabula *relativa* omnia illa, quae eas res significant, quae *augeri*, aut *minui*, esse *maiores*, aut *minores* possunt, & quae interpretanda sunt ex relatione, aut ad *semet*, quod ad *tempus*, vel *locum*, aut ex relatione ad alias res ejusdem, vel diversi generis; aut tandem ex relatione ad personas. Veniunt igitur in hunc censum. 1. Nomina modorum corporum, & qualitatum, quae *intendi* & *remitti*

mitti possunt 2. nomina *sensationum* 3. nomina virtutum 4. nomina *vitiorum* 5. nomina earum *animi qualitatum*, vel etiam *habituum*, qui esse *maiores*, aut *minores* possunt 6. nomina actionum *verborum*. Illustrabimus haec exemplis.

§. 2. Quaedam sunt *corporum qualitates*, quae *intendi* aut *remitti* possunt, cuiusmodi potissimum sunt qualitates sensibiles, *calor*, *frigus*, *lumen*, *sonus*, *odor*, *sapor*. In his, ut alibi dictum est, duo sunt distinguenda, *corporum vires* quaedam, & *sensationes* a viribus illis in nobis productae. Utrarumque vocabula, *virium* nempe seu *qualitatum corporearum*, & *sensationum* relativa sunt: quia quum vires illae, tum sensationes augeri & minui, maiores & minores esse possunt. In his igitur vocabulis interpretandis attente sunt relationes perpendendae, ut, quoad fieri potest, gradus virium illarum, & sensationum, perspiciantur. Quod contingit ut plurimum. 1. in *historia naturali* 2. in *historia regionum*, quarum qualitates naturales describuntur 3. in reliqua *historia naturae*, *aquarum*, *plantarum*, *ignium*, *salium*, *ventorum*, *meteororum*, *similium rerum*.

Vocabula corporearum qualitatum relativa.

§. 3. Nomina quoque *virtutum*, & *vitiorum* relativa sunt. Habent virtutes & vitia suos gradus & intensitates, ut dictum est superiori capite. Plerumque eadem nomina virtutum aut vitiorum adhibentur, licet notiones pro temporum, aut locorum varietate varient, ita ut quod apud unam notionem dicatur virtus, sit apud aliam vitium (a):

Et virtutum ac vitiorum.

(a) Huc pertinet illud Tullii lib. 3. de off. Quod potest majus esse scelus, quam non modo hominem, sed etiam familiarem homi-

ea de re dictum est capite superiori: addam unum exemplum. Scribit Aelianus (a) in Eryce Siciliae templum Veneris fuisse, quod vocat *veios opevies xat vyios* venerandum & sanctum. Non alius Epiphietis in sacris Scripturis Templum Salomonis VERO DEO dicatum describitur. Vocabula sunt eadem: at nisi ex relatione intelligantur, religio cum superstitione foede miscebitur. Historia humana infinitam vocabulorum copiam suppeditat, quae olim virtutem, nunc vitium, vitium olim, nunc virtutem sonant, ut, quod Tacitus eleganter pronunciat, *corrumpere & corrumpi saeculum vocatur*.

Item qualitatum animi.

§. 4. Nomina earum qualitatum aut habituum animi, qui esse majores aut minores possunt, sunt & ipsa *relativa*, adeoque quum interpretantur ad hujusmodi relationes animus diligenter advertendus est. E. g. *scientiarum & artium* habitus, *Geometria*, *Astronomia*, *Metaphysica*, *Musica*, *Sculptura*, *Nautica*, *Bellica*, similes, quum paulatim culti fuerint inter mortales, non uni e Caelo dati post diluvium, fuerunt certe majores aut minores 1. pro temporum ratione 2. pro ratione locorum 3. pro capacitate discentium 4. pro exercitatione. Ergo quum legimus aliquem fuisse in *Musica*, in *Astronomia*, *Nautica*, *Bellica* peritum 1. cavendum est, ne ex rerum nostrarum ideis ea vocabula accipiamus,

nem occidere? Num igitur se adstrinxit scelere, si quis tyrannum occidit quamvis familiarem? POPULO quidem ROMANO non videtur, qui ex omnibus praeclaris factis illud pulcherrimum existimat. At non ita censeret Grotius.

(a) *Variar. hist. lib. I. cap. 15.*

mus, idest vocabulis antiquis notiones affigamus novas 2. curandum ut locorum, temporum, personarum, etiam scriptoris eruditionis rationem habeamus (a).

§. 5. Nomina actionum & ipsa ut plurimum relationem continent. Nam & actiones suas habent *intensitates*, & *remissiones*. Itaque Physici sapienter docent *potentiarum*, & *actionum* intensitates absolute dimetiri non posse, sed *relative*. E. g. vocabula *velox*, *rardus* actiones significant, quae quantae sint nonnisi ex relatione aut ad tempus, aut ad spatium, aut ad alias res, quae agunt, vel moventur, sciri potest. Actiones verborum *amare*, *odisse*, *legere*, *verberare*, *loqui*, *pugnare*, & infinita alia, suas habent *intensitates*, quas quum ex aliis circumstantiis, tum ex relatione potissimum investigare debemus.

Et vocabula
actionum
verborum.

§. 6. Praeterea actiones verborum suos habent modos, quos adverbis explicare solent qui scribunt, aut loquuntur, v. g. *diserte loqui*, *fortiter pugnare*, *vehementer irasci* &c. Sed nulla alia vocabula tam sunt *relative*

M 3

(a) Cicero lib. 3. de off. nec vero, inquit, quum duo Decii, aut duo Scipiones, fortes viri commemorantur, aut cum Fabricius, Aristidesque iustus nominatur, aut ab illis fortitudinis, aut ab his iustitiae tamquam a sapientibus petitur exemplum. Nemo enim horum sic sapiens est, ut sapientem volumus intelligere. Ne ii, qui sapientes habiti sunt & nominati, M. Cato, & C. Caelius sapientes fuerunt. Ne illi quidem septem; sed ex MEDIORUM officiorum frequentia SIMILITUDINEM quandam gerebant, SPECIEMQUE sapientum.

lativa, quam ea, quae adverbia dicuntur: illa enim *diserte*, *fortiter*, *vehementer* &c. suos habent intensitatis gradus, qui ex aliis circumstantiis, & potissimum ex relatione personarum, & ex effectibus dignoscendi sunt. Id cognitum est in linguis Graeca & Latina, in quibus adverbiorum comparativa & positiva reperta sunt. Sed fatendum est ne iis quidem omnem obscuritatem, & confusionem evitari; nam comparativa ipsa & superlativa suos quoque intensitatis & remissionis gradus habent.

Quid inde
concluden-
dum.

§. 7. Concludamus nunc verbis Cicero-
nis: *Rerum*, inquit, *natura nullam nobis de-
dit agnitionem finium*, ut *ulla in re statuere
possimus*, QUATENUS: *nulla omnino in re mi-
nutatim interroganti*, *dives*, *pauper*, *clarus*,
obscurus, *multa*, *pauca*, *magna*, *parva*, *lon-
ga*, *brevia*, *lata*, *angusta*; *quanto aut addi-
to*, *aut dempto certum respondeamus*, *non habe-
mus*. Qua ex re sequitur, ut iudicia, quae
his de rebus fiunt, nequeant esse geometricae
exacta. Quum enim ideae certis limitibus
definiri nequeant, ne iudicia quidem defini-
ta esse possunt. Sequitur & alterum, non
debere nos super his rebus nimis contentio-
se agere.

C A P. XII.

De Vocabulis notionum abstractarum.

Quae voca-
bula abstra-
cta. Eorum
necessitas.

§. 1. **I**N utroque verborum usu *civili* &
philosophico vocabula abstracta sunt
necessaria: nam sunt vocabula abstracta si-
gna idearum genericarum, aut modorum,
ut *calor*, *amor*, *virtus*, *vitium* &c. aut sub-
stantiarum, ut *homo*, *planta*, *animal* &c. aut
modis

modis simul & substantiis communia, ut *res*, *ens*, *bonum*, *malum*: uno verbo signa non rerum individuarum, sed idearum genericarum. Hujusmodi autem vocabula in utroque, ut dixi, usu, civili & philosophico, mentis & memoriae brevitatis efficere necessaria. Quum enim semper major sit rerum quam idearum numerus, item major idearum quam vocabulorum; & necesse est, ut plures res similes una comprehendamus idea generica, & plures similes ideas uno generico vocabulo. Qui cavere velit ab ideis genericis, cum oportet singularum rerum individuarum singulas & distinctas ideas animo concipere: nulla autem mens humana huic idearum numero concipiendo sufficit: nulla etiam tam perspicax esse potest, ut individuarum rerum proprietates & notas individuales in numerato habeat, ut singularum distinctas ideas habere possit. Praeterea qui vocabulis genericis uti nolit, is & singulis rebus, & singulis animi conceptibus ac sensus nomina propria tribuere debet: quod praeterquamquod impedit sermonis intellectum, exigit etiam immensam pene memoriam. Ut ergo ideae abstractae & genericae compendium faciunt cogitandi, ita vocabula abstracta & generica compendium loquendi.

§. 2. Prius autem quam, quae circa vocabula idearum genericarum & abstractarum observanda sunt, praecipiamus, operae pretium est in eorum originem inquirere. Facta sunt vocabula abstracta & generalia eodem prorsus modo, quo ideae genericae. Infantes vocabulo *matris* ideam singularem ejus foeminae, a qua primum lac sugere incipiunt, conjungunt. Vocabulum ergo *matris*, non secus atque idea *matris*, infanti

Idearum & vocabulorum genericorum origo.

singulare est. Si secunda foemina accedat, quae similiter lac praestet, infans id in ea tantum animadvertit, quod simile est priori foeminae; qualitates enim & notas individuales non dum est aptus discernere: quocirca eandem ideam & ad hanc extendit, idemque applicat vocabulum. Ita infanti huic idea & vocabulum *matris* evadunt communia duobus singularibus, idest generalia. Prout autem ejus capacitas & cognitio extenditur generaliora fiunt. Si linguae ab hominibus inventae sunt, primi, qui loqui coeperunt, instar infantium habendi sunt, quales sunt hodie Groelandi. Vocabulum e. g. *animal* his hominibus unum singulare animal, unamque ejus ideam significabat: ut alia similia visa sunt, illi ad communia attendentes, eandem ideam, & idem vocabulum ad omnia transtulerunt: ita *animal* evasit genericum. Nec id in substantiarum tantum vocabulis contigit, sed etiam modorum quum Physicorum, tum etiam Moralium: ita enim plures affectus similes *amor*, aut *ira*, plures similes actiones *prudentia*, aut *justitia* sunt appellatae.

Genera &
Species.

§. 3. Ut primae ideae, & prima vocabula infantium, aut hominum, qui velut infantes habentur, sunt singularia; ita primae ideae & vocabula generica sunt *species*, seu notiones universales, & universalia vocabula pluribus individuis communia. Sed plures species possunt esse inter se similes non secus ac plura individua: itaque & ideae, & vocabula pluribus speciebus communia nata sunt, cogitandi & loquendi compendio. Plures plantae e. g. *pyri* quaedam habent communia in frondibus, floribus, fructibus, cortice, radice &c. hinc una idea generica, unoque generico vocabulo *pyri* notatae sunt. Sed *pyri* quae-

quaedam similia habent *cerasis, ficibus, castaneis, quercubus* &c. ut quod similiter vegetent, florescant, frondescant, fructificent &c. ergo ex tot speciebus factum est genus *plantae*, quo significantur quae sunt omnibus speciebus communia. *Species* ergo significant ideas, quae comprehendunt communia individuis: genera ideas, quae complectuntur communia speciebus. Quod si fuerint plura genera habentia quasdam proprietates communes, tum eae proprietates communes generaliori idea & vocabulo complectuntur. Ita omnia individua mundana, homines, bruta, plantae, astra, particulae materiae habent haec communia, *quod existant*, quod sint aliquid: ad id significandum adhibetur vocabulum *ens*, aut *res*. Inde facta sunt illa vocabula transcendencia dicta, *res, ens, unum, bonum, aliquid, verum*, quae sunt generalissima.

Quaedam
alia abstracta
vocabula
la.

§. 4. Sed sunt alia plura vocabula itidem abstracta, quibus significatur *id, quo res est quod est, ut humanitas*, id quo homo est homo, *personalitas*, id quo persona est persona, *petreitas*, id quo Petrus est Petrus, *aureitas, saxeitas, metalleitas* &c. id quo aurum, saxum, metallum &c. talia sunt potius, quam alia. His vocabulis designantur complexus idearum maxime abstractarum. Quumque non raro hi *complexus* omnino sint arbitrarii, factum est ut plurima hujusmodi vocabula inania sint & nihili, de quibus tamen inter philosophos velut de rebus realibus magna animorum contentione certatur.

§. 5. Quod circa haec vocabula generatim observare debemus, est, iis non significari nisi *nexus*, seu *complexus* quosdam idearum abstractarum & genericarum, qui varii sunt pro

Quid circa
vocabula ab-
abstracta ob-
servandum.

pro

pro varietate mentium, proque varia libertate cogitandi & associandi. Quinimo quum plerumque ea vocabula a sectis philosophorum accipiamus, eorum ideae & pro varietate sectarum variant, id quod in omnibus vocabulis idearum complexarum obtinet. Nulla iis vocabulis archetypa omnino similia extrinseca respondent: nam naturae huiusmodi universales nullibi sunt, nisi in ideis nostris. Proinde cavendum est, ne ita de ideis & vocabulis abstractis ac genericis differamus, quasi de rebus extra nos existentibus, nec credamus ex ideis istis rerum particularium naturas derivari posse.

Abusus eorum vocabulorum apud Scholasticos. §. 6. Nulla aetas foecundior vocabulorum huiusmodi fuit, quam ea, quae Scholasticorum dicitur. Nam quum Scholastici philosophi experimenta, & analysim particularium negligenter, toti erant in meditatione & abstractione idearum. In eo campo sic ingenium exercuerunt, ut nunc Geometriae & Analytici in quantitibus abstractis: easdem in illis operationes instituerunt, *computare, dividere, subtrahere, multiplicare, redintegrare*, idque infinitis modis. Sed cum hoc discrimine, quod Mathematici in mundo ideali tantum se versari agnoscant; isti sibi persuaderent in utroque operari, ideali, & reali. Theorias illas abstractas mundo reali applicantes, effecere, ut mundus esset *conceptus* hominum, non id opus, quod a Deo est factum. Ex quo & illud quoque factum est, ut suo mundo contenti, mundi realis essent ignari.

Item apud Mathematicos, Ethicos, Politicos. §. 7. Quamquam non fuit hoc Scholasticorum tantum vitium, sed etiam Mathematicorum, Ethicorum, Politicorum, idque ex quo philosophi in Republica esse coeperunt. Querebatur Plato, Archytam Tarentinum Geome-

Geometriam ad corpora traduxisse atque focdasse . Id enim vero nimis generice dictum est : utilissime enim in pluribus Geometria & Analysis applicantur corporibus , ac corporum viribus . Sed fatendum est , pleraque Mathematicorum tentamina frustanea idcirco esse , quod *abstracta concretis* , quibus illa adamussum non respondent , adaptare nituntur . Jam quidam Ethici non eum hominem , qui in Adae faece nascitur contemplantes , sed abstractum nescio quem , regulas morum invexere , quae Telluris hominibus nullo pacto convenire possunt , ac ita discordias atroces in republica excitarunt , dum factiones facerent , animarentque . Quibus ignoti Stoici olim , nuper Jansenistae ? Simili modo peccarunt Politici Metaphysici , qui eas civitatum nobis leges dare voluerunt , quas civitates ipsi excoGITaverant . Platonem irrisit Dionysius Syracusanus , ac merito irrisit , dum spatium condendae civitati suae quaerebat : Platonica civitas abstracta erat , nec poterat esse inter homines , quales ex Ada nascuntur .

§. 8. Sed & hic idearum abstractarum Et Theolo-
abus in Theologiam quoque invasit , idque 305.
inter omnes nationes . Homines de Deo ex Analogia rerum & cogitationum suarum disserunt : hinc factum est , ut humana apud omnes gentes transferrentur ad Deum . Et quidem qui magis Deum honorare voluerunt , ii qualitates maxime abstractas a mundanis rebus , atque longissime ampliatas ei tribuerunt , quae quandoque non sunt , nisi *meri humani conceptus* , pro quibus acerrime disputatur . Jam diversae gentes ac homines non aequè cogitant , neque eodem modo : diversas itaque sibi ideas complexas , *virtutum & perfectionum* sibi fabricatae sunt , Deoque tribuerunt : hinc
non

non una notio huic vocabulo *Deus* apud omnes, nec eadem *Mentis aeternae* attributa. Accedit quod quandoque virtutes & perfectiones cum temperamentis nostris quasi miscentur: inde provenit, ut plurimi virtutes Deo tribuentes suas, vitia quoque tribuant, avarus *avaritiam*, iracundus *iram*, diversis licet nominibus &c. Alii qui diverso temperamento sunt praediti primos oppugnant, & jure quidem oppugnant: Sed saepe, *dum vident stulti vitia, in contraria currunt*. Hinc atrocia Scholarum bella quae misere ipsam scindunt Rempubicam (a). CAP.

(a) *Hinc Arnobius negabat animi nostri qualitates Deo tribui posse: Si nostri, inquit, animi motum non recusatis audire, tantum abest, ut nos Deo corporalia lineamenta tribuamus, ut animorum etiam decora, ipsaeque virtutes, quibus eminere vix concessum est paucis, tantae rei vereamur adscribere. Quis enim Deum dixerit FORTEM, CONSTANTEM, FRUGI, SAPIENTEM? quis PROBUM? quis SOBRUM? quis imo aliquid NOSSE? quis INTELLIGERE? quis PROVIDERE? quis ad fines officiorum certos actionum suarum DECRETA dirigentem? HUMANA sunt haec bona, & oppositione vitiorum existimationem meruerunt habere laudabilem. Quis est autem tam obtusi pectoris, tam bruti, qui humanis bonis Deum esse dicat magnum . . . Quidquid de Deo dixeris, quidquid tacita mentis cogitatione conceperis, in humanum transit, & corrumpitur sensu; nec habet PROPRIAE SIGNIFICATIONIS NOTAM, quod NOSTRIS dicitur VERBIS, atque ad negotia humana compositis. Unus est hominis intellectus de Dei natura certissimus, si scias, & sentias, NIHIL de illo posse MORTALI ORATIONE depromi.*

C A P. XIII.

*De vocabulorum fine, imperfectione,
usu, & abusu.*

§. 1. **V**ocabula sunt idearum nostrarum Ut vocabula
signa, ideae rerum, ut dictum necessaria.
est. Si cogitationes nostras, & animi sensa
sola voluntate liquido aliis participare posse-
mus, nec vocabulis, nec aliis signis, quae
vocabulorum locum obtinent, utendum esset:
superflue essent linguae, atque artes omnes,
quae circa vocabula & linguas occupantur.
Nunc quando alia via animi conceptiones &
motiones explicare nequimus, nisi exteri-
oribus & corporeis signis, quorum maxima pars
sunt vocabula; supervacuus is labor non est,
quem nos hoc in loco suscipimus: nam &
ad loquendum ac differendum, & ad alios in-
telligendos, & ad errores & quaestiones inu-
tiles cavendas est necessarius.

§. 2. In primis autem considerandi sunt Primus vo-
cabulorum
usus, memo-
riae succur-
rere.
duo vocabulorum usus, duo fines. Nam aut
memoriae inserviunt, aut communicationi cum
aliis. Quum vocabula arctissimo nexu cum
ideis colligentur; fit ut nunquam ferme ne
taciti quidem cogitemus sine vocabulorum usu:
ac prius quandoque vocabula ipsa menti sup-
petant, quam vocabulorum notiones. Huic
usui omnia vocabula indiscriminatim inservi-
re possunt. Itaque sat est ea pro signis ali-
quarum notionum constituisse, ut iis recur-
rentibus, notionum nostrarum recordemur.
Nempe quum hic usus sit mere arbitrarius,
laborandum non est de vocabulorum delectu,
aut proprietate: agitur enim ut nos nobiscum,
non ut cum aliis loquamur.

§. 3.

Alter, cum
aliis loqui:
qui item du-
plex, civilis
& philoso-
phicus.

§. 3. Alter vocabulorum usus est ut aliis animi nostri sensa participemus. Hic dividi potest in *civilem*, & *philosophicum*. Ille in eo positus est, ut ita vocabulis utamur, ut in familiaribus colloquiis ac totius vitae commercio ab aliis intelligamur, ut nempe quid ab illis volumus scire possint. Hic vero est qui in Scientiis adhibetur, non ut notione negligenter & crasse & ex unius populi arbitratu, quemadmodum in civili usu facere solemus, sed *praeclise*, & *distincte* explicemus, aut quum veritatem querimus, aut quum tradimus, idque efficiamus facile & breviter. In usu ergo verborum civili nec tanta *praeclisio*, nec tanta attentio exigitur, quanta in philosophico. In illo notiones populares vocabulis tribuendae sunt, nec ab iis desciscere licet: in hoc ex recta ratione definiendae.

Vocabulo-
rum imper-
fectio.

§. 4. Nulli autem horum finium & usuum verba plene satisfaciunt. Nam ut omittamus primum usum, qui nunc ad nos non pertinet; certe difficile est vocabula in civili, aut philosophico usu sic adhibere, ut nec obscuritatem ullam habeant, nec ambiguitatem, utque qui audiunt idem omnino cogitent ac qui loquuntur, quo plene intelligantur. Quum enim tunc ab aliis plene intelligamur, quum iisdem vocabulis easdem notiones atque aeque amplas ipsi qui loquimur, & qui audiunt, tribuamus; id vero, quemadmodum superius observatum est, aut in nullis, aut in paucissimis, & simplicium modorum vocabulis haberi possit, ob rationes quas alibi produximus; fit ut fini suo minus vocabula respondeant, utque haberi nequeant pro perfectis cogitationum nostrarum signis. Atque haec est maxima vocabulorum imperfectio, cui vix est ut succurrere possimus. Quanta-
cumque

cumque enim in seligendis vocabulis, isque collocandis cura adhibeatur, fieri non potest, ut qui audit, aut legit non ex suis potius, quam nostris, notionibus nostra vocabula metiatur. Contingit id in primis in vocabulis substantiarum, & modorum complexorum, quorum tot ferme sunt notiones, quot homines.

§. 5. Sed vocabulorum imperfectionem majorem quoque efficit eorum abusus. Is multiplex est. Primus est, quum vocabula aut sine ullis praecisis & definitis notionibus adhibentur, sed cum genericis & vagis; aut, quod majus quoque vitium est, quum sine ulla mente & idea usurpantur. Id provenit aut ex ignorantia & oscitantia, aut ex malitia. Qui nec in rebus, de quibus disserunt, satis versati sunt, nec antequam loquantur, res & vocabula animo volutaverunt, necesse est ut vocabula cum vagis & incertis notionibus adhibeant, ut Oepido interprete egeant. Sunt autem in literaria republica hunc in modum plurimi scripti libri, praesertim ab iis, qui in rebus agendis occupati, tamen multa & negligentissime scripserunt. Plerumque ignorantia simul & malitia id efficiunt. Nam plurimi sunt, qui ne taceant, quod sibi dedecori tribuunt, aut nocumento, verba ut in buccam veniunt, usurpant, praecipue si apud eos res agatur, qui sono magis vocis, quam scientia commoven-
tur. Ad rem Lucretius (a),

Primus vocabulorum abusus.

*Omnia enim stolidi magis admirantur
amantque*

*Inversis quae sub verbis latitantia cer-
nunt:*

Vera.

(a) *Lucr. in primo de nat. rer.*

Veraque constituunt , quae belle tangere possunt

Aureis , & lepido quae sunt fucata colore .

§. 6. Eodem spectant vocabula , quae diversae philosophorum sectae excogitarunt , quibus distinguerunt , aut inania & cassa , aut nescio quid significantia . Est enim vetus callidorum hominum consuetudo , barbarae & intellectu vacua confingendi nomina , ut sectam sibi facerent , utque ita ignorantiam suam , aut errores tegerent . Unum Gnosticorum exemplum satis superque erit . Id Hieronymi verbis exhibebimus (a) : *Fidei Ecclesasticae* , inquit , tenuit *PURITATEM* , nequaquam suscipiens *Armargil* , *Barbelon* , *Abra-xas* , *Balsamum* , & *ridiculum Leusiberam* , ceteraque magis portenta , quam nomina , quae ad imperitorum & muliercularum animos concitandos effingunt , & quasi de hebraicis fontibus hauriant , barbaro simplices quosque terrentes sono , ut quod non intelligunt , magis mirentur . Nullo aevo huiusmodi defuere im-postores .

Alter vocabulorum abusus , eorum inconstantia .

§. 7. Alter vocabulorum abusus est , quum verba non cum eadem semper notione accipiuntur , sed cum varia , & multiplici . Difficile est , si Mathematicos exceperis , scriptorem reperire , qui constanter vocabula cum definitis notionibus usurpet . Quin plerumque usu venit , ut in eadem periodo idem vocabulum multipliciter adhibeatur . Provenit autem id aut ex vocabulorum paucitate , aut ex imperitia . Enim vero infinita rerum & idearum copia est sine nominibus ; neque possibile est , ut supra observatum est , singulis

(a) *Epi 53. ad Theodoram de Lucinio .*

lis rebus, ideisque sua & propria nomina dare. Hinc factum est, ut eodem vocabulo cum multiplici notione uteremur. Hic defectus, qui non levem difficultatem in aliis intelligentis facit, extirpari nullo modo potest. Fieri enim nullo modo potest ut numerus vocabulorum rerum & idearum numerum aequetur. At quum ex linguae imperitia provenit, idest quum linguae abusus est, non defectus, una medebitur diligentia.

§. 8. Tertius est affectata obscuritas, Tertius abusus, affectata obscuritas. quae committitur aut receptis vocabulis novas notiones affigendo, quin lectores, aut auditores praemoneantur; aut nova inducentes nomina, eaque sine ulla definitione adhibentes; aut vocabula sic copulando, ut enigmata referant. Hinc etiam abusus aut ex imperitia, aut ex depravato scribendi gustu, aut ex malitia efficitur. Principio qui in lingua aliqua non admodum sunt versati, passim prima duo peccata peccant. Tum qui nec cogitare clare & distincte didicerunt, nec in scribendo occalluerunt, admittunt posterius. Itaque viri quidam alioquin eruditissimi, dum memoriam magis excoluerunt quam perpoliverunt mentem, in hoc vitium, sunt delapsi, ut vix intelligantur. Notatus eam ob rem est Joannes Seldenus, cui ego Cumberlandium item Britannicum adjunxerim. Quamquam, si vera dicere velimus, pauci sunt Angli scriptores, qui, ob melancholicum fortassis temperamentum, non eo vitio laborent; quum contra Galli ob aemulationem ingenii perspicui sint omnes, etiam dum difficillima scribunt. Sed hic abusus industria aliquando affectatur, ne quod scribitur, intelligatur, aut non intelligatur nisi a paucissimis; tum scilicet quum interest, ne

N

quae

quae loquimur, in vulgus abeant. Nota sunt, quae de *disciplina arcani* veterum Christianorum disputantur.

Quartus ab- §. 9. Quartus abusus est, quum aut qui
usus. loquitur, aut qui audit, sibi persuadet, vocabulis non notiones loquentis, sed rerum essentias reales exprimi. Quod quum falsum sit, praesertim in vocabulis substantiarum, dici non potest, in quot, & quantos errores inducat auditores, aut lectores, maxime, si is qui loquitur, aut scribit alicujus sit auctoritatis. Ad hunc abusum pertinent vocabula Systematum, quibus qui utuntur sectatores paulatim in hanc veniunt persuasione, iis essentias rerum reales, & non potius arbitrarias notiones, exprimi. Ex quo fit ut pro illis deinceps tamquam pro veritatibus realibus pugnent. Igitur hic abusus in omnibus ferme philosophorum sectis locum habet.

Quintus ab- §. 10. Quintus est, dum continuato quo-
rdam vocabulorum usu in eam inducimur
opinionem, quasdam notiones non posse aliis vocabulis exprimi, ut videamur in unam simplicem & individuum rem vocabula & notiones miscuisse. Inde fit ut quotiescumque aliis vocabulis eadem notio exprimitur, minus movear, tamquam non eadem. Fit etiam ut credamus, satis esse vocabula pronunciasse, ut ab aliis intelligamur, quippe qui vocabula pro ideis ipsis habemus. Fit tandem ut subirascamur iis, qui vocabulorum eorum definitiones rogant; quasi necessarium sit ut cum eodem sono eundem omnes sensum copulent.

Sextus ab- §. 11. Sextus abusus est in tropis & fi-
guris Rhetorum positus. Quidam scriptores sunt, qui tum perbelle aliquid explicasse putant;

tant, quum sub inverſis nominibus & oratoris figuris explicuerunt. Dicitur non poteſt quam id auditorum aut lectorum intellectum turbet. Primum quum tropi ob ſimilitudinem rerum adhibeantur, ſimilitudo vero rerum aut in paucis, aut in pluribus proprietatibus & qualitatibus conſiſtere poſſit; obſcurum eſt quantam ſimilitudinem tropus ſignificet. Deinde quum agitur ut ſeriem quamdam idearum percipiamus, tropi, niſi neceſſarii fuerint dum nos a propria verborum ſignificatione ad impropiam traducunt, efficiunt ut attentionem divertamus, ac minus, quae erat neceſſe, intelligamus. Per ſe quiſque hoc animadvertere poteſt, ſi Euclidean quampiam demonſtrationem tropicis verbis abſolvat. Jam quae orationis dicuntur *figurae* ad affectus magis concitandos, quam intellectum illuminandum propriae ſunt: quocirca in ſimplicibus narrationibus, aut in docendo & demonſtrando adhibitae, dum animum commovent, rapiunt potius, quam docent. Intelligunt id, qui in mala cauſa verſantur: nam quum docere nequeunt, tum declamant ut ſi non ratione, affectu ſaltem auditores, aut Iudices pertrahant. Itaque ego characterem ignorantiae dixerim, in dogmatibus tradendis ſtylo uti figurato.

§. 12. Atque hi ſunt praecipui vocabulorum abuſus. Copioſe & ſubtiliter de iis Lockius diſſeruit in 4. libro de intellectu humano: nos paucis & preſſius, ne ab elementorum terminis diſceſſiſſe videamur. Juvat autem plurimum eos in numero habere, non ſolum ut caveamus, verum etiam ut alios rite intelligamus. Quis enim dixerit in quot falſas interpretationes aliorum ſcriptorum eunt, qui haec minime animadvertunt?

Quis quot illis aut falsas, aut iniquas sententias tribuunt? scilicet, quod omnium ego difficillimum puto, ex verbis, potissimum scriptis, de aliorum mente. judicare, praefidentes homines pede stantes in uno efficiunt,

CAP. XIV.

De enunciationibus sive propositionibus.

Propositio
quid:

§. 1. **V**ulgarem Logicorum doctrinam his capitibus, quae sequuntur, complexi sumus, eamque quasi indiguitantes. Qui hujusmodi res copiose pertractatas legere vult, adeat Auctorem *artis cogitandi* parte 2. Enunciatio, seu propositio est *omnis Oratio, quae integram refert sententiam, quae sententia affirmatur aliquid, aut negatur.* Referunt autem singulae enunciationes judicia: quae quum sint nihil aliud quam perceptiones clarae & distinctae convenientiae aut discrepantiae idearum: intelligitur, cur a Stoicis *enunciata* appellentur quoque *axiomata*.

Quae ejus
partes.

§. 2. Tribus partibus constat omnis propositio (a) *subiecto, attributo, seu praedicato & verbo, seu copula, quam & formam* vocant. Subiectum illud est de quo affirmatur aut negatur aliquid: attributum vel praedicatum est hoc , quod de subiecto affirmatur vel negatur: utriusque conjunctio verbum est. Ita in hac propositione. *virtus est nobilis*

(a) *Pater Fromondus in Introductione ad philosophiam §. 37. quinque partibus omnem propositionem constare contendit. Ego nihil de vulgari doctrina immutandum censeo. Tu illud vide si vacat.*

nobilis, *virtus* subjectum est, *est forma*: *nobilis* praedicatum. Plerumque non omnia haec enunciantur, sed subintelliguntur tamen; potest enim attributum in ipso verbo contineri, ut *ego sum*, quasi dicas *ego sum existens*: potest utrumque, subjectum & praedicatum, ut in illis Caesaris verbis, *veni*, *vidi*, *vici*, quae tres sunt enunciationes. Sed nec raro verba subtrahuntur, velut in hoc Terentii loco, *Ego ne illam? quae illum? quae me? quae non?*

In Eunuchis
act. 1. sc. 1.

§. 3. Bifariam dividitur enunciatio, ratione formae, & ratione materiae. Si materia enunciationis spectetur, tres sunt ejus species: alia enim enunciatio *simplex* est, alia *complexa*, alia *composita*. Simplex dicitur quae simplicibus terminis constat, nec in alias solvi potest propositiones, ut *virtus est nobilis*, *corpus est grave*, *homo est mortalis*. Complexa vero est cujus termini complexi sunt, seu qui alias enunciationes complectuntur a principali diversas, quae incidentes dicuntur, ut haec apud Terentium in Phormione, *inique comparatum est, ut ii, qui minus habent, semper aliquid addant divitioribus*: ubi incidens constat verbis illis, *qui minus habent*. Composita demum ea est, quae multiplici subjecto, aut praedicato constat. Haec autem compositio vel manifesta est, quae facit enunciationem *explicitam*; vel abdita & paullo obscurior, quae facit enunciationem *implicitam*, seu *exponibilem*, ut turba Logicorum appellat.

Propositiones simplices complexae & compositae.

Act. 1. sc. 1.

§. 4. Propositiones incidentes duorum sunt generum: nam aut ad majorem quandam explicationem & ornatum adhibentur, & dicuntur *explicative*; vel extensionem subiecti aut praedicati coercent, quae dicuntur

Quotuplex enunciatio incidentis.

restrictivae : Prioris generis hoc est exemplum
Ninus, qui fuit idem atque *Belus*, fundavit
Ninivem : nam illa incidens, fuit idem at-
 que *Belus*, subjectum explicat, non coerces
 nec amplificat. Posterioris hoc, *Ea virtus*,
qua bonum publicum privato praefertimus, tan-
 tum est *heroica* : incidens enim illa, qua bo-
 num publicum &c. subjectum coerces.

• *Classes pro-*
positionum
composita-
tum explici-
tarum.

§. 5. *Explicitae enunciationis compositae*
species recensentur sex 1. *continet conjunctas*
 seu *copulativas*, ut vocant. Est enunciatio
 conjuncta, cujus membra per particulas &
 vel nec conjunguntur. E. g. *Aristoteles est*
Philosophus & Princeps philosophorum : aut
Aristoteles nec philosophus est, nec princeps phi-
losophorum 2. *continet disjunctas*, quarum
 membra disjunguntur per particulas vel, aut,
 hisque similes. E. g. *Quodlibet animal aut*
mas est, aut femina 3. *Hypotheticas*, quarum
 membra copulantur per particulam si : E. g.
si mundus providentia regitur, Deus est. Ea
 pars quae regitur a particula si dicitur *an-*
tecedens ; altera *consequens*, quocumque loco
 ponatur. Porro non per solam particulam si
 fit enunciatum pypotheticum, sed etiam per
quum, dum, & alias, quae idem valent.
 Hujusmodi est illud *Martialis lib. 2. Epig. 64.*

Dum, quid sis, dubitas, jam potes esse
nihil.

4. *Causales*, quarum membra colligan-
 tur per particulas significantes causam ; e. g.
vitia nostra quia amamus, defendimus : legimus,
ut discamus, Nam finis inter causas a Phi-
 losophis recensetur 5. *continet Discretas*, quae
 continet duo judicia de eodem subjecto,
 quorum, unum ajens est, alterum negans,
 ut haec *Horatii, Coelum, non animum mu-*
tant, trans mare currunt 6. *relatas, qua-*
 rum

tum una pars refertur ad aliam, & ab ea vim sumit, ut *qualis vita, finis ita*, & haec juvenalis, *quantum quisque sua numerorum servat in arca, tantum habet & fidei*.

§. 6. Enunciationes latentem compositionem habentes ad quatuor classes referri solent. Sunt enim 1. *Exclusivae*: 2. *Exceptivae* 3. *Comparativae* 4. *Inceptivae & Desitivae*. Enunciationes expositiones exposnibiles.

Sic autem appellantur aut a particulis quibusdam quibus connectuntur: aut a principio vel fine rerum, quas res significant. *Exclusivae* particulae sunt *tantum, solum, & similes*; *exceptivae praeter, excepto*, similes.

Explicemus rem exemplis. Haec propositio. *Deus tantum est aeternus*, duas complectitur:

1. *Deus est aeternus* 2. *& nihil aliud eorum, quae sunt, est aeternum*; itaque *exclusiva* est.

In propositionibus exclusivis diligenter perscrutandum, est, an particula *exclusiva* afficiat subjectum; an vero attributum; illa enim dicitur *de subjecto excluso*; haec *de excluso praedicato*. Illae docent attributum nulli subjecto convenire, qualis in exemplo superiori: hae nullum aliud attributum subjecto attribui posse, ut *oculos videt tantum*;

scilicet, ita videt, ut nec audiat, nec odeat &c. *Exceptivae propositionis* exemplum est, *omnia sunt mortalia praeter spiritus, vel exceptis spiritibus*. Complectitur has duas:

1. *Spiritus sunt immortales* 2. *cetera mortalia*.

Comparativae hoc; *ira amore est validior*; solvitur ita 1. *ira & amor affectus sunt validi* 2. *ira tamen prae amore validior*.

Inceptivae & desitivae hoc: *a comitiis Tridentinis*

re Europae litteraria magnum augmentum cepit; quae sic solvitur 1. *ante comitia Tridentina litterae jacebant* (quae est *barbariei desitiva*) 2. *post floruerunt* (quae *inceptiva*

est litterarum).

6. 7. Circa superiora haec observari possunt 1. *Propositio conjuncta* ut sit vera, omnes ejus partes debent esse verae: si una falsa fuerit, tota est falsa. Nam *affirmatio* aut *negatio*, quae una est & individua, omnes partes complectitur; earum igitur si una falsa est, tota affirmatio aut negatio erit falsa.

2. In *disjuncta* partes debent esse repugnantes, alioquin inepta est; adeoque una tantum pars vera. E. g. *aut malum est voluptas, aut bonum, aut neque bonum neque malum*. In quo exemplo plus uno membro verum esse non potest.

3. *Hypotheticae* seu conditionalis veritas non pendet ex veritate partium, sed ex recta conjunctione, & consequutione: nam in hac propositione neque antecedens, neque consequens affirmatur vel negatur, sed tantum connexio.

4. In causali duae sunt partes, quarum una continere debet rationem alterius sufficientem. Sic haec ratio desit; propositio aut falsa est, aut inepta. E. g. *Romanum Imperium cecidit, quia Christianam Religionem admisit*: falsa enim est affectus illius causa; Christiana enim religio non evertit, sed mirifice conservat societas & imperia.

5. Propositionum exclusivarum veritas difficillime patet 1. ut pateat veritas propositionum de *subjecto excluso* sciri debent omnia alia subjecta existentia, aut possibilia, si ad haec quoque referatur, enunciatio 2. ut pateat veritas propositionum de *praedicato excluso* sciri debet adaequate subjecti essentia. Utrumque autem istud difficillimum est. Itaque non tam facile hujusmodi judicia enuncianda sunt. Quis ferat hominem, qui haec de subjecto excluso pronunciet, *In sola The*
lice

lure sunt animantes : Ego primus omnium. & unus hoc excogitavi? &c. Aut haec de praedicato excluso, Spiritus, materia, plantae, animantia, substantiae denique aliae, nullas habent alias proprietates, quam quas noscimus?

6. Omnis propositio inceptiva continet desitivam, ut & desitiva inceptivam. E. g. ante saeculum 14. non erat ars Typographica : ergo fuit post saeculum 14.

7. Propositiones incidentes explicativae non influunt in veritatem, vel falsitatem principalium ; itaque seu verae seu falsae sint, principalium nihil interest : contra vero plurimum interest veritas vel falsitas incidentium restrictivarum. Praeterea quum qui scribit de principalibus potissimum sit sollicitus, de incidentibus explicativis minus, propositiones incidentes explicativae non sunt nimium urgendae, nec valde pertinaciter scriptoribus imputandae : contra vero restrictivae, quae partem essentialem faciunt principalium.

§. 8. Superest ut partitionem enunciationum ratione formae explicemus. De his copiose Auctor artis cogitandi : nos paucis. Quemadmodum materia enunciationis est praedicatum & subjectum, ita forma ejus est praedicati cum subjecto conjunctio. Porro ratione formae dividitur enuntiatio in necessariam, fortuitam, possibilem, et impossibilem. Necessaria est, cujus termini necessario conjunguntur ; ut quum dico, circulus est rotundus. Fortuita (contingentem vocant Scholasticis), cujus termini non necessario cohaerent, ut quum dico, homo est Geometra. Possibilis, cujus termini possunt coalescere, ut quum dico Tu eris Logicus. Impossibilis cujus termini conjungi nequeunt, ut si dicam, circulus est quadratus. Quam-

Partitio
enunciatio-
nis ratione
formae.

diu

diu autem enunciationes ita efferuntur, ut superius sunt posita exempla, *absolutae* vocantur: si vero modus ipse, quo praedicatum subiecto convenit, exprimatur, dicuntur in scholis *modales*, ut necesse est circulum esse rotundum &c. Sed minutiora sunt haec, quam ut in iis immorari operae sit pretium.

CAP. XV.

De Enunciationum proprietatibus.

Enunciatio-
num quanti-
tas.

§. 1. **C**onsiderandae nunc sunt quatuor aliae propositionum proprietates, *quantitas, oppositio, conversio, dequipollentia*. Ratione quantitatis omnis enuntiatio est: 1. *indefinita* 2. *universalis*; 3. *particularis*; 4. *singularis*. Enunciationis quantitas est extensio subiecti: Itaque si subiectum latissime pateat, sed nullo afficiatur signo universalis, enuntiatio erit *indefinita*, veluti, *virtus est vera nobilitas: circulus est figura plana*. Hae vero propositiones universalibus aequivalent, si fuerint in *materia necessaria*, contra vero si in *fortuita*, seu contingente, ea nempe, in qua praedicatum non necessario de subiecto praedicatur. Si vero subiectum sit universale, ut *omnis homo est mortalis*, *nemo est omni ex parte beatus*, propositio erit *universalis*. Si subiectum fuerit particulare, particularis, ut, *sunt quaedam lineae incommensurabiles*. Tandem si subiectum sit unum & determinatum, ut, *hoc triangulum est re-ctangulum*, propositio singularis dicitur.

Quatuor
classes enun-
tiationum.

§. 2. Logici interim omnes huiusmodi enunciationes aut universales habent, aut particulares: quae quum possint esse vel *affirmantes*, vel *negantes*, inde patet, omnes propo-

propositiones apud Logicos ad quatuor classes referri, 1. *universales agentes*, 4. *universales negantes*, 3. *particulares agentes*, 2. *particulares negantes*. Eas quatuor litteris symbolicis complectuntur, A, E, I, O. Huiusmodi litterarum vim his versiculis explicant.

Afferit A, negat E, verum universaliter ambo.

Afferit I, negat O, sed particulariter ambo.

§. 3. Circa quantitatem propositionum haec interpretandis aliorum scriptis utilia observabimus. Principio propositionum *universalitas*, vel est *Metaphysica*, vel *Moralis*, & in illo quidem nulla est exceptio: in hac vero exceptio esse aliqua potest. E. g. *omnis homo mortalis est*: universalis est metaphysice; nullam enim habere exceptionem potest. At haec, *Non est qui faciat bonum, non est usque ad unum*, mortalem habet universalitatem: Itaque nec nimium urgenda est, nec ex ea propositiones particulares indiscriminatim deducendae, tamquam si universalitas esset *Metaphysica*.

Universalitas
Metaphysica &
Moralis.

§. 4. In eo autem magna est difficultas, ut discernatur, quandonam propositiones metaphysice, quando vero moraliter sint universales. Id investigandum est partim ex auctoris mente, & loquendi ratione; partim ex ipsa rerum, de quibus agitur, natura. E. g. dicit Paulus Apostolus, *Deus vult omnes homines salvos fieri*: sunt qui hanc propositionem non metaphysice sed moraliter universalem esse volunt. Sed hos non rite accipere & ex ipsa rei natura, & ex Pauli mente discere possumus 1. quia quam Deus sit aequae omnium pater, nulla ratio est, cur aliquem

Ut discerni
guendae.

aliquem, nisi mercatur, rejicere a beatitudine velit. 2. Quia idem Paulus docet, non esse apud Deum personarum ulla acceptiorem, eodemque loco apud illum esse Judaeos, & Gentiles, cultos, & barbaros, solaque operum sanctitate discerni 3. quia Deus malos perpetuo ad bonam frugem exhortatur 4. quia id toti scripturarum divinarum oeconomiae, qua duce scripturae sacrae recte interpretantur, adversatur.

Enunciations universales tantum de generibus singularum.

§. 5. Deinde quaedam sunt Propositiones universales, quae de generibus singularum, non de singulis generum accipi debent. Veluti quum dicitur, *omnia animalia fuerunt in arca Noemi*, idest omnia animantium genera. Quum Christus dicit de Phariseis, *decimant omnes olus*, ita intelligendum, ut decimaverint omne oleris genus, quod in usu apud Hebraeos erat. Haec diligenti indagine sunt investiganda..

Oppositio.

§. 6. Oppositio est pugna duarum enunciationum, quae eodem subjecto, eodemque praedicato constant. Quatruplex est. Vel enim enunciationes pugnant quantitate, ut haec, *omnis homo est justus*, *aliquis homo est justus*; & dicuntur subalternae. Vel pugnant qualitate; cujus generis aliae sunt universales, ut haec, *omnis homo est justus*, *nullus homo est justus*; & dicuntur contrariae: aliae particulares, ut *aliquis homo est justus*, *aliquis homo non est justus*; & dicuntur subcontrariae. Vel pugnant qualitate & quantitate simul, ut haec, *omnis homo est justus*, *aliquis homo non est justus*; & dicuntur contradictoriae. Ad contrarias revocantur singulares, licet sint quantitatis ejusdem, quia pugnant quantum pugnare possunt, ut haec, *Seneca est sapiens*, *Seneca non est sapiens*. Hinc fa-

cile solvi potest problema hoc logicum, *data quavis propositione, oppositam ei facere*. Nempe si propositio sit A, ei fiet contraria E, contradictoria O. Data E, ei fiet contraria A, contradictoria I. Data I fiet ei contradictoria E. subcontraria O. Data O, fiet ei contradictoria A. subcontraria I.

§. 7. Usus oppositionis duplex est. Primus ut extensionem enunciationum intelligamus: secundus ut in disputando adversarium contradictionis convincamus. Et primus quidem usus magnus est in Legibus, Conciliorum Canonibus, aliorumque auctorum dictis interpretandis. Iis enim oppositas faciemus enunciationes, atque utrasque libantes intelligemus, quanta sit Legum, Canonum &c. extensio. E. g. Falsa est haec propositio, *in statu naturae lapsae interiori gratiae numquam resistitur*, quia proscripta: opposita ergo est vera. Fiat ei contraria, *in statu naturae lapsae interiori gratiae semper resistitur*: & haec est falsa. Vera ergo erit contradictoria, *in statu naturae lapsae interiori gratiae aliquando resistitur*. Alter usus talis est. *Quum oppositorum alterum tantum possit esse verum*, si quis contumax enunciationem veram neget, ei oppositam facimus: quam si iterum neget, idem simul negat & affirmat. Adeoque aut ipse per se ad officium redit, aut tanquam rationis minime capax, vel merus sophista, a nobis deferitur.

Ejus usus.

§. 8. Conversio enunciationis est mutatio *Conversio* subiecti in praedicatum, & praedicati in subiectum, salva enunciationis qualitate, sed mutata nonnunquam quantitate. Triplex est, *simplex, per accidens, per contrapositionem*. Sic enim appellare placuit. *Simplex* est, in qua

qua fit simplex conversio praedicati in subiectum; quod accidit in enunciatione universalis negante, & particulari ajente. *Per accidens* est, in qua; facta conversione, mutatur quantitas; quod fit in universalis ajente, & interdum etiam in negante. *Per contrapositionem* est, in qua post conversionem extremorum utriusque termino praepositur particula *non*; quod fit in enunciatione particulari negante, & interdum etiam in universalis ajente. Leges istae nimirum subtiles ac molestae comprehenduntur distinctio aequae frigitur,

F, I, simpliciter convertitur. E, A, per accid.

A, O, per contrap. Sic fit conversio tota.

Aequipollentia.

§. 9. Tandem aequipollentia, quae graece *ισοδυναμία*, Latinis *pariatio* dici potest, est quum enunciationes oppositae inter se conciliantur, & ad eandem significationem ducuntur, per particulam *non*. Haec particula igitur conciliat *contradictorias*, si alterius subiecto praeponatur; conciliat *contrarias* si postponatur; conciliat *subalternas* si praeponatur, & postponatur. Quaeris cui bono sit *conversionis* & *aequipollentiae* doctrina? nempe nunc tota fere inanis est: olim tamen, quum sophistarum disputationes valerent, eorum concertationibus aut alendis, aut finiendis percommoda erat (a).

(a) *Bonum horum partem ex Facciolati rudimentis Logicae transcribendam curavimus, idque in eorum usum qui ut non disputate, scire tamen veteris scholae artes amant.*

Finis Libri Secundi.

ARTIS

A R T I S

LOGICOCRITICAE

L I B E R III.

*De vero & falso, deque criteriis veri
generatim,*

ENE habet. Quae men-
tem aut ab investigatio-
ne veritatis absterre-
re possunt, aut in errores age-
re praecipitem: tum quae
ideae, idearumque origo,
& genera; quae vocabu-
lorum natura, qui usus,
in duobus prioribus libris,

fatis, nisi fallor, enarrata, atque explicata
habemus. Ea primum ut tirones philosophi
discerent oportebat. Ea si probe habuerint
perspecta, exercitioque ipso mentis in sucum
converterint & sanguinem, satis grandem fe-
cisse ad rem logicam, atque criticam gradum
sciunt. Nunc ad majora aggredimur: di-
cendum enim restat, *quas ob res* tantas cu-
ras suscipiet philosophus: quae veritatis &
scientiae insignia & quasi tellerae; quae di-
scendi viae & rationes; qui cognitionis nostrae
gradus, quae progressionis: tum quae perve-
nienti

stigandi ut differendi regulas, quae tribus ;
qui sequuntur, libris, quod felix fortunatum-
que sit, porro explicaturi sumus.

C A P. I.

*De vero & falso, deque variis animi
humani statibus quod ad veritatem
attinet.*

Veritas quo- §. 1.
tuplex.

Vocabulo veritas non una atque simplex subjecta est notio : est enim veritas aut *moralis*, aut *realis* & *metaphysica*, aut *logica*. (a) Veritas moralis est *concordia sententiarum animi* cum signis, quibus illae exprimi solent : qui ita eloquuntur, ut sentiunt, veridici appellantur, etiamsi quae sentiunt *Logice* sint falsa. Huic veritati opponitur mendacium. Veritas realis & metaphysica est quum res est id quod esse in natura debet, easque habet in natura proprietates, affectiones, aut relationes, quas habere natura debet. Huic veritati nihil est contrarium ; nequit enim res potest non esse id quod est. De his veritatibus hoc in loco non agitur.

Veritas lo- §. 2.
gica.

Veritas *Logica* tribui potest in *formalem*, & *objectivam*. Illa est conformitas idearum cum semet velut Archetypis, aut iudiciorum cum ideis ; haec convenientia idearum, aut iudiciorum nostrorum cum veritatibus ipsis naturalibus & realibus ; quum scilicet

(a) *Mirifice has omnes definitiones perturbavit Andreas Ridigerus in opere de sensu veri & falsi, us totam Remp. Philosophorum a fundamentis iterum excitare voluisse videatur. Legat qui vocat.*

licet & ideae nostrae rebus ipsi conformes sunt, & quod de ideis affirmamus aut negamus, natura ipsa tale est, aut non est. Falsitas Logica (objectivam intellige, nulla enim formalis esse potest) est discordantia idearum nostrarum, aut judiciorum a veritatibus naturalibus & realibus. Vocatur autem haec veritas *Logica*, quia in *Logis*, idest mentis nostrae conceptibus, spectatur. Tota philosophi inquisitio huc spectat, ut nimirum *veritatibus Logicis*, & quidem *objectivis*, mentem instruat.

§. 3. Animi humani status quod attinet Animi hu-
ad hujusmodi veritates, omnino sunt qua-
mani status,
tuor: 1. *Ignorantiae*; 2. *dubii*; 3. *opinionis*; 4. *ad cognitio-
certitudinis*. Principio ea ignorare dicimur nem quod
attinet, qua-
quorum nullas nec sensu, nec conjectura &
ratiocinio habemus ideas. Sed & hic status
in hominibus triplex esse potest. 1. *Omni-
genae ignorantiae*: 2. *merae fidei*: 3. *ignorantiae cum scientia conjunctae & temperatae*. In primo statu versantur infantes, dum adhuc in utero sunt matris; seu quod nullas vident ullarum rerum ideas homuli isti; seu quod nondum exsertam habent & expeditam percipiendi facultatem. Hunc omnigenae ignorantiae statum excipit status *fidei*, ut ego appello, idest status idearum confusarum atque obscurarum, in quo nec nihil cernitur, & clare ac distincte non cernitur, omnino vero non judicatur, sed aut sensuum, aut aliorum vivitur judicio. Talis est status infantium ante adultam rationem: talis status stupidorum. Hujus status propria sunt *judicia naturalia*, ut vocat Malebranchius, idest praejudicia *sensuum & phantasiae*, quae in animum irrepunt, nobis quasi insciis minimeque advertentibus. Ad eundem statum spe-

stant *praejudicia consuetudinis & auctoritatis* : quandoquidem in eo statu constituti , quum *scire* videreque ipsi nequeamus , aliorum aut exempla , aut verba pro ratione habemus .

Status ignorantiae cum scientia conjunctae.

§. 4. Sequitur status ignorantiae cum scientia conjunctae & temperatae . Is regnat in reliquum vitae humanae tempus , idque in hominibus omnibus . Nam ipsi illi , quos conceptis in adulationem formulis *doctissimos & eruditissimos* appellamus , *pauca* certo sciunt , in *plurimis* opinantur , aut haerent dubii , *infinita* ignorant : qui idcirco si non ex rerum , quas sciunt , numero , sed ex numero ignotarum sint designandi , rectius *ignorantissimi & imperitissimi* appellabuntur . Horum autem animus in iis , quae non omnino ignorat , aut *haeret dubius* , aut *opinatur* , aut *certus* est . Et dubius quidem est animus , aut quum neutra ex parte rationes habet , quibus impellatur ad assensum , quod dubium *negativum* vocant : aut quum ex utraque parte habet aequales , quod *positivum* nominant . Est enim animus , quod ad assensum , aut dissensum attinet , *lancis* instar , quae nisi praeponderante ex alterutra parte momento , nullam in partem declinat , sed perstat in aequilibrio . Momentum , quo intellectus inclinatur , est *RATIO* . Ea si neutra ex parte apparet , is in aequilibrio est suapte natura : si ex utraque aequalis , momentorum aequilibritate stat immobilis .

Status probabilitatis.

§. 5. Status probabilitatis , qui velut medius est inter ignorantiam & scientiam , is est , in quo animus alterutram quidem in partem flectitur , sed lente , perplexim , timide , nec sine sollicitudine . Quod fit aut quum ex una tantum parte apparent rationes , quibus inclinatur , quamquam nec evidentes nec cer-

cer-

certae: aut quia ex utraque adsunt, sed ex alterutra tamen graviores. Quum autem quae ænimum commovere possunt momenta, sint aut *ratio naturae*, aut *auctoritas*; quae ex naturae ratione nascitur probabilitas, *intrinseca* appellatur; quae ex auctoritate, *extrinseca*. *Probabilitas & opinio* pro eodem vulgo haberi solent: non recte tamen: nam probabilitas argumentorum momenta, opinio assensum spectat. Opinari Latinis est probabilitati tanquam certitudini assentiri. Nobis opinio est assentiri probabilitati: probabilitas vero pondus rationum, quo opinamur.

§. 6. Quartus jam superest animi status, *Status certitudinis.* Certus est animus, qui de judicio suo quantumvis velit, aut conetur, dubitare nullo pacto potest: nam si vel minima insit suspicio, aut sollicitudo, certus non est. Certitudinis judex sui cuilibet est conscientie, nemini alter. Ergo in his judiciis, *Non potest idem simul esse & non esse, Quae eidem sunt aequalia inter se sunt aequalia, Triangula habentia eandem altitudinem sunt ut bases*, certus sum. Nam nulla mihi est de eorum veritate suspicio, & quantumvis conor, de iis dubitare nequeo. Suam dixi cuique esse certitudinis judicem *conscientiam*, quod interiorum hunc animi statum, nisi Deus, alius intuetur nemo: quamquam id non prohibet, quin certis is signis cognoscatur, aut auctoris asseveratione, aut actionibus, uti ex exemplis, quae mox subjiciam, patebit. Est porro certitudo vel *vera*, vel *fallax*: potest enim quis certus esse, interim errare: certus quidem, quod nec dubitet de judicio suo nec dubitare sciat: errare vero, si iudicium illud minus sit *veritati naturali* conforme.

§. 7. Mirum est potuisse Philosophos *fallaces*

lances istas certitudines negare, quae & in
 Certitudines litteratorum libris proferuntur quotidie, &
 apparentes in tota humana regnant vita. Nullane erunt
 iudicia falsa, quae pro veris habentur? mi-
 hi potius videtur nulla esse tam numerosa ju-
 dicia, quam isthaec, quae certa habentur,
 & fallunt. Quot sunt non in Philosophia mo-
 do, sed in Religione sectae quae sibi aduersantur,
 & quarum, nisi una, nulla esse alia vera potest;
 quot sectarum huiusmodi sectatores; eorumne
 nullus erit, qui certam sectam suam habeat? mi-
 hi contra paucos esse, qui suam certam non
 habeant, videtur; quippe qui video pro ea
 ita ut pro vita pugnare. Philosophi ipsi fal-
 laces istas certitudines, dum rerum suarum
 amore incalescerent, omnium maxime passi
 sunt. Non posse esse mundum nisi aeternum,
 censebat Aristoteles: at factum esse, idest ali-
 quando caepisse, docebat Epicurus. Lactan-
 tius risit Antipodas (a), qui nunc ipse ride-
 tur a pueris. Malebranchius adeo certus erat
 se omnia in Deo videre, ut scripserit, *ama-
 re se melius vocari fanaticum*, quam de sen-
 tentia abire (b): contra Lockius nihil ha-
 bet exploratius, quam omnia sensu & medi-
 tatione sciri. Nihil magis Cartesius sibi per-
 suase-

(a) *Lib. 3. cap. 24. Est, inquit, quisquam
 tam ineptus, qui credat esse homines, quorum
 vestigia sint superiora quam capita? Aedepol
 rem intellectu negotiosam!*

(b) *In illustrat. ad libros de inqu. verit.
 Dum, inquit, solum nos illuminare, religioni
 adeo conforme mihi videtur, ut illud ad extre-
 mum usque explicare & defendere muneris mei
 esse arbitres. Phantasticus, illuminatus fana-
 ticus . . . nuncupari malo &c. pag. 79. edit.
 Latin.*

suaserat *adversator* quam vacuum : cecurire eos, qui vacuum hodie non vident, scribunt *Nevvtoniani*. Non est igitur quod *fallaces* istas certitudines negemus : nihil potius inculcandum est Philosopho, quam ut ab his caveat, quippe nihil est VERITATI, & VITAE HUMANAЕ perniciosius, quam in pravam indurescere, nec ulla perniciēs major inveniri potest, quam in falsitate opinio intelligentiae. Cavent autem si omnia judicia sua ad severum examen quam saepissime revocent, si ea ad sensum optimorum communem referant, si discant recte dubitare de humanis opinionibus.

§. 8. *Certitudo apparens* nascitur ex omnibus iis causis, ex quibus error manat, sed praesertim ex his quatuor. 1. *Brevitate mentis*; 2. *praejudiciis*; 3. *pigritia*; 4. *affectibus*. Et primo quidem mentes breves, quum paucis ideis sunt imbutae, aut ideas ac res ex uno tantum adspectu intuitae sunt, nihil ulterius prospiciunt, putantque nihil sciri aliud posse, quam quod ipsae sciunt : hinc suis judiciis ita acquiescunt, ut dubitare de iis neque sciant, neque possint. Eos immo insectantur, aut rident, qui adversus eorum errores praedicant. Si idiotae dixeris *ignem non esse calidum*, nec *nivem frigidam*, cachinnatur. Si plebejo Muhammedano conaris probare *Muhammedem summum fuisse impostorem*, quumque non posset alia via *summum imperium* habere, religionis specie aucupatum fuisse, irascitur, atque insectatur tanquam veritatis hostem. Uno verbo, mentes breves, nisi tu eodem modo, atque ipsae cogitant, cogitaveris, *pertinaciter*, vel irrident, vel minantur : 2. *praejudicia* efficiunt & ipsa ut neque sciamus, neque possimus de iis dubitare,

Harum certitudinum
causae.
Brevitas
mentis.

tare, quae tamdiu pro veris habuimus, atque stabili connubio menti sociavimus. Sunt autem duae istae causae *mentis brevitās*, & *obstinata* praejudiciis fides, ferme semper conjunctae. Vide quae superius dicta sunt de *stanti fidei*.

Pigritia.

§. 9. 3. Jam pigritia causa est, ut primis ideis, & scientiarum cortice simus contenti; ulterius inquirere vetat. Itaque pigro homini nemo tam est odiosus, quam qui ad severum atque improbum studium adhortatur: stulte vero stomachatur, si quis saniora ei praedicat. Hinc delicatuli isti Apollines

*fruges consumere nati,
Sponsi Penelopes, nebulones, Alcinoique
In cute curanda plus aequo operata ju-
ventus,*

*Cui pulchrum fuit in medios dormire
dies, &*

*Ad strepitum citharae cessatum ducere cu-
ram (a).*

postquam perfunctorie & diarii istis, ac mensuris libellis pauca & indigesta didicerunt, ad Mercurii adnarunt columnas; nil ultra est. *Quae ignorant* (ut Aesopica olim vulpecula) *blasphemant*.

Affectus.

§. 10. 4. Tandem idipsum afficiunt affectus; mentem enim uni objecto, aut uni objecti adspectui, defixam tenent, ita ut potius non sit aliud cogitare. I tu, & iis, qui,
*Laevo suspensi oculos, tabulamque lacerto,
recinunt plebeja dicta,*

*O Cives, cives, quaerenda pecunia pri-
mum est,*

Virtus post nummos. . . .

suade

(a) Hor. lib. 1. ep. 7.

suade veritatis ac virtutis studium: suade ei
qui *sub domina meretrice turpis* &c.

*Excors vivit, canis immundus, vel ami-
ca luto sus:*

suade ei, qui in ambitione posuit summum
bonum, quique hoc maximum credit malum,
turpem repulsam; otiosum ridebit philosophum.
Duæ istæ prostremae causæ *præcipientiam*
gignunt judicandi, quam inter maximas esse
errorum humanorum causas tristi experientia
discimus.

§. 11. Quaerat autem aliquis, an sint ulli ^{Utrum cer-}
certitudinis gradus, seu, quod eodem redit, ^{tudo certi-}
sit ne certitudo certitudine certior? Video ^{tudine ma-}
quosdam in eam propendere sententiam, cer-
titudinem esse certitudine majorem (a). Ip-
se autem in Elementis Metaphysicæ scripsi,
certitudinem gradus nullos habere, nec iis de
rebus, in quibus nos certi sumus, majorem
vel ipsi Deo esse certitudinem (b), idque post
Malebranchium. Sed quum eo in loco, tum
in aliis opusculi illius, haud mihi placeo. Er-
go quaestio clarius explicanda. Nam aut cer-
titudo spectatur ut animi status, in quo qui
certus est, nec dubitat de judicio, nec scit
dubitare, & ea nullos habet gradus; quan-
doquidem si gradus statuas, dicas, oportet,
minorem certitudinem cum sollicitudine ali-
qua esse conjunctam, adeoque quæ minor
est, certitudinem non esse: aut spectatur *in*
securitate judicii ut veri, & quum non om-
nis certitudo sit vera, ut supra est demon-
stratum, est certitudo certitudine perfectior.
Ita quo mens capacior est & perfectior, eo
judicia, quæ certa habet, securiora sunt,
minusque erroris suspecta.

O 4

CAP.

(a) *Huetius in Alnet. lib. 1.*

(b) *In prim. par. Metaph. schol. prop. 8.*

CAP. II.

De Scientia & Fide.

Scientia §. 1. **S**cientiae vocabulo intelligimus cognitionem claram & evidentem .

quid.

Dividi solet in scientiam simplicis intuitionis, & scientiam demonstrationis. Illa sine ullo ratiocinio habetur, sed sola collatione idearum, cujusmodi est scientia axiomatum intelligibilium, Quae eidem sunt aequalia inter se sunt aequalia: Non potest idem constare ex iis, quae se mutuo destruunt. Eiusdem naturae est scientia eorum, quae intima conscientia, intimo sensu, sine ulla ratiocinatione, sentimus, ut, nos esse, cogitare, affectibus agitari, dolorem aut voluptatem sentire: tum & scientia eorum, quae clara sensatione percipimus, licet minus quam illae duae perfecta & secura, veluti esse extensionem, esse soliditatem, esse lumen, motum, cetera. Itaque tria intuitivarum cognitionum genera conitui possunt. 1. intellectus; 2. interioris conscientiae; 3. sensationis exterioris.

Scientia demonstrationis.

§. 2. Scientia demonstrationis sine ratiocinio non acquiritur, ut est scientia theorematum. In triangulis reſtanguſis quadratum hypotenuse anguli recti aequale est duobus aliis, quae in reliquis lateribus fiunt: corporum libere cadentium vires sunt in ratione duplicata velocitatum, &c. quae non intelliguntur, nisi fuerint demonstrata, id est, quarum veritas non sola collatione idearum, quibus constant, intelligitur, sed opus est adhibere ideas medias, quarum ope ac serie iudiciorum intuitivorum detegatur primarum illarum convenientia, aut repugnantia. Vocantur praeterea scientiae disciplinae

plinæ illæ, quæ conflatae sunt ex longa serie scientiarum utriusque generis, *intuitionis* nempe, & *demonstrationis*, quæque dici solent in philosophorum scholis *habitus scientifici*, qualis *Geometria*, *Arithmetica*, *Mechanica* &c.

§. 3. Dubitare non possumus, quin scientia simplicis intuitionis, & axiomatum, præcipue intelligibilem, nobilior sit & perfectior scientia demonstrationis, seu theorematum, sitque prima illa securior præ illa. Nam scientia theorematum non acquiritur, nisi seria quadam judiciorum, quorum alterum ex altero pendeat necessario, & in cujus progressionis singulis gradibus evidentia simplicis intelligentiæ retineatur. Pendet ergo hæc scientia a memoriæ vivacitate, facilitate, & constantia: nisi enim memoria vivax & facilis ideas in serie illa suppeditet, easque constanter retineat, ratiocinii nexus simul & claritas evanescit. Jam quum memoria, ut alibi dictum est, in hominibus satis magna & clara non sit, possumusque de ejus fidelitate subdubitare; efficitur, scientiam hanc, quæ pendet a memoria, minus esse præstantem, minusque, quam prima est, securam. Quod confirmatur ex eo, quod doctissimi quandoque Mathematici pro demonstrationibus paralogismos dedere.

§. 4. Scientiæ propria est *evidentia*, quæ quod sit intelligitur melius, quam ullis vocabulis explicatur. Est autem evidentia triplex, ut quibusdam placet, (a) 1. *Mathematica* seu *intelligentiæ*. 2. *Physica*, seu *sensuum*, 3. *Moralis*. Illa habetur in axiomatibus, aut demonstrationibus puræ intellectus: axiomata autem & demonstrationes puræ intellectus voco ea, quæ neque

Utra sit perfectior.

Quotuplex evidentia.

(a) *Regis Usage de la Raison & de la Fay.*

neque sensui, neque phantasiae innituntur, qualia sunt quae scientiae idcirco *abstractae* dicuntur, in primis Geometria, Arithmetica, & Metaphysica suppeditant. Evidentia physica ea est, quam sensus faciunt, aut intuitione, seu sensatione, aut quum principia suppeditant demonstrationi: ad Physicam enim evidentiam pertinent quum clarae sensationes, tum demonstrationes sensationibus innixae. Ita quum clare & distincte lumen, & colores videmus, sonos audimus, corpora tangimus; aut quum ex his sensationibus necessario ratiocinamur, evidentia non est nisi physica.

Utra potior
duarum
priorum.

§. 5. Quamvis haec sit evidentia quaesitum est. Minorem eam esse evidentia geometrica & metaphysica seu *intelligibili*, pronunciant philosophi, quod verum est. Contra vero in majore hominum parte, qui ad abstracta & pura intelligibilia non pertingunt, sensuum tantum evidentia primas habet partes; altera illa evidentia despiciatur est. Bellum igitur video inter *philosophos & populum*: illi nimium deiciunt sensus, horumque evidentiam prae mentis evidentia nihili faciunt: iste *lymphatos illos, bacchantes, fanaticos*, nullius pretii homines habet. Videntur utrique peccare, ejus immemores, *ut ne quid nimis*; sed crassius isti, & stupidius, qui quae non intelligunt, rident: quibus si illud, false quidem, sed vere, *ne ultra crepidas sutor*, dixeris, subirascuntur. Jam duplicem hanc evidentiam duplex comitatur certitudo, sed quae Geometricam & Metaphysicam evidentiam sequitur certitudo, longè securior est, minus haec, quae a sensibus nascitur.

Evidentia
moralis.

§. 6. Evidentia moralis eadem est cum certitudine *fidei*, seu quae non fallit, seu quae
nec

nec fallit, nec fallere potest. Julium Caesarem de partibus Pompejanis triumphasse, hinc Romae interfectum esse, evidens est evidētia morali: tot enim constat testibus, ut ne suspicari quidem possimus, ab iis nos falli. Futuram olim carnis resurrectionem, divina constat auctoritate, quae non solum non fallit, sed nec fallere potest. Sed & ad eandem evidētiā spectant, quae ex moraliter evidētib; demonstrantur. Evidētiā quoque moralem certitudo comitatur. Sed ea certitudo, quae nascitur ex auctoritate humana, similior est certitudini *physicae*; utraque enim *testimonio* innititur: quae verò ex auctoritate divina est, *mathematicae* est aequalis.

§. 7. Fides igitur est aliquid pro vero te *Fides*. nere, non quod ipsi id evidētia physica vel mathematica percipiamus, sed quod nobis narretur ab eo, cujus quum scientia, tum probitas magna apud nos est. Itaque *scire*, & *credere* in hoc longe differunt, quod ea scire dicamur, quae aut sensus, aut intima conscientia, aut pura intellectio, aut ex iis ratiocinium, exhibent: credere vero dicamur ea, quae nec sensus, nec intima conscientia, nec intellectio pura, nec hinc natum ratiocinium, sed alterius auctoritas persuadet, aut ex auctoritate ratiocinatio. Quum autem auctoritas pendeat ab opinione *scientiae* & *probitatis* ejus, qui narrat: quo major haec est opinio, eo majus habet apud nos pondus auctoritas, fidemque firmiorem gignit; debiliorem vero, quo est minor: ut certam facit auctoritas ejus, qui intelligitur a nobis habeturque talis, qui nec falli possit, nec fallere, cujusmodi est Deus. Non itaque ex scientia & probitate ejus, qui narrat, metienda

tienda est alterius fides, sed ex persuasione bonitatis vel probitatis docentis. Quocirca eidem auctori alter maiorem, alter minorem fidem habere potest. Pluribus hanc rem deducit Olden lib. 1. *Analysis fidei*.

Quid, si
dem esse cre-
dere quae
non vides.

§. 8. Vulgatum est adagium, *fides est credere quae non vides*, idest quae minime mente comprehendis. Invisibilium esse fidem docet Paulus Apostolus. Malebranchius scripserat, earum rerum, quae fide tantum tenentur, *nullas nos habere ideas* (a). Quum id crudum esset, sic deinde interpretatus est, ut nullas nos habere creditarum rerum, praesertim arcanorum fidei, claras ideas, diceret (b). Revera si nullas haberemus earum rerum, quas credimus, ideas, vocabulum *credere* esset vocabulum *nihili*, idest qui credere aliquid diceretur, verba effunderet, nihil interim ipse animo versans, nisi verba. Itaque Beatus Augustinus alicubi *credere* vocat *cogitare cum assensione*: quod scilicet qui alicui rei assentitur alterius motus auctoritate, qui assensus est *fides*, ejus rei informatam animo qualemcumque notionem habeat oporteat.

In quo pro-
prie fides fit
posita.

§. 9. At dicet aliquis, si quae credimus intelligamus oportet, scientia & fides non distabunt. Falso. Scientiae enim hoc est proprium, ut non solum subjecti & praedicati propositionis, quam *scio*, claram habeam ideam, verum etiam clare percipiam eorum connexionem: at in fide habeam quidem notionem subjecti & praedicati oportet, sed qualemcumque, connexionem vero non ipse videam, ut in scientia, sed esse supponam, quod alter dicit, quem scio non mentiri, nec falli. E. g.
puer

(a) *Lib. 1. de inq. verit. cap. 3.*

(b) *In illustrat. ad cap. 3. libri 1.*

puer habet ideam *laterum & diagonalis* parallelogrammi; habet praeterea ideam *commensurabilitatis*, aut *incommensurabilitatis*: quid sibi haec vocabula volunt intelligit: at fortassis non intelligit, qui *latus & diagonalis* parallelogrammi sint *incommensurabilia*: si id (quod Geometra dicat) verum teneat, tum credit. Eodem modo nos qualemcumque habemus *Dei* notionem: habemus porro qualemcumque notionem horum vocabulorum *tres personae*: sed id non intelligimus, quare *tres personae, & unus Deus sint idem*: quoniam autem id Deus ipse nos docet, verum id tenemus, etiamsi ipsi non intelligimus, atque ita *credimus*. Qua ex re patet, quod ut credamus habere debeamus qualemcumque *subiecti & attributi* propositionis notionem; non vero eorum connexionis, de qua auctoritate docemur ejus, cui credimus. Unde & hoc etiam patet, non posse nos eandem propositionem *scire & credere*: qui enim scit, ipse videt: qui credit, non videt connexionem idearum: quae duo in eodem intellectu se destruunt.

§. 10. Sed quanquam scientia & fides eadem de re simul esse in mente nequeunt; Scientia fide
quandoque
confirmatur. id minime prohibet, quin dicamus, auctoritatem atque fidem plerumque posse securiorem efficere scientiam, idest claram evidentemque perceptionem. Quod ut intelligatur, illud statuendum est, credere esse uti auctoritate, vel ut suppleamus rationem nostram, ei sublituendo praestantiorē; vel ut rationem nostram, de cuius imbecillitate subdubitare possumus, praestantioris rationis ope confirmemus. Enim vero nemo credit ei, qui cum rei, de qua agit, se ignorantiorē putat. Id quum sit, qui agnoscit mentis suae
capa-

capacitatem esse brevem, quamquam aliquid clare & evidenter percipit, potest tamen subdubitare, fallatur nec ne ipsa clara & distincta perceptione. At si audiat idem ab eo confirmari, qui aut capaciosior sit mente, aut infinite intelligens & sapiens, scientiam suam aut securiorem, aut securissimam efficit; non quidem praestantiorum rationem suam substituendo (quod fit in statu merae fidei) sed praestantiorum suae addendo, quo suam confirmet.

Idem explicatur exemplis.

§. 11. Explicemus hoc ipsum exemplis aliquot. Adolescens Geometra, datis duabus lineis A, B, videtur sibi reperiisse tertiam proportionalem C. De demonstratione non dubitat: At subdubitare potest ne brevitate mentis suae fiat, ut nequeat agnoscere qua in re demonstratio sua fortassis laborat. Is si audiat praestantissimos Geometras ad unum omnes ratam solidamque eam habere demonstrationem, scientiam suam fide confirmat, non ut intelligat, sed ut sit securior se intelligere. Eodem modo omnes homines, qui recta ratione utuntur, agnoscunt, Deum ita esse bonum, ut nequeat non amare hominum beatitudinem. Id ipsum vero quum a Deo revelatum discunt, scientiam divina auctoritate confirmant, id est humanae rationi, quae falli potest, supremam Dei rationem, quae nequit falli, addunt, quo illam confirmant.

Quid secundum rationem, contra rationem, supra rationem.

§. 12. Sed quaeritur quid haec sibi velint, *secundum rationem*, *supra rationem*, *contra rationem*? Quae ideis nostris, quas a sensu & meditatione habemus, comprehenduntur; aut iis demonstrantur, ea *secundum rationem* esse dicuntur, quemadmodum, corpora esse mathematica in infinitum secabilia: tres trianguli angulos aequales esse duobus rectis:

rectis : in triangulis lineam basi parallelam dividere latera proportionaliter &c. Quae vero ideis nostris comprehensa contraria sunt iis axiomatis, aut theorematis demonstratis, quae item ideis nostris continentur, seu quae clare intelligimus, iisque contraria esse videmus, quae nostris theorematis aut axiomatis comprehenduntur, *rationi dicuntur contraria*. E.g. Angulos Isoscelis ad basim esse inaequales, licere alterum ob nostram voluptatem necare, extensa ex inextensis conflare &c. Tandem quae ideis nostris non continentur, ut eorum veritas vel falsitas per eas a nobis cognosci nequeat, ea ne principiis quidem rationis naturalis perpendi possunt, ac propterea *supra rationem* sunt, ut Deum esse unum ac trinum, nos in peccato nasci, futuram olim resurrectionem corporum &c. Haec talia sunt, ut ex principiis naturalibus rationis nostrae nec affirmari, nec negari, nec demonstrari, nec oppugnari queant. Igitur in his, ad quae ratio nostra non pertingit, fidem rationi substituiamus. (a)

C A P. III.

De veri & falsi tessera.

§. 1. Quid sit veritas, quam *Logicam* Sceptici ver- dicimus, in primo hujus libri ri criteria capite explicatum, est. Nunc negant. magna res quaeritur, sit ne aliqua veritatis logicae *tessera*, & quatenam? Quod eodem recidit, quo tandem argumento tuti esse possimus, ea, quae affirmate judicamus, sic se habe-

(a) *Lockius lib. 4. cap. 17. §. 23. Verbitus praef. ad Theodicam.*

habere, ut judicamus, nulloque pacto in iis nos decipi. Academiae haec erat sententia, nulla esse, quae ut vera affirmare possimus: esse vero multa probabilia, idest quae ad verum quem proxime accedant, quae sequi facile sit (a). Sed ad furorem usque acatalepsiam hanc tuam provexerunt Pyrrhonicī, & positos ab Academicis terminos longe praetergressi fuerunt, nullamque esse rationem veri a falso discernendi contenderunt, id quod in primis efficere conatur Sextus Empiricus in hypotyposibus Pyrrhonicis (b).

Quid de Scepticis censendum sit.

§. 2. Ego vix mihi persuaserim, fuisse unquam, aut hodie esse, qui sic furere valeant,

(a) Legatur Cicero lib. 2. Academicorum.

(b) Historiam Scepticismi scripserunt Gasendus, Gravius in specimine philosophiae veteris lib. 1. Joannes Franciscus Buddeus in dissert. de Scepticismo morali &c. Scepticorum causam egerunt ex veteribus Cicero in Academicis quaest. & Sextus Empiricus, quum in libris adversus Mathematicos, tum in libris hypotyposicon. Ex novis philosophis Henricus Cornelius Agrippa de vanitate & incertitudine scientiarum; Franciscus Sanchez de multum nobili & prima universali scientia, quod nihil scitur Lugduni 1581. 4. Daniel Huetius in Tractatu philosophico de imbecillitate humani intellectus Gallice Amstelædami 1723. 8. Petrus Baelius in pluribus Diſt. locis, praesertim art. Pyrrho, Hieronym. Hirnaim, alique. Nemo autem doctius eos confutavit, quam Petrus de Villemandy in Scepticismo debellato, Lugduni Batavorum 1697. 4. Sed & nos adversus Scepticos disputavimus in Metaphysica, & in Appendice ad priorem Metaphisicae partem dialogo 2.

leant, ut ex animo dicant, *nihil omnino sciri, nihil comprehendi posse*: intimae enim conscientiae id repugnat. At si qui revera sunt, eos non monitoris, nec doctoris, sed tutoris ab Judice dati egere censeo. Nam nisi haec manifesta sit phraenesis, fateor ne non sanum quidem Orestem furem errasse. Interim verum est, bonam eorum partem, quae non vulgus modo, sed plerique etiam eorum, qui ad *unam quampiam sectam quasi tempestate delati, ad eam tamquam ad saxum adhaerescunt* audacter affirmant, falsam esse aut dubiam. Quamquam ne Sceptici quidem ipsi intelligibilium rerum veritatem negarunt, sed sensibilibus tantum, aut eorum, quae sensibilibus nituntur, quemadmodum observat Laertius in Pyrrhone Segm. VIII. Quum igitur dubitari nequent, vere a nobis plurima sciri, illud modo quaeritur; quae sit hujus veritatis tessera, seu quod veri a falso discernendi criterium?

§. 3. Non una fuit veterum philosophorum sententia super *scientia & criteriis veri*. Quae sciatur secundum Platonicos. Plato vere ac proprie *solas ideas* scientia comprehendendi arbitratur, id est communes quasdam aeternasque formas, unde singularia haec, quae nos sensibus nostris usurpamus, fluunt & propagantur, tamquam umbrae a suis corporibus. Quemadmodum igitur qui umbras cognoscere vult, corpora contemplatur, ex quibus manant; ita qui sensibilia haec cognoscere vult, ideas contemplari debet, quae solae sunt, & eodem semper modo sunt. Uno verbo, non homo est, qui cognoscitur, sed *humanitas*; quia ut scribit Seneca (a) *homines quidem pereunt, ipsa autem humanitas*,
P tas,

tas, ad quam homo effingitur, permanet. Itaque Platonici sensibilia opinione tantum stare dicunt, & opinando cognosci (a), intelligibilia scientia comprehendi. Est igitur in Platonica, idest Mathematicorum & Metaphysicorum schola, veri criterium, evidentiae intelligibilis aeternarum idearum.

Et secundum Epicurum.

§. 4. Epicurus Princeps sciendi fundamentum in fide ponit sensuum, quos nec fallere unquam, nec falli posse putat. Visa igitur omnia apud ipsum vera sunt; sed opiniones, quae visorum iudicia continent, aliae sunt verae, aliae falsae. E.g. cum oculi remum infractum in aqua vident, & infractum esse menti nunciant, ita prorsus vident & nunciant, ut eorum possit officium. Nam species remi eo modo ad oculos veniunt; ac proinde eo modo recipi ac repraesentari debent. Error autem in iudicio mentis est, si sibi persuadeat, remum esse revera fractum: neque reputet, ubi sit, & quomodo sui res externae species effundant. Ex his porro perceptionibus oriuntur notitiae, seu principia scientiarum, Horum principiorum evidentia veri est tessera. Quocirca oppositi & diametro sunt Platonici Epicureis: nam illi intelligibilem, isti sensibilem evidentiam veri esse criterium arbitrantur. Aristoteles medium tenuit, ac utramque evidentiam veri tesseram posuit, illam in intelligibilibus, hanc in iis, quae sensu percipiuntur.

Et secundum Stoicos.

§. 5. Scientiam Stoicorum explicat Cicero his verbis in Academicis lib. 1. cap. 12. Zeno quod erat sensu comprehensum, id ipsum sensum appellabat, & si ita erat comprehensum, ut convelli ratione non posset, scientiam; fin

(a) Cicero lib. 1. Academicarum qq. cap. 8.

fin aliter, inscientiam nominabat: ex qui exsisteret etiam opinio, quae esset imbecilla, & cum falso incognitoque communis. Scientia igitur est firma cognitio, opinio infirma; comprehensio autem mensura utriusque. Itaque agebant Stoici, scientiam esse in sapientibus, opinionem in stultis: comprehensionem neque inter recta, neque inter prava numerabant, ut ibidem Cicero declarat. Ad Epicuri igitur sententiam, quam ad Platonis, magis Stoicos accessisse videtur. Vide & Laetium in Zenone. Stoici, inquit, criterium veri ponunt *καταληπτικὴν φαντασίαν*, idest comprehensibilem phantasiam, evidentem intellige.

§. 6. Receptiores philosophi secundum Secundum
Cartesium. Cartesium unicum veri, & certi iudicium statuunt *claram & distinctam perceptionem*: nam necesse est, ut lancem in libra ponderibus impositis deprimi; sic animum perspicuis cedere (a). Cartesius hoc potissimum ratiocinio id confirmat (b): quoties voluntatem in iudiciis ferendis ita contineo, ut ad ea tantum se extendat, quae illi *clare & distincte ab intellectu exhibentur*, fieri plane non potest, ut errarem; quia omnis clara & distincta perceptio procul dubio est aliquid, ac proinde a nihilo esse non potest, sed necessario Deum Auctorem habet: Deum, inquam, illum summe perfectum, quem fallacem esse repugnat, ideoque procul dubio est vera. Ceterum non sensuum, sed intelligentiae evidentiam Cartesius veri characterem ponit: a sensibus enim nos ludificari clamat. Platoni ergo quodam modo adhaeret; id quod in mathematico erat consequens. Interim argumento Cartesiano (dicam

P 2

(a) Cic. lib. 2. Academicorum.

(b) Medit. 4. prope finem.

cam id per transennam) non omne inesse pondus censuit Huetius (a): facile enim responat Academicus, satis esse, ut Deo sua constet bonitas, si nos ita effecerit, ut multa probabiliter & verisimiliter sensibus cognoscamus, quod his probe omnia officia praestare possimus, ac in intelligibilibus tantum certitudo sit.

Secundum
Malebranchium.

§. 7. Quidam alii criterium veri posuerunt in ea evidentia, quam interna animi coactio consequitur, & qua fit, ut nequeamus evidentibus non assentiri. Itaque Malebranchius hunc praescripsit canonem (b); *ne assensum plenum unquam praebes, nisi propositionibus adeo evidenter veris, ut illam sine interno quodam cruciatu, tacitoque rationis munere non possis denegare, id est nisi clare intelligas, te libertate tua perperam usurum, si assensum tuum denegares*. Quid si illud regebat quispiam: claritas & evidentia suapte natura mentem ad assensum impellunt, ut nullam habeamus libertatem evidentiae refragrandi: sed an idcirco evidentia veritatis est tessera, ut quod ab evidentia moti affirmamus, id necessario sit verum? Nihil haerendum est: est ea evidentia veritatis haud dubium tessera, idque sequenti etiam argumento confirmari potest. Hominum actiones, experimenta, artium regulae; quae evidentia reguntur, rite procedunt: contra, quae non sulciuntur evidentia. Ergo quae evidentia reguntur cum ipsa rerum conveniunt natura, id est sunt vera.

Quid Leib-
nizius.

§. 8. Ceterum quoniam triplicem constituiamus evidentiam, *intellectus, sensus, auctori-*

(a) *In conf. philos. Cartes.*

(b) *Lib. 1. de inq. ver. cap. 2. §. 4.*

etoritatis; prima in intelligibilibus exigenda est, altera in sensibilibus; tertia in historicis. Itaque nec evidentia intelligibilis postulanda est in rebus sensibilibus, nec intelligibilis simul & sensibilis, aut alterutra, in rebus historicis. E.g. Ut in Mathematicis, quod ne dubitemus de veritate propositionis hujus *quadratum hypotenuse anguli recti est aequale duobus reliquis laterum trianguli rectanguli*, efficit evidentia intellectualis; ita ne dubitemus, *corpora esse, moveri, calefacere, lucere*, efficit evidentia sensus. Ac eodem modo ne de facto quocumque suspicemur, auctoritas, quae aut non fallit, aut fallere non potest, plene efficit; quae quando habeatur, loco suo commodius. Haec igitur tria Leibnitijs veri criteria constituit (a). Ei & nos assentimur: atque ita, ut putemus, qui contradicant, magna eos animo suo vim inferre, summosque esse aut contradictores, aut impositores.

§. 9. Illud videtur explicatu difficilius, quis esse testis debeat hujus evidentiae? nam experimento scimus quosdam esse, qui, dum patentes errores defendunt, ab evidentia se duci clamant. Ego ad duos potissimum Judices appellaverim. 1. *Conscientiam*; 1. *sensum optimorum communem* (*). Appellandum est autem ad conscientiam pacatam & ab omni affectu purgatam; facile est enim, dum animus affectu turbatur, falsa evidentiae specie decipi. Deinde a conscientia ipsa appellandum est ad sensum optimorum communem.

Quis evidentiae Judex.

(a) In Theodicea tom. 2. pag. 327.

(*) Clem. Alex. lib. 8. Strom. sub. initium ad principia constituenda exigit consensum eorum, qui recta ratione utuntur.

munem. Tum igitur putato, te ab evidentia falli non posse, quum omnes ii, qui sana ratione utuntur, eandem in eadem re evidentiam agnoscunt. At enim, mens brevis est; adeoque etiam ab evidentia falli potest. Respondeo, brevitatem & imbecillitatem mentis hoc efficere posse, ut ne omnia evidenter percipiamus, ut ne simul plura; non vero ut quae evidenter percepimus sint falsa. Quo modo oculorum brevis vis efficit quidem, ut ne distantiora objecta videamus, ut ne minutiora; non vero, ut dubitemus ea esse, quae clare & distincte cernimus.

Quae propositiones verae, quae falsae.

§. 10. Qua doctrina semel praestabilita, non admodum erit difficile iudicare, quae propositiones sint verae, quae falsae. Propositionum theoretiarum aliae sunt *axiomata*, aliae *theoremata*. Illorum veritas simplici intuitionem cernitur: horum demonstratione, Axiomatum veritas perspicitur simplici intuitionem, quum uno intuitu evidenter intelligimus, attributum contineri in subjecto in propositionibus agentibus: aut attributum & subjectum esse contraria, in negantibus. Quae propositiones sic intelliguntur, eae (per superiora) sunt verae. Theorematum veritas demonstratione innotescit. Ergo tum dicuntur vera, quum ope ratiocinii evidenter percipitur, theorematum attributa aut contineri in subjectis, aut iis repugnare. Atque hoc quidem in rebus intelligibilibus. Eadem dicta puta de sensibus, aut historicis. Scilicet quae clara sensatione percipiuntur ab omnibus, vera sunt: vera item quae inde clare & necessario deducuntur. Similiter quae certa auctoritate confirmantur, aut quae ex iis necessario consiuntur, certa sunt habenda,

dā. Ceterum haec ita intellige, ut certitudo, quae in his propositionibus obrinet, par sit evidētia ex qua nascitur. Confer dicta in cap. 2.

§. 11. Ex his vero duae sequentes regulae colliguntur, quae in toto philosophiae regno locum habere debent. 1. Quae doctrina intelligitur ab omnibus clare, praefenda est ei, quae, aut a nullo, aut a paucis & obscure intelligitur. E. g. ex varia dispositura partium materiae constari varia corpora intelligitur ab omnibus, & quidem clare: id fieri a formis substantialibus, aut a nullo, aut a paucis. Prior ergo doctrina posteriori praefenda. Motum corporis a corpore fieri pulsione alterius ab altero clare intelligitur ab omnibus, attractione ut a causa a nemine; prior ergo doctrina posteriori anteponenda: 2. quae argumenta clariora sunt aut omnibus, aut multis rei, de qua agitur, peritis, quam responsiones sint, responsionibus praefenda. Quae regulae nisi obtineant nullus erit disputandi inter homines finis.

Duae regulae inde deductae.

1. Quae doctrina intelligitur ab omnibus clare, praefenda est ei, quae, aut a nullo, aut a paucis & obscure intelligitur.

Observatio necessaria ad superiora.

§. 12. Dictum est superius, veritatem Logicam aliam esse formalem, etiam objectivam. Dum igitur evidētia veri a falso discernendi tesseram ponimus, attente observare debemus, de qua veritate Logica disseramus. Nam evidētia ad veritatem formalem quod attinet semper veri tessera est, ita, ut ne cogitari quidem possit falsitas formalis; quippe quae nequit esse alia, nisi iudicia nostra ideis minime quadrare, quod esset, non videre quae vides. At ubi agitur de veritate objectiva, distinguendum est inter propositiones, quae spectant rerum existentiam, & eas, quae pertinent ad earundem essentias. In primis evidētia veri est criterium; non item in po-

terioribus, nisi agatur de modis simplicibus. Nam quum substantiarum essentiae nobis sint ignotae, propositiones essentiae spectantes referri non possunt, nisi ad essentias nominales, seu notionales.

Quid si pugna inter huiusmodi characteres sit.

§. 13. Sed hoc in loco quaeritur, quid agendum sit philosopho, si trium huiusmodi evidentiarum pugna inter se sit, ut *mathematica physicae*, aut alterutri, vel utrique humana, vel divina auctoritas refragetur? nempe hos sectabitur Canones.

1. Si *Mathematicae evidendiae physicae* adversetur, fallax habetur *physica*; est enim haec minor, cui proinde vale dicere, quam de *mathematica* subdubitare, quae summa est; par est. Fingamus (quamquam id falsum reputo) *Mathematica* evidendia demonstrari, Terram moveri, si quis sensuum evidendiam reponeret, non esset audiendus, nisi minorem majori evidendiae praeferre velimus.

2. Si *mathematicae mathematica*, *physicae physica* evidendia adversari videatur, alterutra habeatur fallax. Itaque quum demonstratio demonstrationi, experimento opponitur experimentum, alterutrum fallat oportet. Sed hic est casus in quo sensus optimorum communis consulendus est.

3. Si *mathematicae* aut *physicae evidendiae* fides humana repugnet, huic vale dicito, Nam conferri cum iis nec dignitate, nec securitate potest.

4. Si *physicae evidendiae* refragetur Dei clara auctoritas, fallax habetur sensus. Clara enim Dei auctoritas ipsa est Dei ratio, quae omnino sensuum nostrorum evidendiae praeponenda aut potius substituenda est. Claram dixi Dei auctoritatem: nam nisi sit clara, possumusque de genuino eius sensu subdubitare,

non

non dum de evidentia phisica discedendum .

5. *Mathematicae evidentiae clara Dei auctoritas refragari nequit.* Refragetur : quum Dei auctoritas sit suprema ratio , adeoque certissima , omnino erit vera : falsa ergo Mathematica erit evidentia , nec idcirco veri erit tessera . Quod quum esse nequeat (ex superioribus) ; sequitur alteram alteri adversari non posse .

Si Mathematicae evidentiae adversari videantur Dei auctoritas , aut illa evidentia non est , licet jactetur , aut haec non intelligitur . Ergo ut illa perpendatur sensus communis ; ut haec clare intelligatur Ecclesia est consulenda . Nam ut sensus comunis evidentiae est iudex , ita divinae auctoritatis interpretandae magistra ed Ecclesia , cui eloquia Dei concredita sunt .

§. 14. Eorum nunc examinanda est opinio , qui quum nullam in humana ratione veri tesseram vident , tum solam Dei auctoritatem certam esse docent , in qua praeter alios , fuit nuper vir adprime doctus Petrus Daniel Huetius (a) . Eam opinionem & falsam reputo , & religioni perniciosam . Qua de re quamquam dictum est paulo uberius in *Appendice ad priorem Metaphysicae partem* ; hic tamen locus exigit ut paucis saltem differamus . Quod ea opinio sit falsa ex superioribus patet . Quod sit Religioni perniciosa , hinc disci potest , quod sublata omni rationis humanae certitudine , ipsius divinae revelationis auctoritas evertitur . Nam si ratio nihil certi nec de Deo , nec de Mundi origine docet , qui ad revelationem appellat , aut ad Iudicem appellat , quem omnino ignorat ;

Criterion
veri secundum
Huetium .

(a) In *Alnetanis lib. 1.* & in opusculo *Anonymo de imbecillitate mentis humanae* .

rat; aut ad *privatum* cujusque *spiritum* confugit, & *fanatismum* inducit, quo nullus est error, qui impune adseri & defendi nequeat. Non nego Prophetas, dum Dei numine erant afflati, nullo alio indiguisse argumento, quo convincerentur, sibi Deum loqui: at non omnes erant prophetae. Maxima ergo tum hominum pars nihil sciebant: ut hodie, quum nulli sint prophetae, omnes in omnium rerum ignoratione versentur necesse est. Quicumque igitur hanc sententiam tuentur, dum nimium rationem religionis ergo deprimunt, imprudenter licet, sed evertunt tamen primum religionis fulcrum, nosque in faedissimum pyrrhonismum dejiciunt.

Pantheistae.

§. 15. Ii nunc restant, quibuscum congregiamur, cui non aliam ob rem humanam rationem veri tesseram ponunt, nisi quod ea sit ipsissima Dei ratio. Pythagoreorum ea & Stoicorum fuit sententia, mentem nostram partem esse mentis divinae: ex quo non poterat non consequi, quod Cato apud Lucanum lib. 7. declamat,

Nil facimus non sponte Dei: nec vocibus ullis

Numen eget: dixitque semel nascentibus auctor.

Quicquid scire licet. Steriles ne elegit arenas

Ut caneret paucis, merisitque hoc pulvere verum?

Est ne Dei sedes nisi terra, & pontus, & aer,

Et Coelum, & virtus? Superos quid quaerimus ultra?

Jupiter est quodcumque vides, quocumque moveris.

Arripere id recentiores Pantheistae, & Fana-

Fanatici. Spinoza (a) idcirco prophetiam & cognitionem naturalem miscuit : prophetia est, inquit, rei alicujus certa cognitio a Deo hominibus revelata. Ex tradita, pergit homo nefarius, definitione sequitur, cognitionem naturalem prophetiam vocari posse : nam ea, quae lumine naturali cognoscimus, a sola Dei cognitione, ejusque aeternis decretis dependent . . . ea jure divina vocari potest, quatenus de ea participamus. Eodem redeunt quae Fanatismi ille frequens cultor Petrus Poiretus (b) scripsit : Deus inquit, omnipotens sui **LUMINIS SUBSTANTIALIS** scintillam aliquam in tenebrosam hominis fundum jaculatus est, & quasi eidem incorporavit . . . Est haec divini luminis scintilla ipsum illud substantiale Dei lumen, aeternumque verbum . . . in centro animae, pro modulo ejus, ut sic dicam, fixatum. Quae adeo sunt portentosa, ut qui velit refellere, is etiam eum ratione insanire amat. Nam Dei ratio simplex est & infinita : partiri ergo nequit : ergo ubicumque adest, eadem est. Quod si ratio nostra ipsa est Dei ratio, nulla, ignorabimus : infinitae enim rationi omnia aperta sunt. An quisquam est adeo amens, ut hunc in modum sibi aduleatur, persuadeatque sibi nihil esse, quod ignoret?

Refutantur

§. 16. Quidam autem Platonici alia ratione haec explicuerunt. Dei ratio quodam mentem illuminari, in eoque nos veritates cernere, Plotinus, & Jamblicus scriptum. Iis accessit B. Augustinus pluribus in locis, praesertim vero in libro *de Magistro*, in quo id

Jamblici & Plotini dogma, tum Malebranchii.

(a) *Tract. Theopol. cap. 1. pag. 1. & 2.*
Vide Huetium in *Alnetan. lib. 1.*

(b) *Fides et ratio collatae §. 144. & 146.*

id ex instituto agit, ut probet, *Deum tantum nos docere veritatem posse, nos intrinsecus adloquendo*, idque in libris *de retractatione* confirmat, ut scire possimus ei sententiae & senem adhaesisse. Jam Nicolai Malebranchii opinio est, *Mentem nostram vovis Deo conjungi, atque in Dei idea & lumine omnia percipere*. Quae si vera sunt, non video quid discriminis intersit inter mortaliū, & beatorum statum (a). Haec Malebranchii sententia adeo portentosa Gallis visa est, ut publice jactaverint, mirum esse Malebranchium omnia in Deo videre, praeterquam hoc, quod solemnia insaniret. Sed dicam gallice, & elegantius:

Lui qui voit tout en Dieu, n'y voit pas, ch'il est fou. (b).

C A P. IV.

De Probabilitate.

Necessitas
doctrinae de
probabilitate.

§. 1. **E** Videntiam & certitudinem, idest veram, qualem philosophi appellant, scientiam, si a pura *Mathesi* discedamus, in reliquis, quibus cognitio nostra constat, disciplinis, aut raro, aut numquam obtinere licet: earum doctrinae maxima ex parte *probabilitate* tantum se commendant. Physici, Medici, Jurisperiti, Ethici, Politici, Historici, idest ii omnes, qui circa objecta extrinsecus hausta, versantur, si ingenui esse velint

(a) *Malebranchium refellit ex instituto Lockius in examen del Sentiment del P. Malebranche &c. tom. 2. operum ejus diversorum.*

(b) *Joan. Harduinus Athei detecti pag. 43.*

velint, fatebuntur, de pauca evidenter & certo comprehendere, in ceteris sola niti probabilitate. Ea contenti esse debemus, ubi meliora non suppetunt, ne videamur naturae subirasce. Sed *probabilitas* cogitare perpendenda est; ejus *momenta* aestimanda; ejus *gradus* dimetiendi, ne pecorum instar, non quaecundum est, eamus, sed qua itur.

Quid probabilitas ex Aristotele.

§. 2. Principio autem quam dicamus probabilitatem definiendum est. Aristoteles (a) probabile appellat; *quod videtur omnibus, vel pluribus, vel sapientioribus; & his quidem vel omnibus, vel pluribus, vel maxime celebribus. Extrinsecam tantum probabilitatem complectitur.* Sed quum ea, ut paulo post sumus demonstraturi, nulla sit, ubi desit *intrinseca*, illud *probabilium* constituit criterium, quod ambiguum est, & fallax. Infinita exempla proferri possunt, quibus demonstratur, plurima manifeste falsa diu vel omnibus, vel pluribus, vel sapientibus fuisse persuasa, aut quia rem minime perpendissent, aut quia mediis sciendi destituti essent, ut ecce, *Cometas esse meteora, Stelliferum esse solidum* &c. Quot eum in modum fecerant Medici, Jurisperiti, Ethici, Politici, Historici probabilia, in quibus alii alios ut pecora sectabantur; quum tamen sint falsa? (b).

Ex Gassendo.

§. 3. Petrus Gassendus id dicit probabile, *quod plus habet evidentiæ, quam obscuritatis.* Sed quid illud est, *plus habere evidentiæ?* nisi illud definiatur, incertum quoque erit, quæ sint probabilia, tum quæ probabiliora. Quod si evidentiæ *mathematicam* intelligit,

ea

(a) Lib. 1. Topicorum cap. 1.

(b) Vide Ridigerum de sensu veri & falsi lib. 3. cap. 1.

ea impartibilis est, ut ubi non est tota, nulla sit. Potest idem de physica dici. Si de *moralis* accipit, quum ea nihil sit, nisi summa probabilitas, idem per idem definire videtur. Itaque sunt qui probabilitatem *ex certitudine* definiunt, ut constituta semel certitudine, ea dicantur probabilia, quae gradibus quibusdam ab ea distent (a). Ut si certitudo sit E, D erit probabile uno a certitudine gradu distans: C item, sed minus; quippe duobus gradibus distans: A minimum.

§. 4. Quum agitur de *eventis* aestimandis superior doctrina magnum usum habere potest. Certitudo eventui in partes aequales distribuitur: omnes simul integram certitudinem constituunt: singulae singulos probabilitatis gradus: plures majorem probabilitatem, pauciores minorem, Ex. g. scribantur 10. militum nomina, A, B, C, D, E, F, &c. eaque in urnam conjiciantur. Unus extrahendus est, qui duello cum hoste depugnet: quaeritur quanta sit probabilitas fore ut extrahatur A ad probabilitatem, ut non extrahatur? nempe 1. ad 9. Si duo sint extrahendi ad pugnam, est prima pro A & B 2. altera 8. Sed in iis rebus, in quibus certitudo minime pervidetur, inutilis est: ignota enim certitudine, quoto gradu dicam opinionem A ab ea distare? Potest tamen ea doctrina inverso ordine adhiberi, sic ut ignorantia constituatur veluti punctum fixum unde gradus probabilitatis dimetiamur, ut posito A ignoranceis statu, sit B primus probabilitatis gradus, C secundus, D tertius &c., quousque ad evidentiam ventum sit, cujus

(a) *Gravesandius Introduct. ad Philos. cap. 17. Bernulli Ars conjectandi.*

cujus quilibet sibi testis est. Quaeritur ex.g. sint, nec ne, habitatores in Luna? Ignoro. Media non habeo, quibus statim ab ignorantia ad certitudinem transire possim: Quae-ro conjecturas probabiles. Primum reperio id esse possibilem: est is primus sed tenuissimus probabilitatis gradus. Mox intelligo, non videri verisimile, ut ex tot globis mundanis sola Tellus habitetur. Habeo alterum, eumque majorem probabilitatis gradum. Tum Animadverto non decere, ut Dei sapientia & benignitas sola Tellure coarctetur. Ita emergit tertius probabilitatis gradus. Accedo ad Lunam ipsam, atque ex ejus partium contemplatione Telluri similem agnosco, videoque esse in ea, quae incolarum animantium facta videantur. Est hic quartus probabilitatis gradus. Atque hoc modo possunt tot cumulari, ut me prope certitudinem ipsam adducant.

§. 5. Quare ex principiis singularum disciplinarum cognoscenda & dimetienda est probabilitas. Disciplinae singulae suos habent fontes, ex quibus *principia* seu *prae-*
notiones hauriuntur, quibus illae & innituntur, & promoventur. Fontes disciplinarum omnium, unde haec fluunt *principia Artium & Scientiarum*, sunt *sensus, conscientia, ratiocinatio, autoritas*, ut dicetur cap. sequenti. Ex his fontibus manant Disciplinarum *principia*: his vero principiis tota nostra cognitio regitur. Sed illud animadvertendum est, non omnes hos fontes esse cujusque *scientiae* proprios. In scientiis naturalibus *Mathesi, Metaphysica, Physica, Astronomia, Medicina*, proprii fontes sunt tres priores. In *Theologia ratio, & revelatio*. In *Ethica, Politica, Jurisprudentia, Theologia morali*,
ratio,

Unde probabilitas derivanda. Scientiarum principia.

ratio, & leges, canones, imperantium placita. In *Historia* *testium* *autoritas* ad *Criticæ* *regulas* *exacta*. Ita fit ut non ex omnibus istis rite in qualibet *Facultate* *argumentari* possimus, velut ex *autoritate* in *Mathematicis*, ex *ratione naturæ* in *Theologia* *revelata*. Fit etiam illud, ut probationes *desumptæ* ex propriis principiis *intrinsecæ*, & quidam *certæ* sint si *evidenter* e principiis *proficiantur*; At si nec *evidentes* sint, nec *certæ*, idest si ex principiis nec *liquido*, nec *evidenter* *manent*, sed *evidentiæ* aut *certitudini* sint *similiores*, nascetur *probabilitas*, eritq; ea *probabilitas*, quæ ex propriis principiis nascitur, *intrinseca*, *extrinseca*, quæ ex *alienis* principiis hauritur. Quamquam nunquam *certitudinem*, sed semper *probabilitatem* faciunt, quæ ex *extrinsecis* rei alicujus principiis *desumuntur* *argumenta*: *certitudo* enim non nisi ex propriis nasci potest.

Ad intelli-
gendam pro-
babilitatem.
Constituen-
dâ certitudo
Certitudo
principio-
rum.

§. 6. Ut nunc intelligatur, quæ dico *probabilia*, constituendum est, quæ sint *certa*, *Certitudo* aut *principiorum* est, aut *consequentiarum* e principiis *deductarum*. In *scientiis rationis* *principia* *certa* apud homines *habentur*: 1. Quæ quum a singulis, tum ab omnibus, qui paullo mentem intendunt, *clare & distincte* *pura* *intellectione* *percipiuntur*, seu eae *propositiones*, quarum *attributa* *contineri* in *subjectis*, aut illis *adversari*, *clare* *comprehenditur*, ut *Quæ eidem sunt æqualia sunt inter se æqualia*: *Non potest idem constare in iis, quæ se mutuo destruunt* &c. 2. Quæ *clare & distincte* *percipiuntur* *intima conscientia* ad nos *pertinentia*, ut, *me varias habere ideas & cogitandi modos*; *hoc aut illo affectu agitari*; *voluptatem aut dolo-rem sentire*; *nulla de re posse cogitare, nisi ope* *verbo-*

verborum, quae sunt notae idearum &c. 3. Quae clare & distincte sensibus concipiuntur, ut, existere corpora, moveri, dividi, gravitare, calefacere, cetera.

§. 7. In scientiis auctoritatis principia habentur certa, quae clare & distincte sunt in auctoritate authentica posita. Ita quae clare sunt in Scriptura divina posita, ea nobis Christianis sunt certa principia rei Theologicae, velut *Christum praedicasse Evangelium, nomine suo Apostolos misisse, Deum omnia curare, amore Dei, & proximi totam pietatem & vitam Christianam contineri* &c. Quae cujusque Civitatis legibus comprehunduntur sunt certa principia Jurisprudentiae Civilis. Quod ad humanam auctoritatem attinet, quae clare & distincte ab omnibus aut pluribus coaevis & domesticis narrantur, historicis, qui & scire potuerint quod narrant, & intellexerint, & non ex conspiratione voluerint mentiri, id certum habere debemus. Atque hunc in modum constituitur principiorum certitudo. Sed inferius admonebimus, non omnia, quae dicuntur principia, esse indiscriminatim, & sine ullo examine suscipienda. Adde, quaedam dici a plerisque principia, quae ab aliis negantur, quaeque perpendenda sunt, nec inter certa statim collocanda.

Principia
scientiarum
ab auctori-
tate pen-
dentium.

§. 8. Consequentia certa sunt, quum clare & distincte a certis principiis atque necessario fluere intelliguntur. Nempe quum & ipsi, & omnes rei petiti eandem attentionem adhibendo, videmus non posse non ex iis principiis sequi. Ita *Triangulum habere tres angulos aequales duobus rectis: Triangula aequilatera esse aequiangula*, & similia Theoremata geometrica e suis principiis cla-

Certitudo
consequen-
tiarum.

te derivata cernuntur . Item in Physicis ex hoc principio , ut corpora moveantur necessarium esse resistentiam a vi motrice superari , necessario concludo ; non posse navim , cujus resistentia sit aequalis 4. moveri a vento cujus vis sit aequalis 2. In Astronomia ex majori vel minori *parallaxi* Astrorum deduco majorem aut minorem eorum a Tellure distantiam . In historia ex facto , quod scio , plurima , quae historicus tacet , sed quae ex illo facto sequuntur necessario , concludo . Narrat Homerus Graecos postquam ad Phrygiam appulerint , Urbem Trojam obsedione cinxisse : hinc infert Thucydides (a) , praelio Trojanos victos , neq. enim alias se moeniis recepissent . Quamquam poterat duorum alterum inferre , aut victos praelio Trojanos , aut quia pauciores , intra maenia abditos . Atque ita ex legibus vel divinis , vel canonicis , vel civilibus definimus de justitia , vel injustitia , honestate , aut turpitudine actionum singularium .

Quae dubia,
improbabilia,
probabilia.

§. 9. Quibus positis , veniamus ad probabilitatem constituendam . Quae propositiones nec in suis fontibus clare & distincte contineri , nec cum principiis suis necessariam connexionem , aut repugnantiam habere intelliguntur , certae non sunt , sed vel *dubiae* , vel *improbabiles* , vel *probabiles* . Dubiae quidem , si aut neutra ex parte adsint in fontibus & principiis rationes , quibus affirmantur vel negentur ; aut momenta , quibus affirmari possent , aequalia sunt iis , quibus negari debent . Improbabiles , si altera pars gravibus momentis nitatur , ipsae nullis , aut vix aliquibus : velut qui dicit , *non esse habitato-*

(a) Lib. I. de bello Pelopp.

bitatores in Luna, improbabilem profert sententiam; nam nullis eam confirmare argumentis potest: quum contraria gravibus conjecturis innitatur. Probabiles tandem, si argumentis verisimilibus possint comprobari, quae tamen non omnem auferant ab animo scrupulum, ut *esse habitatores in Luna &c.* Argumenta autem verisimilia appello, quae non necessario concludunt, aut non ex certis & necessariis principis.

§. 10. Duplicem superius probabilitatem posuimus, *intrinsecam*, & *extrinsecam*. Priusquam ulterius progrediamur, observandum est, dici quoque *extrinsecam probabilitatem* quae ex hominum auctoritate sumitur in iis rebus, in quibus ea auctoritas propria principia suppeditare nequit, veluti in Mathesi, Physica, omnibusque rebus, in quibus non agitur de *facto*. Haec auctoritas longe ab *intrinseca*, quae a fontibus propriis hauritur, differt. 1. Illa securior est prae ista, quippe ex fontibus ejus disciplinae propriis nascitur. 2. Haec *extrinseca* sine illa *intrinseca*, nulla esse potest. Nam nemo a se impetrare potest, ut aliquid velut probabile habeat, quod illud alii affirmant, si scit illos ex nullo fonte & principio proprio haurire potuisse. Finge tibi narrari historiam a mille hominibus, certusque sis eorum neminem nulla ex via eam scire potuisse, numquam impetrabis ab animo, si sis rationalis, ut habeas probabile. Da centum Mathematicos affirmare aliquod, cujus nulla sit alia affirmandi ratio, quam quod ipsi sic volunt, minime id probabile efficietur. Ut ecce, si omnes Astronomi doceant Terram moveri, nec ullam ejus rei vel levem conjecturam proferant, probabile nunquam facient. Eo-

Discremen
probabilita-
tis intrinse-
cae ab ex-
trinseca.

Nequit esse
extrinseca
sine intrin-
seca.

dem modo si plures Jurisperiti quidpiam affirmant sine ullo argumento e fontibus Jurisprudentiali propriis hausto, quia deest probabilitas intrinseca, ne extrinseca quidem ulla esse potest. Est ergo perspicuum, extrinsecam hanc probabilitatem nullam esse, ubi desit intrinseca illa.

Extrinseca
in ratione
intrinsecae.

§. 11. Quum ergo extrinseca probabilitas innitatur intrinsecae, nec sine ea esse possit (ex §. 9.) ; sequitur eam non posse esse majorem, quam est intrinseca. Probabile sit intrinsecus ut 2. hominem si agat actionem B peccare ; mille Casuistae auctoritate sua efficere nequeunt, ut minus vel magis sit probabile. Quum quaeritur, existat necne res aliqua, primus gradus probabilitatis intrinsecae, sed levissimus, & vix alicujus momenti, est ejus possibilitas. Si hinc mille Philosophi calculum suum addant, nec interea ullam aliam rationem asserant, nullo modo rem probabiliorum, quam est in primo illo gradu, efficient.

Ut augetur
probabilitas
intrinseca.

§. 12. Probabilitas autem intrinseca augetur singulis argumentis probabilibus, aut ex eodem, aut ex diversis principiis desumptis : itaque non solum est in ratione connexionis cum suis principiis majori vel minori, sed etiam in ratione numeri argumentorum. Non secus atque pondus in lance augefcit in ratione non solum ponderis granulorum, sed etiam numeri. Hinc efficitur, ut prudentiae docendi sit, quum certitudo deficit, plurima conglobare hujusmodi argumenta. At probabilitas extrinseca non potest augefcere in rationi numeri Auctorum, sed tantum in ratione eorum capacitatis & scientiae. Quocirca plerumque major erit auctoritas extrinseca trium aut quatuor hominum doctissimo-
rum,

rum, quam mille idiotarum. Quod si in historia numerus historicorum exigitur, id fit, quia in historia intrinseca probabilitas est ab auctoritate testium, ut superius monuimus.

§. 13. Ex his quae dicta sunt sequentes ^{Prima regula generalis dimetiendarum probabilitatum.} regulas generales deducimus: I. ceteris paribus opinio A est probabilior quam B, si A pluribus argumentis intrinsecis nitatur, quam B. E. g. quaeritur utrum in Luna sint animantes? qui affirmant pluribus nituntur argumentis, ex constitutione Lunae terraquea, ex ejus atmosphaera aerea, adeoque ex analogia cum Tellure nostra, ex sapientia, bonitate, & potentia Dei, quae non sunt coarctandae uno Telluris puncto. Qui negant vix ullis verisimilibus utuntur. Quocirca illa opinio est hac probabilior.

§. 14. II. Ea opinio, quae pari numero ^{Secunda regula.} argumentorum cum altera nititur, sed aut omnibus gravioribus, aut uno vel altero, probabilior est censenda. Porro unum argumentum altero dicitur gravius, quum principiis proximius est, cumque iis magis connexum, quam alterum. Ad dignoscendum autem utrum unum argumentum altero sic principiis proximius, cumque iis conjunctius, nullae regulae tradi possunt: utendum est mentis perspicacia et judicio. Adeoque ad has probabilitates dignoscendas & dimetiendas oportet mentem rite instituere ad pervidendum & discernendum, quod sit scientiis Mathematicis, & Criticis.

§. 15. III. Quae argumenta minoribus ^{Tertia regula} exceptionibus sunt obnoxia, ea ceteris, quae pluribus sunt obnoxia exceptionibus, probabiliora sunt. Enimvero certitudo argumenti posita est in hoc, quod concludat necessario, ut non possit non ita concludere.

Quod si potest concludere duplici modo A & B, neuter certitudinem habet, sed probabilitatem, & is concludendi modus erit probabilior, qui paucioribus exceptionibus obnoxius est.

Quarta regula.

§. 16. IV. Quum agitur de probabilitate intrinseca, qui mente valet, idest aptus est rationibus examinandis, alteri credere non debet asseveranti, opinionem suam esse probabiliorem, sed ejus momenta expendere debet, & cum suis conferre. Nam quaeritur haec probabilitas ut rem nobis persuadeamus: persuadeamus autem nobis aliquid momentis rationum quatenus in mentem agunt: nisi ergo ea expendamus, & cum aliis conferamus, non possunt ea in mentem agere, nec idcirco eam ad assensum trahere. Eam ob rem & Cicero probabat Peripateticorum morem, qualibet de re in utramque partem differendi; & eundem egregie tenuerunt Scholastici, &, me saltem auctore, ubi certitudo deficit, adhibendus est ubique. Hinc in primis me mire delectant libri Beati Thomae, qui sine amore & odio, quos affectus longe habere debet Philosophus, in utramque partem de omnibus differit.

Qui super hac materia scripserint.

§. 17. Principia probabilitatis universalia indicavi, quibus industrii adolescentes uti possint in iis scientiis, in quibus aut sola, aut pene sola regnat probabilitas. De probabilitate eventuum non dissero, quod nimis ea res intricata sit, quam ut tirones intelligere queant. Copiosa est ea a Bernullo pertractata in *Arte conjectandi*; paucis a Gravesandio in *Introductione ad Philosophiam*. Regulas probabilitatum per omnes disciplinas diligentissime persequutus est Ridigerus in 3. lib. *de sensu veri & falsi*. Nam postquam primo cap.

cap. de probabilitate in genere differuisset , in 2. agit de probabilitate *historica* , in 3. de probabilitate *medica* , in 4. de probabilitate *hermeneutica* , in 5. de probabilitate *physica* , in 6. de probabilitate *politica* , in 7. de probabilitate *ad hominem* , ut vocat , in 8. de probabilitate *practica* , in 9. de probabilitate *ambigua* . Sed miris omnia notionibus , & novis inconditisque doctrinis turbat .

C A P. V.

Quae viae sint homini propositae ad sapientiam comparandam , eaeque viae explicatae generatim .

§. 1. **Q**Uatuor omnino videntur homi- Quae scienti-
di viae.
ni viae ad sapientiam comparan-
dam propositae , *auctoritas* , *ex-
perimenta sensuum externorum* , *intima conscien-
tia* , & *ratiocinium* : his enim ratio humana
innititur : eae praenotiones cognoscendi prin-
cipia , unde tota fluit hominum scientia , sup-
peditant . Nihil omnino a nobis sciri potest ,
quod ex quatuor illis fontibus non manet .
Ergo Logicus noster ita animo conformandus
est , ut promptus sit atque expeditus , sicubi
usus fuerit , ad quatuor illos fontes rite ver-
sandos , quo inde argumenta ad verum inve-
stigandum aut confirmandum idonea agiler
dextereque haurire possit . Atque ad hoc po-
tissimum Logica facultas comparatur , idque
praesertim promittunt Logici . Nos priusquam
philosophum in his instruamus , atque exercea-
mus singillatim , pauca generatim .

§. 2. Quaecumque scire possumus sunt Ejus parti-
tionis ratio.
aut *externa* , aut *interna* : *externa* vero aut
sensibus subjecta , aut *non* : praeterea quae

sensibus non sunt subiecta, aut *capacitati mentis nostrae sunt accommodata*, aut *eam excedunt*. Quae cuique sunt *intrinseca intima conscientia, sensu, natura* percipiuntur; cuiusmodi sunt, *nos percipere, clare aut obscure percipere: velle aut aversari: dolorem aut voluptatem sentire: amore aut ira agitari*; uno verbo quaecumque ad *hominem*, ut Platonici loquuntur, *interiorem* pertinent. In his nec externorum sensuum experimenta, nec auctoritatem consulere oportet: eorum quilibet sibi testis est luculentissimus. Sed quum plurima intima conscientia percipiamus, quae ab occultis in *natura nostra* causis profiscuntur, in his causis investigandis recte utimur quum primis acri rationis indagine, tum etiam admonitione eorum, qui acutius naturam introspectere humanam, qui efficere possunt, ut ea animadvertamus, quae non facile perspexissemus, nisi admoniti.

Qua via externa discantur.

§. 3. Quae sunt externa & sensibus subiecta, solis sensuum experimentis perdiscenda sunt. In ea intima conscientia provinciam suam non extendit. Auctoritas in his locum habere non debet, nisi aut cum ipsi experimenta instituere nequimus; aut quum, quae ipsi observavimus, communi aliorum sensu confirmare volumus, quod ubi fieri commode potest faciendum est semper; quippe nulla in re errare homines facilius possunt & solent, quam in sensuum experimentis, aut observationibus.

Qua externa & incorporata.

§. 4. Quod si haec externa minime sint sensibus subiecta, ut *spiritus, animae, vires activae atque genitrices, phaenomenorum causae*, & similia, tum ad ratiocinium & conjecturam confugiendum est, si qua in illis locum habere possunt. Tandem quae captum

men-

mentis nostrae excedunt, sola auctoritate per-
vestiganda sunt, si haec alicubi praesidium
praestet: uti enim auctoritate, est uti *per-*
fectioni ratione, eam nostrae substituendo, aut
ejus ope nostram adjuvando, uti supra ex-
PLICITUM EST. Quod si & hoc auctoritatis
desit praesidium, investigatio tota deferenda,
quandoquidem instrumento destituimur, quo
sciri possint.

§. 5. Ut autem his propositis homini ad Ut his *utro-*
sapientiam viis recte utamur, tria potissi- dum.
mum caute servanda sunt: 1. ut notiones,
quas *auctoritas*, *sensus*, *conscientia* suppedi-
tant, justae sint & verae: saltem ut quan-
tae sint, quales, & quam archetypis simi-
les justo judicio aestimetur: 2. ut ex his
notionibus paullatim excitata axiomata vera
sint, non chimerica. Quod fit, si non statim
ad illa pervolemus, sed minuta inductione
adscendamus. 3. ut ex iis notionibus ea de-
ducamus consequentia, quae cum illis ne-
cessariam habent connexionem, ut ex illis ne-
cessario sequi evidenter intelligamus: 4. aut
si hanc necessariam connexionem non vi-
demus, sincere saltem fateamur, quanta
cum probabilitate ex hujusmodi principiis
consequentia ista deducantur.

§. 6. Ac quod spectat ad primum, no- Quid circa
tiones *auctoritatis*, *sensus*, *conscientiae* esse notiones &
possunt aut clarae, distinctae, adaequatae; principia
aut obscurae, confusae, inadaequatae. Ergo observan-
dum.
quales sunt omnium primum philosophus
examinare debet, perspicereque quatenus
objectis suis conformes sunt, aut ab iis dif-
formes. Quod nisi in omni aut investigatio-
ne, aut disputatione efficit, aut ignorabit
ipse quid inde deducendum sit; aut falsa
plurima, vel dubia saltem & ambigua ve-
lup.

lut vera & certa ex notionibus hujusmodi concludet. Tum nisi axiomata ex singularibus excitata vera sint, tota in illis inaedificata machina falsa erit.

Ut ex illis
ratiocinari
debemus.

§. 7. Tandem quamquam ex principiis veris nihil potest sequi nisi verum, nisi ars ratiocinandi adhibeatur, etiam ex veris deducere falsa possumus. Narrat Plutarcus Sacerdotes Aegyptios observasse lampadas Templorum aequae crassis ellychiniis singulis annis majorem olei mensuram consumere. Ponamus hoc semel, aut bis verum fuisse, quamquam non dubito ab avaritia Sacerdotum excogitatum; potuit id ex pluribus causis nasci, olei crassitie, vel subtilitate; ellychinii textura; aeris temperie, calore, adeoque majori, vel minori gravitatione. At Aegyptii rem inde miram concludebant, Solem nempe in annuo motu tardiozem factum. Ex re vera falsum deducere poterant. Quot sunt hujusmodi phantastica systemata a recentibus etiam physicis super observationibus alioquin veris inaedificata? Quod autem de auctoritatis notionibus dico, id generationi de omnibus aliis dictum putato. Sed ea paucis comprehendamus praeceptis.

Canones superiores
speculantes.

1. Nullas habent alias sibi propositas vias discendi philosophi, praeter has quatuor, auctoritatem, sensus externos, conscientiam, ratiocinium, & conjecturam. Perdiligenter ergo eas excolunt, atque versant.

2. Horum ne praetergrediuntur provincias: sciunt quae sensu non intelligentia, quae intelligentia non sensu; quae neutro discenda sint: limites probe servant.

3. Notiones primum, quas inde hauriunt, perpendunt, atque metiuntur: verae ne sint, an a vero dissent, atque quatenus, pervident.

4. Ar-

4. *Artem sibi longo exercitio comparando, qua ex principiis suis iusta derivare valeant consequentia, ut nempe ne ex falsis vera, ex probabilibus certa, ex ambiguis perspicua confidenter deducant; utque talia esse consequentia scire discant, qualia sunt, unde nascuntur, principia. Uno verbo, ut singula suo pendere aestimare valeant.*

Finis Libri Tertii.

ARTIS

A R T I S
LOGICOCRITICAE
 L I B E R IV.

De Usu Auctoritatis , & Arte Critica .

PERSPICUUM est homines
 sine usu rationis nasci :
 sed nec minus est per-
 spicuum , sine usu ratio-
 nis in tota ferme ver-
 sari infantia , & , quae
 primum discunt , non ra-
 tione ulla , sed praeju-
 diciis sensuum & auctori-
 tatis discere , ac sensationum , & auctoritatis im-
 perium omnem antevertere rationem . Quin-
 imo nequeunt infantes his non uti magi-
 stris . Quum enim recte ratiocinandi nondum
 intelligant usum , si spretis sensibus , & aucto-
 ritate ad ratiocinium confugiant , aut quo-
 niam eo uti nesciunt , perpetuo ignari vi-
 vunt ; aut quod recte uti nesciunt , in infi-
 nitos errores praecipites eunt . Divina igitur
 providentia , & ineffabili beneficentia geritur
 (inquit apposite B. Augustinus) (a) animae
 medi-

(a) S. Aug. de vera Religione .

*medicina, dum auctoritas praecedat, & ratio-
ni praeparat hominem. Ea ergo gravissima
est ratio, cur omnium primum philosophum
nostrum, quem ad rectam sapientiae inve-
stigationem pedetentim ducimus, in genui-
no auctoritatis sensuum, aut magistrorum
usu exercendum putemus. Accedit eodem,
quod homines ipsi adulti plura sensuum, &
auctoritatis usu, quam meditatione & ratio-
cinio, discunt: ergo nisi ita instruantur, ut
rite & sensibus & auctoritate uti sciant, to-
ta sunt vita in errore versaturi.*

C A P. I.

*De recto sensuum usu, deque sensuum
provincia, & de experimentis
atque observationibus rito
instituentis.*

§. I. **P**rima, quae sensuum usum spe- Corporum
essentiae sen-
su percipi
nequeunt.
tant, in primo horum elemen-
torum libro sunt explicata. Quae restant,
haec paucis. Sensibus *externa & corporea per-*
cipimus, ut supra monitum. Ergo his tan-
tum in rebus sunt adhibendi: in ceteris coer-
cendi. Sed in externis & corporeis quatuor
considerari possunt: 1. existentia: 2. quali-
tates: 3. relationes: 4. essentia. Corporis
alicujus essentia posita est in *unione* indivisi-
bili omnium essentialium. Eorum si unum
ignoretur, tota ignoratur *essentia*. Quum
sensus omnia haec corporum *essentialia* nec
referant, nec referre possint, quandoquidem
iis negatum *intima* corporum inspicere, plu-
raque fortassis sunt in corporibus, quae sen-
sibus non sunt subiecta; *essentias*, corporum
sensus deferre nequeunt. Quocirca duo hinc
sequuntur canones.

1. CA.

1. Caveto ne de corporum essentia, intimeque natura, & constitutione solo sensuum testimonio judices. Putato aliquid semper esse in quolibet corpore, quod tu nec perspicis, nec perspicere, ullo pacto potes.

2. Sic habeto, posse a rebus corporeis eo prodire effecta, quorum tu nullas in iis cernere causas possis, idcirco quod plura in corporum natura latent. Non igitur haec statim supernaturalia appellato. Quare potius abditas in corporum natura causas. Praeterea ne eos tenere magos & demoniacos aestimato; qui in corporibus mira efficiunt: esse omnium horum possunt in natura causae.

Potest tamen
sensus ex-
sistentia, li-
cet non o-
mnium,

§. 2. In corporum existentia dignoscenda sensus proprii sunt Judices, iique certi. Sensuum enim organa sunt corporea, & necessaria: nimirum non moventur nisi extrinsecus & tactu: tangi autem corpora non possunt nisi a corporeis; ergo ex tactu tuto de corporum existentia judicamus. Quocirca ea corpora, a quibus nullo modo tangi nec lumine, nec sono, nec ulla alia via possumus, conjicere quidem licet existere, si eorum ulli effectus in iis appareant corporibus, quae sensui patent; a sentiri, idest sensibus percipi, nequeunt. Non igitur eos probo, qui ex ideis corporeis eorum existentiam demonstrare conantur (a): ideae enim res aut possibiles, aut existentes, non necessario existentes deferunt. Quamobrem, si possibilia esse possunt idearum objecta, non statim concludi potest existere. Porro quum sensus nec nimium pateant, & paullo sint crassiores, efficitur ut plurima esse possint corpora, corporumque qualitates, quae aut prae-
stantia,

(a) Cartesius in medit. de prim. phil.

stantia, aut prae exiguitate lateant. Ne igitur putato ea tantum existere corpora, quae sentis. Quo canone & praecedentis §. canon secundus confirmatur. Qua autem ratione corporum qualitates & relationes ope sensuum dignoscamus, in primo libro dictum est.

§. 3. Sed ex iis, quae passim dicta sunt, patet, sensus in iis tantum Scientiis adhiberi duces, quae physicae dicuntur, id est quae universum hoc corporeum spectant. Sensus in scientiis physicis tantum adhibendi.

Hae Scientiae ita sensibus nituntur, ut nec primum sint natae, nec deinceps auctae atque illustratae, nisi sensuum *experimentis* & *observationibus*. In ceteris disciplinis aut *Metaphysicis*, aut *Mathematicis*, aut quae ab auctoritate pendent, ut *Theologia revelata*, & *Jurisprudentia*, sensus non audiuntur. Cohibendi potius sunt, ne aut tumultuantes corporeis imaginibus serenam purae intellectus regionem adumbrant, aut ab auctoritate nos faciant desciscere. Jam Philosophi hoc statuunt inter *experimenta*, & *observationes* discrimen, ut ea *experiri* dicamus, quae, nisi operam nostram adhibeamus, minime sint proventura; ea vero *observare*, quae suapte natura sine ulla opera nostra eveniunt, *Phaenomena observantur*, veluti meteo-
ra, eclipses, plantarum, brutorumque generationes; *experimenta*, *Boyleanae* e.g. *machinae*, capiuntur.

§. 4. Duo autem sunt circa experientiarum, & observationum usum monenda. Quid observandum circa experimenta & observationes,
1. Ut accurate instituantur: 2. ut rite ex iis consequentia deducantur. Nulla in re magis peccari facile potest, peccatumque saepe est, & a viris quidem acutis & doctis, quam in his duobus. Et primum ut accura-

te perficiantur experimenta , aut observationes , adhibendi sunt homines rei , de qua agitur , periti simul , & apti facilesque in instrumentis versandis . Nam qui rei , de qua agitur , sunt imperiti , praetermittere quaedam possunt , quae erant observanda , quaeque narrata facile phaenomeni patefaciunt causam , omissa aut occultant , aut falsam pro vera indicant . Eam ob rem Physici , Medici , alique naturalium scientiarum studiosi cavere debent , ne nimium experimentis huiusmodi & observationibus a *vulgaribus* hominibus , *agrestibus* , *simplicibus* , *imperitis navis* factis credant , eaque accipiant tanquam suorum Systematum principia . Praeterea naturalis scientiae amatores vetusta & vulgo iactata atque consecrata experimenta non verebuntur repetere , iterumque ad lancem revocare . Experientia docuit plurima huiusmodi falsa esse reperta , aut manca , aut interpolata (a) : Praeterea refert plurimum eadem experimenta a pluribus facta inter se conferre , quatenusque convenient , aut distent attente dimetiri . Refert & eadem experimenta in pluribus locis aut facere , aut facta comparare . Ex his enim accuratis observationibus facilius intelligitur & phaenomeni causa , & causa variationis experimentorum .

In experimentis capiendis cavendum ab anticipatione .

§. 5. Jam illud magnopere cavendum est , ne ad experimenta capienda , aut phaenomena observanda animo alienis Systematibus imbuto accedamus . Nihil enim facilius quam Systemata nostra , quae deperimus , in quibusvis experimentis , aut observationibus cernere . Quod eo vel maxime confirmatur , quod

(a) *Musscheb. in praef. experiment. &c.*

quod diversi plerumque philosophi diversa Systemata iisdem experimentis confirmare conati sunt. Nemini ignotum esse potest quid ANTICIPATA OPINIO in hominibus possit. Qui *anticipata, e.g., opinione* secum statuere Constellationum alias *Arietem*, alias *Taurum*, alias *Leonem* referre, dum eas observatum eunt, *Arietem*, *Taurum*, *Leonem* vident, cornua, caudam, crines cernunt, etiamsi tam constellatio *Arietis* similis sit *Arieti*, quam *Tauri* constellatio similis est *Virgini*, Quis crederet viros non omnino stupidos credidisse aut aliis persuadere voluisse, *Fati decreta aureis Stellarum litteris quasi descripta* legi ab hominibus rerum istarum sagacibus posse? At ecce apud veteres Origenes (a), Plotinus (b), Reuclinus (c), Picus Mirandulanus Comes (d), Henricus Cornelius Agrippa (e), Blasius Vignierius (f), Athanasius Kircherus (g), aut id crediderunt, aut plures credidisse narrarunt. Sunt huiusmodi plura in observationibus super insectis, quae microscopio cernuntur, a Valisnerio, Levenoeixio, Nedom anticipatione magis credita, quam visa.

§. 6. Nec minus est difficile ex experimentis & observationibus rite argumentari. Ut inde argumentandum. Plures sunt qui ex uno aut altero experimento, aut observatione conclusiones deducunt universales, quibus deinde rationem omnium similium

(a) *Huet. in Origen. lib. 2. cap. 8. §. 5.*

(b) *Enneade 3. lib. 1. cap. 6.*

(c) *De arte Caball. lib. 3.*

(d) *Lib. 8. cap. 5. contra Astrologos.*

(e) *De occulta phil. lib. 2. cap. 51.*

(f) *De cifris pag. 162.*

(g) *Tomo 2. Aedipi Aegypt.*

milium experimentorum reddunt, quod *genus sophismatis* docuerunt quidem philosophi omnes, pauci evitarunt. Alii eam experimenti, aut observationis causam dederunt, quae prima se illis obtulit. Plerique alii statuto semel generali quodam Systemate magna ex parte arbitrario, ulterius investigandi quasi posito gravissimo onere, in rebus omnibus ad id confugerunt.

Explicatur
exemplis.

§. 7. Explicemus haec exemplis. Ex accensa subterranea fodina A superposita plaga tremuit: ergo quotiescumque Telluris plaga quaelibet contremittit, ex accenso in fodinis igne tremittit. At qui ita concludit, certus esse debet, nullas esse posse alias causas, quibus terra contremiscat. Quum vermis corrossisset radicem, aut medullam plantae B, exaruit planta; ego quaecumque plantae exarescunt eandem ob causam exarescunt. Nullaene aliae esse possunt ariditatis hujus causae? Jam vero extracto aere ex siphone bicrurali, ascendit aqua. Quid ita? horret natura vacuum. Ea vero semel posita causa, nulla fuerunt similia phaenomena, quae non horrore vacui explicarent Peripatetici. Mirum est, naturam, quam omnipotentem isti fecerunt, tam olim vacuum horrere potuisse! At magnes attrahit ferrum: sympathia est: nullam est simile in natura phaenomenon, quod sympathia haec non gignat. Expellit oleum aqua: est antipatia: omnia similia efficiet antipatia. Quidam omnia corpora humana spiritibus animalibus, veluti perpetuis satellitibus, indruxerunt: nullum est in homine phaenomenon, quod non spiritus animales efficiant. Rubet quispiam, expallet, tussit, sternutit, pituita molesta est, uni efficiunt spiritus animales. Aedepol negotiosam
Phy-

Physicam! Dicere idem possis de quorundam Newtonianorum attractionibus, quibus fit ut nihil sit reliquum in Natura Mechanici. omniaque magica hac causa peragantur.

§. 8. Ergo philosophus noſter ad ſequen- Canones ſu-
periora ſpe-
ctantes.
tia animum advertet.

1. *Dati phoenomeni causae omnes possibiles investigantur, & cum phoenomeno perdiligenter conferantur.*

Duae sunt in hoc canone utilitates. 1. Philosophi mens hunc in modum paullatim in profundam naturae atque intimam contemplationem devenit, unamque veritatem quum investigat, plures detegit, mentemque facit in dies capaciore & instructiorem. 2. Minori cum erroris periculo de phoenomeni causa judicat. Itaque numquam est mihi probata, ut alias dictum est, in Physicis emuncta per systemata differendi ratio: qui sic enim philosophatur, systemati suo, tanquam saxo, adhaerescit, nec investigat aliud, nec scit. Newtoniana ipsa Physica perpetua illa & generali attractione non minimum adolēcentes a penitiorē naturalis rerum mechanismi investigatione removet: abutuntur enim ea plerique, & contenti attractionis vocabulo, nihil ultra perquirunt: attractionem vero ipsam, quae nimirum sit, & quāenam ejus causa, etiam ignorant.

2. *Dati phoenomeni A duabus tantum rationibus affirmator causam esse B: 1. si clare & evidenter pateat ex B A prodire. 2. si constet ex nulla alia possibilitium causarum, non ex C, non ex D, non ex E &c. prodire posse.*

Nam si clare & evidenter constat A prodire ex B, ceterae omnes possibiles causae excluduntur. E. g. si constet *dati motus terrae*

R 2 causam

causam esse *accensionem subterraneam*, omnes aliae possibiles sunt exclusae. At si phoenomini A causae omnes possibiles sint B, C, D, E, G, clarissimisque rationibus ceterae, praeterquam G, excludantur, G manifesto erit τ A causa.

3. Si nec clare & distincte patet quoniam ex causa A profisciscatur, & certi non sumus omnes nos possibiles causas complexos, causae nulla est certitudo: ne ergo audacter & affirmative, sed timide & perplexe, una aliis praefrator.

4. In casu praecedentis canonis, quum certitudo deficit, investigator probabilitas, ita, ut ab ea causa probabilius A pendere affirmetur, quacum est A conjunctior, idest ab ea causa, in qua major sit τ A producendi RATIO SUFFICIENS, rejicianturque causae aliae, in quibus minor est hujusmodi sufficiens ratio.

Sit phenomenon A: dentur causae, quae investigari potuerunt, B, C, D; quum non constet clare & distincte A ab harum una pendere, & certi non sumus nullam aliam superesse: ab harum nulla affirmatissime dicam A proficisci. At si comparatis his causis, attenteque omnibus perpenlis reperiatur ratio sufficiens τ A esse quidem in B. 2.; in C 3., in D 4., probabilitas, qua affirmatur nasci A ex D erit ad probabilitatem, qua asseratur nasci ex C, ut 4. ad 3.: qua vero asseratur provenire ex B, ut 4. ad 2. Hae canones non Physici tantum & Medici tenere debent, sed & Politici in primis, quorum curae ac diligentiae societatis tranquillitas commissa est: ii enim eadem ratione, sed & curatius, pervelligare debent, quibus ex causis societatis tranquillitas, aut perturbatio contingere possit: tum & qui com-
mercia

mercia agitant, quae unica ars est, qua publica opulentia aut fit, aut longe lateque promovetur. Id quod moneo, quod in his praecipue studiis juvenes philosophos instrui, atque exerceri maximopere cupio.

C A P. II.

De auctoritate humana.

§. 1. **A**uctoritas in *narrantis* aut *docentis* pondere sita est: eo pondere nobis persuademus, ea vera esse, quae nec sensibus nostris, nec intima nostra conscientia, nec ratiocinio ullo assequi valemus. Persuademus autem in ratione opinionis *scientiae & probitatis* *narrantis* aut *docentis*, seu *auctoris*. Si ea nobis inest auctoris opinio, tanta esse cum scientia praeditum, ut falli nequeat, tanta probitate ut nequeat fallere, etiamsi tanta non sit, auctoritas fidem pariet certam. At si aut auctoris scientiam non habemus perfectam, aut de probitate addubitare possumus, auctoritas minus pondus habebit. Porro in iis auctoritatem statuimus, qui nos docere possunt. Sunt autem qui docere nos possunt, *Deus, & homines*. Itaque duplicem auctoritatem agnoscimus, Dei, & hominum. Ut his philosophus utatur, attente perpendet 1. quales istae sint: 2. quantae: 3. unde earum nos copiam habere possumus: 4. qui earum usus. Sed instruamus eum in singulis, atque in primis in *humana*, quae prima usu se nobis offert.

§. 2. Auctoritas humana aut in narrationibus spectatur, aut in dogmatibus. Auctor narrat quum *quidpiam suo, vel praeterito tempore, a popularibus suis, vel ab exoticis,*

Quid auctoritas & unde nascatur.

Quotuplex auctoritas.

ricis, aut cogitatum, aut dictum, aut factum tradit. Dogmatizat vero quum aut aliorum sententias velut suas, aut suas affirmate docet, ac docendo probari auditoribus vult. In dogmatibus tunc auctoritate utimur, quum aut eorum tota probatio auctoritati debetur, ut in religionis arcanis, in legibus &c. in his enim quod Deo, aut Legislatori placuit, id, ubi ab eo promulgatum est, dogma est. & Dei, aut Legislatoris promulgatio instar demonstrationis est: aut quum rationibus, unde tota res proficiscitur, prae mentis imbecillitate intelligendis, par non sumus. In ceteris, ubi ipsi intelligere queamus, auctoritate hominum uti ejus est, qui nec quaerere, nec scire velit. E. g. non ideo vacuum esse in natura mihi persuadere debeo, quia Epicurus, aut Nevvtonus dixit: esse formas substantiales, quia Aristoteles docuit: horum rationem exquirere debeo. Nam si auctores isti sine ratione dixerunt, insani est iis etiam sine ratione credere. Si rationibus innixi, eas potius exquiram, quam rationum repertoires veluti pecus sequar.

Quid histo-
ria & quo-
plex.

§. 3. Narratio *historia* vocatur, atque in ea auctoritas humana praecipue locum habet. Sunt autem historiarum genera tria omnino: etenim *historia* aut *politica* est, aut *naturalis*, aut *litteraria*. *Politica* res, quae hominibus accidunt, enarrat: *naturalis*, quae pertinent ad rerum naturam: *litteraria*, quae ad litteras. *Politicae* species tres: *divina*, quae complectitur res, quas Deus hominum ergo, & apud homines gessit unquam, aut gerit: *religiosa* (quae & *Ecclesiastica* a nobis appellatur) quae eas res narrat, quas homines Dei ergo, & erga Deum gessere: *profana*, in qua res ho-
minum

minum nec divinae, nec sacrae dicuntur. Praeterea historia profana aut generalis est, qua res totius homani generis; aut particularis, qua unius nationis res gestae continentur. E. g. Diodori Siculi, aut Iustini Trogi historiae sunt universales, imperfectae licet: Thucididis vero, aut Livii, particulares: ille enim Peloponnesiaco 28. annorum bello res gestas, hic Romanas, domi bellique ab Urbe condita ad sua usque tempora, describit. His accedunt *Vitae*, quibus unius hominis acta narrantur, veluti *Vitae virorum illustrium Plutarchi*.

§. 4. Historia naturalis infinitas prope-
modum complectitur partes. Ea narrat phoe-
nomena quaecumque unquam in rebus cor-
porei observata sunt, aut quae ulla in re
capta sunt quodcumque, & a quibuscum-
que experimenta. Ergo complectitur *phoe-
nomena* aut *experimenta* circa *aerem*, *ventos*,
planetas, aliaque *sidera*: *plantas*, *bruta*, *ho-
mines*, *aquas*, *ignes*, *mineralia*, & alias *na-
turae corporeae* partes. Vastissima est haec
historia, & rerum varietate, & nobilium
scriptorum copia. Est etiam studiorum omnium
pulcherrima: vitae etiam & hominum so-
cietati utilissima. Nam quid pulchrius quam
& totius universi, in quod sensus nostri per-
tingunt, mutationes atque vicissitudines in
numerato habere, & ex iis intimam rerum
omnium structuram, ordinem, fines, causas
Deum praecipue, cuius tantum contemplatione
& possessione sunt mentes beatae, quoad sumus
capaces, introspicere? Quid porro utiliusquam ex
hac historia, aut quid in serie mundanarum
rerum sit olim futurum conijcere, aut ar-
tes humanae vitae necessarias augere, &
perpolire? Nulla praeterea sunt studia, quae
R 4 major

Historia na-
turalis eius-
que utilitas.

majorcm mentem humanam efficiunt , quaeque rerum corporearum usum demonstrant , & aut stupidam admirationem , aut horrorem superstitiosum radicitus ex animis evelunt . ad rem Horatius (a) ,

Nil admirari , prope res est una , Numici ,

Solaeque , quas possit facere & servare Beatum .

Hunc solem , & stellas , & decedentia certi

Tempora momentis , sunt qui formidine nulla

Imbuti spectent . Quid censes munera terrae ?

Quid maris extremos Arabes distantis , & Indos ?

Quo spectanda modo , quae sensu credis & ore ?

Quid historia litteraria :

§. 5. Historiam literariam eam dico , in qua aut virorum litteratorum *opiniones* , & *scripta* recensentur , aut *origines* , & *progressus* artium , atque *scientiarum* narrantur , veluti historia Philosophorum Laertii , quae sola ex pluribus veteribus ad nos demandata est , ut ut ea cum *politica* conjuncta , *acta Eruditorum* , Bibliothecae selectae , *Novellae litterariae* , & quae ejusdem sunt generis . Et haec historiae pars non voluptuosa modo est , sed & utilissima . Nam & pulchrum est atque jucundum ea nosse , quae de humanis , divinisque rebus omnis aetatis , omnisque gentis homines opinati sunt ; & sensus hic omnium communis maximus est humanae sapientiae dux & magister . Quocirca non rusticus modo & impolitus in Republica

(a) *Epist. 6. lib. 1.*

publica litteraria habetur, qui hujus historiae ornamento caret, sed minus etiam futurus est doctus. Infinita enim sunt, ad quae viri ipsi summi mente & judicio numquam animum advertissent, nisi ab aliis essent excitati. Est haec ingeniorum humanorum quasi conversio quam Typographiae & Commercio debemus, ut singuli nisi plane fuerimus plumbei, uno conclusi loco tantum scire possimus, quantum omnis aetatis, omniumque locorum viri docti. Praeter quam quod *evidentiae* & *claritatis*, qua sola veritatem a falsitate distinguere supra demonstratum est, non alius esse, ut diximus, testis potest, quam communis hominum doctissimorum sensus. Haec historiarum genera. Videamus nunc quanta sit historicorum auctoritas.

Unde historiae fides.

§. 6. Historia historici auctoritate parit fidem ut supra dictum est; ergo ut quanta debeatur historiae fides recte perpendatur, duae in primis sunt historicorum *dotes* examinandae. 1. *scientia*: 2. *probitas*. Scientia duplex, 1. quanto mentis acumine, quanta capacitate fuerit historicus praeditus? 2. potuerit ne scire, quod narravit, & quibus viis ac narrationibus? Primum enim, historicus doctior, mente capacior, perspicacior non facile passus est sibi imponi. Aptus erat cunctis acri judicio pensandis, atque vero proximioribus eligendis. Praeterea eam industriam adhibuisse, quum perspicax statuatur, negari nisi aliunde constet, sine temeritate nequit. Contra indoctus, paulo stupidior, facile credulus, nec fraudibus detegendis est aptus, & inter narrationes varias distinguere nec scit, nec potest. Ergo decipi, atque deludi potuit: potuit dormire, caecutire, populares, incertosque rumores pro-

seve-

LAE. Scriptores veteres, non parvae auctoritatis, *Aristeas Proconnesius*, & *Istgonus Niccensis*, & *Ctesias*, & *Onesicritus*, & *Polystephanus*, & *Hegeſias* . . . . Erant igitur in libris scripta huiusmodi. Scytas illos penitissimos, qui sub ipsis Septentrionibus aetatem agunt, corporibus hominum vefci & ἀνδρωπαγῆς nominari. Item eſſe homines sub eadem regione Coeli unum oculum habentes in frontis medio, qui appellantur *Arimaspi*. Alios item eſſe homines apud eandem Coeli plagam . . . . . vestigia pedum habentes retro porrecta. Praeterea . . . . . in ultima quadam terra, quae *Albania* dicitur, gigni homines, qui in pueritia canescunt & plus cernunt oculis per noctem, quam inter diem . . . . . eſſe quoque quasdam in terra *Africa* familias hominum vocis atque lingua affascinantium: qui si impensius forte laudaverint pulchras arbores, segetes laetiores, infantes amoeniores, egregios equos, pecudes pastu atque cultu opimas, emoriantur repente haec omnia . . . . . Item eſſe homines in *Illyriis*, qui interimant videndo, eosque pupillas in singulis oculis binas habere. Item eſſe in montibus *Terrae Indiae* homines caninis capitibus & latratibus. Alios etiam apud ultimas *Orientis* terras, qui *Momeri* appellantur singulis cruribus saltuatim currentes, vivacissimae pernecitatis. Quosdam etiam eſſe nullis cervicibus, oculos in humeris habentes. Praeterea eſſe gentem apud extrema *Indiae*, corporibus hirtis, & avium ritu plumantibus, nullo cibatu vefcentem, sed spiritu florum nartibus hausto victitantem. Haec *Gellius*, quae nisi poetica phantasia sint conficta, quemadmodum putat *Baehius* (a), non est quod aliis

(a) In *Dictionary* articulo *Aristeas*. Inter
terius

aliis indigeamus argumentis, ut garrulam & mendacem Graeciam habeamus. Similia de Pymagora retulit Aelianus lib. 4. historiae vanae cap. 17. Alia legere possumus in recentibus viatoribus. Vide observationes in historiam naturalem Francisci Rhedi, & itinerarium Philippi Libelli lib. 2. cap. 5.

Quantum
judicium
exigatur in
historico lit-
terario & ec-
clesiastico.

§. 8. Nihil autem addo de puerilibus judiciis, quae ob hujus dotis defectum a novellarum litterariorum compilatoribus promulgata sunt: qui in his libris vel mediocriter est versatus, melius ac plenius hoc intelligit. Unum dico: nulla in re majus judicium, perspicaciam, acumen exigere, quam in historia litteraria compilanda. Sed & idem judicium, eademque perspicacia in Historia Ecclesiastica scribenda necessaria sunt: quippe non alias magis a vulgo fabellae vulgantur atque creduntur, quas nisi diligens historicus internoscat, pro severis historiis fabulas lectori propinandas dabit. Legatur Theologus gravissimus Melchior Canus in 11. de locis cap. 6., & Fleurius in sermonibus praeliminaribus ad Historiam Ecclesiasticam.

Historicus
esse debet
coevus &
domesticus.

§. 9. Perpendenda Historici doctrina, capacitate, perspicacitate, judicio, tum eo vertendus animus; ut intelligatur, scire ne potuerit id quod narrat. Quantumvis enim sit historicus acutus & doctus, si ei via & ratio defuit, qua id scire potuerit, quod narrat, poeta mihi erit potius, quam historicus. Cognoscitur autem scire potuisse; 1. si fuerit coevus: 2. si domesticus. Nam qui rei,

verim Plinius lib. 7. cap. 2. serio ea retulit, ac magna veterum contestatione firmavit, ut videatur minime, ut ille solet, de veterum fide dubitasse.

rei, quam narrat, coaevus est, quum recentior ejus adhuc est memoria, scire illam nullo negotio potest: & qui est domesticus non facile ab exteris decipitur. Duo sane sunt, quae historias ferme omnes diluunt, atque extenuant, *tempus*, & *locorum distantia*: utrumque enim res nobis per longam aliorum aliis narrantium seriem tradit: in longa autem aliorum aliis narrantium serie aut additur aliquid, aut demitur, aut immutatur. At qui coaevus est, & domesticus, serie ista non indiget: ipse sibi testis locupletissimus esse potest. Interim fieri potest ut coaevus & domesticus rei, quam narrat, non interfuerit, sed a popularibus suis narrari audiverit: quo casu minor est ejus fides. Nam infinitae ubique vulgantur fabellae, & vera gesta plerumque aut interpolantur, aut incrustantur.

§. 10. Ex quo patet quale iudicium faciendum sit de iis historicis, qui nec coaevi fuerunt, nec domestici. Ii aut historias suas ab antiquioribus scriptoribus acceperunt, inscriptionibus sepulchrorum, columnarum, monetarum, antiquis sculpturis aut picturis, aliisque vetustis monumentis: aut ex popularibus rumoribus & traditionibus collegerunt. Primi non aliam faciunt fidem, quam ea monumenta, ex quibus descripserunt. In eorum igitur aetatem & pondus inquirendum est. E. g. Livius veterem Romanae Rei publicae historiam collegit ex *annalibus maximis*, quorum & ipse passim, & Cicero in secundo de Oratore meminit: ex historiis *Fabii Pictoris*, ex *Originibus Catonis*, ex monumentis *Pisonis*, *Fannii*, *Vennonii*, aliorumque, quorum & Cicero idem aliique veteres Latini auctores mentionem habent. Videndum er-
go

Quid de historicis nec coaevis nec domesticis censendum.

go est, qua illi aetate vixerunt, & qua ratione, quae narrarunt, scire potuerunt. Eodem modo Plutarchus vitas illustrium virorum, Laërtius Philosophorum vitas ex priscis monumentis hausit, quae passim citant. Plinius quoque pleraque Historiae Naturalis observata, aut experimenta a vetustioribus accepit. Ergo eorum habenda ratio: posteriores enim Scriptores vetustis rebus nihil auctoritatis aut ponderis addere poterant: contra detrudere plurimum poterat tempus.

Quid de traditionum
compilationibus.

§. II. At si populares rumores sectatus est Historicus, qualis Herodotus, historiae idem & fabularum apud Graecos parens, tanto minorem meretur fidem, quanto leviora sunt, quae vaga incertaque majorem traditio posteris communicat. Atque haec est ratio, cur veterum nationum res penitus ignoremus: earum nimirum scriptores aut nulli fuerunt, aut perierunt, aut recentiores sunt, quam ut vetera scire possent. Quocirca quidquid de barbaris Graeci nobis tradiderunt, aut ex vulgariis compilatum est rumoribus, aut propria ejus gentis garrulitate confictum. Nam Graeci vero tandem animum veteri historiae addiscendae applicuerunt, quum vel ipso Platonis aevo non barbararum modo, sed etiam Graecarum antiquitatum egregie essent ignari. Eodem loco haberi debent, quae de rebus antediluvianis quidam ex Aegyptiorum, Phoenicum, Rabbiorum traditionibus retulerunt: nam qui in tanta antiquitate, ac gentium dispersione haec ad posterum demandari potuerunt? E. g. qua tandem ratione potuit scire Eusebius, Adamum 50. ab orbe condito anno designasse Abelem pastorem ovium, Cainum agricultorem? Qui id 40., aut 45. anno factum diceret aequè probabi-

babilia narraret . Praeterea unde rescivit , Noachum testamento totam Tellurem in tres partes filiis distribuisse ? Tacet enim ea Moses . Rabinis , inquiunt , credidit . Non potuit ad instabiliore appellare . Nulla enim Poetarum phantasia in effingendis fabulis feracior fuit .

§. 12. Ceterum infiniti Historici , si ex uno omnes rem acceperunt , neque aliunde eam didicerunt , non pluris sunt aestimandi , quam ille ex quo acceperunt . Hoc canone bellum Trojanum quidam Critici in dubium vocant . Nimirum quamquam nullum vetus gestum tanta testium copia confirmatum est , quam bellum Trojanum , quippe quod Poetae omnes , Oratores , Historici , Philosophi Graeci atque Latini illud memorant ; tamen omnes ex uno Homero , vel ex quodam Syargo , qui primus bellum Trojanum cecinisse veteribus dicebatur (a) , hanc historiam descripsisse videntur ; qui fortasse rem totam ad veri similitudinem Poetica libertate finxit , non secus atque Iovis ragnarumque bellum , seu Batrachomiomachiam , quam etiam sub Homeri nomine veteres librarii ad nos transmiserunt (b) Quod si putemus

Quid si plures historici ex uno accipiant .

(a) Vide Aelianum in xiv. histor. var. cap. 21.

(b) Primus qui dubium super hac re movit fuit Dio Chrysostomus in oratione , quod Ilium non sit captum . Sed Metrodorus quidam Lampsacenus allegorice scripsisse Homerum censuit (apud Tatianum oratione ad Graecos) . Ex recentioribus idem egit Christianus Adamus , Gerardus Groesius , Struvius , quibus accessit nuper vir noster eruditissimus Jo: Baptista Vicius .

temus Homeri Epopejas, uti nunc sunt, ex variis Poematis vetustioribus collectas, & ab Homero, aut alio quocumque auctas, & politas; facilius perspiciemus, qua ratione obscura fortasse fabella in horrentia illa *Martis* excreverit. Eadem ratione historia versionis septuaginta interpretum in dubium revocatur: omnes enim qui narrant, sub Ptolomeo Philadelpho Aegypti Rege Scripturas Hebraeorum Sacras in Graecam linguam interpretatas a 72. Hebraeorum sapientibus, unum videntur Aristae libellum descripsisse. At personatus ille Aristaeas meras narrat fabulas, uti legendo intelligitur (a).

Quantam
fidem mereatur
unus aut
alter histo-
ricus.

§. 13. Quantam vero probabilitatem faciat unus aut alter historicus, non est facile definitum. Unum aut alterum historicum non facere certitudinem ne dum Mathematicam, sed ne moralem quidem, non est quod dubitemus. Probabilitatis autem, quam faciunt, gradus ex eorum *scientia*, & probitate dimetiendi sunt. Et maximus probabilitatis gradus, quique a certitudine morali parum distat, est, si unus hic aut alter historicus probi fuerint, & rebus, quas narrant, coetanei, & praesentes, eaeque res supra eorum captum non fuerint. Augustinus de Civitate Dei narrat se vidisse hominem, qui quotiescumque volebat, comas ad vultum, & a vultu ad occiput agitabat, immoto capite. Quam historiam qui negat, vir est

(a) *Quum a Ptolomei tempore ad Josephum aliosque ejus aevi aut sequentis scriptores vix effluerint 300. solidi anni, potuit ex traditione id factum resciri. Quocirca non putaverim omnes, qui hanc Historiam memorant, unum exscripsisse Aristeam.*

est perfrietae frontis: nam & coetaneus erat historicus, & probus maxime, & qui non facile sibi imponi patiebatur. Hieronymus Cardanus scribit vidisse se hominem manibus truncatum qui interea dextro pede hastam vibraret, collimaretque, fueret vestem, ederet, scriberet, in acum filum immitteret (a). In hoc non fidem timeo, sed imaginationem.

§. 14. Quod si unus hic aut alter Historicus coetaneus fuerit, sed aut rei non praesens; aut res, quam narrat, captum suum superabat, tunc probabilitas illa valde minuetur. Scilicet fieri potuit ut vel a rumore populari fuerit deceptus, vel rem non intelligens ipse sese deceperit. Infinita sunt huiusmodi in historia politica & naturali, adde & in historia opinionum, quas qui attente legit, passim offendit. Itaque dum lego in historicis politicis vel ipsa Principum, plerumque remotissimorum, penitissima arcana & secretas consultationes, temperare mihi a risu nequeo. Magis etiam rideo dum a Physicis quibusdam experimenta naturalia ex iis Historicis sumi video, qui physicarum disciplinarum penitus imperiti fuerunt: quippe haec experimenta ut intelligi non possunt, nisi ab earum rerum peritis, ita narrari exacte a nullo alio possunt. Sunt etiam ejusdem generis plurima in iis historicis Ecclesiasticis, qui scientia & iudicio destituti erant.

§. 15. Veniamus ad *probitatem*. Si probitas in historico desit, tum vero omnis historiae probabilitas funditus intercidit. Dignoscitur autem deesse probitatem; vel si nobis aliunde historici vita nota sit; vel si in ejus descriptionibus frequentia mendacia, & imposturae detegantur; vel si odio, aut amore

Quid si in historico deest probitas.

S

par-

(a) De Subtilit. Nat. lib. 17.

partium nimium agitarus fuerit, vel tandem si superstitione fuerit corruptus. Ita quum narrat Muhammedes in Alcorano miracula quaedam; constatque fuisse illum solemnem impostorem, nemo sani iudicii illa unquam vera putaverit. Idem iudicium ferendum est de gestis Apollonii Thianaei, quae magno numero Philostratus retulit, quaeque aut ob superstitionem vera putavit, aut quia ob Gentilismi studium Christi simiam Mundo obtrudere voluit, quo Christianismo se opponeret, quemadmodum docti plurimi censuerunt.

Partium studia historicos corrumpunt.

§. 16. / Partium potissimum studia historicos ferme omnes corrumpunt. Hinc fit, ut domestici plerumque historici suspecti sint. Nam Livius e. g. & Caesar res Romanas augustiores fortasse, quam fuerunt, faciunt; exteras etiam res, Carthaginensium, Gallorum, Germanorum, aliarumque nationum data opera augent, ut Romanae gloriae serviant, non secus atque Hectorem Homerus, ut Achillis fortitudinem celebret. Est haec Poetarum & Oratorum pervulgata amplificandi ratio, Graeci vero scriptores, qui elato supercilio cunctas spernebant nationes, in gentis suae laudem pronissimi & effusissimi fuerint, atque idcirco omnes suas historias suspectas fecerunt. Hinc Graecia *mandax*, *garrula*; levis jure Latine dicta. Jam quum nos nostraque natione & necessario amore amemus, & quilibet historicus nationi alicui aut propriae, aut quam delectu sibi propriam fecit, addictus sit; eam potissimum ob rationem vix historicum reperiatis, qui *nec amore*, & *sine odio* scribat, quem veri historici characterem ponit Tacitus. Sed plerumque talis est rerum status, ut historicus res sui aevi scribere sincere

re nequeant, cogaturque aut Principi, aut nationi suae adulari, atque Historiam foedare. Ad rem Tacitus sub initium Annalium: *temporibus Augusti dicendis non desuere decora ingenia, donec gliscente adulatione deterrerunt. Tiberii, Cajique, & Claudii ac Neronis res florentibus ipsis, ob METUM falsae; postquam occiderunt RECENTIBUS ODIIS compositae sunt.*

§. 17. Ex eadem causa profluunt magna ex parte fabulae, quas de moribus, litteris, politica, religione exterarum nationum narrant Potissimum in historia ecclesiastica. viatores. Etenim quum aut ex quibusdam externis ritibus & signis, aut ex rerum suarum notionibus exterarum gentium iudicium facerent viri plerumque imperiti, mendacia infinita scripserunt. Jam dogmata variarum Christianismi sectarum itidem aut amore & notionibus rerum suarum, aut aliarum odio magna ex parte historici obscurarunt, aut corruperunt. Hereticorum trium priorum Ecclesiae saeculorum doctrinae tanta cum varietate & plerumque gypso & cinnabro narrata habemus, ut critici satius putent iudicium saepe cohibere. Legi potest Epiphanius Petavii. Posterorum saeculorum res recentibus odiis compositae sunt. Tu cave quidquam affirmes, nisi omnia contraferis monumenta.

§. 18. Ad probitatem etiam historici spectat, ut constet, eum historiam suam, non exercendi styli gratia, sed veritatis amore scripsisse. Qui enim exercitio styli scribunt, dum res veri similes narrant, nihil reliqui curant. Isti vocantur nunc scriptores Romanenses. In horum numero ponit Cicero *xu-
pταυδία* Xenophontis, quae sane cum Romanensi illo Gallico, quem *Artamenem* vocant, ejusdem est characteris. Licet non ita

Nimia styl
cura in hi-
storico su-
specta.

sentiant recentiores quidam Historici, qui Xenophontem in rebus Persicis, vel ipsi Ctesias, & Herodoto praeferunt. Herodoti musas hoc etiam nomine quidam accusant: itaut non certe illepide is fecerit, qui Herodoti libros Musarum nomine praescripserit, garrularum nempe puellarum: Livius etiam & Curtius artem declamatoriam affectasse clare videntur. Nimiam nempe styli curam in Historico suspectam habeo. Sed nimiam dico: ea enim, si minus facta supponit, aut iis vestimentis ornat, quae non possunt non alias notiones excitare, quae rem gestam mirum in modum corrumpant.

§. 19. Ad usum Historiae & sequentes
 Canones hystoriae usum spectantes.

1. *Ex eo quod quidam potuit decipi, non statim sequitur fuisse deceptum: ergo hoc tantum argumento auctoritatem rejicere, quod sit fallibilis, desipere est: alia adhibenda sunt argumenta, ut ab ea discedas.*

2. *Quare omnes, aut plures narrant Historici oculati, nemine refragante, certa sunt habenda: si unus aut alius adversus plures testificentur, historicorum conferendae dotes: secundum eas judicandum.*

3. *Quam coaevalorum, aut vicinorum narrationem effectus sequuti sunt reales, diuque stabiles, ea inter certissimas habetor historias.*
 Ut quum legis Romanos tot in Italia praehis victores fuisse, id verum existimes necesse est: neque enim nisi iis victoriis fieri potuit, ut in totam Italiam Romanum Imperium extenderetur. Hoc argumento expeditissime demonstratur, Christianam Religionem esse a Deo: nam ea a Christi, & Apostolorum miraculis primum diffundi coepit: quae si vera fuere, quum nemo dubitet non potuisse il-

la fieri nisi a Deo, divina est illa doctrina, quae iis miraculis comprobata est. Vera autem illa fuisse eo argumento evincitur, quod ea miracula, quae a coaevis narrantur, reales, & tota ferme Tellure stabiles effectus sequuti sint.

4. Quae facta unus aut alter ocularis narrat historicus, nemine contra scribente, proxima sunt certitudini, si historici isti veras habuerint historicorum dotes.

5. Qui aliquid tacet, is id non negat: ergo quae historici narrant coevi in dubium vocanda non sunt ex hoc tantum, quod alius, aut alii etiam coevi taceant (ex Canone 2. & 3.): qui enim tacet, aut oscitantiae, aut ad summum malitiae accusari potest.

Sed inquirunt, Historiae leges exigebant ut non taceret. Quid ergo? adversus has peccavit historicus: at ea negasse, quae tacet, dici nequit: quod si non negavit, perstat historicorum aientium fides. Mirum est de hoc argumento, quod negativum vocant, potuisse tanta contentione inter doctos disputari.

6. Quae facta testes non coevi, neque oculares magna etiam consensione narrant, in dubium sunt vocanda, si nemo coevorum, & ocularium historicorum memoret, quum memorandi opportunitas erat.

Nam unde recentes isti ea hauserunt? Nihil aliud proferri potest, nisi popularis fama, quae valde quam mendax est. Atque hoc, non antecedens illud, argumentum est negativum, quod maximi semper ponderis viris doctis est habitum.

7. Si nulli extent coevi, & oculares historici, posterorum auctoritas probabilis habebatur, quum nulla sunt repugnandi argumenta.

8. *Quae historia claris rationibus repugnat inter falsa reputatur.*

9. *Historia ne vocetur rationi contraria, quod moribus, & opinionibus praesentibus ad- versetur: opiniones enim atque mores mutantur.*

10. *Non idcirco historia habeatur falsa, quod id narrat, cujus non modum, & causas non intelligimus, aut vim & artem nostram superet.*

Hujus Canonis rationem alibi dedimus.

¶ 20. Quæri potest, utrum historiae al-
cujus fides processu temporis extenuetur ita,
ut tota tandem evanescat? Atque distinguen-
dum est: nam ea aut sola traditione ad po-
steros demandatur, aut coævorum scriptioni-
bus. Si primum eundo extenuatur, ac ita, ut
tota tandem pereat. Si posterius, dum ii hi-
storici, a quibus narratur, supersunt iidem,
eadem semper est: nam hæc est æqualis co-
rum, a quibus scripta est, auctoritati. Quare
perridiculus est auctor Anglus libri *Principia
Religionis mathematicæ*, qui supputat, quan-
donam sit fides Christiana integra peritura,
hoc principio, quod eundo extenuetur. Ea
enim fides libris Apostolorum tribuitur: qui
dum iidem perstant, eademque auctoritate,
eandem in posteris lectoribus parient fidem,
quam in iis, qui iis altero sæculo succe-
dere. Quo modo res Augusti auctoritate scri-
ptorum id temporis scimus: ea dum integra
perstat, eadem certitudine nos scimus, quo
ii qui ab altero ab Augusto Sæculo vivere; ea-
demque, qui mille ab hinc annis vivent.

C A P. III.

De Auctoritate Divina.

§. 1. **A**UCTORITAS divina constat *quum* ^{Quae neces-}
Deus docet. Tria autem sunt ^{sunt} *ut quis*
 necessaria, ut quis divina auctoritate uti pos- ^{auctoritate}
 sit. 1. Nam constare ei debet Deum loqui- ^{divina uti}
 tum esse: & 2. quatenam sint Dei verba: 3. ^{possit.}
 & qui verborum sensus. Quorum trium quod-
 cumque ignoretur, omnis divinae auctoritatis u-
 sus perit. Ad primum quod spectat, Deus po-
 test homines alloqui pluribus viis: *via men-*
tis: *via phantasiae*: *via sensuum*, aliisque,
 quas ignoramus. *Via mentis* loquitur quum
 cogitationes suas mentibus nostris communi-
 cat: nam quum Deus sit pura mens, nihil
 vetat, mentibus nostris ita uniri, ut cogita-
 tiones & voluntates suas nobis aperiat, etsi
 fortassis, qua id fiat ratione, ignoramus. *Via*
phantasiae, vel alicujus rei imaginem in ce-
 rebro nostro excitando nobis vigilantibus, vel
somnia divina immittendo. Hoc modo plu-
 ries Deus Prophetis Hebraeis loquutus est.
Via tandem *sensuum* pluribus modis, quorum
 duo sunt praecipui, per aures, & per ocu-
 los: nempe aut verba seu sonos articulatos
 producendo in auribus nostris, qualis legi-
 tur loquutus Patriarchis Hebraeis: aut signa
 aliqua oculis obijciendo, quibus voluntates
 suas explicet, qualia erant flamma de Coelo
 descendens, & victimas consumens, lumen
 in aere aut alibi rutilans. Ad quem autem
 horum modorum pertineat loquutio per Urim,
 & Thummim, difficile dictu est. Sunt qui
 putant Urim & Thummim fuisse lapides,
 qui pectorali Summi Sacerdotis adfixi erant

in quibus tribuum Judaicarum nomina erant inscripta, quorum literis Deus summo Sacerdoti significaret, quid vellet. Alii opinantur fuisse instrumentum sinuosum rationali Summi Sacerdotis alligatum, unde Deus consultus verba fundebat (a). At aliis placet Deum per ipsum Sacerdotem, quem afflabat, verba fuisse (b)!

Qui sciri
possit utrum
Deus sit lo-
quutus.

§. 2. His aut similibus rationibus Deus homines alloqui potest. Quin autem scire vult, loquutus ne sit Deus, is primum Ecclesiam consulere debet, a qua & Dei verbum, & sensus accipienda sunt. Deinde, qui ea de re philo'sophari vult, ut ne specie divinae doctrinae aut a se, aut ab aliis decipiat, necesse est utatur vel *conscientia*, vel *sensu*, vel *auctoritate*, vel *ratione*. Utimur conscientia & sensu, quum nobis loquitur *immediate*, vel *intrinsecus*, vel *extrinsecus*. Et ad conscientiam quod spectat (qua utimur, quum Deus loquitur *via mentis*, aut *via phantasiae*) tum credendum est, Deum nos alloqui, quum modo insolito ita mentem nostram, aut phantasiam afflari, eique cogitationes insolitas, divinas, sanctas affundi perentiscimus, ut ad eas producendas nos nulla opera nostra concurramus. Itaque si quis hac via experiri velit, utrum a Deo afflatur, perpendere debet omnem notionum suarum originem & seriem, atque tunc statuere a causa aliqua superiori se agitari, quum clare agnoscit, earum cogitationum, quas animo volutat, nec se, nec externa ulla objecta causam esse posse.

§. 3. Sen-

(a) *Spencerus lib. 3. de legibus Hebraeorum ritualibus dissert. 7. cap. 3°*

(b) *Clericus in Pentatheucum.*

§. 3. Sensus vero scire possumus Deum nobis loqui, si is verba ad aures nostras fundat, aut alia signa suae voluntatis oculis, aliisque sensibus objiciat. Ita Ada, Cainus, Noemus, Abrahamus, Moses, alique, qui ore ad os cum Deo loquebantur; (a) certi erant de divina locutione. Ceterum quum doceant Scripturae esse Daemones, qui nobis illudere possunt, sintque inter ipsos homines plures e diabolorum seu tentatorum et impostorum genere, adhibenda est in consilium ratio: ut scilicet diligenter examinemus commotiones a locutione illa in nobis excitatas, sententias ipsas, quas loquutor nobis communi- cat, scilicet sanctae ne sint & honestae, necne verae an falsae: signa porro, quae loquutor, ut sibi credatur, praestat. Uno verbo quemvis potius credendum est nobis loqui, quam Deum, nisi certo constet, alium esse non posse, nisi Deum. Cautos enim nos humanae, & daemoniacae imposturae fecerunt, resque est tanti momenti, ut nullibi gravius erretur. Et haec quidem, quum judicandum est, num Divinitas nobis loquuta sit.

§. 4. At si per alios nobis loquutus Deus dicatur, ad auctoritatem simul & rationem confugiendum est. Nimirum quum plurimi docti, perspicaces, minime creduli testantur, se Prophetam aliquem audivisse, in eo omnia signa divinitatis observasse, & omnibus examinatis comperiisse, nullam sibi imposturam subfuisse: tunc perscriptae frontis fuerit assensum denegare. Sed ratio quoque & critica adhibenda est. Scilicet primum observandum, quo

Qua ratione
scire possumus
Deum
sensum via
nos alloqui

Ut homi-
num aucto-
ritate uten-
dam in ver-
bis Dei di-
gnosceremus

(a) *Quamquam cum Dei Angelo loquutos, sunt qui verisimiles putant, in primis B. Augustinus.*

quo tempore hoc accidisse narratur, qualesque erant homines ejus temporis, culti & perspicaces, an inculti, superstitiosi, facile creduli: 2. an ejus, qui Dei nomine loquutus est, interfuit aliis imponere, aut alias imposuerit: 3. quae sint illa quae Dei nomine praedicavit: 4. quibus signis missionem suam confirmavit. His omnibus falsitatem Alkorani detegimus. Nam Arabes, quos in novam superstitionem induxit Muhammedes, inculti erant, & superstitiosi: Muhammedes vero imperii ambitiosus magnusque fallaciarum artifex: porro fabulas & contradictoria plurima docuit, & nullis signis missionem suam confirmavit.

Ut ratione,
in primis
prophetia,

§. 5. Ratio autem, quae nos certos facere potest, aliquem Dei spiritu loquutum, a *Prophetiis* potissimum & *miraculis* desumitur. Prophetiae nomine intelligo *praedictiones rerum, quae non dum evenerunt quum praedicuntur, quaeque neque a causis naturalibus, neque a praesente rerum statu praevideri possunt*. Nam quae aut ex causis naturalibus praesciri possunt, veluti futuram Lunae eclipsem, ubertatem fructuum; aut ex praesente rerum statu, qualis Ciceronis praevision de interitu Reipublicae Romanae civilibus bellis jamdiu dilaceratae, Prophetiae nomen non merentur. Verae autem prophetiae character est, si ea opere sit completa, ita ut praedicta fuit.

Prophetiae
soli Dei
opus.

§. 6. Quoniam igitur vera prophetia est earum rerum praedictio, quae neque a causis naturalibus, neque a praesente rerum statu praevideri possunt (§. 9.) & vis ista praevidendi solius Dei est, uti in Theologia naturali demonstramus; inde sequitur, has praedictiones a solo Deo fieri posse; adeoque
eos

ens homines, qui audacter has praedictiones faciunt, quae adamussim implentur, theopneustos esse, seu divines. Quo potissimum argumento probamus libros veteris Testamenti esse divines. Qua de re copiose disputo in Elementis Theologiae naturalis parte tertia. Legi potest & Huetius in Dem. Evang.

§. 7. Illud fortasse dicet aliquis: quum in Mundo nihil fiat sine causa, aut sine ordine, omnes causae, & omnes effectus Mundi concatenati sunt inter se: adeoque quemadmodum sunt in natura qui paucarum causarum & effectuum concatenationem praevident, alii qui plurium; ita etiam esse possunt, qui longissimam causarum & effectuum seriem praevideant, & praedicant; qui tamen theopneusti non sunt.

§. 8. Sed isti in locum difficilem, & qui ad hanc disciplinam non pertinet, nos adiungunt. Primum igitur responsum sit, inter homines constare jam, capacitatem mentis humanae, ad ea futura, quae libera & contingentia vocantur, se non extendere, adeoque ea non posse confidenter, & vere praedicere, idque non semel, sed constanter. Quod vero pertinet ad alias mentes, ignoramus sane, quousque earum perspicacitas extendatur; itaque non facile credimus eas a Deo missas, ex hoc solum, quod quaedam futura praedicant; verum miracula quoque exigimus. Sed, ais, fieri posse, ut Daemon aliquis hominem invadat, & per eum loquatur ac miracula faciat. Respondeo, bonus ne fingetur hic, an malus? Si bonus non faciet imposturas, neque idcirco ejus ope homo nomine Dei loquatur, quum a Deo non afflatur. Si malus, 1. Ex doctrina & mori-

An futurae
rerum series
praevideri
ab homini-
bus possint,
& quatenus

moribus hominis loquentis facile detegatur : 2. non poterit talia miracula facere , quae homines in errores agant ; id enim Dei bonitas non sinit : 3. saltem etiam si portentosa quaedam dare possit , non tamen patitur Dei providentia , ut hujusmodi imposturae diu lateant , ita ut magna generis humani pars in errorem circa religionem inducatur .

§. 9. Jam vero quod de ordine rerum dictum est §. 7. quamquam , ut dixi , ad sublimiores disciplinas pertinet ; tamen quale sit summam explicabo . Non dubitamus , quin omnia individua Mundi praeteriti , praesentis , futuri , ita inter se concatenata sint , ut perfectam harmoniam & ordinem faciant . Sed totus hic ordo universalis ex infinitis pene aliis seriebus , & ordinibus compactus est , non secus atque magnus aliquis funis ex pluribus aliis funiculis , aut magna catena ex catenulis aliis . Particulares autem istae series etiam ex simplicioribus aliis constructae sunt . Praeterea & totus ordo ; & peculiares illae series ac catenulae spectari possunt vel in tota Mundi duratione , vel in parte aliqua hujus durationis majori vel minori : quod fit ut sint aut compositiores & longiores , aut simpliciores & breviores . Scilicet catenula una quo longius pergit , eo magis cum aliis & aliis catenulis intricatur , ut difficilius sit eam mente persequi ; simplicior vero est , quo brevior , minusque universalis .

§. 10. Quibus explicatis , quoniam plus minus capacitatem mentium humanarum noverunt jam homines ; scimus posse nos in serie simplici causarum & effectuum longissime praevidere , veluti Astronomus , qui per plura saecula supputabit , quoties Luna in umbram Telluris incidet . At in seriebus ex
infini-

infinitis aliis compositis vix est ut ad ter-
tios effectus procedamus : quo enim impli-
cationes illae fiunt , eo magis aciem & per-
spicaciam intellectus humani fugiunt . Hu-
jusmodi autem sunt actiones humanae , quae
cum infinitis causarum & effectuum seriebus
implicitate sunt . Nam uti variae & infini-
tae perceptiones nasci possunt ex variis &
infinitis motionibus cerebri & organorum
sensoriorum ; ita variae & infinitae volun-
tates & actiones , quarum quaelibet in serie
sua simplici est , ex omnibus vero series
actionum humanarum conflatur , quam per-
fecte praevidere sola potest mens infinita .

§. II. Jam videamus qua ratione ex mi-
raculis loquentis divinitas probari possit . Ut ex mi-
raculis , Lo-
cus iste celeberrimus factus est disputationi-
bus Lockii , Clarkii , Leibnitii , Wolfii , Ser-
ges , aliorumque . Quidam vocant miracu-
lum id quod supra vires naturae sit . Si illi
naturae nomine intelligunt quidquid ad uni-
versi vires pertinet , vereor , ut probare pos-
sint ulla esse miracula talia , qualia quae-
rimus , id est a Deo , vel Dei vi facta : nam
quum ignoremus quousque vires Naturae se
extendant , dicere numquam possumus aliquid
esse supra naturae vires . Hinc acatalepsia
circa miracula inducetur . Alii rectius mira-
culum vocant , quod est contra consuetas
naturae leges . Quum autem in plerisque re-
bus naturalibus leges mechanicas sciamus ,
veluti leges Staticae , Hidrostaticae , Opti-
cae , Astronomiae ; difficile non est dijudi-
care , quae sint contra huiusmodi leges .
Porro quum huiusmodi leges a Deo sint po-
sitaе , nequeunt nisi aut ab eo , aut ejus vi
immutari , ubi ipsae aliae aliis non collidan-
tur . Ac proinde quae immutationes in his
legi-

legibus proveniunt , quas naturae vires efficiere non solent , eas miracula dicimus .

Qui character
divinorum miracu-
lorum .

§. 12. Interim quum quaedam sint leges mechanicae , quas contrariis viribus & machinis homines cohibere possint , illud quaeri potest , qui intelligemus , eas hujusmodi legum mutationes , quae ab hominibus non fiunt , Dei vi fieri ? possunt enim esse potentes quaedam in natura causae , a quibus haec fiant . Respondeo , in iis personis , quae a Deo mittuntur , cum miraculis conjunctam esse verae doctrinae praedicationem , quae argumento est , personas illas a Deo esse missas . Praeterea qui Dei vi miracula edunt , tam confidenter edunt , ut facile intelligatur ab eo fieri , qui imperium in naturam habeat . Talia sunt miracula Christi Servatoris nostri , quae & in confirmationem doctrinae amoris Dei & proximi omnia edita sunt , & tanta facilitate quasi projecta , ut facile sit intelligere a summo naturae imperatore effecta fuisse . Matthaei 8. versu 2. accessit ad Christum leprosus , eumque oravit , *Domine , si vis , potes me mundare* . Jesus autem confidenter , *volo* , inquit : *mundare* . Et confestim mundata est lepra ejus . Daemones orant ut mittat eos in porcos : Jesus , *ite* (ibidem v. 32.) . Paralytico ait , *surge* , & abiit (Matth. 9. v. 6.) . Ibidem , eadem confidentia puellam resuscitavit . Matth. 14. eadem confidentia jussit turbam discumbere , eamque quinque panibus , ac duobus piscibus saturavit . Hoc certum est criterium & miraculorum Christi , & ejus divinitatis . Tale scilicet ac tantum in Naturam imperium nemo videtur habere posse , nisi Naturae totius moderator .

C. A. P. IV.

*Quanam ratione dignosci possit quanam
sint Dei verba.*

§. 1. **Q**ua ratione dignosci possit lo- Ut digno-
scenda Dei
verba.
quutus ne Deus sit, nec ne, superiori capite edisseruimus.

Nunc qua ratione Dei verba valeamus discernere, perquirendum est. Esse haec possunt vel *scripta*, vel sine scriptura a maioribus nostris veluti per manus nobis *tradita*. Quum de libris scriptis agitur, haec sunt perpendenda: 1. Qui fuerint illi, a quibus scripti fuisse dicuntur: 2. an libri sint genuini, idest ab iis scripti, quibus tribuuntur, vel eo tempore scripti, quo feruntur: 3. an integri sint: 4. quid de illis coevi homines crediderint, quid proxime sequuti, & reliqui: 5. an potuerint aliqua impostura subesse, & an alicujus intererat imponere: 6. an, quae libris illis continentur, sint manifeste falsa, aut impia, aut saltem parum pia, & sancta: 7. an constet auctores librorum illorum miraculis doctrinam illam confirmasse: 8. an in libris illis prophetiae opere completae contineantur. Quae ut particulatim examinem operae pretium est.

§. 2. Quod ad primum adinet, si constet librum aliquem scriptum fuisse a viro Liber scriptus a viro
theopneusto
est divinus.
theopneusto, seu divino numine afflato, liber divinus habendus erit. Hac ratione Hebraei libros Moysis, Davidis, Eliae, aliorumque divinos habuerunt: contra vero, si constet librum a viro non *theopneusto* scriptum esse, qualia Poemata Hesiodi, aut Carmina Orphaei, vel Sybillarum. Qua vero ratio-

ne

ne sciri possit, an vir aliquis sit, vel fuerit theopneustus, superiori capite demonstratum est.

Quae circa hoc observanda interpreti.

§. 3. Ceterum magna etiam acribia heic adhibita est ab Ecclesia, cujus est de verbo Dei judicare. Nempe perquisitum est, an spiritus Dei hominem illum perpetuo afflaverit, an vero aliquando cessaverit: & an vir ille scripserit eo tempore, quo afflatus erat Spiritu Dei, an vero alio tempore. Praeterea & id investigandum est, an spiritus Dei, quum mentem alicujus afflat, eam omnino agat ad ea scribendum, quae spiritus ipse suggerit, an vero libertatem illi relinquat ea scribendi, quae vult, aut aliquid e suo commiscendi, seu, quod idem est, an levis fuerit Spiritus Dei afflatus, an vero talis afflatio, qua mens humana a serie cogitationum suarum averfa fuerit ad ea cogitanda, quae spiritus suggerebat. Haec quam diligenter perpensa sunt, quod alioquin, periculum erat ne profanum librum, pro divino acciperetur. Quum igitur, ut dixi, haec omnia ut olim Synagoga, ita deinde Ecclesia Christiana examinassent attentissime, reppererunt spiritum auctorum theopneustorum sanctum ita eorum invaluisse animos, ut nequiverint aut non ea praedicare, quae Spiritus Dei dictabat, aut ea mutilare, interpolare, vel quomodocumque corrumpere; ex quo concluderunt libros veteris & novi testamenti divinos esse.

Libri genuinitas & integritas investiganda.

§. 4. Ut autem libri genuinitas, & integritas cognoscatur, quod est secundum & tertium postulatum (§. 1.) Artis criticae regulae adhibendae sunt, de quibus postea. Dependet vero a genuinitate & integritate, libri auctoritas. E. g. idcirco Apocalypsim Johannis Apostoli divinam habemus, quod creda-

credamus a Johanne viro theopneusto scriptam, & eandem esse, quam Johannes scripsit. At si quis ex g. evidenter demonstraret, aut ab alio scriptam esse, aut hanc, quam habemus, non esse Johannis Apostoli, aut mutilatam, interpolatam, & depravatam esse, is totam ejus libri auctoritatem labefaceret.

§. 5. Ex auctoritate coaevorum, aut pro- Unde id
xime sequutorum, discimus an liber sit ge- sciatur.
nuius, & an auctor missionem suam divi-
nam certis argumentis probaverit. Nam si
coevi omnes missionem Auctoris divinam sibi
persuaserint, nec fuerint homines stupidi &
bardi, quibus facile imponi potuerit, magnum
argumentum habebimus pro divinitate alicujus
libri. Ceterum volo ut probe examinetur,
an coevi illi affectu aliquo ergo auctorem
fuerint agitati: nam si cognoscatur eos vo-
luisse illi adulari, ejus beneficiis captos, vel
nimio erga illum amore passos esse sibi im-
poni: aut etiam si ab illo averſi animo fue-
rint, cumque injuria exagitaverint; tunc nec
pro auctore, nec contra autorem testimonium
dicere possunt. Sed & hac in re Ecclesia
semper audienda est, nec ulterius inquirere
fas est.

§. 6. Illustremus haec aliquot exemplis. Quid prae-
Plato in *Jone* observat viros phantasticos, qui terea obser-
magna sui commotione loquuntur, in iis, a vandum.
quibus studiose auscultantur, easdem commo-
tiones producere; quibus sit, ut auscultato-
res in loquentis opiniones facile trahantur.
Quum Quakerus tanquam Spiritu Dei inva-
sus aliis praedicat, idque magna commotio-
ne, quam oculis totoque vultu indicat, tum
plurimi eorum eodem spiritu se agitari cre-
dunt, itaque surgunt & ipsi, atque praedi-
cant, uti *Voltaerius* testatur in *Epistolis Phi-*
loso-

losophicis de Quakeris. An putemus hoc fidem facere de auctoritate & divinitate alicujus Quakeri? Melancton credidit facile Lutherum Spiritu Prophetico agitari, tum ob magnam opinionem quam de illo habebat, magnamque amicitiam, qua ei conjunctus erat; tum etiam ob insolitas & vehementes hominis commotiones, vel furorem. E contrario Pharisei, jurati hostes Jesu Christi, omnia ejus dicta, factaque, in pessimam partem accipiebant, & criminabantur velut impostorem & maleficum: qui dum de divina missione Jesu agitur, audiendi non sunt.

Cavendae
imposturae:
farum cau-
iae. Prima.

§. 7. Quintum postulat ut rite examinetur, homines exigit acutos & doctos. Possunt imposturae a diversis causis proficisci. Primum ab ambitione honoris. Illinc plerique se theopneustos simularunt, uti tanquam Prophetae haberi possent, aut tanquam factionum capita, qualis Mahummedos fuit, qui quum morbo comitiali agitaretur, evulgavit se ab Angelo Gabriele corripì, ut ea via summum inter suos principatum obtinere posset. Hujusmodi impostores fuere & inter Hebraeos, & inter Gentiles, Muhammedanos, atque Christianos plurimi, & nunc sunt. Hinc ille Sabatai Sevi, qui praeterito seculo se Messiam finxit, Judaeosque omnes Asiae, Africae, Europae commovit, iisque exitialis persecutionis causa fuit.

Secunda.

§. 8. Deinde imposturae etiam ex desiderio *libertatis*, *commodi*, *voluptatum*, proveniunt. Apud Turcas qui *Santones* vocantur, magnam vivendi libertatem acquisiverunt. Hujus libertatis desiderium plurimos facit Hippocritas. Quot sunt hujus generis in omni natione, qui virtutem simulant, ut libere vitiis indulgere possint? Ex hac & superiori

rioni

riori causa Oraculorum Gentilium tot imposturae provenerunt. Nempe intererat Mystrarum ut crederetur se, esse Deorum interpretes: inde enim & imperium in animos, & aurum, & vitae commoda omnia, habebant. Vide similem imposturam Sacerdotum Assyriorum descriptam a Daniele Propheta. Pharisaeorum vita perpetua erat impostura, ut Christus Servator noster docet passim.

§. 9. Tum quoque proveniunt imposturae ex animo nimis religioso, easque vocant *pias fraudes*. Ita veteres quidam semi Christiani libros quosdam vulgarunt sub Mercurii Trismegisti nomine. Carmina Sybillina, quae octo nunc libris Graece habemus, ejusdem esse generis Critici putant. Sane demonstrant in quibusdam oraculis Sybillarum, quae habet Lactantius, nedum Evangelicas sententias usurpatas, sed verba etiam evangelica, quod magnum est argumentum, auctorem horum carminum post scripta Evangelia fuisse. Sed res non est hujus loci.

§. 10. Odium etiam imposturas in Religionem peperit. Hinc in primis Ecclesiae seculis passim vulgabantur Evangelia apocrypha, epistolae Apostolis adscriptae, acta Martyrum fabulosa; idque fiebat potissimum per haereticos, & rerum suarum amore, & nostrarum odio commotos. Plures testantur in Gallis, dum controversiae acerrime agitentur Molinistas inter & Jansenistas plurimos libros falsatos, & interpolatos. Interim quod scribit Auctor Epistolarum Judaicarum, etiam Jansenii *Augustinum* falsatum a Molinistis, id meram calumniam puto. Qui enim fieri potuit, tot exemplaribus undequaque vulgaris?

§. 11. Nimia vis phantastica plurimas
T 2 plerum-

plerumque produxit imposturas. Nam primum fanaticus facile credit se Spiritu Divino agi, quum spiritu atrae bilis agatur. Hinc tamquam Divina ea vulgare potest, quae ipse imaginatus est. Faeminae in primis hoc morbo concitari facile solent, ob eas causas, quas docebunt Medici. Possunt esse plures aliae imposturarum causae. Quicumque igitur libri alicujus divinitatem nosse cupit, is videat acute, primum an imposturarum ullae causae subesse potuerint; deinde an re vera imposturae factae sint. His regulis noscimus Alcoranum Muhammedanorum esse meram imposturam a pluribus simul harum causis; ambitione, spiritu voluptatis & divitiarum, odio natam. Contra vero, libros Apostolicos omnis imposturae suspicione carere, quod nulla harum causarum in iis locum habuerit, uti suo loco demonstramus.

Lumine naturali utendum.

§. 12. Accedamus ad 7. postulatam. Sunt quaedam veritates, quae tam clare & distincte ab omnibus hominibus intelliguntur, ut suspicari non possimus, mentes nostras in iis falli: alioquin credendum esset Deum frustra nobis facultatem intelligendi dedisse; aut voluisse ut nos in omnibus perceptionibus nostris falleremur, quod est impium. Veritates porro istae, quas nemo unquam sanae mentis in dubium vocavit, sunt varii generis: aliae ad naturam Dei pertinent, veluti *Deum existere, esse sapientissimum, immutabilem, ab eo mundum esse factum & gubernari*, & aliae plurimae. Aliae pertinent ad naturam mentis humanae, aliae ad naturam corpoream, aliae spectant jus Naturale & Gentium, atque conservationem generis humani, aliae ad alias res pertinet.

§. 13. Quibus positis sequitur canon generalis:

neralis: Si liber aliquis ea doceat, quae adversantur aut clavis perceptis luminis naturalis, seu primis rationis humanae veritatibus, aut propositionibus hinc demonstratis, non potest esse divinus (a): nam nequit Deus docere ea, quae contra omnem rationem naturalem sunt: quippe ratio naturalis est quasi radius ipsius aeternae rationis Dei: & Deus nequit nos aliud lumine naturali docere: aliud lumine revelationis. Sed caute ad hoc iudicium eundem est: fieri enim potest ut aut rationem naturalem putemus claram & certam, quum tamen non est, aut librum non satis intelligamus, itaque censeamus rationi naturali adversari.

§. 14. Non solum autem liber non erit Et historia divinus, si opponatur rationi naturali, verum etiam si opponatur cuicumque certitudini reali. Itaque si liber apponatur *Verae* historiae humanae, nequit esse divinus. Eodem modo si liber adversetur aliis libris, quos constat esse divinos, non est ipse divinus. Ratio Canonis semper est eadem, nimirum non posse Deum nos falsa docere. Sed, ut dixi, diligenter observandum est, an probe oppositionem istam cognoscamus; nam facile ob brevitatem mentis decipi possumus. Atque ob eam rationem haec iudicia proprie sunt Ecclesiae: Quo spectat protritum Augustini illud, *Ego Evangelio non crederem, nisi Ecclesiae me commoveret auctoritas*.

§. 15. Pariter, quum liber nec pius est; Libri religio in primis perpendenda. nec honestum, id est aut parum Religioni favens, aut bonos mores enervans: divinus haberi non potest: nam quum constet Deo ab

T 3

homi.

(a) Vide B. Th. lib. 1. c. gent. ubi idem istam pene verbis docet.

hominibus, aliisque mentibus creatis, Religionem deberi; nec haberi potest Religio nisi cum honestis moribus; sequitur, Deum in libris, quos dictat, non posse aut Religionem evertere, vel elevare; aut bonis moribus officere. Qui postremus Canon docet, oracula Gentilismi non potuisse a Deo proficisci, aut ab Angelis; quippe quae idololatriam confirmabant, foedissimamque morum disciplinam fovebant. Quae vero ad duo postrema postulata pertinent, quousque scilicet libri divinitas ex miraculis & Prophetiis cognosci possit, superiori capite disseruimus. Inrerim legatur Huetius in Alnetanis lib. primo, ex quo plurima hunc in locum derivari possunt.

C A P. V.

De librorum divinatorum interpretatione.

Connexio
cum superioribus.

§. I. **E**orum, quae ad auctoritatem divinam pertinent, priora duo explicata sunt: tertium nunc restat, quoniam ratione liber aliquis divinus interpretandus sit. Ea in re adhibendae sunt partim regulae generales *hermeneuticae*, partim vero & speciales. Generales paulo post explicabimus. Particulares hic complectemur, ut iis hoc in loco morem geramus qui studia theologica aut exercent, aut spectant. Efficiemus autem per summa capita, ne tractationem theologiam hic adfuisse quis obijciat.

Libri finis
in interpretatione omnium primum spectandus.

§. 2. **O**mnium primum conari debemus, quoad possumus, aut quem finem in eo libro dictando Deus sibi proposuerit, intelligamus: ex fine enim libri facile percipimus eorum, quae

quae in eo docentur, concatenationem, & oeconomiam, ut vocant: deinde doctrinae concatenatione probe intellecta, ejus partes clarius & distinctius cognoscimus: tum vero omnium dogmatum utilitatem pervidemus, atque ita de tota doctrina iudicium ferre possumus. Sic, quum sciamus librorum theopneustorum veteris & novi foederis finem esse, morum integritatem sanctitatemque, quo homo ad beatitatem a Deo ducitur; eorum dogmata facillime perspicimus. (a) Generalis est haec regula, & ad libros etiam profanos intelligendos adhibenda.

§. 3. Quoniam igitur Deus totam doctrinam revelatam ad Religionis sanctitatem, & ad morum conformationem adtemperavit (§. 2.); opus fuit, ut ad homines loqueretur ea lingua, iisque linguae phrasibus, quae consuetae erant iis, ad quos loquebatur: nam si aut aliena lingua, aut ignotis linguae phrasibus loqui voluisset, revelatio sua ignota mansisset, frustra facta fuisset. Ex quibus inferimus, in libris veteris, aut novi foederis Hebraice, aut Graece scriptis, verba & phrasae esse intelligenda ex usu nationis

T 4 nis

(a) *Audiendus autem non est Taylorus Anglicus Episcopus, qui in operibus Polemicis pluribus conatur ostendere, & hanc regulam, & alias, quae sequuntur, nullius esse subsidii in interpretanda Scriptura, quod Deus data opera, ita eam dictaverit, ut videatur voluisse mentem nostram perpetuo exerceri, atque brevis suae capacitatis convinci. Id enim fuisset hominibus illudere, quod Deo indignum est. Praeterquam quod ipsis adversatur scripturis, quae docent, nobis eas a Deo datas ob conditionem nostram.*

nis Hebraicae, quae Hebraice, aut Graece loquebatur; nec esse in verbis & phrasibus semper emphases, & mysteria investiganda. Hac in re veteres quidam scripturae interpretes peccaverunt, qui linguae aut Hebraicae & Chaldaicae, aut Hellenisticae, seu Greco-judaicae, indolem, & genium ignorantes, atque ubique mysteria venantes, sententias suas divinis Scriptoribus attribuerunt.

§. 4. Ex eadem §. 11. doctrina & hanc regulam pro Sacra Scriptura interpretanda, deducimus, non esse semper in libris Sacris pervestigandas veritates sublimes, & a captu populi longe remotas, Metaphysicas, Astronomicas, Physicas, & id genus alias, quae ad Religionem & mores non pertinent (a). Nam quum Deus his libris Religionem & mores purgare atque formare constituerit, volueritque doctrinam captui totius populi adtemperatam esse, fini suo contrarius fuisset, si doctrinam moralem sententiis ab hominum captu remotissimis obscurasset. Quo circa deridiculi ii mihi videntur, qui ex Scripturis Sacris auxilia arcessunt, ut probent ideas innatas, aut magnitudinem, & motum Planetarum, aut spatium vacuum, aut similia: quasi Dei interfuerit humanam curiositatem sua revelatione explere, & non potius mores emendare. Foedant igitur Scripturas, qui Systemata Gassendistica, Cartesianae, Newtonianae, Leibnitianae in libris Christianorum Sacris perquirunt. Hoc autem ita intellectum volo, ut sicubi in scripturis sacris veritates istae clare tradantur, scripturarum potius sententiae, quam ullae philosopho-

(a) Vide Virum doctum Ant. Muratorium de Moderatione Ingeniorum.

sophorum ratiocinationes sint audiendae.

§. 5. Nec vero ista ita intelligenda sunt, Ut ea intel- ligenda. Scri- ptura suam habet obscu- ritatem & profundita- tem. quasi in libris Christianorum sacris omnia sint plana & facilia, nulla obscura & perplexa: nam ipsi Commentatorum labores, variae interpretationes, lapsus, aperte demonstrant, plurima esse in his libris obscura & intricata. Sed haec tamen sine ulla sacerdotum scriptorum culpa nobis obscura sunt; atque id ob duas potissimum causas, linguae nempe, & veteris historiae, ignorance. Etenim quum lingua Hebraica interciderit, vetusque Hebraeorum historia, mores, consuetudines, opiniones magna ex parte ignorentur, plurima in libris sacris, qui ab Hebraeis, & Hebraeis potissimum scripti sunt, obscura evaserunt, quae quum libri illi scriberentur, clare patebant. Accedit eodem negligentia Amanuensium quaedam inreplisse menda, potissimum in numeris annorum, ponderum, mensurarum, ut passim viri docti observant, quae nunc crucem figunt interpretibus, efficiuntq; ut veluti fabulosa quaedam videantur, uti Petavius observat. Hinc natae infinitae illae quaestiones Chronologicae, Geographicae, aliaeque plantas, animalia bruta, gemmas, leges politicas, ceremonias, spectantes, quas docti magna interesse contentione agitant, quaeque definiri nullo modo possunt.

§. 6. Est etiam alia, aequae generalis Obscuritas prophetiis. causa, qua libri sacri obscuri sunt, nimirum *Prophetiae*: etenim quum *Prophetiae* res aut occultas, aut futuras spectent, obscuritate quadam perfunduntur: itaque plerumque laborandum, ut personis, factis, tempori, locis adaptentur. Sed sunt tamen aliae alii obscuriores: nempe interdum *Prophetae* pauciores,

ciores, interdum plures notas rei praedictae explicant: illae igitur prophetiae his obscuriores sunt. Extant in libris sacris antiquis, praeter ceteras, duae celeberrimae de Messia Prophetiae, altera Jacobi (Genescos 49.)

Dan. IX. V. 24. Danielis altera: utraque plurima obscuritate perfusa, sed prior posteriore profecto obscurior. Etenim in Danielis prophetia unum tantum est, quod obscurum est, tempus scilicet, unde septuaginta illae hebdomades incipiant. At in Jacobi Prophetia plura sunt intricata & obscura. 1. quid Sceptri & Ducis vocabulis intelligatur: 2. quodnam sit tempus, ex quo memoratus Judae Dux, non defuturus, nisi quum venerit Messias, regnare incipiat: 3. quid vocabulo Judae significetur: totane gens Hebraea, an sola Judae tribus &c.

Et a sublimitate doctrinae.

§. 7. Praeterea, vocabula sunt signa idearum & cogitationum loquentis: ideae vero & cogitationes perfectiores sunt in mentibus magis perfectis; ergo vocabula eadem a diversis mentibus per organa corporea pronunciata non easdem ideas explicant: nam pronunciata a mente perfectiori ideas perfectiores expriment, pronunciata vero a mente inferiori, minus perfectas referunt. Quum igitur vocabula scripturarum divinarum a Mente divina dictata fuerint, profecto ideas longe perfectissimas exhibere debent, quam si ab ulla creatura pronunciata fuissent. Atque hinc alia causa obscuritatis scripturarum theopneustarum arcessenda. Hinc veteres Ecclesiae Patres hanc regulam statuerunt, eodem scilicet spiritu scripturas sacras intelligendas, quo dictatae sunt.

Ecclesia legitimus scripturarum divinarum interpres.

§. 8. Ex quo alia regula scriptionum sacrarum interpretandarum sequitur: nimirum,

cas

eas interpretandas esse ex consensu totius Ecclesiae Christianae. Nam quum Scripturae Sacrae eodem Spiritu rite intelligi possint, quo sunt dictatae (§. 7.), & hic Spiritus toti Ecclesiae datus sit, deturque etiamdum, ut ipsae scripturae docent; efficitur, ut ex consensu Ecclesiae rite interpretari scripturae sacrae possint, quod in Comitibus Tridentinis sapienter statutum est.

§. 9. Postrema istaec regula alia etiam ratione confirmatur. Scriptores thaopneusti, Et traditio. potissimum Evangelici, Spiritu & numine Dei afflati erant: sacram ergo revelationem primum iis a Jesu Christo communicatam, deinde quinquagesimo a Christi morte die per spiritum Dei uberius enucleatam, auctam, confirmatam, clare, & distincte perceperunt, eamque partim scriptionibus, partim sermone docuerunt. Itaque si in scriptionibus aliqua subrepisset obscuritas, eam voce dissolabant: Ita Ecclesia Christiana nedum scripturas Evangelicas, sed earum quoque sensum & spiritum ab Apostolis accepit: ex quo regula §. 8. confirmatur.

§. 10. Sed scripturas veteris testamenti nihil tam reddit obscuras, quam ratio loquendi per enigmata, parabolas, allegorias perpetuas, metaphoras, & catachreses; quam loquendi rationem qui assuetudine lectionis non didicit, scripturas istas interpretari non potest. Mos iste scribendi usitatus omnibus Orientalibus nationibus. hodie Arabes eundem habent stylum. Muhammedis Alkoran eadem ratione scriptus est. Sed Aegyptiis in hoc scribendi more primas partes lubenter demus. Adeatur Plutarchus sub initium aurei libelli de Iside & Osiride. Hi enim per enigmata & hyeroglyphica res paulo sublimiores.

Vide Tertul. de praescript.

Stylus scripturae sacrae.

minores & diviniore explicant. Idem inde Hebraeis mos haesit. Moses praecipue, qui in Aegyptiorum sapientia per 40. annos inutritus est, haud raro eundem styllum sectatus est. Prophetae quoque eodem stylo utuntur. Psalmi Davidis ob eum styllum vix intelliguntur. Ipse Jesus Christus non loquebatur nisi in parabolis; quod nimirum sciret huic stylo Hebraeos adsectos esse. Veteres quidam Patres, in primis Origenes, eam potissimum ob causam, etsi non recte, allegoricos intelligebant quaecumque Moses de sex diebus, Serpente, & Paradiso terrestri scripsit (a).

Quid circa
ea caven-
dum.

§. 11. Ceterum tria haec cavenda sunt. Primum ne allegorias etiam ibi vestigemus, ubi nullae sunt, in quo maxime peccavit Origenes & aliquot alii veteres (b). Secundum ne in alterum extremum deflectamus, nullas, aut admodum raras esse allegorias istas, in quo recentiores interpretes sensus littera-

(a) Vide, si licet, quae hac de re scribit Burnetius in *Archaeologicis philosophicis*.

(b) Usus historiam Deorum sacram allegoricus interpretandi a Gentilibus coepit. Nam quum ii tot absurda, quae Poetae de Diis narrabant, concoquere non possent, in allegorias vertere conati sunt, idque ante Platonis aevum, ut pluribus probat Joan. Cler. Proleg. ad hist. Eccl. &c. sect. 1. cap. 1. Therapeutae, de quibus Philo scripsit, idem fecerunt eum historiam Hebraeorum sacra, eamque foedissimae debonestarunt. Sequuti mox Christiani quidam Alexandriae Scholae alumni, qui ingenio fortassis plus, iudicio minus valebant, eundem morem sectati sunt, quem sapientiores Christiani in Ethnicis riserant. Cuiusmodi Origenistae?

litteralis aequè justius amantes , plerumque peccant . Tertium ne putemus *stylo* hoc allegorico & tropologico semper mytheria contineri , quod interpretes saeculorum Europae barbarorum fecerunt , qui in ipsis idiotismi Hebraicae linguae , quam egregie ignorabant , reconditos sensus , ut plurimum paulo frigidiores , reperiebant .

§. 12. Quum dico , non investiganda mytheria in *stylo* emphatico , cave sis putes me De sensu mystico. sensum , quem vocant mysticum , negare : tantum ut nextra modum aberretur moneo . Quod vero pertinet ad sensum mysticum , dici nequit quanta acribia opus sit , ut rite perspiciatur . De hac re pauca . Omnium primum sciendum est , doctrinam esse divinarum Scripturarum , homines propter Adae peccatum , & beatitudinem , & vitam aeternam amisisse , nullamque in ipsis opem relictam esse , ut amissa illa bona iterum consequi possint : Ergo Deus eos miseratus , vel ab Adae tempore promisit Restauratorem & Servatorem , quem Hebraei Messiam appellant : statuitque , eos omnes immortalitatem & beatitudinem consequuturos , qui Messiae obtemperarent , crederentque . Sed ut promissi Messiae memoria coleretur , variis rationibus usus est , quarum potissimae fuerunt allegoriae , ceremoniae , & prophetiae .

§. 13. Est autem Prophetia aut vocabu- Prophetiae res & verbis factae . lis facta , aut re (a) . Quum Daniel praediceret , fore ut post quoddam tempus ungatur *Sanctus Sanctorum* , disertis verbis Prophetia concepta est . Sed quum Moyses penuria aquae saxum percutit , ex quo aquae effluunt , Mes-
sias

(a) *Vide prophetiam Agabi de Paulo Apostolo Act. 21. reb. facto .*

fiat ille adumbratur, ut docet Paulus, licet, *re*, non *verbis*. Plurimae sunt in scriptis veteris testamenti *allusiones* ad Messiam; quarum aliae obscuriores; quaedam disertis verbis; aliae rebus ipsis continentur. Hinc Paulus Apostolus scribit, Hebraeis *omnia in figura contigisse*. Et in Epistola ad Galatas, duos Abrahami filios Ismaëlem de serva susceptum muliere, & Isaacum ex libera, duo esse testamenta, vetus & novum; interpretatur. Non igitur negare possumus cum sensu scripturarum litterali mysticum junctum plerumque esse. Sed non satis monere possumus, uti interpretes scripturarum caveant, ne sensum hunc ipsi faciant, non reperiant. Inde enim natae sunt frigidae allusiones, & ut vocant, *accommodationes*, quae paulatim apud plerumque pro sensu litterali accepta sunt. E. g. Scriptum est in Salomonis *Cantico*, *totā pulchra es, & macula non est in te*. Ea verba Ecclesia Beatae Mariae Virgini aptat, idque sapientissime, quod ea sine ullo peccato originali sit concepta. At quum nihil definiat de sensu illorum litterali, veteresque Patres de Ecclesia Christi, quae *nec rugam habet, nec maculam*, intelligant, non recte faceret aliquis, qui affirmate & contentiose *ad litteram* de B. M. V. haec intelligeret, etsi pie faceret. Idem dicito de aliis plurimis: nos enim ad fontem digitum intendisse contenti sumus.

Ut sensus
mysticus in-
vestigandus.

§. 14. Ut igitur sensum hunc mysticum rite perspiciamus, primum omnium advertendum censeo, an recentiores scriptores divini illum in vetustioribus observaverint: 2. an Ecclesia Catholica eum sensum agnoverit: 3. an circumstantiae rerum, vel narrationis eum indicent: 4. an acuti, & minus praejudica-

ti interpretes de illo cogitaverint. Quae qui spernit, is ridiculas sacrorum librorum interpretationes affert, & se misere in illis intelligendis hallucinat, potestque alios plures in errores suos inducere.

§. 15. Haec passim ab aliis observata sunt. Quae sequuntur minus sunt ad Interpretibus animadversa. Omnes cujusque nationis Scriptores ad quatuor classes referri possunt: nam aut *Historici* sunt, aut *Poetae*, aut *Philosophi*, aut *Oratores*: ita apud Graecos ad primam classem referuntur Herodotus, Thucydides, Diodorus Siculus: ad secundam Homerus, Pindarus, Sophocles, Menander: ad tertiam Plato, Aristoteles: ad quartam Demosthenes, Isocrates. Apud Hebraeos, perspete id post alios, in primis B. Hieronymum, observante Ricchardo Simonio viro *κρητικωτατω*, Moses, Samuel, historicos referunt; David, Jobus, poetas; Salomon, Sidrach, Philosophos; Elais, Ezechiel, aliique Prophetae Oratores. Quibus nominibus nolumus quicquam eorum divinitati detractum. Scriptionum tantum characteres indigitamus.

Genus orationis scriptorum observandum.

§. 16. Jam quum non idem character, nec idem stylus sit Scriptorum quatuor illarum classium, tu quum librum aliquem sacrum interpretandum suscipis, id primum inquiras oportet, ad quam classem pertineat, scilicet historicus, aut philosophus simpliciori stylo utitur: elegantiori, graviori, tropis & schematibus abundantiori Poeta & Orator, Phrases minus usitatas plerumque adhibet Poeta: res novo circuitu verborum exhibet: magis tropologicus est: proxime sequitur Orator. Ergo historicos & philosophos minus, Prophetas & Poetas magis allegorice interpretaberis.

§. 17.

Verba scri-
pturae ex
persona lo-
quentis ac-
cipienda.

§. 17. Sed & hinc cognoscitur alia regula scripturas sacras interpretandi, omnium utilissima, & maxime generalis: nempe observandum est, *verba scripturarum ex cujus persona proferantur*. Nam quamquam in omnibus scriptis sacris unus sit narrator Deus: at Deus non semper ex persona sua verba pronunciat, sed aut ex sua, aut ex persona Angelorum, aut ex persona daemonum, aut ex hominum persona: quae verba non eodem omnia modo sunt examinanda. Nam quae Deus profert ex persona sua, nedum verum est ea dicta esse, sed veritatem etiam continent, & honestatem, idest vera sunt *historice & Logice*, veluti quum dicit apud Moysen, *non est bonum hominem esse solum: non permanebit spiritus meus in homine in aeternum*: apud Hieremiam, *Caelum & terram ego impleo &c.* At quae ex persona aliorum proferuntur; verum est esse dicta; Deus enim testatur: at possunt tamen continere ut veritatem & honestatem, ita falsitatem, aut turpitudinem. Veluti quum dicit Davides, *dixit insipiens, non est Deus*, tantum verum est, hoc dictum aut cogitatum fuisse. Cain dicit, *qui inveniet me occidet me*, veritatem habet historicam; at falebatur fortassis Cain a timore. Pharisei dicunt Christo in *Beelzebu ejicis daemonia*, revera id dictum, at falsum quod ep dictum. Christus Matt. 16. v. 2. ex Phariseorum persona proverbium hoc pronunciat *sero rubens coelum cras indicat esse serenum*. Non igitur quisquam pro axioma id habere potest. S. Lucas refert orationem beati Stephani ad Judaeos, in qua errores quidam sunt historici & chronologici, uti recte post Bedam alioque observat Canus de locis lib. 11. cap. 18.

pag. 84. edit. Patav. 1727. verum est illa dixisse Stephanum : refert enim ea Spiritus Sanctus , qui loquebatur per Lucam , sed falsa esse potuerunt quae dixit Stephanus . Est haec observatio ejusdem Theologi doctissimi *ibidem* .

§. 18. Jam vero ad sacram scripturam intelligendam necessaria est triplex historia , atque triplex historiae oeconomia : 1. historia *gestorum* : 2. historia *doctrinarum* : 3. historia *verborum* : tum trium harum historiarum *Oeconomia* . Conetur scilicet primum interpret sibi ponere ante oculos in tabulis Chronologicis praecipua scripturarum gesta : ea comparet inter se . Ita ex claris ea , quae paulo sunt obscuriora , intelliget . Deinde idem faciat cum doctrinis : earum sibi conficiat seriem : omnes cum omnibus comparet . Hoc modo obscuras ope clararum interpretabitur . Tandem habeat historiam verborum , idest sciat quodlibet verbum , quaelibet phrasis , quoties in scriptura occurrat , & cum quibus nationibus adhibeatur . Scire e. g. volumus quid sibi vult hoc , *credere in Christum* , omnes locos , ubicumque id occurrit , colligemus , factaque comparatione , conabimur perspicere quid id significet . Agendum est de interpretatione horum vocabulorum *Spiritus Dei* , *vel Domini* , omnes locos conteremus , in quibus adhibetur . Haec Oeconomia magnum subsidium praestabit Theologo ad scripturas interpretandas . Utilissimae eam ob rem sunt Harmoniae , Concordantiae , & hujuscemodi alii libri .

§. 19. Tandem nihil magis turbat plerumque interpretes scripturarum , quam locutionum *emphasis* , quae vetustis scriptoribus , potissimum Orientalibus , gentilis erat . Est *emphasis* duplex : aut enim verba *minus sonant*

Tres historiae necessariae ad scripturam intelligendam .

Emphasis scripturarum .

nant, plus significant; aut majus sonant, minus significant. Utriusque plurima occurrunt in scripturis sacris exempla, ea, nisi perspete intelligantur emphases, & dimetiantur, non intelliguntur. Ad posterius genus pertinent locutiones scripturarum, in quibus res quaedam insignes ex Dei nomine appellantur. Ita Cedrus altissima, Cedrus Dei, mons altissimus, mons Dei, horribilis tempestas, tempestas Dei, vel a facie Domini, vehemens ventus, Spiritus Domini. Quinimo quum Deus ipse quaedam facit in insolita dicitur plerumque fecisse Dominum a Domino. Sed & perpetuus est scripturae stylus de phoenomenis naturalibus ita loqui, tamquam si immediate a Deo manent. Eodem sensu quandoque Palaestina dicitur universa terra. Ad prius genus haec pertinent, hic est filius meus dilectus, idest filius unigenitus & consubstantialis. Quis mensus est terram pugillo? minus sonat, at significat omnipotentiam. Qui fecit Coelum & Terram, idest omnia, &c. Atque hae regulae sunt praecipuae & memoratu nobiliores: nam quae minus sunt praecipuae passim in vulgaribus libris prostant, caeque sunt numero pene infinitae, potissimum quae spectant ad genium linguarum Hebraicae, & Graecae.

C A P. VI.

De Librorum. Mendis.

Quot antiqui libri mendis scateant.

§. I.

QUi in sapientiae studio autoritate utuntur veterum, quorum sunt libri quidam Graece praesertim & Latine egregie ac docte scripti in id potissimum acres intendere curas debent

debent, ut ne a mentis, quae variis ex causis in antiquos libros irrepere potuerunt, decipiantur, idque veteribus tribuant, quod illi numquam scripserunt. Infinita autem menda in veteres libros irrepere potuisse, non est quod dubitemus, maxime si observaverimus, ignotam antiquis fuisse artem typographicam, quae tandem circa decimiquinti seculi aerae Christianae medietatem ab Europeis aut inventa est, aut cognita; adeoque libros omnes manu exscribi oportuisse. Quot autem menda, & quotuplicia admitti possunt dum aliquid manu exscribitur, ii tantum ignorare possunt, qui nihil unquam aut scripserunt aut exscripserunt.

§. 2. Causas autem omnes mendorum huiusmodi ad quatuor classes retulit Joannes Clericus, qui in Arte Critica ex instituto eadem de re disseruit, *Librarios, Criticos, Impositores, Tempus*. Has per summa capita delibat loco citato capite primo. Atque primum *Librarium incuria, aut imperitia*, pergit ille, pleraque sine dubio menda irrepsere, quae nos nunc exercitos habent; cum enim plerosque libros describerent, ab iis longe maximam mendorum segetem provenire necesse fuit. *Incuriae* peccata tot & tanta sunt, ut difficillimum sit sibi ab ea cavere. Novit enim quisque, si quid exscribat parum attentus, non modo se ad finia vocabula, dum animus peregrinatur, miscere; sed diversa plane scribere, detrahare, addere, & nescio quot peccata admittere, quorum rationem ipse postea reddere non posset, nedum ut alii eam deprehendere queant. *Imperitia* quoque in describendo, si magna sit, ut sine dubio magna saepissime fuit in Librariis, monstra etiam mendorum parit; cujus

Eorum causas quatuor. Prima Librarium incuria, vel imperitia.

exemplorum intentem copiam omnes MSS. Codices, omnesque Criticorum libri suppeditant.

Errors a
dictante.

§. 3. Sed variis modis imperiti, aut indiligentes Librarii in errorem delabi potuerunt, quos indicasse, quoad licebit, inutile non erit. Cum alii dictarent, alii scriberent ab utrisque varia provenire potuerunt menda. Ut a *dictante* incipiam, ille, licet statuamus emendato Codice esse usum, si non fuit satis peritus, saepissime decipi potuit, dum non bene legit, quae bene scripta erant. Cum enim manu exararentur omnia, multique sine dubio non pulchre pingerent litteras, ut hodie fit, loca fuere, in quibus legendis homines rei aut linguae non satis periti cespitare potuerunt. Voces adfines, aut similes litteras facile miscebant. Si vox quae-
piam bis repeteretur, & forte ad eam usque vocem, ubi primum occurtebat, dictassent; saepe fiebat ut, omissis interjectis, ea quae vocem secundo repetitam sequebantur, priori proxime subjicerent; aut etiam integros versus, aliud agentes, omitterent. Praeterea dictantis, & festinantis lucris causa, vox non semper fuit satis clara, aut pronuntiatio satis distincta; ita factum est ut scribentes, licet adtenti, quid dixisset, non satis intelligentes, scriberent quod sibi audivisse videbantur, adfinesque sono litteras, syllabas, voces confunderent. Vocabula varia, apud Graecos praesertim, aut eodem, aut pene eodem modo pronunciabantur, quamvis diversissima, eaque a scribentibus, aut imperitis, aut parum adtentis, facile poterant misceri; cum praesertim celeriter scribentibus, & sequentia adtendentibus, non satis esset temporis ad videndum, utrum vox, quam scri-
plerant,

perant loco conveniret; aut ad interrogandum dictantem.

§. 4. Praeterea cum *dictans* videret saepe in margine exemplaris, quo utebatur, quiddam scriptum, poterat suspicari, verba esse a Librario festinante omissa, quae Criticus ad oram postea scripsisset; praesertim si commode possent inseri, ita ut orationis series iis nequaquam turbaretur. Attamen ejusmodi verba saepe interpretationes sunt Grammaticorum, aut eorum qui Codicibus illis usi erant; quo factum, ut tam saepe Criticis in contextum orationis admissa *glossmata*, querantur.

§. 5. Dubium non est quin Librarii, qui *A* scribente, vitam tolerabant quaestu, quem in describendis libris faciebant, pluribus simul distarent, ut una opera plura haberent ejusdem operis exemplaria; sed fuerunt etiam sine dubio pauperiores; qui vendebant ea, quae ipsi ex libris, nemine dictante, *descripserant*; quae in re, eadem fere irrepere potuerunt menda, quae vitio *dictantis* debentur, exceptis iis quae ex mala pronuntiatione oriebantur. Praeterea dum integra commata, aut etiam integras periodos legunt ac postea scribunt, festinandi causa, quid mirum, si quidpiam omittunt, aut synonymas voces pro aliis scribunt? quod in omnibus antiquis scriptoribus animadvertent quicumque varias lectiones, e veteribus MSS. Codicibus collectas, paullo adtentius expendent. Innumera sunt ejusmodi in variis lectionibus Veteris Testamenti, ex Versione LXX, Intt., & Novi, ut omnibus liquebit, ex inspectis collectionibus dudum, aut non ita pridem editis. Postremis praesertim saeculis quicumque imperiti veteris Orthographiae; ex antiquis Codicibus quidpiam

piam transcribebant, facile falli poterant, dum alias esse voces putarent, quam reipsa erant

Antiqui
characteres.

§. 6. Hanc in rem observandum, non semper apud omnes Gentes eandem. fuisse rationem pingendorum characterum, aut accentum adscribendorum. Apud Latinos antiquissimis temporibus character erat quadratus & majusculus, qualis in veteribus Inscriptionibus & MSS. etiamnum cernitur; nisi quod figurae litterarum calamo tam eleganter pingi non solerent, ac scalpro. Deinde invaluit Scriptura, quae *Longobardica* dicitur, rotundior & similior huic nostrae, quae hodie utimur. Hac exarati sunt plerique omnes MSS. Codices, qui nunc extant in Bibliothecis, perpauci vetustiore illo Romano. Creditur ita dici ea scriptura, quod MSS. plerique ejus aevi, quo *Longobardi* Italia potiebantur, eo characterum genere sint conscripti. Sunt & qui *Saxonicam* scripturam aliasque huic addant; sed non tantum est earum a priore discrimen, ut seorsim expendi debeant. Vide, hac de re *Joannis Mabillonii* (Lib. 5. de re Diplomatica, ubi omnium earum Scripturarum specimina profert.

§. 7. Sunt in veteribus seu majusculis litteris aliquot sat similes, praesertim si parum eleganter pingantur; quae non difficulter a Librariis rerum ipsarum imperitis, nec vocum significationem tenentibus, misceri poterunt. Cujus rei ratio in emendationibus maxima habenda est. Similia animadvertenda de litteris Longobardicis. Saepe factum ut menda irreperent in Codices Romano veterere characterē scriptos, quae in Longobardicos transfusa sunt, deinde & nata nova eorum

rum progenies ex Longobardica scriptura ; quibus mendis plurima nunc loca usque adeo depravata sunt , ut in integrum restitui nulla ingenii ope possint .

§. 8. Graecorum etiam characterum aliqua videtur esse facta mutatio : nam cum antiquissimi quadrati essent , quales in inscriptionibus visuntur , postea inter scribendum videntur rotundiores esse facti . Qua de re consulenda *Palaeographia Graeca* doctissimi Monachi Benedictini *Bernardi de Montfaucon* Lutetiae edita . Sed praeterea accentus , & spiritus , qui in antiquissimis codicibus nulli erant , in recentioribus sunt additi ; unde nata etiam nova menda , dum haec perperam adpinguntur . Vide apud eundem veterum Exemplarum MSS. specimina .

§. 9. Apud Hebraeos ante tempora captivitatis Babylonicæ in usu erat id litterarum genus , quod a Phoenicibus acceperant , & quod vulgo *Samariticum* vocatur , eo quod id servarint Samaritae . Deinde is character in Assyriacum mutatus est in captivitate , ut demonstrarunt viri doctissimi , & potissimum *Lud. Cappellus* , in *Diss. de Litteris Hebraeorum* . Sed & idem Clericus quaedam dixit , in dissertatione de Nummis characteribus Punicis signatis , XI. *Bibliothecae Selectae Tomo* . Cum Hebraeorum Librarii , aut *Scribae* , homines essent , quemadmodum Graecorum & Latinorum , menda similia admittebant .

§. 10. Verum aliud animadvertere licet, Veteres codices scripti sine punctuatione & intervallis. in codicibus antiquissimis , cum Graecis , tum Latinis , quod & in Hebraicis fuisse ante Massoretharum tempora , nonnulli Judaei fassentur ; voces , nimirum , nullis interstitiis sejunctas , nec ullis interpunctionibus separatas

ratas fuisse; aut nimium quam plurimas ita conjunctas, quasi essent una vox; quo factum ut non modo falsis interpunctionibus, ab hominibus non satis peritis corrumpere-
tur postea sensus; sed etiam ut syllabae conjun-
gerentur, quas divelli oportebat; aut con-
tra divellerentur, quae conjungendae erant.
Hinc intelligere licet, munus *Anagnostae*,
temporibus illis, non fuisse indocti prorsus
hominis, cum ejusmodi codicibus utebatur;
nam ex tempore orationem interpositis moris
dividere, cum divisa in codice non esset,
cujusvis certe non erat. Insigne ejus rei
exemplum legere est apud *A. Gellium*, lib.
13. c. 30. *Laudabat*, inquit, *venditabatque*
se quispiam in libraria sedens, homo inepte
gloriosus, tamquam unus esset sub omni *Coe-*
lo satyrarum M. Varronis enarrator; quas par-
tim *Cynicas*, alii *Menippeas* adpellant; &
jaciebat inde quaedam non admodum difficilia,
ad quae conjicienda adspirare posse neminem
dicebat. Tum forte cum ego librum ex iisdem
Satyris ferebam, qui id positor inscriptus est.
Propius igitur accessi, & nostri, inquam, ma-
gister, verbum illud, scilicet de *Graecis* vetus,
musicam, quae sit abscondita, eam esse nulli
rei? Oro te legas hos versus pauculos, & pro-
verbii istius, quod in his versibus est, senten-
tiam dicas. Lege, inquit, tu mihi potius, quae
non intelligis, ut ea tibi ego enarrem. Quo-
nam, inquam, pacto legere ego possum quae
non adsequor? Indistincta namque fient & con-
fusa quae legero, & tuam quoque impediens
intentionem. Tunc aliis etiam, qui ibi ade-
rant, compluribus idem comprobantibus deside-
rantibusque, accepit a me librum veterem fi-
dei spectatae, luculenter scriptum; accepit au-
tem inconstantissimo vultu & moestissimo. Sed
quid

quid deinde dicam? Non audeo hercle postulare, ut credatur mihi. Pueri in ludo rudes, si eum librum accepissent, non ii magis in legendo deridiculi fuissent; ita & sententias intercidebat, & verba corrupte pronuntiabat.

§. 11. Ad haec omnia si accedat incuria dictantis, aut scribentis, aut utriusque simul; potuit alter dictare quod cogitabat, non quod erat in libro, aut alter scribere id quod animum ejus avocabat; quod nobis contingit, cum animus distrahitur aliis cogitationibus. Indidem variae luxationes ac transpositiones, sequentium aetatum Criticis crucem fixurae, provenire potuerunt.

§. 12. Praeterea & hoc saepe accidit, ut a festinantibus Librariis per compendium multa scriberentur, omisiss aliquot syllabis, quae Lectori conjiciendae relinquebantur. Eae vero vocum contractiones saepe male a Librariis aut Criticis intellectae pepererunt maxima menda, cum in nominibus adpellativis, tum etiam in propriis.

§. 13. Antiquissimis temporibus, cum litterarum studia in Graecia atque in Italia etiamnum florent, Librariis bene solis aut Criticis imperitis vel aequo audacioribus tribui poterant omnia menda. Sed cum barbaries Orientem, sub Imperatoribus Christianis, jam invasisset, & una cum ea crevisset mirum in modum Monachorum numerus; hi coeperunt veteres libros in Monasteriis exscribere, cumque eorum plerique homines essent non satis docti, praesertim ad humaniores litteras quod adinet, quippe in legendis Liturgiis potissimum occupati, menda innumera admittebant. Quod fiebat in libris Graecis apud Graeciae & Asiae Monachos, demum facti-

Imperitis
exscripto-
rum.

facti-

facitabant in Occidente alii Monachi, ad libros Latinos quod spectat. Hinc fit ut perpauca sint Graeci, aut Latini Codices MSS. qui non scateant mendis, praesertim qui complectuntur res non ita vulgo notas.

Menda eritorum.

§. 14. Igitur cum antiquissimi Librarii parum emendate Codices describerent, iidque Codices postea in manus exscriptorum ignorantum inciderent; quid mirum, si depravatiissimi pervenerunt in manus nostras? Cum autem inventa est Typographia; viri docti, pro illo aevo; qui ex MSS. primum typographicis litteris descripta ediderunt veterum monumenta, per saepe nimis ingenio suo indulserunt, in emendandis quae vitiosa ipsis videbantur; unde nata in Editionibus ex primis illis expressis nova menda; quae non nisi inspectis denuo Codicibus MSS. hoc & praeteritis saeculis, tolli a viris doctis potuerunt. Sed & horum multi imperitia, aut audacia nimia, quae conjecturas suas, quasi exploratas lectiones, in Veterum contextum admiserunt, eorum scripta conspurcarunt; ne jam loquar de Typothetarum mendis, quae vix possunt omnino vitari.

§. 15. 2. Quot & quanta orta sint ex Librariorum aut indiligentia, aut imperitia menda satis, ut opinor, liquet ex superioribus. Haec cum CRITICI jam olim animadverterent, hoc in se laboris susceperunt, ut exemplaria optimorum quorumque Scriptorum manu sua emendarent; cum in gratiam amicorum, tum etiam lucelli causa, quod exemplaria ab eruditis Grammaticis emendata majore pretio emerentur. Sed cum hi Critici non omnia aequie intelligerent, nec pari omnes judicio valerent, saepe quae emendatione indigebant, quasi sana transvolarunt; aut

aut contra violentas manus iis, quae recte posita erant, adtulerunt. Quae omnia exemplis pluribus comprobari possent.

§. 16. 3. Sed & homines nequam, quos non Criticos vocaverim, cum Critica nequam uterentur, sed FALSARIOS, datâ operâ, varia in Veterum scriptis mutaverunt, aut iis detraxerunt; vel adfuerunt, ut legentes fallerent. Quod in antiquitatibus Ethnicis rarius contigit, in quibus operae pertium non erat fallere; sed in Ecclesiasticorum Scriptorum antiquissimis monumentis, quae contendentes Christiani in suas quippe partes trahere conabantur, frequenter accidit.

Et impossibile.

§. 17. Ad haec omnia accessit VETUSTAS, quâ factum ut antiquissimae membranae & chartae laceratae, vel ita situ adfectae, ut litterae saepe deletae essent, ad posterios pervenerint. Hoc modo, sine culpa ulla Librarium, Criticorum, aut Falsariorum, plurimae lacunae in Veterum Scriptis factae sunt, quae saepe nullo ingenio expleri possunt, aut si non incommode expleantur, desiderium tamen in nobis verorum Scriptoris verborum relinquunt. Haec omnia vir doctus longa exemplorum serie sequentibus capitibus comprobat, quae provectiores, si licet, apud ipsum potius legant.

Et temporis.

*Quod veteres quum Librarii, tum Critici, alii-
que impostores, libros aut depravare, aut
supponere consueverint, & quod quac-
dam sint indicia, quibus integri
a corruptis, genuini a spu-
ritie discerni possint.*

§. 1. **D**ifficile dictu est, quot libri aut mutilati aut interpolati, aut suppositi & apud veteres, & medio aevo, & postremis tandem temporibus ad nos deven-
erint. Qui in Criticorum libris minus sunt versati, dum facile credunt quidquid aut scri-
ptum, aut typis editum extat, & integrum & genuinum esse, nec interrogant quid di-
stant aera lupinis, non possunt non in pluri-
mos, ex aliorum autoritate dum toti pen-
dent, errores labi. Ergo ut caute perspecte-
que in usu librorum versentur tirones, duo
sunt hoc in loco praestanda. Primum demon-
strandum est quam consuetae fuerint quovis
aevo depravationes hujusmodi & imposturae:
deinde indicia tradenda sunt, quibus integri
a corruptis, nothi a genuinis libris, discer-
ni possint.

Fraudes in
libris ab an-
tiquis factae.

§. 2. Superiori capite demonstratum est
librorum depravationes, aut etiam supposi-
tiones, a pluribus causis manare potuisse.
Nunc paucis ostendam id revera factum es-
se. Galenus (a) sic scribit: *antequam reges,
qui erant Alexandriae & Pergami de posses-
sione veterum librorum studiose contenderent,
nondum*

(a) Galenus comm. I.^a in Hippocratem de
natura hominis ad textum 42.

nondum ullum falso inscribatur opus. Sed postquam proemium accipere coepissent, qui antiqui alicujus hominis scripta iis afferebant, sic demum **MULTA FALSA INSCRIBENTES** adportabant. Idem Galenus alibi (a) temporibus Attallicorum Regum, qui de acquisitione librorum inter se contendebant, coepit ^{Primum exemplum.} fraus circa inscriptiones & dispositiones librorum fieri ab iis, qui pecuniae causa ferabani ad reges virorum illustrium scripta. Nec putandum est hoc demum tempore fraudes istas fieri coeptas: nam saepe idem factitatum ab antiquioribus, plurimis exemplis probat Johannes Wovverimus in polymathia cap. 16. Sane non modo Ammonius in Categoriis Aristotelis testatur tempore Ptolomaei Philadelphi plurimos libros Aristoteli suppositos, quod eos carius emeret Princeps ille; sed Diogenes Laertius lib. 11. §. 60. scribit Aeschinem a Menedemo Eretriensi accusatum quasi complures dialogos, qui Socratis essent, a Xanthippo acceptos, pro suis supposuisset. Quid plura? quot vulgarent Aegyptii libros sub nomine Mercurii? quot supposuerunt Zoroastri Chaldaei? quot Orpheo Traces? Latinis ipsis quamvis rigidioribus, idem factitatum probat Clericus (b). Quod vero diximus de suppositione librorum, idem, & majus etiam, intelligendum est de mutilatione, interpolatione, depravatione.

§. 3. In primis Christianismi seculis eadem fraudes factas passim queruntur Ecclesiae Patres. Ajunt haereticos ut somniis suis auctoritatem conciliarent, libros, quibus ea ^{Secundum exemplum.} in

(a) Idem praefatione comm. 2.

(b) In art. Crit. tom. 2. part. 3. Sect. 2. cap. 1.

in vulgus profeminabant, celeberrimi ejusque Ecclesiae doctoris, immo & Apostolorum ipsorum nominibus inscribere ausos esse. Dionysius Corinthiorum Episcopus quaeritur, se vivente, Ministros diaboli epistolas suas zizaniis complevisse, apud Euseb. h. E. lib. 4. c. 23. Amphilocheus Episcopus Iconii de supposititiis hujusmodi libris commentarium inscripserat, qui temporum injuria periit (a). Hieronymus in lib. de Scriptoribus Ecclesiasticis passim varia scripta apocrypha Apostolorum, & eorum qui proxime iis successerunt, veluti Petri, Clementis, Barnabae & aliorum nomina praeferebat, notat. Eodem loco habentur a 7. Synodo. Evangelium secundum Thomam, & epistola Pauli ad Laodicensis. Quod si pessimi nebulones isti de nominibus Apostolorum sic luserunt, quo licentiae non proruperunt in Patres? Patres ipsi ea de re vehementissime lamentantur, ut in Synodo 5., Leontius in Bibliotheca Patrum tom. 4. part. 2. Patres in Synodo 6. act. 3., & ut cetera mittam, passim in comitiis Tridentinis. Queritur Hieronymus lib. 11. Apologiae contra Rufinum epistolam suo nomine scriptam, in qua plurima autor mentitur. Queritur Gregorius M. epistolarum lib. 5. epistola 69. Sermones aliquos suo nomine praefcriptos ab Andrea Graeco Monaco. Sed libeat exscribere Sixti Sinensis viri doctissimi locum ex praefatione in Bibliot. in quo de „ Librariis sui temporis queritur. Librarii ni-
 „ hil, inquit, praeter questum arte sua quae-
 „ rentes, novos quotidie librorum foetus emit-
 „ tunt adulterinos, supposititios, pseudepigraphos

(a) *Laudatur in Concilio 7. Oecumenico act. 3. tom. 3. veteris editionis.*

„ phos, & nothos, praepositis absque ullo judi-
 „ cio & pudore in frontispiciis operum, quo
 „ ipsa & carius & citius vendant, falsis auto-
 „ rum inscriptionibus. Hoc sane artificio sup-
 „ posuerunt nobis inter multos spurios partus
 „ quaestiones in Genesim Philonis Judaeis, quae
 „ stiones Iustini philosophi & Martyris ad gen-
 „ tes, quaestiones D. Athanasii ad Antiochum,
 „ Origenis paraphrasim in Job &c. Haec ille.
 Res infiniti esset operis suppositiones librorum
 enumerare, quas aut Librariorum *avaritia*
 vel *inscitia*; aut contendantium studia fece-
 runt. Sat est rerum criticarum tirones prae-
 monuisse.

§. 4. Jam quis dixerit quot mendacia ve-
 teribus adsuta sint, aut ab indoctis Librariis
 qui, ut scribebat Hieronymus, *non quod in-
 veniunt, sed quod intelligunt scribunt*, (a) aut
 a falsariis dolo malo, ut haberent unde dog-
 mata sua confirmarent, aut ab aliis causis,
 de quibus in superiori capite dictum est? Id
 monendi sunt, qui aliorum autoritate uti
 amant, operosum esse plerumque genuina
 scripta a spuris dignoscere: sed & postquam
 secreverint, multo adhuc difficilius ea discer-
 nere, quae sunt ab autore ipso scripta, ab
 aliunde adsutis & infartis, aut quae vel tem-
 pus delevit, vel addidit. At id necessarium
 scitu est, ut possis adsequi quae vera,
 & genuina fuerit autorum ipsorum sen-
 tentia.

§. 5. Ergo videamus quibus indiciis ge-
 nuini libri a spuris, integri a corruptis, aut
 mutilatis, vel interpolatis discerni possint.
 Decem ea in re Clericus praescripsit re-
 gulas. Prima est, *suppositi libri indicium est*,
 si

Regulae cri-
 ticae, quib-
 us eas
 fraudes di-
 gnoscantur.
 Prima.

(a) Hieron. Epist. 28. ad Lucin,

si in vetustis codicibus alii tribuatur auctori, quum nulla ratio sit, cur ejus non habeatur, cujus nomen apud antiquos codices praesert: interpolati vero libri argumentum est, si in veteribus codicibus aliquid desit, quod reperitur in novis: mutilati tandem libri indicium est, si aliquid in vetustis codicibus sit, quod deest in novis. Ejus canonis haec est ratio, quod genuinitatis & integritatis libri alicujus nullum sit aliud argumentum, praeterquam judicium antiquitatis ab ipso Scriptoris aevo per aliquot saecula sibi constans (a). Sane quemadmodum in vetustis historiis perpendendis antiquos historicos & coaevos, reique gnaros, recentioribus praefereamus; ita dum de genuinitate, & integritate libri disputatur, ubi nulla est alia ratio, quae nos valeat remorari, merito antiquos recentibus codicibus anteponimus.

Secunda.

§. 6. *Secunda regula est: Si quae a veteribus ex libro aliquo olim prolata sunt, ea nunc in libro eadem inscriptione insignito desiderantur, aut alius est, aut mutilus: si vero aliter legantur, suspectus sit oportet: si omnia conveniantur eadem, genuinus est liber & integer, nisi aliae subsint dubitandi rationes. Ex g. Scriptores Christiani, qui Christi & Apostolorum aetatem sequuti sunt, nullum ferme novi Testamenti comma omittuntur, quod aut in dogmatum suorum confirmationem non citent, aut in suis commentariis illustrare non aggrediantur. Haec verò loca eadem nunc leguntur in iis novi Testamenti libris, quos habemus. Libri ergo isti genuini sunt, praesertim quum nulla sit alicujus momenti*

(a) *Consule Huetium sub initium Dem. Evang.*

ti ratio, quae ea de re nos addubitare cogat. Sed, inquit aliquis, fallit haec regula in libro de *consolatione*, quem velut Ciceronis vulgavit Sigonius. Respondeo duo aut tria esse ejus libri loca, quae veteres Auctores describere, quaeque difficile non fuit Sigonii illi scriptioni assui. Deinde facile est in eo Sigonii libro nec Ciceronis stilum, nec animum, nec mentem cernere; ut idcirco perspicua ratio nos peemoveat, quam obrem illum Ciceroni abdicemus.

§. 7. Tertia regula: *scripta, quorum nulla mentio in veteribus catalogis, quaeque memorata non sunt ab ullo Scriptore proxime sequentium saeculorum, ut plurimum aut ficta sunt judicanda, aut suspecta habenda, nisi alia sit ratio in contrarium.* Tertia. Rem enim vetustam sine ulla veterum attestatione affirmare non possumus. Sed haec regula fallit in Phedro, & Curtio in Latinis Scriptoribus. Quocirca caute est adhibenda: niritur enim *argumento negativo*, ut vocant, cujus non semper invicta est vis, ut alibi explicatum est.

§. 8. Quarta regula: *quae diserte sunt rejecta, aut in dubium revocata, ab antiquioribus, ea admitti nequeunt, ut genuina propter auctoritatem recentiorum, nisi rationes gravissimae nos commoveant.* Quarta. Scilicet iis, qui propiores fuerunt aetatis scriptorum, notiores esse debuerunt eorum genuini foetus, quam iis qui serius nati sunt: nam quo serius nascimur, eo tenuior rerum praeteritarum notitia ad nos pervenit. Quis enim, ex. g., veterem comœdiam, quam Ciceronis aeo Plauto critici abdicaverunt, ei audacter tribuat?

§. 9. Quinta regula: *liber in quo dogmata leguntur iis contraria, quae scriptor, cujus* Quinta.

X

nomen

nomen praefert, constanter defendit, praesertim si dogmata videantur esse alicujus momenti, aut spurius est, aut interpolatus. Sed & haec regula magna cum cautione adhibenda est: potuit enim auctor doctior factus, alia scribere, nec interim priorum recordari, quod omnibus, qui plura scribunt, passim contingit. Potuit esse paullo Scepticismo addictior, adeoque in diversis locis diversa tueri dogmata, quod praeter alios, Platonem, & Ciceronem egisse apud veteres, apud recentiores Petrum Baelium, scimus.

Sexta.

§. 10. *Regula sexta: Liber in quo memorantur aut personae auctore, cui tribuitur, recentiores, aut nomina recentiora, aut recentiora facta, vel spurius est, vel interpolatus. Addidi, aut interpolatus quoniam fieri potuit, ut annotationes e margine in textum irreperirent. Nimirum fingamus Grammaticum, dum libros Ciceronis de Oratore legit, ad codicis marginem Quintiliani aut nomen aut dicta quaedam adnotare, quae deinde imperitus Librarius tamquam omissa textui adsuat, non idcirco statim censoria virga e germanis Tullii libris illi de Oratore abstrahendi sunt, licet sint illi casu quodam interpolati.*

Septima.

§. 11. *Regula septima: Liber indoctus aut imperitia refertus, non potest ulla ex parte, aut saltem totus viro docto tribui, nec liber fabulis scatens viro non inepto affigi, quamvis in vetustis codicibus ejus nomen praeservat. Hoc argumento commentarios Servii in Virgilium, & Donati in Terentium viri eruditi interpolatos putant, quod multa frigida, futilia, & viris illis indigna contineant. Eodem argumento quum alios libros, tum potissimum Sermones ad fratres in heremo Augustino abjudicant: nam quis feret virum doctum inter cete-*

ceteras fabulas narrare, se, quum esset Episcopus Hypponensis, Aethiopiam petiisse, ibique unuculos Centauros, & alia id genus portentosa, quae superius a Gellio narrata vidimus, oculis suis vidisse?

§. 12. Regula octava: *Liber in quo tra-* Octava.
stantur, vel respiciuntur contraversiae. nuae post
tempora Scriptoris, cui tribuitur, aut in quo
deprehenditur Scriptoris recentioris imitatio, aut
spurius est, aut interpolatus. Hoc argumen-
to Critici negant Symbolum Athanasianum
esse B. Athanasii: quippe in quo, praeter
cetera, Nestorianam & Eutychianam haereses post Athanasium ortas, aperte auctor spectat.

§. 13. Regula nona: *Si stylus sit diver-* Nona.
sus a noto aut Scriptoris, cui tribuitur, aut
saeculi in quo ille vixit, spurius est. Si vero
idem sit stylus cum stylo alterius Scriptoris,
ejus potius censeri debet, si nihil aliud obest.
Hoc argumento permoti, nulla etiam veterum attestatione Phaedri fabulas aetatis Augusti, aut ejus circiter temporis esse non dubitamus. Nam non singuli modo scriptores suum habent & proprium stylum, sed aetates quoque, in quibus qui fuerit versatus, is nullo ferme negotio scriptoris etiam ignoti aetatem pernoscet.

§. 14. Regula decima: *Vocabula sequioris* Decima.
aevi indicant Scriptorem recentiore, vel libri
interpolationem; in translatione vero si nihil
fit, quod sapiat linguam, qua scripsisse constat auctorem, cui tribuitur, translatio non est.
Posterior hujus regulae pars ex earum numero est, quae nulla necessitate semper verae sunt. Plurimis exemplis regulas istas confirmat idem Clericus, in art. Crit.

De Arte Hermeneutica.

Ar. herme- §. 1. **C**Anones auctoritatem spectantes, neutica ne- quos in superioribus capitibus tra- cessaria. didimus, inutiles futuri sunt, nisi doceamus, qua ratione auctorum libri intelligi possint. Eam ob rem comparata est ars *hermeneutica*, id est ars aliorum verba sententiasque rite intelligendi. Sed haec ars paucis constat cano- nibus. In partim externa spectant, partim in- terna. Ad primam classem pertinent se- quentes.

1. Regula, §. 2. 1. *Qui librum aliquem est intelle-*
linguam au- *cturus, originalem linguam, in qua est scri-*
toris nosse. *ptus, ita callere debet, ut non magis calleat*
aprunum callum.

Ejus regulae ratio est, quod versiones nec sunt illae perfectae, id est quae auctoris men- tem plene exhibeant, nec fieri ullo modo possunt perfectae, quemadmodum plurimis de- monstrat vir doctus Richardus Simonius in hist. Crit. V. T. Nam 1. linguae sibi ada- missim non respondent: 2. linguarum idio- tismi, nativi colores, vñeres, emphases, verti in alienam nequeunt: 3. qui libros ver- tunt vocabula ut plurimum accipiunt aut ex relatione ad objecta, aut ex relatione ad pro- prias notiones, quod aeque interpretandi le- gibus adversatur, ut in secundo libro mo- nuimus.

2. Codices §. 3. 2. *Curandum est, ut auctorum, quos*
ces habere *interpretamur, codices habeamus quam emen-*
emendatos. *datissimos.* Ejus ratio est, quod interpolati codices, mutilati, depravati, aut prohibent quo minus auctoris mentem adsequamur, aut causa

causa esse possunt, cur sententias non suas illi tribuamus.

§. 4. 3. *Necesse est ut scriptoris aetatem, patriam, mores, professionem, religionem sciamus: ex his enim facillime in ejus mentem penetramus.* Nempē scriptores passim spectant in scriptis suis opiniones, aut mores aetatis, vel patriae suae: passim idéas suas incrustant colore professionis, aut religionis suae: ex moribus plerumque suis aut opinionibus aliena metiuntur.

§. 5. 4. *Discendae sunt antiquitates & mores gentis, ex qua scriptor ille est: difficile enim est ut scriptor opinionum, aut morum gentis suae colore scripta sua non inficiat.* Quocirca deridiculi ii mihi videntur, qui Hebraicarum, Graecarum, Latinarum antiquitatum ignari ad libros Hebraeorum, Graecorum, aut Latinorum interpretandos aggrediuntur, sola Grammatica, & Lexicis contenti, in quo misere hallucinantur ipsi, decipiunt alios.

§. 6. 5. *Praeterea spectandus est finis scriptoris: nam alia ratione interpretandus est Philosophus, alia Orator, alia Poeta, aut alius jocularis scriptor; quandoquidem non unus omnium est scribendi finis, Oratores & Poetae aut delectant, aut popularia sectantur, plerumque contra quod sibi persuaserunt: quocirca verum Poeticum, & verum Oratorium, quum interdum popularia sint vera, idest popularia praecipua, minus sunt vera philosophica.* At philosophi finis una est veritas. Quamobrem nisi constat Poeticum in morem ludere voluisse Philosophum, severius interpretandus est. Haec eadem regula tenenda est in legendis primorum Christianae religionis Theologorum libris. Nempē Patres illi non eodem modo lo-

quebantur in Homiliis ad populum, in quibus quaedam aut subdicebant, aut obscure explicabant, ne in corruptas & profanas Gentilissimi aures abirent: & in libris dogmaticis, aut in epistolis familiaribus ad viros eruditos datis, quod Hieronymus ad Pammachium diserte observat.

6. Autoris mens ut a suis discipulis expressa.

§. 7. 6. Si locus auctoris aliquis non est clarus, interpretatio eorum, qui auctoris fuerunt vel discipuli, vel amici, vel coaevi, praeferatur interpretationi recentiorum, modo verba non refragentur. E. g. quamquam non sciamus liquide, quidnam Plato nomine idearum aeternarum sibi voluerit; non dubitamus tamen Aristotelis interpretationem Platoni, aliorumque recentiorum sententiae praeferre. Ob hanc regulam in interpretatione doctrinae Apostolicae, ceteris paribus, praeferimus Patres, qui Apostolis fuere viciniore, recentibus istis interpretibus. Hujus regulae ratio est, quod admodum verisimile est, illis, quam istis, scriptoris mentem perspectiorem fuisse.

7. Versioni non facile credendum.

§. 8. 7. Ceteris paribus praefenda est interpretatio ejus, cui auctoris lingua probe cognita erat, ejus interpretationi, quae ex versione tantum est. Ejus rei ratio est, quod exactae versiones difficillimae sint.

8. Nec interpreti materiae im- periti.

§. 9. 8. Ceteris paribus, in locis obscuris praefenda est interpretatio ejus, qui in materia, de qua auctor commentatur, versatus est, interpretationi illius, qui ejus materiae est ignarus.

9. Verba cum natura li sensu accipiantur.

§. 10. Atque haec sunt praecipuae regulae interpretandi, earum, quae externa spectant. Veniamus nunc ad ea, quae cuique libro sunt interna. Ad haec quod spectat, prima regula est, verba cum naturali sensu accipito, nisi

nisi certa subsit ratio a sensu litterali recedendi : naturalis porro verborum sensus is esto , quem primum verba apud populum , cuius est jus & norma loquendi, nacta sunt, & cui translatus opponitur . Ex hac regula iterum admonemur , ut linguarum quibus scriptores usi sunt , peritiam nobis comparemus , singulorumque linguarum vocabulorum proprietatem studiose investigemus : alioquin naturalem verborum sensum nulla ope adsequi speremus . Rationis autem quae nos cogunt a sensu proprio discedere , plurimae esse possunt , sed duae illae potissimum , quum alioquin scriptor aut nullum referret sensum , aut eum referret , qui instituto suo repugnat : adde aut quum eum referret , qui manifesto absurdus est , quique viro non prorsus inepto tribui nequit . Ita si quis literaliter hunc Virgilii versum ,

Claudite jam rivos pueri , sat prata biberunt ,

aut Horatii *Odem o navis* &c. is esset absurde perridiculus .

§. 11. Altera regula , est , *loci obscuri per alios clariores interpretentur* . Ut haec regula rite observetur , duo primum sunt curanda : 1. paucis comprehendendum est totum auctoris systema , & in tabulis synopticis distribuendum , ut uno quasi oculo perspicere possit . Si id factum sit ab aliis viris doctis , eo utamur : 2. Lexicon proprium ejus libri conficiendum est . Ita facillime sententiae cum sententiis , verba cum verbis conferentur . Sed hac de re alias dictum est .

§. 12. Tertia regula , *propositionum subjecta & praedicata diligenter investigantur , & accurate examinantur* : quippe enim ex notionibus subjectorum notiones praedicatorum intelliguntur , & vicissim . Vocabulum *ruah*

10. Obscuros locos clavis interpretantur .

11. Propositionum subjecta & praedicata perpendenda .

e. g. (verti solet *spiritus*) in libris Hebraeis novem aut decem habet notiones diversas, quae numquam intelliguntur, nisi attributa diligenter fuerint pervestigata. Vocabulum *Deus* apud Graecos & *Deum supremum*, & *Dæmones*, & *Heroes*, & res utiles aut in genere suo praestantes significat: ex attributis ergo ejus eruenda notio. E. g. retulit Clemens Alex. in Strom. apud Aegyptios ventris crepitus *Deus* haberi, qui interpretatur *Deos*, quum potius sanitati utiles interpretari debebat, ne lapide silice stultiores Aegyptios fuisse dicere cogamur. Pauca sunt in omnibus linguis vocabula, quae unam simplicemque habeant notionem. Ergo eorum notiones ex attributis sunt pervestigandae. Haec regula longe est utilissima.

12. Rite legendum.

§. 13. Quarta regula: *nisi rite legamus, fieri vix potest, ut recte interpretemur*. Rite autem legemus: 1. si eos primum legamus libros, qui faciem aliis praefereunt: 2. si librum sine interjectis moris, sed continenter legamus, qui enim interrupte legunt, nec memoria tenent, quae legerunt, nec inter se conferre possunt: ex quo fit, ut, quae legunt, non intelligant: 3. si tantum legerimus, quantum ferre memoria poterit nostra: opprimunt enim animi vires aut multa, aut multijuga lectio: 4. si quae legimus ruminauerimus: ita enim & memoria corroboratur, & res cum rebus, verba cum verbis facilius conferuntur: 5. si virorum perspicacium & eruditorum adnotationes, aut commentarios consuluerimus: plurima enim sunt, ad quae non facile advertunt homines animi, nisi ab aliis fuerint excitati.

Quando liber, aut libri locus obsecutus.

§. 14. Quaerit aliquis, quandenam locus aliquis veteris alicujus libri censendus est obsecutus.

obscurus, & quid, quum est obscurus, faciendum interpreti? Respondeo primùm nulum ullius libri locum censendum esse obscurum, quod ejus sententia, rei, de qua agitur, imperito non satis pateat: alioquin nihil clare unquam scriptum fuerit in Republica litteraria. Deinde non est confundenda rei sublimitas & difficultas cum obscuritate, quae tota est aut in modo cogitandi, aut in usu & structura vocabulorum. Tandem nec judicio tantum nostro de obscuritate libri, aut loci alicujus judicandum, si plurimis aliis viris doctis minime censeatur obscurus: potest enim id provenire ab animi nostri constitutione quadam peculiari. Liber ergo, aut libri locus aliquis tum obscurus censendus est, quum 1. viri doctiores, & rei, de qua agit, periti, obscurum habent: aut 2. quum etsi id diserte non fatentur, opera tamen ipsa fatentur, quum nimirum in ejus interpretatione in diversa abeunt. Quamquam negandum non est, viros quandoque doctos difficultates in libris explicandis serere magis, quam invenire; ut plerumque praestet libros sine ullis Commentariis legere. Nescio quo id fato in iis praesertim veteribus contigit libris, quos magis refert plane intelligere, Religionis nempe, & Legum.

§. 15. Quod si constat obscurum esse librum, aut libri locum, tum his regulis Quid tum factus opus. utatur interpretes.

1. *Omnes possibiles notiones, quas verbis auctor dare potuit, diligenter rimetur, & secum conferat.*

2. *Si gravissimis rationibus constet, ex omnibus possibilibus notionibus, v. g. A. B. C. D. E. solam A dedisse verbis auctorem, cete-*

rae

rae rejiciantur : vel si gravissimis rationibus
B.C.D.E. rejiciantur, A sit notio verborum.

3. Si gravissimae hujusmodi rationes desint,
probabiles investigantur : sed interpretatio ha-
betur probabilis, non certa.

4. Eam eligat notionem, quae auctoris fi-
ni, praecedenti aut consequenti doctrinae, &
oeconomiae systematis magis est conformis.

5. Quum plures sunt aequae probabiles, ni-
hil certe definiatur, sed deferatur locus, tam-
quam qui minime sit intelligibilis.

Finis Libri Quarti.

A R T I S

LOGICOCRITICAE

L I B E R V.

De iis quae ad ratiocinium pertinent.

X omnibus. Logicae praeceptis, quae postremo hoc elementorum nostrorum libro continentur, omnium sunt utilissima, omniumque maxime scitu necessaria: agendum est enim de mentis capacitate dimetienda & augenda, atque de vi ratiocinandi: tum canones tradendi, quibus ratiocinandi vis & formetur, & regatur, & quam maxime fieri longius potest provehatur. Totius ergo artis philosophandi nervus esse debet hic liber. Quo circa in eo perdiscendo toti esse tirones occupati debent, & tamdiu in eo se exercere, quoad eos, quantum proficiant, non poenitebit.

CAR.

*De dimetienda & augenda capacitate
mentis.*

Cognitio no-
stra ambitu
idearum
continetur.

§. 1. **M**Entem nostram res extra se po-
sitas sola idearum ope percipe-
re, in compertis habemus; non enim aut
res ipsae mentem subire, aut mens res in-
visere potest. Tota ergo mentis nostrae co-
gnitio numero idearum nostrarum unice con-
tinetur, nec illis latius patere potest. Ita
fit, ut quidquid extra ambitum idearum no-
strarum est positum, ignotum nobis sit. Ju-
dicia ergo nostra, opiniones, conjecturae
primario non res extra mentem existentes,
sed ideas spectant, seu, si ita loqui licet,
ad *mundum intelligibilem* pertinent, non ad
realem. At quia in ea sumus naturali opi-
nione, ideas nostras, saltem adventitias,
mundum realem referre; inde nascitur haec
in nobis confidentia, ut quaecumque judi-
caverimus, aut concluderimus de ideis, de
rebus ipsis conclusa & judicata habeamus,
in quo tamen errare longe possumus, erra-
musque saepissime.

Quid circa
ideas efficiat
intellectus.

§. 2. Nunc illud explicandum, quid in
hoc idearum campo excolendo efficiat mens,
quod copiosissime efficit Lockius in 4. de in-
tellectu humano cap. 1. Totam mentis occupa-
tionem circa ideas, quae veluti materies sunt
intellectus, in hoc esse positam ille putat. 1. ut
idearum aut convenientiam, aut repugnantiam, si-
militudinem, aut dissimilitudinem, aequalitatem,
aut inaequalitatem &c. vestiget aut intueatur;
2. ut investiget idearum, ac consequenter re-
rum, antecedentia, consequentia, connexa. Si
duarum

duarum aut plurium idearum convenientiam , vel repugnantiam , similitudinem vel dissimilitudinem &c. clare & distincte intuetur , tum haec cognitio scientia vocatur : at si caecutit , haeret , tentat , nec cernit ; tum aut dubia est , aut opinatur : aut si eam convenientiam vel repugnantiam &c. ex alterius auctoritate sibi persuadet , quamquam ipsa nihil videt , credit . Putat autem idem philosophus , operationes mentis circa convenientiam , aut disconvenientiam idearum , in his quatuor consistere . 1. in perspicienda idearum identitate & distinctione : 2. relatione : 3. coexistentia : 4. existentia reali . Cui addi potest dependentia , qualis in causis & effectibus .

§. 3. Quod spectat ad primum , dum ideam aliquam percipio , id primum mihi vel invitatus conscius sum , ideam illam esse id quod est , nihil aliud ; duasque aut tres , quas intueor , ideas , esse duas potius , aut tres , quam unam . Percipio ideam trianguli , statim sum conscius , trianguli ideam esse , & non posse aliud esse , & distinctam esse ab idea quadrati , circuli , conici , cylindri &c. , saltem nisi ideae , quas percipio , tam sint confusae , ut distinguere nulla ope valeam . Hinc nascuntur duo illa , *quidquid est , est : & impossibile est idem simul esse & non esse* : Dicitur id in scholis *reflexio* , a Leibnitio *apperceptio* . Haec qua clara , qua obscura , qua distincta , qua confusa , omnes nostras ideas natura comitatur : quod sapientissime constitutum est . Enim vero nisi identitatis & distinctionis idearum statim conscii essemus , nec ulla nostri cognitio certa esset , & totus vitae atque actionum nostrarum ordo perturbaretur . Itaque nihil tam homini necessarium

Cognitio
identitatis
& distinctionis.

sarium est, quam haec identitatis & distinctionis idearum & rerum cognitio.

Et relationis.

§. 4. Deinde & hanc habet mens nostra facultatem; ut duarum vel plurium idearum relationem in plurimis perspicere possit, nempe convenient inter se, necne, & quousque: similes ne sint, an diversae: altera ab altera pendeat; & quam ob rem; quae quamque sequatur, quae antecedit. Atque hoc proprie est, quod mentem nostram efficit *rationalem*. Nisi enim hanc idearum relationem intueri possemus, nec *judicare* ullo modo, nec *rationcinari* possemus: unicam haberemus perceptionem simplicem. Quinimo (ea est mentis nostrae natura) consequitur necessario perceptionem plurium idearum hic sensus *relationis*, ut impossibile sit plures ideas intueri, nec inter se conferre. Inde factum est, ut quidam sibi persuaferint, prima quaedam axiomata esse in animo nostro ingenita, quae tantum nascuntur naturaliter necessario ex quarundam idearum perceptione, suntque veritates quaedam primae & naturales, in quibus ceterae omnes cognitiones nostrae inaedificantur. Ita idea proportionis inter quatuor magnitudines 12. ad 3. & 8. ad 2. nascitur necessario ex earum magnitudinum perceptione, postquam quis intellexit, quid sibi velint philosophi hoc *proportionis* vocabulo.

Et coexistentiae.

§. 5. Praeterea percipit intellectus noster idearum quandam *coexistentiam*, & connectionem, quasi in unum coeuntium subiectum. Ita concipimus ideas *extensionis*, *soliditatis*, *divisibilitatis*, *figurae*, *mobilitatis* in unam quasi rem coire, efficereque id, quod nos *corpus* vocamus. Sane non aliud sunt in mente nostra res corporeae, nisi simplicium quarundam idearum *coexistentia* & *copulatio*.

no. Res ipsas incorporeas eundem in modum percipimus. Deus enim nobis est connexio quaedam & coexistentia idearum mentis intelligentissimae, aeternae, potentissimae, optimae. Ex perceptione hujus coexistentiae idearum nascuntur ideae substantiarum, id est eorum ignotorum *subjectorum*, in quibus coexistere idearum illarum objecta putamus. Quum autem hujusmodi subjecta interdum sint ipsae coexistentes *ideae*, fit ex hac cogitandi ratione, ut *subjecta*, seu *substantiae imaginariae* evadant *reales*, & de iis tamquam de *existentibus* magna animorum contentione disputetur, quod saepe a nobis est animadvertum.

§. 6. Tandem percipit mens nostra *existentiam realem rei alicujus*, quam exhibet *idea*. Ex. g. exhibet *idea extensionem solidam*, cogitamus de extensione solida existente: exhibet *Solem*, cogitamus de Sole existente: & hoc humanae vitae erat pernecessarium. Quum enim non cogitare solum, sed agere debeamus, atque rebus externis uti; nisi capaces facti essemus cognoscendae earum rerum existentiae, quibus rebus indigemus, nullo modo quidquam possemus agere. Rerum porro existentia aut *intima conscientia*: aut *sensibus*: aut *ratiocinio* & *conjectura* a nobis percipitur. Primo modo nos esse cognoscimus: altero ea corpora, quae sensus nostros tangunt. Tertio eas causas, a quibus nos resque aliae pendent.

§. 7. Atque hoc agit intellectus in mundo idearum: earum scilicet aut *identitatem*, aut *diversitatem*: aut *relationes*: aut *coexistentiam realem*: aut *existentiam realem* percipit. Hinc nascitur tota hominis *scientia* & *sapientia*: quae, ut patet, posita est in *memoria*.

Et existentiae realis.

Observatio ad superiora pertineans.

memoria idearum (ea materies est); & *dexteritate ideas*, earumque relationes percipiendi, quæ ars est. Quotuplex autem sit hæc cognitio alibi est explicatum. Illud nunc superest, ut ex his mentis magnitudinem dimetiri, tum augere discamus, in quo laborare debet Logicus. Distinguenda est mentis magnitudo a mentis soliditate: illa ex capacitate est: hæc ex cognitionum realitate. Quamquam philosophia, tota quanta quanta est, nihil est aliud, quam continuatum studium mentis capacitatem & perspicacitatem augendi, scientiaque omnes symbolam hanc in rem suam conferunt; ut præclare prius observatum sit auctori *artis cogitanti*, non recte dici, *rationem esse instrumentum scientiarum*, quum potius scientiæ omnes sint instrumentum perficiendæ & augendæ rationis.

Unde mentis magnitudo existat.

§. 8. Itaque ex his, quæ dicta sunt, mentis capacitas, magnitudo, præstantia, tum et soliditas utut minus fortassis exacte, dimetiri tamen utcumque potest. Magnitudo ex tribus exsistit. 1. Memoria, seu idearum numero: 2. iudicii facilitate: 3. rationis extensione, velocitate, facilitate, claritate. Soliditas ex realitate cognitionum. Quo hæc majora & perfectiora fuerint, major erit & perfectior mens. Quæ mentes hæc habebunt aequalia, erunt magnitudine aequales, quæ varia inæquales, aut in simplici unius ratione, aut in composita plurium, si hoc in loco Geometrarum loquendi formulis uti licet.

Magnitudo mentis ex memoria.

§. 9. Et memoria quidem, seu idearum quasi promptuarium quoddam, primum est omnis humanæ eruditionis veluti fulcrum: vulgatum enim est & verum, *tantum scimus,*
quan-

quantum memoria tenemus. Hinc qui exiguum habent idearum numerum, veluti infantes, aut ii, qui nec cum rerum natura, nec cum libris diu versati sunt, exiguum habent & scientiam, & mentis capacitatem: majorem contra & capacitatem & cognitionem, qui undecumque magnum idearum numerum acquisiverunt, aut ipsi per se res explorando, & conversando, aut ex aliis relata discendo. Crescit autem mentis capacitas ex memoria dupliciter. 1. Quia augetur numerus idearum, ac proinde relationum & judiciorum: 2. quia augetur facultas ratiocinandi ex analogia, qua via homines bonam rerum partem cognoscunt, quum nemo sit, qui specierum singularum individua in numero habere possit: scilicet quo plures sunt ideae, eo ex pluribus principiis duci potest analogia, & ad plura objecta extendi.

§. 10. Sed est duplex memoria, quemadmodum Ciceroni observatum est, *rerum*, & *verborum*: haec servilis est, dominaturque potissimum in iis, qui perspicacitate parum valent; a corporis enim temperie pendet: illa nobilior est, eorumque est propria, qui mentis robore & acumine plurimum valent, animumque rebus magnis intentum habent. Et quidem ad mentis praestantiam & magnitudinem quod attinet, tanto est rerum memoria prae memoria verborum optabilior, quanto est corpore ipso spiritus nobilior. Immo ubi nulla rerum memoria verba comitatur, minime crescit mentis capacitas & praestantia: neque enim numero sonorum, sed notionum & judiciorum fit mens major.

§. 11. *Memoriam naturae esse dotem* vulgo dici solet, quod ita intelligendum est, Memoria duplex, rerum, & verborum.

V

ut

Ut acquiratur memoria.

ut facilitas reminiscendi & retinendi a cerebri temperie plurimum pendeat. At quum memoria constet ideis, & habitu; ideae autem aut sensu, aut auctoritate, aut ratiocinio comparentur; habitus vero omnes fiant excolendo, idest exercitatione continuata; perspicuum est, aut nullam esse artem efficiendae memoriae, aut esse rerum experientiam, lectionem, exercitationem. Quicumque ergo memoriam magnam efficere conantur, ii continua exercitatione eam excolant oportet. Posita est autem hujusmodi exercitatio in his, ut 1. plurimum cum rerum natura, cum viris doctis & rerum peritis, cum libris conversemur, atque undecumque novas rerum formas & notiones hauriamus: 2. ut res, quas discimus, vividis sub initium ideis nobis exhibere conemur, quod fiet si attente observemus, audiamus, legamus; si ejus rei sciendae desiderio summo flagremus; si cum iis ideis aliqua voluptas aut dolor in nobis excitetur; si corporeis imaginibus eas nobis exhibeamus: 3. ut quae didicimus meditemur, revocemusque ad animum quam saepius fieri potest. Huc pertinent decantati Pythagorae versiculi,

Nec seffa in dulcem declines lumina somnum,

Quin, ter cuncta prius repetiveris acta dici.

Huc illud Saenecae ad Lucilium, quum multa percurreris, unum excerpe; quod illo die concoquas. 4. ut aut litteris, aut aliis symbolis, observata, cogitata, accepta, lecta, describamus, eaque subinde relegamus.

Memoria
rerum magis
quam verbo.
qui in excolenda
verborum memoria
sunt nimii,
infelices ut plurimum
esse in memoria

§. 12. Quoniam experientia docuit, eos, qui in excolenda verborum memoria sunt nimii, infelices ut plurimum esse in memoria

ria

ria rerum, idest nec plurimas & praestantes habere notiones, nec solida iudicia, nec longiorem cogitationum seriem percipere posse; eam ob rem in hac excolenda maiores curas impendat philosophus. Majores dixi, non omnes: nam & memoria aliqua verborum philosopho est necessaria, non ut loquatur tantum & doceat, sed etiam ut discat: plures enim sunt disciplinae, quae ab auctoritate, adeoque usu vocabulorum pendent: & in ipsis Scientiis rationis haud spernendae quaestiones ex usu vocabulorum dirimuntur. Quod si quis talis sit, ut nequeat & linguarum, & rerum simul scientiam ferre, is, ubi alterutra deferenda sunt, linguarum deferat, quam rerum, studia: nam in his proprie mentis praestantia & magnitudo posita est, & qua ea, quae a memoria verborum est magnitudo, longe est inferior.

§. 13. Quæri potest utrum historia philosophica, seu litteraria, ad mentis praestantiam & magnitudinem conferat. Malebranchius lib. 6. de inquirenda veritate capite 1. non multum eam aestimare videtur. *Memo-
ria*, inquit, *opinionum, iudiciorumque aliorum, non tam scientia est, quam historia: vera scientia est, quae eam menti humane praestare perfectionem potest, cujus est illa capax, tanta scilicet esse mentis perspicacitate & facilitate praeditum, ut possis de rebus omnibus, quae captum humanum non omnino excedunt, perspicere judicare.*

Quantam
praestantiam menti
afferat hi-
storia litte-
raria.

Non ergo evadimus philosophi, ut id e. g. dicam, si omnia aliorum philosophorum argumenta & opiniones didicerimus, sed si ipsi de iis judicare sciamus. Ita de caeteris disciplinis. Vide & Cartesium de *directione ingenii* regula 3. Ceterum quum difficile sit de

rebus judicare, nisi omnia, quae ad eas attinent in numero habeamus; philosophia sine opinionum historia brevissima est & imperfecta. Adde quod plurima sint, quae vix nobis in mentem veniunt, nisi ab aliis excitemur. Tandem hoc efficit historia philosophica, ut ex omnium doctorum velut confluentibus cogitatis cujusque mens coalescat. Itaque non minimum ad mentis praestantiam facit opinionum historia. Sed quid est aliud, inquit aliquis, historia philosophica, quam narratio aut ineptiarum absurdissimarum, aut temeritatis, stultitiae, dementiae, furoris denique mentis humanae? Non id ego inficias eo, bonam hujus historiae partem talem esse, ut uberrimam suppeditet materiam imbecillitatem ingenii nostri commiserandi: sed haec etiam nosse philosophus debet: nihil enim eorum ferme est quod non aut excitare nos possit ad meliora conquirenda, aut similia cavenda. Quid quod historia spiritus humani ex eorum rerum numero est, quasi philosophus ignorare sine magna rusticitate nequit?

De praestantia ex judicio.

§. 14. Accedit porro praestantia illa, quae ex judicandi facilitate, claritate, & soliditate nascitur, quae ut est in paucis, ita nequit non haberi excellentissima animi humani dos. Facilitatem judicandi dico eam, qua idearum relationes acute & facile percipimus, qualis e. g. est quam habent exercitissimi Mathematici in proportionibus quantitatum intelligendis, & qua in axiomatum scientia quilibet gaudet. Sed nequit haberi facilitas judiciorum sine claritate: qui enim sunt mente suboscuro, paulo sunt etiam in judicando impeditiores. Soliditatem appello selectum universalium axiomatum numerum,

non

non quorumvis , sed eorum , ex quibus scientia non umbratilis & curiosa , sed necessaria & utilis progignitur , qualia sunt axiomata , quibus hominum vita , ejusque tranquillitas , & artes ei necessariae continentur : axiomata ex quibus scientia Dei , vel universi manat . Judicium enim hoc in loco accipimus pro ea animi facultate , quae *buon gusto* nos vocamus .

§. 15. Ex hoc autem loco ita discerni potest mentis alicujus magnitudo , ut ea dicatur major , cujus judicia fuerint & plura , & solidiora , & facilius facta , & clarius . Ex quo discerni potest , quid intersit inter mentem solidam , facilem , claram ; & superficialiam , ineptam , morosam , dubiis implicitam . Quo in loco animadvertendum est , non dici magnam mentem , quae magnis studiis , ut idearum , ita dubiorum magnum sibi numerum fecit (nam qui dubia multiplicat , ignorantiam quoque multiplicasse disendus est) : sed qui recte & clare de ideis suis judicare novit . Acquiruntur autem hae judicii dotes ; 1. Lectione optimorum librorum , auctorum nempe emunctae naris : 2. exercitatione rerum difficillimarum & utilium : 3. perpetuis disputationibus cum iis , qui mente & judicio valent . Scholastici ob tertium hoc postulat mentis acquisiverunt facilitatem & perspicacitatem , atque in iis rebus , de quibus differebant , etiam profunditatem . Sed quum exercerentur in rebus aut ignotis , aut obscuris , aut ineptis , nullius emolumenti iis facilitas illa & acumen fuit . Geometrae idem exercitium in rebus clavis & utilibus exercuerunt , acquisiveruntque eandem mentis facilitatem , sed claram & solidam . Itaque ego nollem disputationes a scholis nostris determinatas : ad leges

Ut hinc
mentis ma-
gnitudo co-
gnoscat .

morum, & rerum utilium tantum vellem emendatas.

De mentis
præstantia
ex ratioci-
nio.

§. 16. Jam vero efficitur mens magna ratiocinii *extensione*, *facilitate*, *velocitate*, & *claritate*: Est ratiocinium, ut alias dictum, perceptio congruentiae, aut repugnantiae seriei alicujus judiciorum longiusculae. Ratiocinium commendant extensio, facilitas, & claritas. Ergo eae mentes, quae longiorem judiciorum seriem intueri valent immota attentione, majores habendae sunt. Majores quoque sunt mentes, quae facilius, velocius, & clarius ratiocinantur. Facilitas exercitatione acquiritur disciplinarum intellectualium, quales Mathematicae potissimum sunt. Claritas pendet a vivacitate memoriae: adeoque aut naturalis est, aut exercitio acquisita. Sed de vi ratiocinii ejusque regendi atque promovendi regulis paullo post dicturi sumus,

Et ex reali-
tate cogni-
tionum.

§. 17. Tandem mens est magna cognitio-
num *realitate*. Cartesiani duas in cognitioni-
bus realitates distinguere solent, *formalem*, &
objectivam. *Formalis realitas* est quum judi-
cia ideis conformia sunt: *objectiva* quum re-
bus quoque, seu objectis idearum. Illa in
omnibus inest: haec in paucis. In ideis phan-
tasticis & abstractis *objectiva* & *formalis rea-*
litates una eademque sunt: distinctissimae ve-
ro in ideis adventitiis, praesertim substantia-
rum: nam ideae nostrae res ipsas minime
adaequate repraesentant. Ad dignoscendum au-
tem, utrum ideae *objectivam realitatem* ha-
beant, ea compendiosa est regula: *Si quae*
ex hujus modi ideis sequuntur, positis idearum
objectis, in rerum quoque natura sequantur,
realitas habetor objectiva: ubi non respondent,
nullam esse credito. E. g. Si regulae mathe-
maticae effectus realis adamussim respondeat,
vera

vera est : sin contra , falsa . Sed & illa in primis realitas cognitionum sectanda est , quae ex usu est : cognitiones , quae nullum usum habere possunt , chimericas potius , quam reales dicere debemus . Dolendum est , magis esse reales brutorum cognitiones , quam hominum : in illis cognitio tota est usus : in nobis maxima ex parte inanis . Si qui ante nos tantam in inanibus perquisitionibus operam collocaverunt , hanc *realitatem* sectati essent , & minus male litterati homines audirent , & publica vitae utilitas longius esset promota .

§. 18. Facile autem hinc vera & solida Mentium magnitudoprehenditur : nam eae majores sunt , quae plures cognitiones reales habent . Si quis infinitum habeat idearum numerum , sed eae sint omnes phantasticae , atque confictae , atque nulla alia exhibeant objecta , praeter ipsas ideas , nulliusque propterea sint inter nos usus : tantae quoque sit mentis agilitatis & dexteritatis , ut valeat eas omnes inter sese conferte , ac de iis velocissime & longissime ratiocinari ; erit is quidem mente praestantissimus , sed non minus inter philosophos censebitur , quam inter historicos censeretur , qui Romanenses omnes historias mente haberet comprehensas , narraretque disertissime , mundi interim hujus rerum ignorantissimus . Nempe non *realem* , sed *phantasticam* haberet cognitionem . Inter homines autem non is magnitudine mentis celebratur , qui ingenio plurimum & phantasia potest ; sed qui realium idearum , res scilicet extra nos existentes referentium , habentiumque effectus reales , magnum sibi penu instruxit : qui quatenus hujusmodi ideae objectis suis congruunt , aut ab iis distant , didi-

cit : qui ex relatione idearum istarum, rerum quoque ipsarum novit relationes : qui, dum de his ratiocinatur ideis, scit, se, quod de ideis conclusit, de rebus ipsis conclusisse: uno verbo, qui non tam in intelligibili idearum mundo, quam in ipso versatur mundo rerum. Haec dicitur *cognitionum realitas*. In ea laborare philosophus debet. Ea quo erit major, majorem efficiet mentem & solidiorum. Quocirca ut qui veram amat humanarum rerum historiam, confictas Romanentes fabulas non confectatur; ita qui veram optat scientiam, non phantastica systemata & hypotheses arbitrarias, sed reales persequitur cognitiones.

Ubi scientiis
abstractis ut-
tendum.

§. 19. Dicet aliquis, non ergo utetur philosophus ad mentis magnitudinem scientiis abstractis, veluti Geometria, Arithmetica, Algebra, Ontologia? At id & gravissimorum hominum consiliis, & experientiae adversatur. Sed his non refragor: agilitatem & perspicaciam mentis disciplinae istae, tum ratiocinandi compendium faciunt. Caeterum nisi cum his, quae artem potius philosophandi conficiunt, quam ipsam sapientiam, *realitas* quoque ipsa cognitionum jungatur, erit mens ingenio magis & acumine, quam soliditate praestans. Itaque non probo *Cartesium*, qui regula 2. de *directione ingenii*, solas, aut pene solas Arithmetica & Geometriam ex scientiis commendat. Non nego in his ferme tantum veram scientiam, idest *cognitionem certam & evidentem*, contineri: sed non iis tantum vivunt homines, quorum utilitati philosophia consulere debet. Quocirca corrigit se in ejus regulae fine vir doctus, *ex his, inquit, concludendum est, non quidem solas Arithmetica & Geometriam esse addiscendas, sed tantummodo, rectum veritatis iter*
quae-

quaerentes, circa nullum objectum debere occupari, de quo non possint habere certitudinem Arithmeticis & Geometricis demonstrationibus aequalem. Quod & ipsum nimium est, evertitque omnes eas inquisitiones, quae vitam humanam spectant, quae probabilitate nituntur. Quapropter haec regula Spiritus magis a corpore segregatis, quam hominibus aptata est; in quo passim peccant philosophi.

§. 20. Ea molestior est objectio; quum tota scientia nostra ambitu idearum nostrarum contineatur; ignoremus vero utrum ideae nostrae rebus ipsis conformes sint; perspicuum est, ignorare nos, utrum, ulla insit cognitionibus nostris realitas atque soliditas. Et objectioni tum demum satis fuerit factum, cum criterium repertum fuerit, quo agnoscere certo potissimus, quae ideae nostrae sint ipsis rebus conformes. Quare ei hunc in modum respondet Lockius, (a) esse scilicet duo idearum genera, quas esse rebus conformes simus certi: *Primae, inquit, sunt ipsae simplices ideae. Nam quandoquidem mens nostra simplices ideas confingere sibi nequit, eae profecto ab iis nascuntur rebus, quae quacumque tandem via, in mentem nostram agunt, idest a rebus ipsis, quarum sunt ideae istae imagines.* Sed valde vereor ut haec omnibus plana sint: nam quum externae res non agant in animum nostrum, nisi *sensum via*, quod statuit Lockius; demonstrandum ei erit, ideas huiusmodi nullo modo in sensibus immutari, quod operosum esse video: quippe apertum est impressiones ab eadem causa in variis corporibus factas esse posse, diversas,

Contra realitatem cognitionum objectio.

ab

(a) *Lib. 4. cap. 4. §. 3. & seqq.*

ob subjectorum diversitatem : quod argum-
to est, nunquam causas imprimentes earum-
que qualitates perfecte exhibere. Nos itaque
huic Lockianae regulae addimus effectus rea-
les idearum, qua de re vide dicta §. 17.

§. 21. *Alterius generis ideae*, pergit ille,
sunt, quas mens sibi conficit, non tanquam
ullarum rerum existentium, sed tanquam sui
ipsarum, quaeque sui ipsarum sunt objecta,
idest in quibus realitas *objectiva & formalis*
unum sunt idemque. Eae semper verae sunt
& reales. Hujusmodi sunt ideae scientiarum
Mathematicarum. Sed haec realitas de qua
hoc in loco loquitur vir acutus, nulli usui
esse potest, si externis rebus aptari nequit.
At enim, applicare possumus rebus ipsis Ma-
thematica. Utique si uti theoremata Mathe-
matica ab adequatis & evidentibus datis deduci-
mus; res etiam ipsas naturae ab adaequatis &
evidentibus datisliceret deducere. Nam id est,
quod nunc quaeritur. Non nego, regulas
Mathematicorum cum exprimentis rerum
naturalium conjunctas plurimum realitatem
cognitionum promovisse: sed agnosco magnum
esse quorundam Mathematicorum abusum,
rebus naturae confidentissime abstracta Mathe-
matica adaptare, idque etiam ubi minime
videtur natura pati.

C A P. II.

Quanta sit cognitionis humanae extensio (a).

§. 1. **E**X iis quae superius dicta sunt,
perspicuum est, totam cognitio-
nem nostram, idest *judicia, ratiocinationes,*
conje-
metiendi.

(a) *Copiose hac de re differit Lockius lib.*

4. cap. 3.

conjecturas, systemata scientifica, & si quid est aliud, quod ad cognitionem nostram pertinet, unico idearum nostrarum ambitu contineri. Ideas autem quum dico, non primas tantum & simplices intelligo, seu intelligentias, seu sensationes, sed factitias etiam, modo reales. Ad ea enim, quorum nullas habemus notiones, nullo modo cognitio nostra pertingit. Prima ergo & crassior ratio cognitionem nostram supputandi est ex idearum numero. Quo hic minor est, eo arctioribus limitibus cognitio nostra continetur: latioribus, ubi fuerit major. Crassiorem hanc dixi rationem, quod non semper sit exacta & iusta, ut ex iis, quae sequuntur, patebit. Porro quum ideae in nobis proveniant a *sensatione*, & *conjectura*, sequitur in iis, qui magis eum natura rerum, aut hominum versati sunt, quique magis mentem in contemplationibus exercuerunt, cognitionis extensionem esse majorem.

§. 2. Sed tamen si cognitio nostra nequeat latius patere idearum ambitu, potest tamen esse arctior. Nascuntur enim cognitiones nostrae ex idearum comparatione: seu potius tota cognitio nostra idearum relationum & iudiciorum numero absolvitur: ea comparatio fit aut *intuitione*, aut *ratiocinio*. Jam intuitio nequit in omnibus ideis locum habere; unde fit, ut cognitiones intuitivae sint admodum paucae. Ergo cognitionis intuitivae extensio non solum ad numerum rerum relata, sed etiam ad numerum idearum, quas habemus, valde est exigua. In majori hominum parte memoria, seu idearum promptuarium, major est perspicacia & iudicandi facultate: sed & iudicandi facultas minor facultate ratiocinandi: & facultas compositiorum ratiocinationum

Cognitio nostra ambitu idearum minor esse potest. Brevitas cognitionis intuitivae.

tionum multo minor facultate ratiocinationum simpliciorum . Unde fit ut in omnibus judiciorum numerus minor sit numero ratiocinationum : & numerus compositiorum ratiocinationum minor numero simplicium , Adeoque infinita sunt , ad quae , etiamsi eorum ideas aliquas habemus , nemo pertingit : plurima ad quae pauci .

Hanc brevitatem supplet aliquo modo ratiocinium . Sed hujus quoque est brevitās .

§. 3. Brevitatem cognitionis intuitivae supplet quocumque tandem modo ratiocinium . Ratiocinii ope inter se conferimus eas ideas , quas simplici intuitionem conferre non possumus . Fit autem id ope mediae alicujus *veritatis primae* vel *principii* , ut paullo post dicitur . At ne hoc quidem modo omnes idearum relationes percipere possumus : nam & deficit in plurimis perspicacitas , & in omnibus deficiunt plerumque *veritates primae* , ac *principia* , quorum ope id efficiamus . Prioris exempla in omnibus hominibus habemus , quorum quidam defectu perspicaciae paullo longiores demonstrationes videre nequeunt : omnes finitam habent ratiocinandi vim , ut nemo sit omnium hominum , qui omnes consequentias , quae ex datis principiis sequi possunt , perspicere valeat . Alterius hoc exemplum praefert Lockius . Ideam habemus *corporis* & *cogitationis* . Sed ob medii defectum nunquam fortassis sola ratione intelligemus , utrum haec duo ita se mutuo destruant , ut nequeant unam eademque efficere substantiam . Addit & hoc , intelligere nos clare quid sit *quadratum esse circulo aequale* ; intelligere quoque , cuicumque dato circulo esse quadratum aliquod aequale : sed fortasse , defectu medii , numquam circino & regula quadratum circulo aequale reperietur .

Priori huic exemplo Lockio refragor , vide 2. Metaph. partem .

§. 4. Quibus ex rebus patet , extensionem cogni-

cognitionis nostrae esse non solum exiguam ratione idearum, sed etiam brevissimam ratione judiciorum & ratiociniorum. Nam & idearum numerus longe impar est numero rerum: & judicandi ac ratiocinandi facultas impar numero idearum. Itaque humana ratio non solum terminos habet, verum etiam arctissimos. Ex quo porro sequitur, plurimas esse veritates, quae captum nostrum superant, quas optare possumus, invenire nequimus. Sequitur secundo, rationi ipsi consentaneum esse, Fidei nos plerumque submittere, quae ibi incipit, ubi desinit ratio. Sequitur tertio, nihil tam rationi esse conforme, quam in plerisque caute iudicium suspendere, nec aut temere iudicare, aut stulte alios accusare.

Confectaria
superioris
doctrinae.

§. 5. Jam cognitiones nostrae omnes, ut in superiori capite dictum est, ad quatuor summa genera referri possunt. 1. *Identitatem*, 2. *consistentiam realem*, 3. *relationem*, 4. *existentiam realem*. Ostendendum nunc est, quatenus cognitiones nostrae, ad quatuor haec summa genera quod spectat, pertingunt. Ac primum cognitionis nostrae extensio, quod spectat ad primum genus, tam ferme late patet, quam idearum numerus, seu campus: nam simplici quilibet intuitione perspicit, quamlibet ideam esse id quod est nihil aliud: tum quamlibet esse a qualibet distinctam. Quamquam ne hoc quidem semper in promptu est: nam labilitate memoriae ideae quandoque ita turbantur, corrumpuntur, obscurantur, ut de earum identitate iudicare non sit facile. Hinc fit ut & in his iudiciis quandoque erremus.

Quatenus
cognitio patet
ratione
identitatis
& distinctionis
idearum.

§. 6. Quod attinet ad *coexistentiam realem*, quamquam in hoc genere plures cognitiones nostrae versantur, tamen non admodum

Et quoad
consistentiam
realem.

Cognitio
substantia-
rum.

modum latius eae patent. Nam ubi a sensibus discefferimus, quorum ope substantias corporeas, imperfecte licet, cognoscimus, in ceteris aut ignorantia regnat, aut confusio; nam aut nullas eorum habemus ideas, aut necessariam earum in una reali substantia coexistentiam liquido intelligere nequimus. Sed dicamus hac de re pauca accuratius. Substantiarum existentia aut *sensu* cognoscitur, aut *ratione*. Cognoscitur autem ex quacunque proprietate, quae eo ipso quod est, subiectum habeat reale necesse est. Quum percipio *extensionem*, aut *soliditatem*, aut *gravitatem* &c. velut proprietates reales, pro certo concludo esse harum proprietatum subiectum, seu substantiam. Item conscius mihi sum, *me cogitare*; existit ergo subiectum aliquod cogitans. Itaque ubi nulla substantiarum proprietas cognoscitur, ne substantiarum quidem existentia cognosci potest.

Quo modo
ideae sub-
stantiarum
evadere pos-
sint clariores
& distinctio-
res 1. Expe-
rientia.

§. 7. Interim est nimis vaga & confusa substantiae idea, quae eo modo esse cognoscitur, quo dictum est. Quo clarius & distinctior evadat, curandum est, ut quoad fieri potest, major ejus proprietatum numerus cognoscatur. Prout plures ejus proprietates deteguntur, eadem proportionem clarius & plenius substantiae cognitio evadit. Id primum experientiae ope tentabimus, quum de rebus corporeis agitur: neque enim arbitrarias conjecturis in hujusmodi rebus locus esse potest. Ita Chimici ope ignis plures metallorum, aliorumque corporum proprietates veteribus ignotas detexerunt: ex quibus deinde pleniorum eorum cognitionem habuerunt, & insignes deduxerunt usus.

2. Ratio-
ne.

§. 8. Sed nonnihil quoque rationi tribuendum est. Sunt quaedam proprietates, quae

quae nequeunt esse nisi cum quibusdam aliis connexae ac necessario copulatae : itaque primis illis detectis , & haec quoque detectae sunt . Hac ratione Mathematici scientias suas longissime provexerunt . Ita si figura habeat tria latera recta , consequens est ut habeat tres angulos aequales duobus rectis ; quippe quae sunt necessario connexa . Haec via latius patet quam experientia , quia etiam ad substantias incorporeas spectat . In natura animi detegenda ea methodo usus sum in Metaphisica . Examinaui an cogitatio una consistere posset cum notis corporis proprietatibus , potissimum extensione solida . Videbatur pugnare ; igitur conclusi , non posse haec duo ejusdem substantiae esse : neque enim una eademque substantia proprietatibus contrariis constare potest . Tum deduxi , nec solidam , nec divisibilem esse animi substantiam : ac proinde a corpore nostro diversam . Eadem methodo usus sum in demonstranda Mentis aeternae incorporeitate .

§. 9. Ceterum agnosco plenam esse periculi eam viam : facile enim est indulgere genio & arbitrio : facile decipi in collatione proprietatum . Inde fit ut quidam habeant pugnantia , quae aliis non sunt . Nam me e. g. nemo adducet , ut mihi persuadeam , substantiam extensam & solidam rationis capacem esse posse ; quum tamen Joannes Lockius id minime pugnare contendat ; alii vero rem ita esse arbitrati sint . Quocirca acrimonia haec omnia pertentanda sunt , & lentissime , ac tunc affirmandum aliquid , aut negandum , quum evidentia cogit . Concludamus , capacitatem mentis nostrae in coexistentia reali idearum detegenda , admodum esse brevem , nec in ea re nos scire , nisi quod

Haec via
periculi plena.

quod vitae nostrae conservandae est necessarium.

Cognitio repugnantiae idearum.

§. 10. Capaciores sumus secundum Lockium cognoscendi *repugnantiam* idearum, quam *coexistentiam realem*: quilibet enim dum duas simplices ideas intelligit, veluti A, & B, potis est perspicere, utrum altera alteri adversetur, quam an cum ea congruat, atque in una substantia coexistat. Sit A idea rotunditatis, B quadraturae, nemo est tam stupidus, qui ipsa intuitione idearum A. & B. non statim intelligat, eas sibi adversari, ut in uno, eodemque subjecto esse nequeant. Sed dum disquiritur an cogitatio e. g. & soliditas in eodem subjecto coexistent, id non tam facile est pervidere. Est quidem primus gradus cognoscendae coexistentiae realis *non repugnantia proprietatum*: sed minime is sufficit: demonstrandum est enim, non tantum non repugnare sibi proprietates (nam id solum quaestionem *de possibili* definit) sed necessario coexistere, quo quaestio de existentia reali definitur.

Et relationum.

§. 11. Cognitio relationum similitudinis, aut proportionis idearum, atque idcirco rerum cum rebus, ut est maxima humanae sapientiae pars, ita unice est homini necessaria, ut possit vivere beatus, aut ad beatitudinem pergere, quae duo sunt nobis a natura proposita. Vivimus autem beati quum animus sine perturbatione est, corpus sine dolore, aut (quoniam sine ullo dolore omnino esse nequimus) quum dolorum summa longe minor est summa voluptatem totius vitae. Consequimur beatitudinem perfectam, quum observaverimus *quae a Deo sunt mandata*. Prius conantur efficere disciplinae duae, *Ethica*, qua animus, & *Medicina*, qua corpus cura-

curatur: alterum efficit Theologia, quae propositas homini ad beatitudinem vias patefacit. Ethica continetur cognitione naturae hominis, virtutum, vitiorum, atque relationis virtutum ac vitiorum ad animi tranquillitatem. Haec cognitio non potest sola meditatione protendi: experientia necessaria est. Medicina continetur cognitione relationis remedium & valetudinis. Et haec quoque cognitio experientia dilatatur. Theologia tandem cognitione relationis legum divinarum, actionum nostri liberarum, & beatitudinis aeternae. Ea auctoritate tantum propagatur.

§. 12. Queritur, quousque in his cognitio nostra pateat? Plurimum, si cum veteribus non conferamus; non multum, si eum rerum ipsarum naturam. Nam infinita propemodum sunt in homine, quum Physico, tum Morali, quae minime inter se conferre possumus. Tum habet homo non solum Physicus, verum etiam Moralis cum infinitis rebus externis relationem, quam in singulis minutatim intelligere nondum possumus. Ita & in hac quoque cognitionis nostrae parte infinita posteris detegenda supersunt, si industriam ad singularia conferre velint. Theologia vero quum duplex sit, *revelata*, & *naturalis*, illa eadem semper est haec naturae cognitione longissime est pro vecta. nam viri docti nullas pene naturae res, astra, aerem, aquam, plantas, bruta, homines &c. non Deum ejusque sapientiam, potentiam, providentiam, bonitatem demonstrare ostenderunt; in quibus excelluerunt Derham, Nieventitius, Fabricius, Lesserus, alique. Neque dubito, quin, si eadem attentione persequamur, longius quoque progressuri simus. Interim supersunt plu-

Quousque
haec pateat.

rima diu quidem tentata, sed numquam composita, ut agnoscamus & in hac re mentem nostram esse brevissimam, ac propterea non solum caute, sed etiam modeste in his rebus agere debere. Inter media autem capacitatem nostram hac in parte augendi, ponenda sunt studia *Arithmeticae* & *Geometriae*; nam quum hae scientiae comprehensione relationum contineantur, mirifice mentem relationibus intelligendis & dimetiendis assuefaciunt, ac quasi scientiam quamdam universalem in nobis induunt (a). Sed ita tamen colendae sunt, ut semper reminiscamur, nos non in mundo tantum intelligibili, sed in reali versari, ne a vero scientiarum fine nos divertant.

Cognitio
causarum &
effectum.

§. 13. Pertinet ad hoc cognitionum nostrarum genus cognitio *dependere effectum a suis causis*. Haec cognitio in quibusdam rebus necessaria est homini, in aliis utilis, in plerisque curiosa. Et quidem in iis, ubi est necessaria, vix ulla est, nisi forte inter stupidos, ignorantia. Ego saltem nec esse hanc ignorantiam ullibi video, nec, quum Deus homini provideat, esse posse mihi persuasi. Ex quo illud deduco, earum causarum, quae ignorantur, cognitionem minime esse homini necessariam. Utilem causarum plurimarum cognitionem deesse, frustra quoque pluries tentaram, hodieque tentari, non abnuo: sed si sua esse sorte contenti homines velint, possunt & tranquille, iis etiam ignoratis, vivere. Ergo in hac parte cognitio nostra, si verum fateri velimus, admodum est exigua, quamquam & dilatetur quotidie, & spes sit fore, ut, nisi barbarie

Euro-

(a) Malebr. lib. 6. de inq. ver. cap. 6.

Europa iterum silvescat, longissime provehatur. Utinam vehementiora philoppos praemia adigant!

§. 14. Veniamus ad postremum genus ^{Cognitio} ^{existentiae} ^{rerum realis} ^{realem} ^{tribus} ^{nititur} ^{fundamentis} ^{conscientia} ^{sensatione} ^{ratiocinatione}. Conscientia existensiam nostri; sensatione existensiam eorum corporum, quae sensuum nostrorum organa commovent; ratiocinatione causas phaenomenorum activas cognoscimus. Ex primo fonte cognitio existensiae nostri realis clara est & certa; sed hoc unico continetur objecto; nullam ergo habet extensionem. Sed ea sensatione paulo latius extenditur, licet prae universi immensitate rerumque numero infinito, vix latum unguem. Paulo quoque longius progreditur via ratiocinii: ea enim causas plurimas rerum genitricis cognoscimus. Ad duo autem rerum summa genera referre possumus quaecumque existere clare cognoscimus, corpora, seu res extensas in nos agentes; & vires quaedam activas quaecumque tandem eae sint primarum enim substantiarum ideas non habemus, nisi confusas & obscuras.

§. 15. Atque haec demonstrant quatenus cognitio nostra extendatur. Demonstrant praeterea ignorantiam nostram longe esse majorem, quam nostra est cognitio. Cujus ignorantiae tres affert Lockius causas: 1. quod deficient ideae: quot enim existere putandum est, quorum nullas nec habemus, nec habere possumus ideas? 2. Quod plurimas ideas comparare nequeamus, aut mediorum defectu, aut defectu perspicacitatis: 3. quod in maiore hominum parte desit labor & attentio ad veritates detegendas necessaria.

De Attentione intendenda.

Attentio
veritatibus
contemplan-
dis necessa-
ria.

§. 1. **A**ttentio usque adeo est ad veritates detegendas necessaria, ut veritates ipsae alioquin in medio positae, ubi desit attentio, minime intelligantur. Quemadmodum enim ad objecta corpora intuentia non sufficit esse illa a Sole illuminata, habereque oculos apertos, quibus illa obversentur, sed est praeterea necessarium, ut oculi erga illa intendantur; contingitque saepissime, ut praesentia non videamus, si aliud agamus: eodem modo, nisi in intellectu adsit *attentio*, ut scilicet ille ita ideis contemplandis applicetur, ut immotus persistet, eorum relationes, ac propterea veritatem, nullo modo intelligimus. Id quisque animadvertere potest, dum, in varias partes animo distracto, ad aliquid contemplandum aggreditur: nam & citare illum ad singulos gradus cogitur, & invitum ducere, ac plerumque, illo refractario, omnem contemplationem intermittere.

Prima causa
defectus at-
tentionis,
voluptas &
dolor corpo-
ris.

§. 2. Sed quae ars esse potest animo attentionem conciliandi? observandum est, quibus potissimum ex causis animi attentio avertitur, tum quibus conciliatur, ut illas determinare, has fovere possimus. Causae quae magis attentionem a veritatibus perquirendis avertunt, sunt ferme eae, quae animum corpori, ejusque voluptatibus plus mancipant: nam animus voluptate tantum & dolore permovetur. Itaque quaecumque in illo aut intensiorem voluptatem, aut dolorem progignunt, maxime concitant, atque diver-

divertunt. Nullae autem voluptates, nulli dolores intensiores sunt, quam qui corpus afficiunt. Ita fit ut in his voluptatibus & doloribus animus maximopere ab omni inquisitione & contemplatione removeatur, ac magis etiam voluptate, quam dolore. Philosophus ergo, qui veritatem quaerit, scito, se non primum illam detegere posse, ac sincere intueri, quam a vehementioribus hujusmodi voluptatibus & doloribus animum vindicaverit. Is enim agitato corpore, frustra meditatur animus, aut si quidpiam intelligere conatur, nunquam recte, clare, ac distincte intelligit.

§. 3. Secundum haec distrahitur animus ab affectibus: nam affectus vehementissimam in eo impressionem faciunt, ac intensissimas quandoque voluptates aut dolores excitant: exploratum autem est, animum intensiori semper impressioni cedere. Ita dum lumen majus affulget, minus non videmus: perstreptentibus vehementissimis rumoribus, sonos leniores non audimus: majori dolore affecti, minorem non sentimus. Jam quum affectus ex causis singularibus progignantur, seu ex singularibus bonis vel malis, singularibus quoque objectis animum affigunt, ut nulli alii rei contemplandae sit aptus. Itaque philosophus primum omnium affectus ab animo distingere debet: tum si eum invaserint, abstinere ab omni inquisitione & judicio: plurimis enim in primo libro explicatum est, quam miris modis homines ab affectibus deludificantur.

Secunda
causa, affe-
ctus.

§. 4. Tertia causa, qua animi attentio divertitur, est phantasia. Ubi enim haec paulo vivacior est, & imaginibus corporeis grävata, potissimum iis, quae animum intensiori

Tertia causa
phantasia.

liori voluptate aut dolore agitare possunt, continenter intellectum a contemplatione revocat. Haec potissimum causa est, cur mortalium paucissimi res incorporeas meditari valeant, & intelligere: non enim illa solum dum abstractis contemplationibus se miscet res incorporeas formis corporeis incrustat & adulterat; sed corporeis imaginibus vehementer intellectum afficit, ut is continuo a sublimi meditatione deturbetur. Omnium causarum, quae philosophi attentionem interrumpunt, est haec curatu difficilior: nam quum illa ab infanzia usque dominari consueverit, atque, nobis perpetuo inter corpora versantibus, corporeis sit formis plena, difficillimum profecto est, aut cohibere, ne ubique insiliat, aut iis spoliare imaginibus, quae ut nos non tangere, ita non turbare queant. Saltem ubi continuata rerum abstractarum meditatione & usu illa ad obsequium adigi nequit (quod est maximum, quod e phantasia obtinere possumus) operae pretium faciemus, abstinendo a studiis sublimibus, ne non solum operam perdamus, sed foedis erroribus mentem inquinemus.

Quarta causa, sensus.

§. 5. Quarta causa sunt sensus, qui & animum voluptatibus delinunt, & corporeis impressionibus perpetue divertunt. Est haec causa & latissima, & nostri individua comes: fieri enim nequit quin unquam aut sine sensibus simus, aut iis non utamur. Ac ubi unum aut alterum sopiverimus, praesto alii sunt, qui nos interturbent. Quolibet lumine paullo insolentiori, insolentiori sono, odore &c. distrahimur, saltem usquequo meditationi non occalluerimus. Ne his divertamur, necesse est ut veri inquisitio & amor magis nos commoveat, quam ulla sensuum motio,

motio. Id vero quam sit difficillimum, nemo est, qui ipse non melius animadvertere possit, quam a nobis doceri. In tanta igitur animi distractione, quid mirum est, pauca nos sincere ac unde intelligere, haerere passim, caecutire, labi, aberrare? potius mirum esse debet, si pauca sciamus. Poenitet me humanae superbiae & arrogantiae.

§. 6. Atque haec sunt generales causae, quibus attentio interrumpitur. Nunc si peculiare recensere vellemus, opus aggredermur pene immensum: nam eae omnes causae, quae aut dolores & voluptates in nobis progenerare sunt aptae, aut affectus concitare & intendere, aut phantasiam commovere, ac pervigilem & quasi petuleam facere, aut sensus allicere & sibi mancipare, quae infinitae sunt numero, inter causas recensendae sunt, quibus attentio aut turbatur, aut suffocatur, aut alio divertitur. Quocirca non primas tantum philosophus cavere in contemplationibus debet, sed has etiam evitare. Quinimo quum illae ab his vim accipiant, in eo attentissimus esse debet, ut has quam remotissimas a se habeat, si cordi veritatem habet. Id autem ita intelligo, non ut secedere a mundo & civili conversatione sit necesse, quod nec fieri potest sine quadam immanitate, nec faciendum est quando non contemplationi tantum, sed actioni maxime nati sumus: sed ut ne iis ita immisceatur philosophus, ac totum se dedat, ut nulli alii rei meditando sit aptus.

§. 7. Quum intellexerimus, quibus maxime causis turbatur aut dissipatur attentio, videndum nunc est, quibus illa conciliari possit. Quum animus, ut saepe dictum est, voluptate & vehementer alliciat, &

Causae particulares defectus attentionis.

Primum medium attentionis conciliandae.

determinetur, & attentissime voluptatis ob-
 jecto adhaereat, curandum est, ut in nobis
 amorem sapientiae excitemus, quo animum
 quasi irretiamur & detineamus. Saepissime
 observavi, tum me immotam servasse atten-
 tionem, quum vehementi desiderio veri ali-
 cujus inveniendi impellerer, aut rerum, quas
 meditabar, aut legebam, intensiori voluptate
 demulcere. Id autem efficiemus, si quam
 saepissime ingentes sapientiae fructus & com-
 moditates nobis ob oculos ponamus. 1. no-
 stri curam & conservationem: 2. honorem &
 dignitatem, quae vera scientia cum morum
 honestate conjuncta, tandem aliquando conse-
 quitur: 3. bona quoque & divitias, quas se-
 cum affert, ubi ea non torpida, sed activa
 sit, idest ubi in publicam utilitatem conse-
 ratur, cui faciendae homini datur: 4. volup-
 tates, quas ii perferunt, qui veritates
 ceteris ignotas contemplantur, quibus ab er-
 roribus humanae vitae infestis, vanis timo-
 ribus, aliisque affectibus misere homines agi-
 tantibus, liberantur: nam

Lucretius
 ib. 2.

*Suave mari magno, turbantibus aequora
 ventis,
 E terra magnum alterius spectare labo-
 rem;
 Non quia vexari quemquam est jucunda
 voluptas,
 Sed, quibus ipse malis careas, quia cer-
 nere suave.*

Alterum me-
 dium, vo-
 luptatibus
 corporeis re-
 ste uti.

§. 8. Sed iis quoque causis, quibus at-
 tentio disperditur, vir sapiens uti in rem
 suam utilissime potest. Sunt quaedam cor-
 poris voluptates licitae, quae nimirum nec
 intensione, nec extensione modum a legibus
 statutum excedunt. Si iis fruendis scientiae
 utiles esse possunt, ut sunt, si recte exer-
 ceantur,

ceantur, hae quoque voluptates, animo ad scientias concitando aptae erunt: Ac scientiae duplici ratione his voluptatibus inferviunt: & quod bona advehunt, unde illae nascuntur, & praesertim quod rectum eorum usum demonstrant. Enim vero ad tranquille beateque vivendum non sufficit bonis affluere, quum plurimi sint, qui in summo etiam bonorum apparatu misere vivunt. Necessarium igitur quoque est, ut & ea recte aestimare discamus, & recte uti, quod sine sapientia nemo consequitur. Accedit quod nisi bonis uti discamus, maiorem illa miseriam, quam felicitatem nobis asferre possunt, id quod perpetuo vitae experimento scimus.

§. 9. In primis autem affectus ipsos, si sapiamus, utiliter in sapientiam comparandam convertemus. Nam sunt quidam affectus, qui attentionem quandoque acunt, & alacritatem studiorum faciunt, veluti 1. amor & ambitio honoris: 2. spes proemii: 3. invidentia & aemulatio: 4. dolor ex contemptu, atque indignatio, ac ira. Quod spectat ad primum & secundum, id probatur evidentissimis observationibus, quibus constat, tunc maxime artes omnes & scientias floruisse, quum litterati homines in honore habiti sunt, & proemiis ornati; veluti in Graecia Reipublicae tempore, quum Philosophi & Oratores & magni aestimarentur, & ad summa Reipublicae munera eveherentur: Romae ante Caesareum dictatorem oratores: Angusti & Mecaenatis tempore Poetae: in Galliis sub Ludovico XIV. litterati ferme omnes, quos ille vel invitos ad proemia adigebat: Neapoli sub Alphonso Rege, cui viri docti in deliciis fuerunt. Praeterea

cae

cae disciplinae magis coli videntur & augeri, quae magis in pretio habentur, cuiusmodi Mathematicae apud Gallos & Anglos, Iurisprudentia apud nostros. E contrario quum disciplinae nullo sunt in pretio, & eorum cultores despiciuntur, artes & scientiae omnes jacent. Egregie igitur Cicero, *honos alit artes.*

Tum invidentia, indignatione, ira.

§. 10. Praeterea plures invidentia, contemtus, indignatio, ira, ad egregia molientur adegit, dum superiorem non tolerarent: violentissimi enim sunt affectus invidentia, & indignatio cum ira conjuncti. Ex ira quidem praeclare ingenii cor dicta est veteribus: nam nihil magis acuit ingenium, facit versatile, & ad res minutas & difficillimas penetrandas adigit. Ceterum quando hujusmodi affectus facile modum excedere possunt, atque, ut ceteri, ideas & judicia corrumpere, attentionem quidem excitabunt, ubi adsunt, sed iudicium deturbabunt, ut propterea non sit tutum, iis animo agitato judicare.

Qui affectus hujusmodi medium esse possint attentionis intendendae.

§. 11. Quaeris, quum in potestate nostra non sit hujusmodi affectus excitare, qui illi medium attentionis intendendae esse possunt? Nempe quamquam hi affectus ab aliis sunt, in philosophis deniter vitillandi, quo illis animus ad philosophandum impellatur; nobiles tamen adolescentes ipsi sibi haec calcaria addere possunt & debent: 1. qui gloriae ejus, quae virtutem consequitur, amore minime tangitur, aut naturae est brutae, aut immanis; 2. proemium virtutis expectare, ac honeste quaerere; eoque tangi naturae humanae consentaneum est, idque omnes sibi proponere debent ante oculos, ne quae virtuti debentur, si virtuosus contemnant, indigni obtineant, quare nihil est societati perniciosius.

3. quum naturale est aemulatione aequalium homines ad egregia facinora incendi; tum quisque proprio ad id officio animare se debet; quia haec virtutis aemulatio Reipublicae necessaria est. Interim cavendum est, ne, quod improbi & scelesti homines solent, dum virtute alios aequare nequimus, malis artibus opprimamus: est enim id indignum non solum philosopho, idest sapientiae studioso, sed homine: 4. ob eandem rationem generosum est indignari, quod praemia virtutis possideat vitium, quod error pro veritate dominetur, ignorantia pro scientia, eaque re se se incitare ad scientiam & veritatem. In his rebus ira ipsa & honesta est & necessaria.

§. 12. Sed & phantasia, & sensibus sapienter uti possumus in attentione intendenda. Quoniam ira natura comparatum est, ut propter mentis & corporis unionem, rebus omnino abstractis minus tangamur, juvabit eas imaginibus phantasticis aut sensibilibus depingere, quo in iis animus detineatur. Observare possumus, idcirco comparationibus rerum sensibilibum animum mirifice delectari, quod scilicet ita facilius intelligat id de quo agit, atque ab eo fortius agitetur. Ea est ratio cur & clarius, & jucundius res physicas, quae oculis subijci nequeunt, figuris Geometricis descriptas accipiamus. Ea quoque cur Oratores non delectent tantum, sed persuadeant troporum vivacitate. Res quaedam metaphysicae, quae sui exilitate intellectus aciem fugiunt, imaginibus phantasticis apte delineatae animum quasi citant & retinent. Ceterum cavendum est, ne his imaginibus ita veritas intellectuales incrustentur, ut non amplius appareant. Praeterea

Quantum
medium, sapientes uti
phantasia.

rea cavendum ne ex iis rebus accipiantur, quae facile mentem ad aliud transducunt, idest ab iis rebus, quae in nobis magnum aliquem affectum excitare queant.

Quintum
medium.

§. 13. Inter media tandem intendendae attentionis collocari possunt ea omnia, quae torpentem animum concutiunt & accendunt. Acceditur autem ingenium agitatione sanguinis, spirituum, cerebri. Inde est, ut qui frigido sunt & tardo temperamento, inutiliter ad sublimes meditationes conantur: resistit natura. Qui vero copiosiori sanguine & calidiore sunt, mente quoque sunt alacriori. Ergo quaecumque remedia calorem quemdam in nobis progignunt, ingenium quoque & attentionem acunt. Saepius expertus sum, me corpore juxta & animo torpentem, disputatione paullo agitationi, scriptione, voce elatiore, frictione frontis, atque similibus adminiculis, vehementer ad inquirendum fuisse concitatum. Ea ratio est cur vinum, dummodo ne nimium sit, mirifice & laetificet, & ingenium, ac attentionem efficiat. Sed pro cuiusque temperamento his remediis utendum est. At *scriptio* arcanum illud demum est maximum mentis & excitandae & augendae. Nul- lum aliud illi aequale sum expertus. Id ego paucis praecipio, ne pluribus explicatum, quasi vulgare contemnatur. Sciant tirones hoc unum tot homines effecisse praestantissimos.

Sextum me-
dium, cu-
riositas a-
landa.

§. 14. Quae recensuimus media talia sunt, ut quisque, qui mediocrem diligentiam, in animo excolendo adhibeat, in rem suam conferre possit. Sed sunt alia, quae non a nobis pendent, sed a nostris educatoribus & magistris. Ii si sapientes sunt, infinita ejusce- modi reperire possunt, quibus puerorum & adolescentium acumen & attentionem alant.

Unum

Unum hoc in loco, quod minus observari solet, monebo. Ingenium curiosum, & versatile natura nobis dedit: id videre possumus in pueris, quos prava educatio nondum corripit. Si hanc curiositatem sequi, & non extinguere, sed incendere sciamus, aut vehementer fallor, aut ea sola ad sapientiam pueros & adolescentes perducet. Naturam humanam ignorant ii educatores & magistri, qui aut metu, aut ferocia quadam, aut verberibus nobilissimum hoc in pueris ad sapientiam calcar extinguunt. Socrates in eo erat excellentissimus, ut curiositate hac uteretur ad abstruētissima. quæque pueros docenda: eam fovebat, excitabat, sequebatur. Hanc artem utiliter magistri ex Platonis Dialogis discent.

C A P. IV.

De ratiocinii natura & generibus.

§. 1. **O**Mnis cognitio nostra, quemadmodum alias dictum est, aut *simplici intuitionē* acquiritur, aut *ratiocinatione*. Simplici intuitionē intelliguntur axiomata seu primæ veritates intelligibiles; aut sensibiles suapte natura evidentes: in his enim sine ullo medio percipitur extremorum relatio. At, ut superius observatum est, maximæ idearum nostrarum partis veritas sine medio comprehendi nequit. Operatio mentis, qua ope mediæ duæ ideæ inter se conferuntur, *ratiocinatio* appellatur. Ei semper principium aliquod præstituitur. Quod principium, ubi in serie iudiciorum minime peccatur, idest in forma, ut loquebantur Scholastici, si fuerit certum, iidem certa erit complexio:

Quid sit
ratiocinatio.

si probabile, & haec probabilis: si falsum, falsa: uno verbo, ubi complexio est necessaria, est ut principia.

Quae ratio-
cinio quae-
rantur.

§. 2. Ratiocinio ergo id quaerimus, quod primo intuitu non videmus. Quae autem quaeruntur infinita esse possunt: sed possunt referri ad capita quaedam generica. Eorum praecipua sunt: 1. quantitatum aequalitas, aut inaequalitas, aut proportio. Quantitatis vero nomine id omne intelligo, quomodocumque quod metiri potest, ut extensio, numeri, vires, ceterae. 2. identitas vel distinctio. 3. similitudo vel dissimilitudo. 4. causae ab effectis. 5. effecta a causis. 6. existentia realis. 7. essentia aut qualitates. 8. conformitas vel difformitas a regula. In his omnibus perquirendis ratiocinii natura eadem semper est, idest eadem concatenata idearum series, ut nullibi inturrapatur, quousque inventum sit, quod quaerebatur, aut quousque progredi inquirendo mens potest: haec dici potest intrinseca ratiocinii forma. Intrinseca ergo ratiocinii forma ubique eadem semper est. Sed non iisdem principiis reguntur ratiocinia omnia, nec eadem extrinseca forma disponentur. Principia ratiocinationum earum materiae dicuntur. Itaque ratiocinationum materia non ubique est eadem. Forma extrinseca sunt syllogismi, sorites &c. Non igitur ubique eadem extrinseca forma.

Andreae Ridigeri de ratiocinatione doctrina.

§. 3. Scio Andreae Ridigerum (a) tria statuere ratiocinationum genera, non materia tantum, sed intrinseca quoque forma seu natura diversa, *sensualem* seu *mathematicam*, *idealem*, & *verbalem*. Nam, inquit, ad omnem ratiocinationem tria necessario concurrunt, seu

(a) De sensu veri & falsi lib. 2. cap. 3.

sus, ideae, & verba. Idealem porro partitur in *Metaphysicam*, seu *existentialem*, & *disciplinalem*, seu *essentialem*: hanc iterum in *causalem*, seu *physicam*, & *moraalem* seu *practicam*. Adeo ut, pergit ille, quinque in universum dentur ratiocinandi modi, materia & forma, hoc est penitus inter se diversi.

§. 4. Cujus doctrinae fundamentum sic ab illo constituitur. Omnis, inquit, cognitio vel vulgaris est, vel erudita: haec subinde aliquid eruit, quod vulgari cognitione non statim patet. Tale quid vel verba sunt, usus nempe verborum genuinus, vel res: illum docet ratiocinatio verbalis seu grammatica. Res vel sunt existentiae, vel accidentia, vel essentialae: existentias non cuilibet statim obvias eruit ratiocinatio metaphysica, seu syllogistica: accidentia pleraque spectant ad cognitionem vulgarem, praeter quantitates, quas mathematica ratiocinatio expedit: essentialae duplices sunt, physicae, nempe causae efficientes, & morales, nempe fines, quas utraque interdum cognitio vulgaris, atque sensualis nobis offert, quod ab i non fit, probabilitatis regulis indagandum est, quicquid cognitione vulgari non potest haberi. Quodsi ergo sic de causis efficientibus atque finibus quomodocumque nobis constet, duo adhuc demonstrationis restant modi, alter, quomodo data causa accurate inveniantur effectus, cujus regulas tradit ratiocinatio causalis: alter, quomodo dato futuro quodam effectu (sive) inveniendae sint causae illum effectum praestituturae (media), & hoc est munus ratiocinationis moralis, seu practicae.

§. 5. Mox haec exemplis explicare conatur. Sic v. g., inquit, quando Mathematici demonstrant, tres trianguli angulos aequales esse duobus rectis, id quidem ideis haud faciunt,

Ejus doctrinae fundamentum.

Exemplum trium ratiocinandi modorum R. digeri.

faciunt, aut syllogismo, sed figuris, quia veritas asserti fundata est in quibusdam sensu-
libus circumstantiis, quas sine doctrina facile
praeterit intellectus: has dum ostendunt Mathe-
matici demonstrare dicuntur. Idealis ratiocina-
tionis Syllogismus notissimum est exemplum.
Verbalis ratiocinatio est, quando intellectus ex
eo v. g. quod homo psychicus (animalis) dif-
ferat a Pneumatico (spiritali) infert, psychen
(animam), & pneuma (spiritum) quo-
que differre. Haec Ridigerus, quae nunc non
refellam, ne supervacuum operam faciam.

Duae ratio-
cinandi do-
tes, sagaci-
tas, & in-
ductio.

§. 6. Duo sunt, quae facultatem ratio-
cinandi ornat, sagacitas, & inductio, seu
vis principia inveniendi, & vis ex iis con-
cludendi. Ubi hae dotes deficiunt, ne ra-
tiocinatio quidem esse potest. Ac primum
necesse est, ut ratio principia, & ideas me-
dias investiget, quarum ope veritatem dete-
gere queat. Principia autem dico eas propo-
sitiones, quae a primis omniumque hominum
communibus veritatibus immediate conficiun-
tur, quaeque deinde sunt velut prima Ele-
menta earum Disciplinarum, in quibus pro-
ficere volumus. Qui hac perspicacitate & sa-
gacitate destituitur, is stupidus & brutus ap-
pellatur. Veteres Logici hujus facultatis exci-
tandae & juvandae causa, locos quosdam com-
munes excogitarunt. Sed ii sunt inutiles, nisi
ideae presto sint, nisi materiae, super qui-
bus differimus, calleantur. E. g. Inutile est
ei, qui de rebus physicis differe velit, lo-
cos communes suppeditare, si rerum phy-
sicarum sit ignarus, si in historia naturali sit
hospes: ex ea enim principia petenda sunt,
quibus ratiocinetur. Nam locos communes
conficere, ex quibus primae, seu naturales ve-
ritatis hauriantur, qualia sunt, Totam est ma-
jus

jus sua parte, Non potest idem simul esse et non esse, aut similes, quae omnibus animum intendentibus praelito sunt, supervacaneum est, nisi fortassis initio earum Disciplinarum, in quibus ad principia eruenda adhibenda sunt. Hinc vero principia singularum Disciplinarum excitare, est velle omnes uno in loco ~~audidos~~ coarctare. Fecit id interim Mariottus in *Specimine Logicae* Gallice edito.

§. 7. Ad deducendi vim tria pertinent: Ad inductio-

1. Sic principia disponere, ut eorum concatenatio facile possit perspicere: 2. Eam concatenationem clare semper & distincte cernere: 3. Inde conclusiones necessario deducere. Ac principio, nisi principia recte disponantur, sed misceantur fortuito, non ea ratiocinatio dici potest, sed confusio. Deinde nisi concatenatio singulorum principiorum cum singulis conclusionibus clare semper perspiciatur, est caecis potius oculis irrumpere, quam inquirere, vel demonstrare. Tandem nisi ex principiis necessarias conclusiones colligere sciamus, in quo proprie ratiocinandi facultas posita est, facultate ratiocinandi destituimur. Haec autem tria longo exercitio & habitu ratiocinandi acquiruntur. Idcirco Geometria & Arithmetica necessariae sunt; quum quia in nullis aliis scientiis tam accurate ratiocinationes instituuntur, tum quia in nullis aliis claritas & evidentia perpetua servatur.

§. 8. Omnis porro ratiocinatio supponit haec inter homines constare. I. *Verum esse nos cogitare, quae cogitamus.* II. *Esse propositiones adeo natura sua evidentes, seu primis veritates ut nulla super iis queat esse inter animantia rationalia controversia.* III. *Quae sub primis & naturalibus veritatibus compre-*

Quid de
monstratio.

henduntur debere esse tam certa, quam illae sunt: item ea quae comprehenduntur sub iis quae ope primarum veritatum demonstratae sunt, & sic porro in infinitum. IV. Quae aut primis illis veritatibus, aut iis, quae inde necessario sequuntur, clare adversari videntur, esse falsa. V. Propositionem aliquam demonstratam esse evidenter veram vel falsam, postquam perspicue demonstratum est eam aut necessario con-

Duplex
demonstra-
tio prima a
priori.

necti cum principiis, aut iis adversari.
§. 9. Omnis vero ratiocinatio, cujus & principia sint evidentia vel certa, & ordo necessarius, dicitur demonstratio. Potest demonstratio esse vel a priori, vel a posteriori. Haec ostendit rem esse per signa & effecta; illa rationem affert cur sit. Itaque demonstrare aliquid a priori est demonstrare ex causa: demonstrare a posteriori, est demonstrare ex effectis & signis. Sola autem demonstratio a priori, quae fit per causam proximam & propriam longissime praestat alteri. In demonstrandis effectis per causas haec principia servari debent.

1. Eaedem causae eosdem producant effectus, similes producant similes.

2. Causae necessariae semper operantur secundum totas suas vires, non item liberae.

3. Causae necessariae effectus sibi similes producant & semper eosdem, non item liberae.

Demonstra-
tio a poste-
riori,
§. 10. Dum causae perquiruntur per effecta, hujusmodi perquisitiones his nituntur principiis.

1. Nihil sit sine ratione sufficiente, seu ex nihilo nihil fit.

2. Nemo dat quod non habet, neque plus quam habet.

3. Si quotiescumque ponitur A, existat B,
qua-

quotiescumque aufertur *A*, auferatur *B*, erit
A causa ipsius *B*.

Demonstratio directa.

§. 11. Jam & est demonstratio aut directa, aut indirecta. Directa est quum ex positis principiis continuata atque connexa idearum serie veritatem demonstramus. Hujusmodi est ea, quae superius §. 13. posita est, quodlibet corpus est in spatio; quod est in spatio &c. Plurima exempla suppeditabit Euclides in elementis Geometriae. Pulcherrimum est hoc, quo propositionem nonam libri secundi demonstrat, nempe si recta linea secetur bisariam & non bisariam, quadrata partium inaequalium dupla erunt quadratorum, quae fiunt ex dimidia, & portione inter utramque sectionem interjecta. Rursum enim constru-

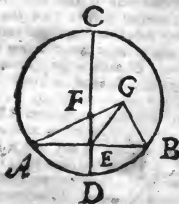
ta figura, est quadratum *AE* duplum quadrati *AC*; & *EF* duplum τ *GF*, adeoque ipsius *C* *D*. Sunt autem *AE*, *EF* aequalia quadrato *AF* (ex pro-

positione 47. lib. 1. (ergo *AF* duplum ipsorum *AC*, *CD*. Jam *AF* aequale duobus *AD*, *DF* (ex eadem 47. lib. 1.) ; ergo *AD*, *DF* dupla ipsorum *AC*, *CD*. Jam *AD*, *DF* aequalia *AD*, *DB*; ergo *AD*, *DB* dupla quadratorum *AC*, *CD*. Q. E. D.

§. 12. Demonstratio indirecta fit, quum demonstramus non posse rem aliter se habere, quam eo modo, quo dicimus, quamquam id directe demonstrare nequeamus. Quod autem non potest esse nisi unum in modum,

Demonstratio indirecta.

necessario in eum modum est. Sit A: id esse nequit in nullum alium modum nisi B; necessario est in modum B. Nisi vero demonstretur, nullo alio modo rem se habere posse, demonstratio indirecta nihil concludit. Petamus exemplum ex prima propositione Euclidis lib. 3. Quaeritur dati circuli centrum: ajo esse F. Id sic demonstro, quod nequeat esse aliud. Quodcumque enim esse

dicatur praeter F, id esse non posse ex eo demonstro, quod pars esset aequalis toti. Dicatur esse G, ductis AG, EG, BG, aequales erunt anguli GEA, & GEB, adeoque rectus est autem ex constructione rectus quoque angulus F

EB; ergo angulus GEB aequalis angulo FEB, pars toti. Id ipsum conficio de quocumque alio puncto praeter E. Ex quo colligo, nullum aliud esse posse centrum circuli, nisi F. Patet autem ex his exemplis, solam demonstrationem directam ejus esse naturae, quae mentem illuminet & doceat; quum indirecta cogat tantum, ne illuminet, aut doceat.

C A P. V.

De ratiocinandi formis veteribus usurpatis.

§. 1. **R**atiocinationis formae extrinsecae Quae nam
 septem antiquis usurpatae, In extrinsecae
 ductio, Syllogismus, Exemplum, Enthyme- ratiocinatio-
 ma, Epicherema, Sorites, Dilemma. Syl- nis formae
 logismus est argumentatio, per quam posito veteribus u-
 toto, aliquid efficitur necessario de parte, Syllogismus
 quae in eo continetur, eaque tribus propo-
 sitionibus concluditur, ita ferme: *virtus est*
habitus bonus; prudentia autem est virtus: ergo
prudentia est habitus bonus. Vis ejus in eo
 omnis sita est, quia quod de *omni* dicitur,
 etiam de *singulis* dici debet. Atque hinc fa-
 ctum est, ut Logici omnes docuerint, sine
 principio universali non constare Syllogismum.

Vehementer autem hanc regulam exagitat.
 Lockius lib. 4. de intellectu humano cap. 17.

§. 8. Sed quum Syllogismus non ad inve-
 niendum adhiberi possit, sed aut ad docen-
 dum, aut ad revincendum, ac propterea non
 scientiae augendae sit aptus, sed alteri in-
 stituendo vel opprimendo, frustraneum opus
 erit serio eam litem hoc in loco serere (a).

§. 2. Inductio est argumentatio conclu- Inductio
 dens universale per enumerationem singula-
 rium, ex quibus constat. Ea quum a for-
 mis ad genus procedit, necessario concludit,
 & dicitur *philosophica*: quum progreditur a
 partibus ad totum, concludit probabiliter,
 & dicitur *Dialectica*. Prioris exemplum est

A a 3

hoc

(a) Copiose post Verulamium eodem in loco
 demonstravit Lockius Syllogismi inutilitatem ad
 scientiam nostram augendam.

hoc : aurum igne liquefcit : argentum igne
liquefcit : plumbum igne liquefcit : igne li-
quefcit flammum , aes , ferrum , &c. ergo ad
naturam metalli pertinet ut igne liquefcit .
Alterius exemplum efle poteft hoc Perſii ſat.
S. v. 53.

*Velle ſuum cuique eſt , nec voto vivitur
uno :*

haec eſt concluſio : ſequitur nunc argumen-
tatio :

*Mercibus hic Italis mutat ſub Sole re-
centi*

*Rugofum piper , & pallentis grana cu-
mini :*

*Hic ſatur irriguo mavult turgere ſo-
mno :*

*Hic campo indulget , hunc alea decoquit ,
ille*

In Venerem eſt putris . . .

Exemplum. §. 3. Exemplum eſt argumentatio , quae
ex parte partem colligit , habetque vim ſi-
militudinis , ſive in re , ſive in facto aliquo
verſetur . E. g. Dum equum affidue exerces ,
facis ad frenum & rhedam paratiorẽ : er-
go ſi animum affidua contemplatione exerceas ,
facies ad contemplandum magis idoneum &
expeditum . Itaque Quintilianus (a) exempli
materiam deſcribit , rei geſtae , aut ut geſtae ,
utilis ad perſuadendum id , quod intenderis ,
commemoratio .

Enthymema. §. 4. Enthymema eſt forma argumentan-
di minus firma , quae progreditur a ſignis ad
res ſignificatas , ut , mulier lac habet ; ergo
peperit . Sed enthymemata apud recentes quo-
que dici ſolent Syllogiſmi majori univerſali
deſtruncati ; v. g. Eſt homo ; ergo mortalis :
ma-

(a) Lib. 5. cap. 11.

major enim universalis, *omnis homo est mortal*
alis, subicitur.

§. 5. Epicherema Dialectici vocant ar- Epicherema
 gumentationem compositam, cujus proposi-
 tioni aut assumptioni ratio adjicitur; ita ut
 modo quatuor, modo quinque partibus con-
 stet. Revera tamen Epicherema est syllogi-
 smus Dialecticus; seu probabilis, qui oppo-
 nitur *apodixi*, idest demonstrationi. Aristo-
 teles lib. Topicorum 8. cap. 11. *Est*, in-
 quit, *philosophema syllogismus demonstrativus*;
Epicherema vero syllogismus Dialecticus. Vide
 & Quintilianum lib. 5. cap. 10.

§. 6. Soriten Dialectici interdum appel- Sorites.
 lant acervum quemdam enunciationum sibi
 inter se cohaerentium, in quo praedicatum
 antecedentis fit subjectum consequentis, do-
 nec ultimae praedicatum quum primae subje-
 cto componatur, hoc pacto; *quodlibet cor-*
pus est in spatio: quod est in spatio potest esse
in alio spatio; quod potest esse in alio spatio,
potest mutare spatium; quod potest mutare spa-
tium, est mobile; ergo quodlibet corpus est mo-
bile. Sed veteribus Sorites, qui Latino no-
 mine *acervallis* dicitur, est argumentatio ad
 fallendum comparata, in qua minutis addi-
 tionibus, aut detractionibus ab eo, quod
 perspicue verum est, ad id, quod est per-
 spicue falsum, disputantem adducimus: ut
 si ego dicam, mille grana efficere acervum
 critici; tu autem ita urgeas: *quid si unum*
eximero, quid si alterum, tertium; quantum
etc.? meque tamdiu premas, donec unum
 illud designem, quo acervus absolvitur.

§. 7. Dilemma est argumentatio, quae Dilemma.
 cornuta dicitur, quod ejus antecedens duabus
 partibus constet, & incommodum utrinque
 pariat. E. g. *Si uxorem deformem duces, tibi*

non placebit; si pulchram, placebit aliis: ergo omnino ducenda non est. Hujusmodi argumentatio saepe invertitur, & vocatur a Graecis Antistropheon, a Latinis reciprocum. E. g. Si uxorem pulchram duces, tibi placebit; si deformem, non placebit aliis: ergo ducenda est. Est etiam dilemma complexum, cujus exemplum peti potest ex Gellio lib. 14. cap. 1. Genethliaci aut adversa ventura dicunt, aut prospera: si dicunt prospera, & fallunt, miser fies frustra expectando: si adversa dicunt, & mentiuntur, miser fies frustra timendo. Si vera respondent, eaque non sunt prospera, jam inde animo miser fies, antequam sato fias; si felicia promittunt, eaque eventura sunt, tum plane duo erunt incommoda; & expectatio respectu suspensum fatigabit, & futurum gaudii fructum spes tibi jam defloraverit. Nullo igitur pacto utendum est istiusmodi hominibus res futuras praesagientibus.

C A P. VI.

De metodo generatim, tum de iis methodi ratiocinandi regulis, quae utrique methodo, compositionis scilicet, & resolutionis, sunt communes.

Quae regularum inquirendi utilitas.

§. I. **S**I veritates omnes, aut simplici intuitionem, aut simplici ratiocinio, idest uno simplici syllogismo percipi possent, inutilia essent quaecumque de ratiocinandi methodo praecipunt Logici. Nunc quando humanae mentis brevitate fit, ut paucissimae veritates sine longa judiciorum serie intelligantur, ratiocinandi regulas negligere philosophus non debet: non quod iis ratiocinandi aut capacitatem, aut facilitatem acquirere quis-

quisquam possit, quae sola *exercitatione* comparantur; sed quod *rectius*, atque *ordinatius*, si quidem eas servat, ratiocinetur. Possunt hae quidem regulae sola lectione eorum librorum, in quibus exacte observantur, disci: quinimo non alia ratione melius ac plenius discuntur (a): sed juvabit profecto ad eam lectionem praeparato animo, atque paullo attentiore accedere.

Duplex methodus.

§. 2. Duas ratiocinandi metodos tradidere philosophi (b): unam qua veritates deteguntur, quae *analytica*, idest *resolutionis*, alteram, qua detectas alii docentur, quae *synthetica*, idest compositionis appellatur. Sane quamquam eadem via, qua sunt veritates inventae, plenius docerentur, eaque doceri vellet Verulamius; brevius tamen atque rectius altera methodo doceri possunt. Amplior quidem illa est, animumque varia imbuunt cognitione, efficitque capaciores: haec vero aëctior, limatior, fortiusque convincit & brevius. Sed quoniam est illa *feracior*, haec *sterilior*, operae pretium scientiarum doctores, me saltem auctore, efficerent, atque auditores dimitterent capaciores, si postquam *syntheticas* veritatem tradiderunt, iidem docerent qua tandem ratione sit inventa: ita enim aliis inveniendis veritatibus aptiores evaderent tirones. Atque haec est ratio, cur summopere exopto ut philosophi tirones Cartesii opera legant: in nullis enim aliis libris methodus *analytica* exactius servatur.

§. 3. Analytice minuta quaeque consuetatur, singularia examinat, possibiles omnes Explicatus
clarius quid
sit methodus
analytica &
synthetica.

(a) Vide Malebranch. de inq. ver. lib. 2. p. 3. cap. 2.

(b) Vide Auct. art. cog. p. 4. cap. 3.

omnes fingit casus, paullatimque a conferta plurimum rerum, quasi sylva ad rem ipsam devenit ambagibus omnibus extricatam. At synthetice a generalibus principiis brevissimo, eoque arctissimo ordine, ad propositionem demonstrandam accedit. Syllogismus, qui a toto concludit partem, synthesis est: inductio quae a partibus totum colligit, exemplum suppeditat analysis. E.g. quaeritur utrum A manet ab X. Analysis proxima scrutatur, possibiles omnes confingit hypotheses, & causas, colligitque singula, comparat, conficitque aliquid, itaut paullatim ostendat A manere a B, B a C, C ab H, H a P, P ab R, R ab X, unde concludit A esse ab X. Synthesis minuto illo, & longo possibilium omnium examine resecato, demonstrat brevi circulo A prodire ab X, quia XR, RP, PH, HC, CB, BA producat. Duas ergo has methodo duplici Viatori alicujus viae comparare soleo. Viatori recti tramitis inscius, ut eo perveniat, quo contendit, per plura alia oppida, montes, planities, fluvios divagatur, eamque ob rem, dum locum unum petit, plurima tentando discit: idem vero quum redit, doctus tandem experimento viam, rectam persequitur, eamque unice insistit: haec brevior est & simplicior: illa jucundior, forte etiam utilior.

Regulae utrique communes. Prima regula.

§. 4. Priusquam autem utriusque methodi proprias leges explicemus, libeat quae utrique sunt communia expedire. Primum utriusque methodo commune est, ut a notioribus & facilioribus incipiamus, atque hinc pedetentim ad difficilia & ignota progrediamur. Hujus regulae ea est ratio, quod seu perquiras veritatem, seu doceas, praestabiliendum est aliquod firmum, atque solidum fundamentum, id est

ideſt aliquod aut *evidens*, aut *certum*, quo investigatio regatur, aut a quo incipiat inſtitutio. Itaque nec ſine hac face progredi ulterius poteſt, qui philoſophatur; & qui docet, auditorum mentibus tenebras offundit, tantum abeſt, ut eas illuſtret.

§. 5. Quaeri hoc in loco poteſt, utrum *ſcientiarum principia*, non prima quidem axiomata & percepta, ſed quae inde confeſta olim & publice admiſſa ſunt, ad examen revocari poſſint aut debeant? Sunt qui negant, ea permoti ratione, quod ea niſi luce aliorum principiorum examinari nequeant: nec vero primis principiis priora ſunt alia & clariora. Sed id verum eſt de veritatibus naturalibus, non de iis diſciplinarum principiis, quae inde majores noſtri confeſcere. Addunt, Mathematicos ſua principia ponere non probare, idque nemine doctorum hominum refragante. Quod ſi prima illa & nota, & publice recepta in quaestionem trahas, inquiunt, nihil certi reliquum erit in republica litteraria: ita Pyrrhonismus dominabitur.

§. 6. His refragantur Carteſius (a), & Lockius (b), aliique viri docti, ac jure quidem & merito refragantur. Nimirum ſunt quaedam, quae veluti prima & nota in quibusdam diſciplinis ſtatuuntur ex majorum magis praecipio, quam ulla clara animi intuitione. Quaedam hujusmodi per plura ſaecula obtinuerunt in Graeca philoſophia, quaedam in poſteriorum ſcholarum Peripatetica: opinioniones quaedam arbitrariae a Magiſtris in diſcipulos manantes paulatim firmantur, ita ut poſteriores officii ſui eſſe credant, minime de illis

(a) *Medit. 1. de prim. philoſ.*

(b) *Lib. 4. cap. 12.*

An ſcientiarum principia ad examen vocanda.

illis dubitare. Has nisi perpendas, & ad in-
 eundem revoces, nec veteres errores emendan-
 tur, nec scientiae augentur. Maxima vete-
 rum consensione receptum erat hoc axioma,
tangere & tangi nulla res nisi corpus potest,
 quo tamen nihil est magis falsum. *Formis*
substantialibus corpora distingui in veritatem
 primam abjערat in Peripateticorum schola:
 item materiam esse unam & simplicem ubi-
 que &c. Examinata falsa sunt reperta.

§. 7. Ac revera post renatas in Europa
 litteras quot falsa hujusmodi principia sunt
 detecta & emendata? Sed nondum tamen
 debellatum est: amplissima & posteris pro-
 vincia restat. Nihil autem facit exemplum
 Mathematicorum: eorum enim principia non
 ob auctoritatem majorum excipiuntur, sed
 ob claram cujusque intuitionem, suntque
 aut primae & naturales veritates, aut
 cum iis proxime conjunctae. Quod erat in
 Mathematica purae auctoritatis, id a re-
 centibus emendatum est, finesque Matheseos
 promoti, atque ordo innovatus, non in in-
 tegris tantum partibus, sed in singulis pene
 propositionibus. *Quae eidem sunt aequalia in-*
ter se esse aequalia, rationis est & aeternum
 perceptum: at ut Isoscelis trianguli angulos
 ad basim hoc modo aut illo aequales de-
 monstrem, quod majorum auctoritas defini-
 isse videbatur, non debeo sine examine ab
 ea excipere: perpendere licet, & in melius
 commutare. Nec vero Pyrrhonismus metuen-
 dus est, qui esse nullus potest, quousque
 primae & naturales veritates immotae perstant.

Secunda re-
 gula.

§. 8. Postquam autem aut *axiomata*, aut
observata, aut *experimenta*, aut demonstrata,
 aut quacumque via certa principia praestabilivit
 ex prima illa regula seu philosophus, seu do-
 ctor,

Et or, tum servanda est haec altera : In singulis gradibus seriei judiciorum, quibus continetur ratiocinatio, curato, ut eadem servetur evidentia, aut certitudo, quae primum praestabilita est, ut nempe non tantum secunda judicia necessariam habeant cum primis connexionem, cum tertiis secunda, quarta cum tertiis, & sic porro, sed ut eam connexionem tu clare persentiscas, clareque atque distincte veritatem eorum judiciorum, quae ex primis contrivantur, intelligas. Hac enim ratione mens illustratur, & eruditur. Enim vero indigesta illa farrago idearum, & judiciorum, quam plerique suspiciunt, mentis est potius ingeniosae, & memoriae secundae, quam sapientis atque intelligentis. Itaque videre est hoc vitium, quod *pedantisme* vocant Galli, in eorum potissimum libris regnare, qui mente parum, memoria non mediocriter valent : Ii frustula quaedam satis decta producunt, sed ea ita confarcinant, ut nec pes, nec caput longo insit sermoni. Horatiano sunt Fabro similes;

*Aemilium circa ludum faber imus &
ungues*

Exprimet, & molles imitabitur aere capillos.

Infelix operis summa . . . . . (a)

Profecto scire non est tam meminisse, quam quae memineris & intelligere ipsum, & ita efferre, ut alii intelligant.

§. 9. Ut autem rite secunda haec regula regu-
la observetur, adhibenda omnino est tertia, la.
seu perquiras, seu doceas, verborum, tantum
adhibeto, quantum nitide ideis concipiendis,
aut explicandis, satis est: stylo utitor simpli-
ci,

(a) De art. poet.

ci, facili, naturali: caveto ut a verborum copia, ita a stylo declamatorio & tragico. Nam verborum nimia copia impeditiores nos efficit ad quaerendum, intellectu vero difficiliores. Stylius vero declamatorius & tragicus auditores commovet, non docet: at philosophus, nisi oratorem agat, docere vult, non movere: assensionem argumentorum pondere gignere, non affectuum perturbatione extorquere. Quocirca, si curat eos illuminare, quos instituit,

Proicit ampullas & sesquipedalia verba.

Regula
quarta.

§. 10. Quarta regula est. *Rem, de qua agitur, accurate dividito, membra singula diligenter examinato, aut expedito. Qui enim rem de qua agitur in omnia sua membra accurate dividit, deinde minutatim quaerit aut explicat, quid cuique conveniat, aut adversetur & facilius progreditur in veritate investiganda, perpendenda, discernenda; & clarius alios instituit. Regulas autem exactatum divisionum has praecipunt Logici: 1. ut primum res dividatur in omnia sua membra generalia, ita ut nullum membrum, quod scitu sit necessarium, omittatur, nullum redundet superfluum; 2. ut generalia haec membra, si opus fuerit, in alia subdividantur, usque ad simplicissima; 3. ut unum membrorum non contineatur sub alio. Ex quibus illud perspicuum est, exactas divisiones docentis potius esse, quam quaerentis: illi enim, non huic, ita rei, de qua agitur, natura patere potest, ut possit ejus membra omnia noscere, atque partiri.*

Regula quinta
definitio-
nes.

§. 11. Quinta regula, *Singula vocabula, quae aut obscuritatem aliquam, aut ambiguitatem praefserunt, definito; idest eorum certas statuito notiones, cumque iis semper notio-
nibus*

nibus adhibeto. Nisi enim id fiat, aut ignorabis quid quaeras, aut ignorabunt alii quid doceas. Haec regula maximopere commendanda est in controversiis, quam cum aliis a nobis dissentientibus habemus. Audacter dico, si hanc regulam tot viri alioquin docti accurate in controversiarum libris servassent, & mole minores, & numero pauciores scripti essent; & controversiae, quae pluribus in rebus genus dividant humanum, aut exterminatae essent, aut in exiguum relatae numerum. Nulli autem tam saepe, tamque turpissime hanc violant legem, quam disputantes, seu incuria, seu disputationis aestu praepediti: at nulli magis ejus memores esse deberent. Inde fit ut videas passim homines integros dies furiose disputare, interim egregie ignorare, qua de re disputetur.

§. 12. Jam definitiones paucissimis verbis & clarissimis sunt faciendae: nulla in iis adhibenda sunt vocabula, quae & ipsa non sint aut definita, aut clara, & certa: nec adhibenda sunt plura, quam quae satis sunt: alioquin non illustrabunt, sed obscurabunt. Itaque quis temperet a risu Peripateticorum hujusmodi audiens definitiones? Quid lumen? *actus diaphani, qua diaphani.* Quid motus? *actus entis in potentia prout in potentia?* Egregie in hac parte versati sunt Stoici. Proferam eorum exempla quaedam ex Tullio. Quid aegritudo? *opinio recens mali praesentis.* Quid laetitia? *Opinio recens boni praesentis.* Quid metus? *opinio impendentis mali, quod intolerabile esse videatur.* Misericordia, *aegritudo ex miseria alterius injuria laborantis.* Angor, *aegritudo premens:* Luctus, *aegritudo ex ejus, qui carus fuerit, interitu acerbo.*

Ae-

Eae paucis
verbis con-
sent.

Aerumna, aegritudo laboriosa. Sollicitudo, aegritudo cum cogitatione &c.

Definitiones
rerum & vo-
cabulorum.

§. 13. Quum sint duo definitionum genera, *verborum*, & *rerum*, loquor in hac regula de verborum tantum definitione. Nam rerum definitiones, quae fiunt cum paucis & clavis verbis rei alicujus aut omnes, aut praecipuas proprietates explicamus, esse quidem illae possunt *docentis*, non vero *inquirentis*, nisi antequam inquireat, rem teneat totam. Sed nec docens adaequatas rerum definitiones unquam dabit, quum nemo est, qui rerum naturas perfecte noverit. Ex Logicorum autem doctrina definitiones rerum debent esse: 1. *Universales*, idest convenire debent toti rei definitae, quanta quanta est: eam ob rem haec Platonica motus definitio, *mensura motus secundum prius & posterius*, mala est: nam tempus est & mensura quiescentium: 2. debent esse *propriae*, idest solius rei definitae. Ergo si quis hominem definiat, *rem cogitantem*, latior ea est definitio: sunt enim & aliae res cogitantes, quae homines non sunt.

Duae recte
definiendi
regulae.

C A P. VII.

De Methodi analyticae regulis.

Prima regula analytica.

§. 1. **Q**ui veritatem aliquam est investigaturus, aut quaestionem expediturus, quod methodo fit analytica, is praeter eas regulas, quas & in superiori capite, & in aliis horum elementorum libris praecepimus, has etiam studiose servet.

1. *Perpende utrum ita sis animo praeparatus, ut ei veritate inveniendae, aut solvendae*

dae quaestioni, aptus sit, ne aut inutiliter divageris, aut inepta & ridicula effutias,

E. g. Quaestio in medio Jure Romano versetur, & tu ne fando quidem Romanae Jura audivisti, aut corticem vix degustasti, ei non es aptus solvendae. Agitur de re Theologica, Mechanica, Astronomica, quas res ignoras, nonne perridiculus eris, qui nullis prius earum disciplinarum notionibus animo subacta, in scenam prodis, Theologum, Mechanicum, Astronomum acturus? Huc trahi potest Horatianum illud,

*Sumite materiam vestris, qui scribitis,
aequam*

*Viribus, & versate diu, quid ferre re-
cuset,*

Quid valeant humeri

§. 2. Quod si rei, de qua agitur, ideas habeamus, aptique simus quaestioni solvendae, tum altera lex monet,

2. *Expendito perspete, simplex ne quaestio sit, an composita: quod si fuerit composita, eam accurate in omnes simplices dividi-* Secunda regula.

to, minutatim examinato, & in eas primum inquirito, quae lucem aliis praesferre possint.
E. g. Quaesitum est, quinam usus & constructio partium oculi. Duae proponuntur quaestiones: earum secunda omnium primum examinabitur: nisi enim sciatur, quatenam sint oculi partes, explicari non potest, quinam sint earundem usus. Eodem modo si quaestionis partes fuerint tales, ut una expedita, nullo negotio aliae solvantur, ab illa initium faciendum est. Quaeritur, e. g. utrum sit Deus & providentia, initium faciam a demonstranda providentia, quandoquidem demonstrata providentia, sequitur esse Deum omnium conditorem atque conservatorem.

Tertia re-
gula.

§. 3. Quod si his legibus probe feceris factis, tum tertia lex monet.

3. *Propositaë quaestionis nodum quam clarissimis verbis explicato.*

Siquidem nisi statuatur aperte, quid quaerendum sit, aut demonstrandum, in incerto omnis vagabitur Oratio. Potest autem quaestio aut a nobis, aut ab aliis proponi. Si nobis ipsi quaestionem proposuerimus, omnium primum claram ejus notionem ut in animo efformemus oportet. Si vero ab aliis fuerit quaestio proposita: eos rogabimus, ut clare ac distincte mentem suam explicet. Nisi id factum fuerit, ulterius progredi nec debemus, nec possumus.

Quarta re-
gula.

§. 4. Constituto quaestionis statu, quarta regula praecipit.

4. *Quaestionem collige, & exacte ac quam simplicissime exprime, idest refecato ab ea quaecumque minime ad eam faciunt.*

Nam haec oneri potius sunt & impedimento: remorantur, perturbant, obscurant. Ac vero quoniam attentio nostra brevissima est; ea dividenda non est ad plura simul. Quocirca si quae sunt in quaestione proposita, quae demi possunt, salva quaestione, prudentiae est ea refecare, uniusque rei animam serio intendere. Hujus regulae & in disputationibus, & in familiaribus sermonibus meminisse debemus: saepissime enim observavi, ob ejus defectum, quum quaestiones multiplicarentur, ac prima implicaretur semper atque implicaretur, nihil certi fuisse definitum.

Quinta re-
gula.

§. 5. Porro his factis monet quinta regula.

5. *Diligentissime perquirito quaecumque cum proposita quaestione connexionem aliquam habent:*
com-

comparato quaecumque ei lumen aliquod afferre possunt: possibiles quaslibet confragito hypotheses.

Ita enim undequaque praesidia arcessis, quibus enodandae quaestioni, atque veritati detegendae aptior evadas. Hanc autem regulam servare nequeunt, qui primam non servaverunt: difficile enim est, posse te haec undequaque praesidia arcessere, nisi in ea scientia, ad quam questio pertinet, sis versatus. Demonstrandum sit, *Christianam religionem esse veram*, quot tibi ex intimiori Metaphysica, Ethica, Physica, Historia Gentili & Judaica, Critica, sunt necessaria? Ea tamen colligere non poteris, nisi in disciplinis illis fueris contritus.

§. 6. Deinceps praecipit sexta regula.

6. *Principia solida, quibus veritatem invenias, aut quaestionem expedias, ideas medias, quibus, quas habes, comparare possis, perquirito, & veluti facies perpetuo ante oculos habeto.* sexta regula.

Nam nisi presto sint principia, & ideae mediae ulterius progredi non potes. Ceterum haec est regula, quae facile quidem praecipitur, difficillime vero adhibetur. Locos communes, unde haec principia sumi possent, Dialecticis excogitarunt. Sed inutiles ii sunt, nisi quis primae regulae praesidio adhujusmodi examina accedat. Qui enim principia quaerit, quibus quaestionem aliquam Mathematicam, aut physicam solvere possit, nisi fuerit in Mathematicis, aut physicis disciplinis exercitus, ex communibus illis locis nullum speret auxilium. Principia autem omnium quaestionum, quantum perspicio, ad tres summos fontes revocari possunt, *rationem, experientiam, auctoritatem*. Quaestiones Mathemati-

maticae ad primam classem pertinent : itaque earum principia sunt *definitiones*, *axiomata*, *propositiones demonstratae*, *hypotheses*. Quaestiones physicae pertinent ad alteram. Earum principia sunt *experimenta*, *observationes*, *regulae*, & *axioma generica legitima inductione excitata*. Ad tertiam classem pertinent quaestiones Theologicae, Juridicae, historicae, quarum principia ex libris sacris, ex legum codicibus, ex historicis petenda sunt.

§. 7. Sequitur septima regula.

Septima
regula.

7. *Nihil tentato, nisi in ideis claris eam claritatem semper sectator : in singulis gradibus progressionis evidentiam conservato.*

Qui hanc regulam non servant, tantum abest, ut veritatem, quam quaerunt, inveniunt, ut potius in gravissimos errores praecipites erunt. Nam qui ideis obscuris & contulis philosophatur, nec prospicit quo eundum est, nec veritatem, nisi casu quodam & fortuna, reperire potest. Vide ut plurimis exemplis hanc regulam confirmavit Malebranchius in sexto libro de inquirenda veritate par. 2. cap. 4.

§. 8. Postquam ideas claras & distinctas collegimus, principia praeposuimus, quaestionem exposuimus, ordinavimus, correximus, sequitur octava regula.

Regula octava.
8. *Ideas omnes, & principia, quae nostram quaestionem spectant, mutuo conferto, aut intuitione, aut ratiocinio : singulas singulis comparato : omnium relationes perspicito, atque quo tendunt, sectator.*

Enim vero quum veritatem, nondum clare aeternas, omnia sunt tentanda, ut possis de tegere. Quoniam autem huic relationum numero retinendo memoria non semper sufficit, perspicendo non sufficit acumen, utilissimum erit

erit stylo uti ? seu omnia litteris mandare , aut saltem cifris indicare , quibus quam brevissime ideae , earumque relationes , exprimuntur . Id servant Mathematici . In Cifris autem constituendis quisque genio suo litet , ubi non de tradenda veritate , sed de perquirenda agitur .

§. 9. Fieri potest , ut plures hujusmodi relationes minime sint necessariae . Ergo quoniam eae inutiliter memoriam opprimunt , aut attentionem distrahunt nona regula observetur ,

9. *Omnia iterum corrigo : numerum relationum in parvum referto : quae oneri sunt deme.*

Ejus regulae ratio est , quam saepe diximus , quod non oporteat , mentis capacitatem & attentionem ad plura dividere .

§. 10. Jam vero decima regula est .

10. *Quae ex superiori regula supersunt , ne persuntorie inspicio , sed diu considerato ; familiaria tibi facito .*

Nam non alia ratione ideae ex obscuris clarae evadere possunt , quam diligenti & diuturna meditatione . Ac vero falluntur ii , & sibi imponunt , qui nullo labore , sed somnolenti & oscitantes summas veritates perquirunt .

11. Quoniam veritates , ut diximus , aut a ratione pendent , aut ab auctoritate , quae regulae sectandae sint in posterioribus quaestionibus in 4. lib. dictum est copiose . Quod attinet ad eas , quae a ratione pendent , postquam superiores observaverimus , tres aliae , quae sequuntur , adhibendae sunt .

11. *Quae in idea clare & distincte contineri cernis , de ea affirmato : negato vero , quae ei adversari clare & distincte percipis .*

Nam claritas & evidentia veritatis character statutus est.

12. *Quae inter sese conveniant, an sibi adversentur, non evidenter intelligis, inter obscura & incerta habito: adeoque aut medias aliquas ideas quaerito, quibus possis comparare, aut ne unquam affirmato.*

13. *Perspicio unde immediate propositio, quae ut principium tibi offertur, proficiscatur. Eo attentionem remoratur: tum interum examinato unde secunda altera nascatur, & an necessario: ita porro ultra pergito.*

Superioris
regulae
exemplum.

§. 12. Explicemus hanc regulam exemplo. Jactari audio, summos imperantes necessarios esse generi humano regendo. Quoniam id ignoro (ex hypothesi), id scire satago. Perquiro igitur omnium primum, unde haec doctrina potui immediate proficisci. Persuasum video esse gentibus omnibus cultis, inter quas ea doctrina obtinet, Civitates necessarias esse generi humano: ex hac persuasionem video illam alteram natam esse, de necessitate summorum imperantium. Sed videamus an haec ex priori illa necessario sequatur. Perquirendum esse, an Civitas in statu naturali conservari posset? Video posse, sed non sine frequentibus perturbationibus, ac continuo dissolutionis periculo, ob diversam hominum indolem, diversa judicia, affectus, inclinationes, mores &c. Inde intelligo, hanc nasci propositionem, necessarios esse summos imperantes, qui legibus civitatem unam & concordem, quoad fieri potest, conservent.

Sed porro & hoc nondum mihi liquidum est, utrum Civitas ita necessaria sit humano generi, ut sine ea conservari nequeat? Intelligo posse genus humanum conservari in familiis separatis, quae vivant in naturalis

ralis libertatis statu: licet ob vim improborum video magis saepe malis esse obnoxios. Quumque summam utilitatem cum necessitate hoc in loco misceamus, concludo, Civitatem, quae humano generi conservando utilissima, esse etiam hoc sensu necessariam; ex quo iterum necessitatem imperantium colligo. Abbreviemus modo judicia: vocemus imperantes A, Civitatem B, hominum genus C: paucis demonstrabimus A necessarium esse ipsi C: nam A necessarium est ipsi B, B vero ipsi C: ergo A ipsi C.

§. 13. Postremam tandem regulam hanc pono.

Decima
quarta re-
gula.

14. *Si diu perquisiveris, nec veritatem repereris, examen redintegrato. Si iterum frustra tentaveris, ne pronunciato rem aut falsam, aut minus possibilem, ex hoc tantum, quod non intelligis, nisi adeo sis perridiculus, ut mentem tuam veri & falsi mensuram putes.*

C A P. VIII.

De Methodo Synthetica.

§. 1. **A**dhibes methodum Syntheticam, quum alios ea docere vis, quae scis. Ergo 1. Curato, ut ea doceas, quae tu, quoad potest perfectius, tenes. Ridiculum enim est ea velle docere, quae aut omnino ignoras, aut per summa capita didicisti, & in creta figulinam discere, ut dici solet. Qui hanc violant legem, aut se perridiculos faciunt, aut alios turpissime decipiunt.

2. §. 2. *Auditores eligito aptos: has enim primas esse debere Doctoris curas perspete*

B b 4

docet

docet Aristoteles (a). Sane vero non omnia omnes ferre possunt, nec de omnibus est cum omnibus differendum. Itaque Aegyptii, & hinc Graeci, potissimum Pythagorici, secretiora quaedam doctrinarum initiator tantum docebant. Christus Servator noster non omnia docuit Apostolos, quod quaedam essent, quae nondum ferre possent: ergo quaedam distulit ad Pentecostem. Paulus quoque, *lac*, inquit, *vobis dedi tanquam infantibus*. Beatus Basilus (b) scire, inquit, *debemus*, & *quae dicenda*, & *quae tacenda sunt*.

Multa etenim bene tectis latent, nescitaque profunt (c). Inde secreti lex apud vetulos Christianos.

Regula
tertia.

3. §. 3. *Vocabula, quibus utendum est, & quae esse possunt ambigua, aut obscura, definitio*. Itaque Plato, Aristoteles, Cicero statum hoc atque indubium habuerunt, omnem institutionem, quae de re quacumque suscipitur debere a definitione proficisci, ut intelligatur quid sit id, de quo differitur. Plerique definitiones omnes alicujus Disciplinae, aut saltem materiae, quod synthetice docent, sub initium praeponunt, veluti Geometrae. At id minime est necessarium, possuntque recte iis in locis exhiberi, in quibus earum est usus, quod Gravesandius in Physica, Wolfius in operibus Metaphysicis fecerunt.

Regula
quarta.

4. §. 4. *Statutis definitionibus, sequantur axiomata, ex quibus ratiocinia concludamus*. Sunt axiomata, ut alias est dictum, propositiones adeo evidenter verae, ut earum veritas simplici pateat intuitionem. In iis scientiis, in quibus

(a) *In primo ad Nichomach.*

(b) *Hom. 29.*

(c) *S. Prosper in Carmine de ingratis.*

bus autoritas authentica suppeditat principia, axiomatum loco habentur quaecumque propositiones clare & distincte in auctoris verbis continentur, ex quibus ratiocinationes tam arcto nexu deduci possunt, quam ex axiomatibus Geometricis Geometricae demonstrationes. Quandoque axiomatum loco habemus propositiones eas, quarum intellectus pendet quidem a ratiocinio, sed notae tamen sunt iis, quibuscum disputamus. Sed & non raro propositiones demonstratas in aliis disciplinis pro axiomatis usurpamus. Aliquando etiam ea, quae inter partes conveniunt, etsi minime fortassis evidentia, aut certa, axiomatum loco habemus. Plerumque principiorum loco assumimus ea, quae etsi falsa, ut vera habentur ab iis, cum quibus differimus. Ita veteres Christiani ex libris Mercurii Trismegisti, aut Sybillarum rite confutabant Gentilismum, quamquam libri illi spurii sint: quandoquidem ut genuini & divini habebantur Gentilium multitudini, agebaturque non de veritate constituenda, sed de iis refellendis, qui ei contradicebant.

5. §. 5. *Nihil demonstrato, nisi ex iis, quae praestabilita sunt, definitionibus, axiomatibus, postulatis, hypothesis, & probatis propositionibus.* Regula quinta

6. *Nullas adhibeto propositiones, quae aut ad rem, de qua agitur, non pertinent, aut quae primis istis demonstrandi, aut illustrandis non inserviunt.* Regula sexta.

7. *Propositiones, quae aliis demonstrandis serviunt, illis praemittito.* Regula septima.

8. *Si per superiorem regulam liceat, simplices propositiones praecedant compositas, genericae vero minus genericas.* Regula octava.

Plures aliae regulae addi possent: sed iis qui

qui versantur in scientiis Mathematicis & hae quoque superfluae sunt : ex illis enim disciplinis melius ac plenius , quam ex ullis Logicorum regulis , hujusmodi differenti methodus discitur : iis vero , qui in scientiis Mathematicis minime versantur , nullae Logicorum regulae satis esse possunt , ut rem aliquam methodo hac synthetica docere valeant . Sed , quo hanc artem paullo plenius tirones concipere possint , addam in hoc loco Christiani Wolfii de *methodo mathematica* commentatiunculam .

A P P E N D I X

CHRISTIANI WOLFII

*De Methodo Mathematica brevis
commentatio .*

§. 1. **P**ER *Methodum Mathematicam* intelligo ordinem , quo in tradendis dogmatibus suis utuntur Mathematici .

§. 2. Ordiuntur autem mathematici a definitionibus : inde ad axiomata & postulata ; in Matheſi mixta , ad experientias , seu observationes , progrediuntur : his tandem Theoremata , & Problemata superſtruunt : ubique vero Corollaria , & Scholia , si e-re visum fuerit , annectunt .

§. 3. Sunt autem *definitionis* primae rerum notiones , quarum ope inter se distinguuntur , & unde , quae de ipsis concipiuntur , reliqua deducuntur .

§. 4. Per *notionem* quamlibet rei cujuslibet in mente representationem intelligo .

§. 5. Notionum differentiam primus distincte

stincte tradidit sagacissimus Leibniti^{us} (a) : quae quanti sit ponderis, paucis haecenus agnoverunt.

§. 6. Est scilicet *notio clara*, quae ad rem oblatam recognoscendam sufficit; ex. gr. quod figura data in numero triangulorum habeatur.

§. 7. *Obscura* est notio, quae ad rem oblatam recognoscendam non sufficit. Talis est ex. gr. planta, ad cuius conspectum dubitas, utrum ea sit, nec ne, quam alio tempore alibi videras, & cui hoc vel illud nomen tribui solet.

§. 8. *Clara notio distincta* habetur, si notas recensere valeas, ex quibus rem oblatam recognoscis: ex. gr. quod circulus sit figura linea curva in se redeunte terminata; cuius singula puncta ab eodem puncto intermedio aequaliter distant.

§. 9. *Confusa* est notio clara, si notas ex quibus rem oblatam recognoscis, recensere minime valeas, ut ut in tales sit resolubilis: qualis est, ex. gr. notio coloris rubri.

§. 10. *Distincta notio adaequata* dicitur, si & notatum, ex quibus componitur, notiones distinctas habuerit: ex. gr. notio circuli paullo ante tradita censetur adaequata, ubi curvae in se redeuntis, puncti intermedii, distantiae aequalis, & terminationis notiones distinctas habueris.

§. 11. In hac analysi quum progredi liceat, donec ad notiones irresolubiles perveniantur; notionum adaequatarum dari gradus manifestum est, in praesenti tamen non explicandos. Sufficit monuisse, quod notiones quaedam confusae admitti queant, quarum evolutio ad demonstrationes non appri-

me

(a) In actis eruditorum: an. 1684. p. 537.

me sit necessaria. Ita Euclides non resolvit notionem aequalitatis, ut ut eadem notionis trianguli aequilateri, rhombi, & figurarum regularium ingrediatur: Propositiones enim, ad quarum demonstrationem necessaria erat, facile ipsi sine probatione concedi poterant, e.g. quod aequalia eidem tertio sint aequalia inter sese: quod figurae sibi mutuo congruentes sint aequales; quod aequalibus per aequalia multiplicatis facta sint aequalia &c. Defectum scilicet analyseos suppleant propositiones, quae per experientiam satis certae sunt.

§. 12. *Inadaequata est notio*, si notarum quae distinctam ingrediuntur, non nisi confusas notiones habueris.

§. 13. In numerum definitionum mathematicarum non admittuntur nisi notiones distinctae, & quantum fieri potest, aut pro re nata sufficiat, adaequatae.

§. 14. Hinc in definitionibus subsequen-
tibus non utuntur vocibus, nisi vel ex antecedentibus, vel aliunde, satis intelligatur, quae res iis subjiciantur.

§. 15. Et, si quando notione confusa contenti sumus, res, ad quam spectat, obvia sit, necesse est, ut vel praesentem quandocumque libuerit percipere, vel saepius jam olim perceptae haud difficulter reminisci valeamus.

§. 16. Definitiones vero ad duas classes commode revocantur. Sunt nimirum aliae nominales, aliae reales.

§. 17. *Definitio nominalis* est enumeratio notarum ad rem oblatam ab aliis distinguendam sufficientium. Talis est Quadrati, si figura quadrilatera, aequilatera, rectangula esse dicatur.

§. 18.

§. 18. *Definitio realis* est notio distincta rei genesin, hoc est modum, quo fieri potest, exponens. Talis in Geometria est Circuli, si per motum lineae rectae circa punctum fixum describi concipitur.

§. 19. Ad definitiones nominales multis modis pervenitur: quos inter primus nominari debet, si ad rem praesentem, quam percipimus, attendimus. Hac ratione Astronomis innotuit, Eclipsin Lunae esse privationem luminis Lunae plenae. Cum cura vero distinguenda sunt, quae distingui possunt; eaque singula primum sigillatim considerari, mox inter se conferri debent, ut definitio notio distincta evadat, qualis (*vide* §. 13.) esse debet.

§. 20. Definitiones hae vel alia methodo investigatas expendentes, varias plerumque determinationes animadvertimus, quibus omis- sis generaliores evadunt. E. g. si ex definitione trianguli, quod sit spatium tribus lineis comprehensum, linearum numerus expungatur; notionem Figurae habebis, quod sit spatium lineis terminatum.

§. 21. Si determinationes in definitionibus obvias consideres, alias iis geminas comminisci datur: qua ratione definitiones aliae inveniuntur. E. g. ubi perpendis figuram trianguli a ternario laterum numero dependere, quaternarium, aut numerum quemcumque aliud ternario majorem, substitue, ut definitio figurae quadrilaterae, aut multilatae cujuscumque prodeat.

§. 22. Quemadmodum vero (*vide* §. 20.) determinationes quaedam omitti, sic etiam novae superaddi possunt. E. g. in definitione trianguli, species & ratio linearum, quam inter se habent, determinari potest.

Pena-

Ponamus nimirum lineas esse rectas ; generalis notio trianguli in notionem trianguli rectilinei abit . Ponamus porro esse latera omnia inter se aequalia ; notio trianguli generalis in notionem trianguli aequaliteri de-
generabit :

§. 23. Definitionem per methodum primam inventarum realitas extra omnem dubitationis aleam est posita : Quis enim , quae actu existere cognoscit , utrum esse possint , nec ne , dubitabit ? Dubitaret enim , num percipere , quae se percipere sibi conscius est ? id quod valde absonum . E. g. Si quis Lunam deficientem intueretur ; quod Eclipsin pati possit , dubitare nequit . Idem de illis definitionibus judicium esto , quae a possibilibus abstrahuntur .

§. 24. Alia vero Definitionum per methodum tertiam & quartam inventarum , est ratio . Utrobique enim arbitrium regnat ; sive juxta tertiam , determinationes datas in alias similes convertas , sive juxta quartam , datis alias superaddas : nostrum autem arbitrium nullam rebus existendi necessitatem imponit . Licet e. g. spatium tribus lineis rectis comprehendi possit , inde tamen nondum liquet , quod etiam quatuor , quinque , aut pluribus quocumque aliis terminari queat . Et quamvis tres lineae rectae spatium comprehendant ; inde tamen nondum apparet , quod inter se aequales esse possint . Tales itaque definitiones possibiles esse demonstrandum est : id quod Geometrae circa figuras praestant , dum earum constructionem tradunt .

§. 25. Definitiones reales , vel a priori inveniuntur , vel a posteriori innotescunt . A priori definitiones reales investigabis , si

ex

ex plurium possibilium, quae tibi innotuerunt, combinatione, novum quoddam possibile producis; e. g. ex combinatione machinarum simplicium, machinam quamdam compositam, cujus nullam antea habebas notionem. Et in hac quidem methodo casui per saepe aliquid datur. Exemplo est compositio Telescopii per fortuitam combinationem lentis convexae cum concava detecta narrante Borello.

§. 26. Difficilius idem praestatur, si, ex data definitione nominali, realis sit invenienda. Hoc enim in casu notiones distinctas eorum evolvere tenemur, quae in ista continentur; ut appareat, qualia ad rei formationem requirantur; postea cognitiones jam ante acquisitas mente recolere debemus, visuri, num talia succurrant, per quae rei formationem concipere licet. E. g. Datur in Astronomia definitio nominalis Eclipsis Lunae, quod scilicet sit privatio luminis Lunae plenae; invenienda est definitio realis ejusdem. Lumen igitur lunare, & plenilunium meditari debemus. Ubi istud a Sole secundum lineas rectas in corpus lunare incidere, & tempore plenilunii ecliptici Lunam Soli diametraliter opponi, adeoque Tellurem, duobus hisce corporibus interpositam, in locum Soli oppositum projicere umbram, succurrit; haud difficulter innotescit, Eclipsin Lunae oriri, si ea umbram Terrae ingrediatur.

§. 27. A posteriori Definitiones reales innotescunt, si rei formationi praesentes attendimus. E. g. si quis videat in campo circulum describi fune circa clavum fixum in gyrum acto; is genesis circuli concipit per motum lineae rectae circa punctum fixum.

§. 28. Ad definitiones reales quoque perveni-

venitur, dum compositum totum in suas partes simplices resolvitur, quod in organicis potissimum locum habet. Hac ratione e-g. structuram machinae jam extantis assequimur.

§. 29. Circa hoc definitionum genus duo consideranda sunt, antequam de illarum possibilitate judicare liceat: nempe 1. utrum ea existant, aut exsistere possint, nec ne, quae ad genesis rei concurrere assumimus; 2. num ab us proficisci queant, quae in formatione rei eidem tribuimus; id quod ex natura definitionis realis (§. 18.) liquet. Horum vero certitudinem, vel experientia, vel eorum quae per consequentias legitimas alio tempore deduximus, reminiscencia consequimur. Ita; ex gr. in definitione Circuli superius (§. 27.) tradita, per experientiam claret, lineam rectam circa punctum fixum in gyrum agi posse. Est, in Definitione Eclipsis Lunaris, ratione, experientia licet stipata, assequimur, Lunam Tellus umbram ingredi posse.

§. 30. Definitiones tam reales, quam nominales, cum in se considerari, tum inter se conferri possunt. Quicquid ex consideratione eorum, quae in una Definitione continentur, immediate deducitur, *Axioma* vocatur; si quid rei convenire, aut non convenire enunciet; *Postulatum* vero, si quid effici posse affirmet, vel neget. E. g. ex genesis circuli, liquet omnes rectas ex centro ad peripheriam ductas inter se aequales esse, cum unam eandemque lineam in diverso situ referant. Haec adeo propositio in axiomatum numero habetur. At dum per eandem Definitionem intelligitur, ex quovis puncto, quovis intervallo, circulum describi

bi posse: id inter Postulata collocatur.

§. 31. Quoniam igitur Axiomatum & Postulatorum veritas per intuitum definitionum, ex quibus fluunt, cognoscitur, demonstratione nulla indigent. Vera enim esse intelliguntur, quam primum realitas definitionum fuerit evicta. Et hoc intuitu *propositiones per se notae*, item *ex terminis manifestae* dicuntur.

§. 32. Multi hac Axiomatum proprietate abutuntur, dum praemissas Syllogismorum, quas probare nesciunt, pro axiomatibus venditant. Hinc videas in axiomatum numerum referri propositiones, quas sine probatione non admittunt intelligentes. Equidem negandum non est, ipsum Euclidem, qui in demonstrando se virum praestitit, propositiones utique demonstrabiles in axiomatum numerum retulisse, propterea quod aequalitatis, congruentiae, lineae rectae, aliarumque rerum notiones explicare non poterat: monuimus tamen jam in superioribus (§. 49.), ipsum non supposuisse, nisi propositiones, quarum certitudo statim cuique pater, per recordationem vel maxime confusam eorum, que olim saepius experti sumus, aut etiamnum, si ita visum fuerit, denuo exemplo experiri possumus; immo quibus in iudicando tantum non quotidie utuntur omnes; quale ex. gr. est, quod eidem tertio aequalia sint aequalia inter se; item, quod figurae & lineae rectae sibi mutuo congruentes sint aequale. Euclidis igitur exemplum abusum, quam taxamus, minime tuerur.

§. 33. Notandum nimirum, eo minorem fieri axiomatum numerum, quo sufficientius notiones evolvuntur. Immo, si verum fateri fas est, vera axiomata non sunt nisi propositiones identicae.

C c §. 34.

§. 34. Cum Axiomatibus & Postulatibus etiam *experientiae* nonnunquam confunduntur, Experiri autem dicimur, quicquid ad perceptiones nostras attenti cognoscimus: e. g., dum, accensa candela, conspicua fieri videmus, quae ante non apparebant.

§. 35. *Experientiae* itaque sunt rerum singularium, quoniam nonnisi res singulares percipimus. Quamobrem ad illas provocans, casum singularem in medium proferre tenetur, nisi vel sensui, vel memoriae fuerint obviae; id quod in Mathesi exactissime observatur. Neque enim e. g. in Astronomia Solis Orientis & Occidentis observationes recensentur; utpote quotidianae, ac omnibus satis notae; Diametri vero apparentis Planetarum observationes, a diversis Astronomis tempore diverso, diversisque instrumentis celebratae, fideliter referuntur; cum non in cuiusvis potestate existant.

§. 36. Mathematici quoque experientias a Conclusionibus inde deductis accurate distinguunt; aliis ut plurimum has cum istis confundentibus. E. g. quod, candela accensa, corpora, quae ante non apparebant, in conspectum prodeant, per experientiam innotescit. Quodsi vero perpendens, lumen in causa esse, cum tenebris discussis, appareant, & una expendens, rerum naturalium eodem modo se habentium eundem esse effectum, infero, quicquid lumine collustratur, videri posse: haec propositio non in experientiarum, sed conclusionum per legitimam consequentiam inde derivatarum numerum referenda.

§. 37. Istiusmodi conclusiones, omissis experientiis, non commemorantur, si modus, quo ex his eliciuntur, omnibus fuerit cognitus atque perspectus. Ex. gr. maximam Solis

lis declinationem non immediate metimur, sed ex data elevatione Aequatoris, & altitudine meridiana Solis in Solstitio invenimus. Proprias igitur de ea^o observationes traditurus, non altitudinem Solis meridianam in Solstitio observatam annotet opus est; sed sufficere potest, ut ipsam declinationem statim indicet. Si enim constet, quantam elevationem Aequatoris assumerit; nec quanta meridiana fuerit altitudo Solis ignoratur. Quod si vero non appareat, quo modo propositio data ex praevia quadam experientia eliciatur; casus singularis omnino adducendus, ut ratio deductionis ad examen revocari possit. Quo enim modo aliquid perceperis cum demonstrare nequeas, ut credatur jure poscis: sed quomodo unum ex altero deductum fuerit, cum rationis examini sublit, ut fides deductis habeatur, sine ratione flagitas.

§. 38. Propositio theoretica ex pluribus definitionibus inter se collatis eruta *Theorema* appellatur. E. g. si in Geometria, triangulum cum parallelogrammo super eadem basi & ejusdem altitudinis confertur, & partim immediate ex ipsis eorumdem definitionibus, partim ex aliis ipsorum proprietatibus jam ante erutis infertur, Parallelogrammum esse trianguli duplum: ea propositio in theorematum numerum referenda.

§. 39. Duo autem sunt, quae in omni theoremate attentionem merentur, *Propositio* nempe, atque *demonstratio*. Ista quidem enunciatur, quid rei cuidam sub certis conditionibus convenire possit, quid non: in hac autem rationes exponuntur, ob quas intellectus illud ipsi convenire concipere valet.

§. 40. Absolute possibile non est, nisi

ens a se, reliqua vero omnia tantum admisso alio possibilia esse intelliguntur, hoc est, nil eorum est sine quadam conditione. Haec igitur in propositione una exprimenda. E. g. triangulum est dimidium parallelogrammi, si bases & altitudines fuerint sigillatim aequales. In propositione itaque, tam basium, quam altitudinum aequalitas exprimenda. Hinc quaelibet propositio in *Hypothesin*, & *Thesin* commodè distinguitur, quarum ista conditiones recenset, sub quibus aliquid affirmatur, vel negatur; haec vero complectitur, quod, vel affirmatur, vel negatur. E. g. in propositione allata Hypothesis est, *si triangulum & parallelogrammum super aequali basi & ejusdem altitudinis existant*; Thesis autem, *illud hujus dimidium est*.

§. 41. Notandum vero, si in ipsa rei definitione conditiones, de quibus dixi, continentur, Hypothesin distincte non exprimi. E. g. si tres in triangulo anguli 180. graduum dicantur; hypothesi carere videtur propositio: quae tamen statim compareret, si pro voce trianguli definitionem ejus substituas. Ita enim habet propositio: si quaedam figura tribus lineis rectis terminatur, tres habet angulos junctim sumtos duobus rectis aequales. En hypothesin; quae urget, ut tres lineae rectae spatium comprehendant.

§. 42. Datur autem in propositione affirmativa necessarius nexus inter Hypothesin atque Thesis; in negativa autem nullus concipi potest, sed haec illi repugnat. Quoniam scilicet in subjecto deprehenditur, quod Hypothesis involvit; ei quoque convenire debet, quod in Thesi continetur. E. g. in hoc Theoremate, quod *triangulum sit dimidium parallelogrammi super eadem basi & ejusdem alti-*

altitudinis; primum triangulo tribuimus basin & altitudinem basi ac altitudini parallelogrammi aequales; dein asserimus, quod sit parallelogrammi dimidium. Posterius concipitur propter prius.

§. 43. Nexum inter Theſin & Hypotheſin in proſitionibus affirmativis, repugnantiam in negativis, *demonſtratio* manifeſtat. Eorum igitur definitiones, quae in hypotheſi ac theſi continentur, eorundemque proprietates, ex iſtis derivatae, aut aliunde cognitae, demonſtrationum principia exiſtunt. Quoniam vero in Mathesi principia non admittuntur, niſi quae ante fuerunt evicta; definitiones ac proſitiones, quibus demonſtrationes ſuperſtruuntur, citari ſolent; partim ut appareat, genuina principia adhiberi; partim ut ignaris conſtet, unde ipſorum certitudo haurienda.

§. 44. Enimvero citationes definitionum, axiomatum, poſtulatorum, theorematum, & problematum non exiguum habent uſum; nec ſine ratione in Mathesi ſingulis cogitationum generibus ſingula nomina imponuntur. Demonſtratio namque non convincit; niſi principis demonſtrandi extra dubitationis aleam poſitis. Quamobrem ex citationibus liquet, quatenam tamquam vera ſupponenda ſint, antequam veritatis proſitionis datae convinci poſſis. Et quoniam definitiones primi conceptus exiſtunt, axiomata vero ex iis immediate deducuntur, theoremata vero, vel immediate, vel mediate ex iſdem derivantur; ex nomine veritatis cujuſlibet, ad quam in demonſtratione provocatur, ſtatim addiſcitur, utrum multa ſupponenda ſint, nec ne, & quo ordine ſit procedendum, ut convictio locum habeat. Immo cum ad

veritatem definitionum, axiomatum, & postulatum, theotematum & problematum, dijudicandam peculiaribus artificijs opus sit; nomina veritatum citatarum simul methodos in memoriam revocant, quibus principia demonstrandi persuadeas convincendo.

§. 45. Non alia vero est ratio ex principiis conclusiones inferendi, quam quae in omnibus libellis logicis, ubi de syllogismo agitur, dudum exposita. Sunt enim demonstrationes Mathematicorum congeries quaedam enthymematum, ita ut omnia vi syllogismorum concludantur, omissis saltem praemissis, quae vel sponte meditati occurrunt, vel per citationes in memoriam revocantur. Perfecta autem ut sit demonstratio, praemissae syllogismorum novis syllogismis tamdiu probandae sunt, donec perveniatur ad syllogismum, in quo praemissae sunt vel definitiones, quas jam constat esse possibiles, vel propositiones aliae identicae.

§. 46. Equidem demonstratu haud difficile foret, (α) genuinam demonstrationem, quae convictionem plenariam pariat, fieri non posse, nisi cogitationes nostrae juxta regulas syllogisticas dirigantur; his tamen ambagibus in praesenti opus non est. Cum enim de quaestione facti disputemus, exempla allegasse sufficit. Scilicet non ignotum est, Clavium demonstrationem propositionis primae Elementi primi Euclidis in syllogismos resolvisse: immo HERLINUM, atque DASIPODIUM sex priora elementa Euclidis, & Henychium integram Arithmeticam per syllogismos in forma exhibitos demonstrasse.

§. 47.

(a) *Ostendimus id in Logica §. 331. & seqq.*

§. 47. Equidem non ignoro esse, hac nostra praesertim aetate, non paucos qui sibi persuadent, demonstrationum Mathematicarum formam a legibus syllogismorum abhorrere, multo minus concedere, illas vim omnem ad convincendum ab his unice habere; sed nec me latet, contrarium videri viris non modo praeclara iudicii vi pollentibus, sed & attentione magis severa utentibus; quorum auctoritas me permovit, ut eam in rem penitus inquirerem, & sic praepudicium ex praecipitantia in iudicando ortum cognoscerem. Fatetur certe Leibnitius (a), vir in Mathesi & omni eruditione reliqua summus, firmam esse demonstrationem, quae praescriptam a Logica formam servat. Similiter Johannes Wallisius Mathematicus profundus (b), agnoscit, id quod in Mathesi proponitur probandum, syllogismi unius, pluriumve ope deduci. Immo ingeniosissimus etiam Hugenius (c) observavit, paralogismos in Mathesi saepius vitia formae existere. Verum enimvero ne auctoritatibus magis quam rationibus (d) pugnare videar (quamquam in hoc argumento maximum pondus habeat tantorum virorum, auctoritas), fontes praepudicii vulgaris retegere libet. Quandiu scilicet in Mathesi versamur, figuris & characteribus in ratiocinando iuvamur, ex quarum inspectione non minus, quam ex aliarum propositionum citatione, multae praemissae syllogismorum sup-

C c 4   plen-

(a) *Acta erudit. A. 1684. P. 541. Conf. Essais de Theodicee p. 37. 40. 41. 73.*

(b) *Operum Mathem. vol. 3. f. 180. hoc est Logic. lib. 3. c. 22.*

(c) *Acta erud. A. 1711. p. 477.*

(d) *Vide eas in Logica §. 551. & seqq.*

plentur : ad quod si non satis attendatur ,
quam sancte in demonstrationibus mathema-
ticis leges syllogismorum custodiantur , non
apparet .

§. 48. *Problemata* facienda proponunt , &
tribus partibus constant , *propositione* scilicet ,
resolutione , & *demonstratione* . In propositione,
quid fieri debeat , indicatur . In resolutione
singuli actus ordine decenti recensentur ; qui-
bus efficitur quod erat faciendum . Denique
in demonstratione evincitur , factis iis , quae
resolutio praecipit , effectum intentum obte-
neri . Quoties itaque problema demonstrandum
in Theorema convertitur , cuius hypotesin
resolutio , thesis vero propositio constituit .
Generalis enim omnium problematum demon-
strandorum (ut jam innuimus) tenor hic
est ; factis iis , quae resolutio praecipit , illud
quoque efficitur , quod erat faciendum . Qua-
re non opus est , ut de problematibus plura
dicantur .

§. 49. Rationes subinde non desunt , cur ad
casus speciales applicentur propositiones gene-
rales , & ex quibusdam propositiones saepe alias
prona consequentia deducere licet . Quae utro-
que modo eruuntur propositiones , *Corollaria*
nuncupantur .

§. 50. Primum corollariorum genus de-
monstratione non indiget : quod enim in gene-
re de omnibus in universum casibus demon-
stratum fuit , de hoc , vel isto , in specie ut
denuo demonstratur , opus non est . E. g. ubi
de omnibus triangulis ostensum , tres angu-
los eorum una sumptos duobus rectis aequari ;
idem in specie de triangulis rectangulis con-
firmari haud debet . At alterum Corollario-
rum genus demonstrationem requirit . Quo-
tiescumque nimirum ex aliis propositionibus

ali-

aliquid inferitur, ratio illationis indicanda. E. g. si theoremati, cujus modo mentionem feci, hoc Corollarium subjungatur; *in triangulo rectangulo unus saltem actu rectus angulus esse potest*: ratio illationis non negligenda, quod scilicet, positis duobus actu rectis, tertius nihilo aequalis foret.

§. 51. In scholiis denique, tam definitionibus, quam propositionibus, earumque Corollaris subjungi solitis, obscura declarantur, ad dubia responderetur, usus doctrinarum indicatur, historia ac fontes inventionum describuntur, & si qua alia scitu nec injucunda, nec inutilia occurrunt, inferuntur.

§. 52. Explicatam haecenus methodum qui probe perpendit, ejus univarsalitatem haud dubio agnoscet; nec diffirebitur sine ea ad solidam rerum cognitionem perveniri haudquaquam posse. Dicitur vero *methodus Mathematica*, immo saepius *Geometrarum methodus*, quia huc usque Mathematici fere soli in Geometria in primis, ejus leges sancte custodiverunt. Quamquam enim non defuerint, qui eandem aliis disciplinis applicare studuerunt; conatui tamen ipsorum eventus minime respondit. Etenim nunc notiones non satis eolverunt; nunc sine probatione assumpserunt quae maxime probari debebant; nunc per saltum ratiocinati sunt, inferentes nimirum, quae nullo argumento inferri possunt.

§. 53. Explicatae methodi legibus cura ex asse satishat in Mathesi, praesertim pura; non ex vano praedicatur, quod mathematica judicium acuat, hoc est, quod eorum cultores promptitudinem acquirant veritatem quamlibet, ad quam cognoscendum animum appellunt, accuratius, quam alii solent, dijudicandi. Exercitio enim comparatur judican-

di etiam ac ratiocinandi habitus, quale demonstrationum Mathematicarum meditatio censeretur debet.

§. 54. Fructus igitur, quem ex studio Matheseos maximum percipere licet, participes non sunt, quotquot praxes quasdam mathematicas, aliasque parum Mathematici habentes, vulgo tamen ad eandem referri solitas, addiscunt. Licet enim in vita communi utiles existant; neminem tamen iudicii acumine ac inveniendi habitu beant; quia per §. preced., haec nonnisi a serie demonstrationum meditatione expectare licet.

C A P. X.

De Arte Syllogistica.

Disputatio
dialectica,
ac primum
Socratica.

§. 1. **D**isputatio *dialectica* ea proprie est, quae inter duos instituitur, qui alternatim proponunt, atque respondent, quemadmodum ex ipso *dialecticae* vocabulo passim explicat Plato: est enim *διαλεκτική* cum altero differere. At fieri potest disputatio vel *socratica* methodo, vel *Scholastica*, idque sive *analytica*, sive *synthetica*. Et prior quidem dicitur *Socratica*, quia ea potissimum disputando utebatur Socrates, ut ex Platone & Xenophonte discimus. Ea ex Platonis, & Xenophontis lectione discitur commodius, quam ex ullis praeceptis dialecticis. Tribus praecipue tota Socratis disputandi methodus nitebatur: 1. *definitionibus*: 2. *inductionibus*, idest singularium similium diligente enarratione, & comparatione, quo posset clarius, id, de quo agebatur, intelligi, & aut demonstrari, aut refelli: 3. *exemplis*.

§. 2. Ergo in hac familiari disputatione, qui

qui alium aut docere, aut confutare vult, primum se rei, de qua agitur, aut omnino imperitum simulat, aut vix summa quaedam capita doctum. Quod ita faciendum est, ut ironia lateat. Deinde minutatim illum, qui eum disputat, interroget, & analytica methodo paulatim, quasi illo minimè sentiente, ad veritatem ducere cōetur. Tum ejus responsa magna humanitate & affabilitate excipiat: indolem, capacitatem, perspicacitatem laudet, & si junior sit, magnam se de illo spem animo concepissee simulet: caveat a verbis paulo asperioribus: ab ironicis gestibus, aut nutibus, quae alterius animum exasperare, atque a disputatione avertere possunt. Jam postquam omnia laudaverit, ejus responsa, velut quae minus intelligat, revocet ad incudem, examinetque acute quidem, sed humanissime. Eam vero methodum sectetur, quousque is idem, quocumque disputat, fateatur se victum, testimoniumque ipse adversus se dicat. Nam & hoc saepe dicebat πολυτροπως Socrates, se in controversiis nullum alium velle judicem, quam eum ipsum, cum quo differebat. Addebat se nihil scire, sed efficere interrogando, ut adolescentes, quae scirent, proferrent: adeoque se Obstetrici similem esse, quae non pariat, sed alias ad parturiendum adjuvet. Sed nisi Xenophontis & Platonis libri legantur, inutilia haec erunt, quae monuimus. Assuescere quoque paulatim huic disputandi methodo admodum est utile.

§. 3. Sequitur disputatio Scholastica, quae ^{Tum syllogistica.} pressior est & arctior, quandoque etiam iracundior, atque ideo foedior. Memini ego, eum puer essem, ad pugnos etiam ventum in Scholasticis concertationibus. Non illae describi elegantius possunt, quam Juvenalis verbis.

.... sed

... sed Jurgia prima sonare
*Incipiunt animis ardentibus : haec tuba
 rixae .*
*Dehinc clamore pari concurritur , & vi-
 ce reli*
*Saevit nuda manus : paucae sine vulnere
 malae ,*
*Ludere se credunt ipsi tamen , & pue-
 riles*

Exercere acies . . . sane hunc in modum
 veritas amittitur potius , quam reperitur . Ita-
 que servanda quidem est Scholastica disputan-
 di methodus , sed sine odio & ira .

Hujus ordo. §. 4. Haec autem disputatio sic instituitur . Disputantium unus propositionem aliquam statuit , alter eam inficias it . Propositio haec *controversa* appellatur . Porri qui propositionem statuit , pergit illam argumentis confirmare : qui eam negavit , argumentis respondere se comparat . Ergo prior ille primum conformat argumentum : alter istud excipit , & repetit integrum , deinde argumenti propositionibus singillatim respondet , falsas negat , veras concedit , ambiguas distinguit , eas quae ad rem non faciunt transmittit . Plerumque etiam argumentum retorquet , idest ex principio ab argumentante posito aliud conformat argumentum contra argumentantem . Plerumque respondet per *instantiam* , idest ex principio ab argumentante posito simile conficit argumentum , quod sit falsum , ut sic ostendat adversarii argumentum & ipsum esse falsum . Sed qui aut argumentum retorquet , aut per *instantiam* respondit , ex disputationis Scholasticae legibus , tenetur deinde *directe* , & , ut inquit , *in forma* respondere . Ceterum argumentans responsionem excipit , conaturque probare

id ,

id, quod est ab altero negatum. Ita disputa-
tio procedit. Ejus autem disputationis lex
fundamentalis est, ut *argumentans semper in
conclusionem deducat propositionem negatam*,
quae & *contraversa* dicitur.

§. 5. Argumenta esse solent aut *Syllo-* Quid syllo-
gismi, aut *Enthimemata*: ut, quoniam *En-* gismus.
thimemata nunc sunt trunci *Syllogismi*, *Syl-*
logismi tantum naturam, & constitutionem
explicabimus. *Syllogismus* hic item ut apud
Graecos accipitur, pro argumento, quod
tribus propositionibus arctissimo inter se ne-
xu copulatis constat, in quo aut posito
toto in majori, et in minori totius ejus
assumpta pars in conclusione affirmatur: aut
negato in propositione toto, pars, quae
in minori assumitur, conclusione negatur.
Priorae duae propositiones vocari solent *prae-*
missae, & prima quidem *major*, altera ve-
ro *minor*: tertia vocatur *complexio*, *conclusio*,
consequens, *consequentia*. Quamquam Diale-
ctici, qui severius loquuntur, *consequentiam*
distinguunt a *consequente*, & *consequens* vo-
cant tertiam propositionem, *consequentia* ve-
ro appellant connexionem *consequentis* cum
praemissis. Hinc *consequens* dici solet *verum*,
vel *falsum*, *certum*, vel *probabile*: *consequen-*
tia vero bona, vel mala; bona quidem si ex
regulis dialecticis, mala si contra regulas infe-
ratur. Quod si inter *praemissas* & *consequens*
nulla sit connexio, tum nulla esse *conse-*
quentia dicitur, totusque negatur *syllogismus*,
veluti

A = B:

C = B:

veluti

D = A. . . . . quum nul-

la sit vis *consequentiae*, *syllogismus* ineptus
est & falsus.

positis aliqua : ea constat *subjecto & attributo*, duobus nempe terminis . Si haec propositio controversetur , tota controversia huc redibit , attributum conveniat ne *subjecto* , an advesetur ? Si mihi probandum sit convenire , seligam medium *congruentiae* , id erit tertius terminus : cum eo lingillatim comparabo priores duos , efficiamque syllogismi praemissas : at complexio ipsa semper erit propositio controversa . Agitur utrum A sit $= B$; negas : demonstro . Assumo tertium terminum C ,

$$A = C:$$

$$B = C:$$

ergo $A = B.$

Quod si propositio affirmetur , mihiue sit probandum , eam negandam , adhibeo medium distinctionis

$$B \text{ idem cum } X:$$

$$A \text{ diversum ab } X:$$

ergo $A \text{ diversum a } B:$

Ex tribus , utt est perspicuum , tantum terminis conficiendus est syllogismus . Si quartus accedat , erit sophisma : ex. gr.

$$A = B:$$

$$D = C:$$

ergo $A = D.$

§. 9. Sequitur secunda regula . Oportet se- *Secunda regula.*
mel saltem medium universaliter sumi , idque

seu sit medium identitatis , seu distinctionis . Ejus regulae ratio est , quod medium bis sumtum particulariter non unum est ; sunt potius duo : at id syllogismi unitatem dissolvit . Eam igitur ob causam sequens syllogismus est falsus .

Quaedam figura est circulus :

Quaedam vero figura est & quadratum :

Ergo quoddam quadratum est circulus .

Nam

Nam quamquam *praemissae* sunt verae, at medium non unum est: *eo* enim *quaedam figura* in majori quidem propositione posita non est *eo* *quaedam figura* posita in assumptione: in illa circulus est: in hac quadratum. Atque haec regula intelligitur etiam locum habere, si medium sit in utraque propositione attributum in syllogismis affirmantibus, per axioma 2.

Regula tertia.

§. 10. Regula 3. *Termini consequentis esse nequeunt universaliaiores, quam sunt in praemissis.* Sint universaliaiores; ergo non continentur in praemissis (per ax. 1.): nec ergo ex illis manat *consequens*, ac proinde nulla est *consequentia*. Ita hic Syllogismus eam ob rem est falsus.

Omnes trianguli anguli sunt = duobus rectis:
Omne triangulum est figura:

Ergo omnis figurae anguli sunt = duobus rectis.

Figura enim in assumptione particulariter sumitur, in consequente universaliter.

Regula quarta.

§. 11. Regula 4. *Ex praemissis negantibus nihil concludi potest:* Nam nihil concludi potest affirmando; deest enim medium identitatis: nec negando: non enim ex eo quod A & B non sint idem cum X, sequitur non esse inter se idem: alioquin duae lineae palmares non essent inter se aequales, quod eisdem semipalmo non sint aequales. Ex. g.

Sinenses non sunt Christiani:

Itali non sunt Sinenses:

Ergo Itali non sunt Christiani.

Regula quinta.

§. 12. Regula 5. *Ex affirmantibus nequit concludi negando.* Nam si ex duabus affirmantibus negantem deducas, ea de se invicem negabis, quae cum medio conveniunt, quod est absurdum.

§. 13.

§. 13. Regula 6. *Si alterutra praemissarum fuerit negans, consequens erit negans.* Regula sexta.
 Nam si alterutra praemissarum fuerit negans, quorum extremorum propositionis controversae alterum cum medio conveniet, alterum eidem adversabitur: ergo medium erit principium *diversitatis*: quocirca conclusio sequetur negans.

§. 14. Regula 7. *Si alterutra praemissarum fuerit particularis, & consequens erit particularis.* Regula septima.
 alioquin termini consequentis erunt universaliores, quod esse nequit. (ex ax. 1.)
 Duae hae postremae regulae una comprehenduntur a Scholasticis, *Conclusionem sequi debere debiliorem praemissarum.* Debilior autem eis est negans prae affirmante, particularis prae universali.

§. 15. Qui artem Syllogisticam tradidere infinita alia hoc in loco de Syllogismorum *Modis, Figuris*, de Syllogismis *simplicibus & hypotheticis*, de syllogismorum *reductione* differere solent. Ipse Auctor artis cogitandi haec quam diligentissime persequutus est. At sunt ea inutilia: nec enim subsidio sunt disputanti, & nunquam in ipsa scholastica disputatione aut adhibentur, aut in usu veniunt. Ego certe qui & in his studiis pueritiam egi, & adolescens disputavi pluries, & viros scholasticarum rerum Coryphaeos disputantes non raro audiui, nec modorum atque figurarum legibus sum umquam usus, nec alios usos animadverti. Quod si qui est, qui ea etiamnum amet, per me licet: tantum ne sophisticè mentem depravet moneo: Experimento enim plurium annorum didici, non parvum in huiusmodi studiis momentum inesse ad gustum germanae sapientiae retundendum. *Nec ego nego prospicienda ista: sed*

prospicienda tantum, & a limine salutanda, in hoc unum, ne verba nobis dentur, & aliquid esse in illis magni ac secreti boni judicemus (a).

CAP. XI.

Disputandi regulæ.

Prima disputandi regula.

IN disputatione (quæ non fit nisi super re minime per se manifesta, quando de perspicuis nemo sanus disputat) qui aliquid negat, nullam aliam negationis rationem proferre debet, quam quod adversæ partis rationes nihil probant. Sed interim ei incumbit, ut adversæ partis rationes ita refellat, ut illæ penitus evanescant. Nisi id fecerit, jure ac merito damnatur. Porro non dicitur plene confutasse rationes adversas, qui suspiciones vagas & genericas illis obvertit, potuisse nimirum aliter fieri: sortassis aliunde est: forte deest aliquid, quo fit ut hoc ignoremus &c; hæc enim & similes responsiones hoc unum saltem efficere possunt, ut partis adversæ rationes haberi nequeant pro necessario concludentibus. Sed probabilitatem illis auferre nequeunt.

Sch. Si quis neget e. g. Terciam capram a Graecis, is refellere debet argumenta omnia desumpta ab omnibus antiquis historicis Graecis & Latinis: nisi fecerit, causa excidet. Si quis negat animam esse incorpoream, confutare debet omnia Metaphysicorum argumenta. Nego vacuum esse in natura: statim oppriment me infinita pene argumenta, quæ nisi dissolvero, non jure negasse convincor, Non

(a) Seneca Ep. 49.

Non autem diffilo, si respondeam, rerum natura latet: nec sensus habemus rerum naturae comprehendendae idoneos, nec ratione plene possumus intelligere: quis novit quibus illa legibus regatur &c. Haec, inquam, argumentis illis paria non sunt, adeoque illorum vim non prorsus enervant.

§. 2. Qui negat, si demonstret partem adversam esse impossibilem, partes suas plene fecit; nec tenetur solvere objectiones adversas: nam rationes, quibus rem impossibilem esse probare conamur, nequeunt esse, nisi mera sophismata. Secunda regula.

Sch. c. g. Nego esse vortices Cartesianos: eos demonstro pugnare cum ordine universi, adeoque esse impossibiles, rem omnem confeci, nec rationibus Cartesianorum teneor satis facere, quae nequeunt esse nisi sophismata. Nego esse Deum quemdam malum, quem Manichaei praedicant: demonstro hunc Deum esse, ut inquiunt, contradictorium: nam quum sit aeterna mens perfectissima & beatissima, simul tamen malefica constituitur, qua sunt si quae maxime pugnantia: nam malefacere naturae est, nec beatae, nec infinite perfectae, sed imbecillae, odio aut ira agitatae, aliquid sibi timentis. Id quum confeci, Manichaeorum argutationibus non respondebo: nam non possunt esse nisi sophismata. Porro quum dico demonstro, intelligo talem probationem, quae concludat necessario.

§. 3. Quum principia probationum pendunt ex auctoritate, qui clara attestatione aliquid probavit, non tenetur respondere argumentis desumptis ex locis ambiguis, aut obscuris ejusdem auctoris. Nam haec nequeunt clarae attestationi fidem derogare: per illam potius sunt expedienda. Tertia regula.

Sch. Probavi e. g. *claris* Scripturarum San-
ctarum locis, *futuram olim corporum omnium
humano- rum resurrectionem*; non teneor re-
spondere Socinianorum quorundam argumen-
tis ex obscuris locis deductis: nam praeter-
quamquod loca haec obscura nequeunt esse
illis *claris* contraria, vim clarorum nullo
modo enervare queunt. Probavi *claris* legi-
bus civilibus haereditatem in casu A, deberi
haeredi B: non teneor respondere argumen-
tis ex locis obscuris, aut ambiguis: quae
adversarius profert.

Quarta re-
gula.

§. 4. Disputantes postquam statum quae-
stionis dilucide exposuerunt, debent exquire-
re aut fontes communes, in quibus utrique
convenient, ut inde suarum probationum pe-
tant principia; aut principia haec communia
constituere. Nam omnis disputatio nititur iis,
quae inter partes convenient, & ex iis pro-
cedit. Si fontes isti, aut principia desint,
disputandum non est; quoniam inutiliter agi-
tur.

Sch. e. g. Qui disputant de problemate aliquo
Geometrico, definitiones, axiomata, postulata &
demonstrata theoremata geometrica pro commu-
nibus fontibus statuere debent, alias sibi conveni-
re nunquam poterunt. Si disputatio sit physica,
oportet inter disputantes conveniat, clarum
sensuum testimonium esse verum, nisi velint
in umbris concertare: si sit juridica, partes
in legibus communibus convenire debent.
Quum Turcha e. g. litigare non possumus
ex libris legum Romanarum. Item quum
Muhammedano de Theologia ex sacris ve-
teris & novi Testamenti scripturis differere
non possumus, non magis, quam cum Deista,
qui solam naturae rationem sectari se pro-
fiteatur. Inde est, ut cum Sceptico homine
dispu-

disputare nequeamus, quippe qui nec fontes ullos habet certitudinis, nec principia ulla certa.

§. 5. Quum adsunt presto fontes communes, unde claras probationes petere possis, non sunt urgendi fontes, quos adversarius tuus non admittit, ne litem ex lite feras. Quinta regula.

Sch. E. g. Potes demonstrare Sociniano homini Trinitatem ex Evangelis, noli urgere locum Epistolae secundae Joannis, quam ille interpolatam habet. Adversus Calvinianos dogmata quaedam sola scripturarum auctoritate probare potes, ne appelles ad Concilia, quorum illi auctoritatem non agnoscunt. Ex certo & demonstrato theoremate Geometrico potes problema aliquod solvere, ne adhibeas theorema, quod tu quidem clare cernis, sed adversarius tuus negat. Nempe prudentiae est controversiam ad pauciora, quo fieri potest, capita conferre; imprudentiae vero lites ex litibus ferere.

§. 6. In causa ex parte tua vera & iusta, si aliunde revincere adversarium nequeas, Sexta regula. quam ex falsis fontibus, quos ille veros putat, prudentiae est id efficere; malitiae vero efficere in causa ex parte tua falsa: falsitas enim nunquam defendenda est.

Sch. E. g. Patres primorum Christianismi saeculorum etiam si intellexissent libros Sybillarum fuisse confictos, prudenter tamen agebant iis utendo adversus Ethnicos idololatrias: verlabantur enim in causa vera & iusta. Itaque ex Alkorano licet Turcae demonstrare Christianae religionis veritatem. Ceterum qui sic agit non est censendus, vera habere carmina Sybillina, aut Alkoranum.

Septima regula.

§. 7. Si in disputationis progressu adversarius a proposita quaestione dilabatur, iterum ejus status exponendus est, & blande ille ad eum revocandus. Id vero statim faciendum est: nam si res ultra protrahatur, utrique abibunt in tenebras, atque difficillime inde ad clara revocari poterunt. Itaque acri attentione singulae adversarii responsiones considerandae sunt. Expertus sum pluries ex neglecta hac regula, nihil fuisse conclusum ex longis disputationibus, etiam inter viros doctos. Quod si tu respondentis partes agas, videasque adversarium argumenta urgere extra scopum, eum humanissimis verbis ad quaestionem citato, ne frustra utriusque divagemini.

Octava regula.

§. 8. Si adversarius clara principia neget, facienda sunt ei opposita, quasi ejus mentis pertentandae gratia: si haec affirmet, manifestam falsitatem affirmare convincetur. Si iterum neget, tum rogandus est, an duo contraria simul esse vera possint? Quod si in materia, ut inquirunt, necessaria, duo isthaec contraria affirmaverit, deferendus est, seu velut ratione destitutus; seu velut refractarius, & pugnandi, non differendi veritatis ergo percupidus.

Nona regula.

§. 9. Si manifestis probationibus adversarius resistat, obscuras responsiones adhibens, aut tu ejus responsiones explica, ut intelligat, illas non esse idoneas; aut roga ut ipse explicet, utque ideas claras suis vocabulis affigere velit. Si ne tum quidem concesserit in verum, deferendus est, ut minime rationis capax, sed cavendum est a verbis aut gestis injuriosis.

Sch. Nam aut is resistit ob malitiam, aut ob ignorantiam. Si primum, blande monendus

nendus est, ut ad conscientiae suae tribunal redeat, ac animadvertat, quam indignum sit philosopho, veritatem dissimulare, cuius officium est veritatem quaerere. Quod si ille pudori tribuit, aut turpitudini ducit, manus dare victas, parcendum est, nec inurbane triumphus ducendus. Sufficiat adversarii pudor: ulterius urgere nulla veritatis utilitate fit: nam nulla res magis obstinatos in errore facit homines, quorum ingenia sunt elastica, quam adversarii jactantia & triumpho gloriatio: contemptus enim est affectus acris, quo homines semel agitati, suspendent se potius, quam ut adversario concedant. Quocirca, ut quod sentio dicam ingenue, non probo Theologorum quorundam modum cum iis differendi, qui ab Ecclesia nostra desciverunt, quos omnibus detestis & injuriis onerant, quasi non re & argumentis, sed vi & conviciis defendatur veritas.

Quod si ille ob ignorantiam peccet, tu gravius etiam peccas, qui adversus ignorantem debaccharis, quem erudire potius debes. Non potest dici quantum hujusmodi disputatores, aut magistros horream, ex quo paedagogi mei viri agrestis recordor, qui ut ignorantis pueri errores dedoceret, alte me suspendebat, & ponderosis pugnis opprimebat: quasi vero in eo statu possem doctrinae animum intendere, qui dolore, metu, pavore agitabat: nec intelligebat vir durus hujusmodi argumentis flecti quidem voluntatem posse, illustrari intellectum non posse.

CAP. XII.

Sophismatum genera.

Hujus tra-
stationis u-
tilitas.

§. 1. **P**ervagata fuit haec materies apud Graecos sophistas: inde Aristoteles de *elenchis sophisticis* accurate & copiose differendum sibi putavit. Quum autem nullo aevo sophistica ingenia desint, necessarium est, ut & nos de sophismatibus dicamus aliquid, quo Logicus viam & rationem sibi comparet, qua possit sophistis resistere, ne fallacibus & captiosis interrogationibus circumscriptus, quum eas dissolvere non potest, desciscat a veritate. Nam, ut scribit Fabius Quintilianus (a) *remedia melius adhibebit, cui nota, quae nocent, fuerint.*

Sophisma-
tum genera.

§. 2. Duo autem sunt sophismatum summa genera, quorum alterum versatur in voce, alterum in re (b). In voce sex constitui solent fallaciae. Tres pertinent ad vocem unam ac simplicem, *accentus*, *figura dictionis*, & *hominimia*: tres autem ad voces plures simul compositas, *amphibolia*, *compositio*, & *divisio*. *Accentus* fallacia valet praesertim apud Graecos, quorum vocabula, variato accentu aut spiritu, mirum in modum variantur. Apud Latinos fallacia haec ex syllabarum quantitate ducitur. Hoc modo ludebat Nero, quum aiebat, Claudium desisse inter homines *morari* (c): nam *moror* prima syllaba correpta, significat *manere*; producta significat *insanire*. Ad hanc fallaciam pertinet

(a) *Lib. 12. Instit. cap. 1.*

(b) *Vide Facciolatum p. 5. Logicae.*

(c) *Suetonius in Nerone cap. 33.*

net pronunciandi vitium, quum conjuncta separatur, aut separata junguntur; quo fit ut varietur accentus. Hujus generis est illud Capitolini in M. Antonio Philosopho cap. 29. *Crimini ei datum est, quod adulteros uxoris promoveret, inter quos Tertullum*. Huic alludens mimus in theatro, ipso spectante Antonino, sciscitatus a servo est, quisnam esset uxoris suae adulter. Cum is respondisset, *Tullus, Tullus, Tullus*, & adhuc mimus quaerendo pergeret, tum servus quasi subiratus, *nomne dixi* (inquit *ter Tullus*). Duo postrema verba eodem accentu & pronunciandi modo conjuncta efficiunt nomen adulteri.

§. 3. Fallacia, quae *figura dictionis* dicitur, fit quum quis simili positione deceptus, easdem vocabulis diversis affectiones tribuit. Per hanc fallaciam ludebat Diogenes Cynicus, quum Euclidis Dialectici *σχολῆν* vocabat *σχολῆν*; idest non *scholam*, sed *bilem*; quod suos auditores nimis contentiosos faceret. Ad fallaciam Soloecismi referri potest jocus Plauti in Amphitruone, ubi *verbero* accipitur a Mercurio pro nomine, a Sosia pro verbo. Rogat Sosiam Mercurius,

Figura dictionis.

Servus es ne, an liber? S. *Utrumque animo collibitum est meo.* Aët. 1. sc. 1. v. 188.

M. Ain vero? S. *Ajo enimvero.* M. *verbero?* S. *mentiris nunc jam.*

minuta sunt haec: attamen Dialectico cognoscenda, non quia possint facere sapientem (inquit Quintilianus lib. 1. cap. 10.) sed quia illum ne in minimis quidem oporteat falli.

§. 4. *Hominimia* est ambiguitas orta ex necessitate, vel ex inscitia, vel ex fraude ejus, qui uno verbo plura significat. Duplex

Hominimia.

plex est : nam vox interdum res plures significat nulla sibi similitudine cognatas , ut si *fidus latrare* dicas , quod *fidus* quoddam canis vocetur . Interdum vox pluribus verbis tribuitur analogia & proportionem quadam , cuiusmodi sunt methaphorae omnes , ut quum *caput* de summo diversarum rerum fastigio dicitur . Ex hac similitudine fallaces ducuntur Elenchi .

Amphibolia. §. 5. Amphibolia est fallacia , quae oritur ex conjunctione ambigua multarum vocum , quarum singulae ipsae per se ambiguitate carent . Huiusmodi est Apollinis oraculum Pyrrho redditum , quod refertur a Cicerone lib. 2. de Divinat. cap. 56. , & a Quint. lib. 7. cap. 10.

Ajo te , Aeacida , Romanos vincere posse. Casus similes faciunt , ut non magis in Pyrrhum valeat , quam in Romanos . Alia exempla habes ibidem apud Ciceronem & Quintilianum . Porro istiusmodi oracula ancipiti errore involuta urbane irridet Lucianus in *Jove confutato* .

Compositio & divisio. §. 6. Tandem compositio est fallacia , quae oritur ex conjunctione earum vocum & notionum , quae recte intelligi nequeunt , nisi disjungantur : ut si quis dicat , *sedentem non posse stare* . Nam sedes sedendo non potest stare : at si sedere desinat , stare poterit . Contra , divisio est fallacia , quae ea dividit , quae dividenda non sunt : ut si quis dicat , *quinque esse numerum parem , & imparem* , quod *quinque* sint *duo* , & *tria* ; *duo* autem sint paria , *tria* imparia . Fallacia haec scholasticis dicitur *sensus divisi* , superior *sensus*

Fallaciae rerum , ac primum accidentis.

§. 7. Sequuntur nunc fallaciae , quae oriuntur ex rebus non recte perceptis , quae septem anti-

antiquis numerari solent, *accidentis, dicti non simpliciter, consequentis, non causae pro causa, petitionis principii, ignorationis Elenchi, plurium interrogationum*. Fallacia *accidentis* est locus ad decipiendum idoneus, quum rei per se tribuitur, quod convenit illi fortuito, & ex accidente. Itaque in hoc vitium labitur quicumque rerum eventa pro rebus accipit necessariis: ut quum Vellejus Epicureus apud Ciceronem lib. 1. de nat. Deorum cap. 32. contendit, Deos humana forma praeditos esse, quod ratione utantur; quasi vero humana forma sit aliquid cum ratione necessario conjunctum.

Dicti non simpliciter.

§. 8. Fallacia *dicti non simpliciter* est, quum id, quod aliqua ex parte valet, perinde accipitur, ac si simpliciter & omnino valeret; ut si dicam, ut est apud Gellium (a), *quod nix est, hoc grando non est; nix autem alba est; grando igitur alba non est*. Sumitur in prima enunciatione tamquam simpliciter verum, quod est verum dumtaxat ex parte aliqua. Per hanc fallaciam agebant Cynici, *quod licet, ubique licere*, ut est apud Sextum Empiricum (b).

Non causae pro causa.

§. 9. Fallacia *non causae pro causa* est quum accipitur tanquam rei causa, quae causa non est, ut quum quis humani generis infortunia in Cometas refert, qui non magis eorum causa esse possunt, quam reliqui Planetae, e quorum sunt numero. Ad hanc fallaciam revocari potest Terentianum illud, *veritas odium parit*: neque enim veritas consentanea odii causa est, sed improbitatem movet, unde proxime odium manat, tamquam

(a) Lib. 18. cap. 13.

(b) Lib. 1. Pyrr. hypoth. cap. 14.

quam ex vera causa. Eodem spectat, quod a quibusdam stulte dicitur, literas esse Reipublicae perniciosas, quod quidam litterati homines rerum publicarum perniciem machinati sint. Per ejusmodi fallaciam quoque disputant, qui fortunam afferunt causae loco. Eiusdem generis sunt fallaciae ostentorum, quae apud veteres Romanos maxime valebant. Itaque Cicero, *magna*, inquit, *stultitia est, earum rerum Deos facere effectores, causas rerum non quaerere* (a). Quocirca hoc in genere peccatur, quoties pro causa propria & proxima adhibetur communis aliqua & remota. Tale est illud Ovidii de remedio amoris v. 161.

Quaeritur, Aegysthus quare sit factus adulter?

In promptu causa est; desidiosus erat.

Petitio principii.

§. 10. *Petere principium* est pro argumento sumere, quod in disquisitione positum est, idest idem probare per idem, aut per aeque controversum. Exemplum sumi potest ex Sexto Empirico lib. 3. Pyrrh. hypoth. cap. 3., ubi dogmaticos accusat fallaciae hujus; quamvis accusatio non sit idonea: *Qui dicit esse causam, vel causam affert sui dicti, vel non affert: si affert: principium petit, quia probat causam per causam, idest id quod quaeritur, per illud ipsum, quod quaeritur: si non affert, fidem non meretur.* Huc pertinet illud argumentandi genus, quod Pistilli versatio dicitur a Graecis, de quo Plutarchus adversus Stoicos. Inde nomen sumsit, quod cum Pistillum circumagitur, eodem redit, unde discessit.

Ignoratio Elenchi.

§. 11. Tum sophista dicitur peccare *ignorantione*

(a) *Lib. 2. de Divinit. cap. 26.*

ratione Elenchi, quum ejus argumentum non oppugnat id, quod est in controversia, sed aliud quidpiam: ut si quis dicat, mortem non esse malam, quia neque morituros afficit, quum nondum sit; neque mortuos, quum amplius non sit. Memorat hanc fallaciam Lactantius disputans adversus Epicurum lib. 3, cap. 17. *At idem nos metu liberat mortis his verbis: quando nos sumus, mors non est; quando mors est, nos non sumus; mors ergo nihil ad nos. Quam argute nos fefellit! quasi vero transacta mors timeatur, quam jam sensus creptus est; ac non ipsum mori, quo sensus eripitur. Eandem fallaciam peccant, qui adversus Novvtoniam attractionem differentes, eam quasi causam occultam resellunt: quum a Nevvtono non pro causa, sed pro phoenomeno, universali licet, accipiat.*

§. 12. Fallacia plurium interrogationum Plurium Interrogatio.
est, quum plura simul interrogantur, quibus responsione una satis fieri nequit. E. g. *Socrates est ne philosophus, & Princeps philosophorum?* Si quis ita interroganti respondeat, *est*, vel *non est*, incidit in captionem. Ad hanc fallaciam revocari potest omnis interrogatio, quae fit per ambigua: nam vox ambigua significat plura. Ut totum hoc fallendi genus intelligatur, legere oportet caput 2. lib. 16. Gellii, in quo vetus interrogandi & respondendi mos describitur. *Legem, inquit, esse ajunt disciplinae Dialecticae, si de quapiam re quaeratur disputeturque, atque id quid rogere, aut respondeas; tum, ne amplius quid dicas, quam id solum, quod es rogatus, aut ajas, aut neges: eamque legem qui non servant, & aut plus, aut aliter, quam sunt rogati, respondeant, existimantur*

tur rudes indoctique esse, disputandique morem atque rationem non tenere &c.

Argumen-
tum ad vere-
cundiam.

§. 13. His addi possunt quatuor alia pravarum ratiocinationum genera. Primum est quum eos opinionum nostrarum auctores laudamus, qui aut praestantia quadam mentis & sapientiae, aut dignitate, vel imperio, aut quacumque alia ratione, magnam sibi publice existimationem fecerunt, atque nescio quod in aliorum animis imperium adepti sunt. Id ita fit, ut si alter disputantium contradicat, quasi aut stultus, aut nimis arrogans traducatur. Dicitur potest hoc argumentationis genus *ad verecundiam*, adhibeturque ab iis, qui aut ratione destituti, qua se tueri possint, aut ea uti nescientes, alterum opprimere majunt, quam revincere. Confero autem id inter sophismata, quod, ut demonstratum est libro 3. cap. 4., nullum esse possit auctoritatis pondus, ubi argumenta intrinseca deficiunt.

Argumen-
tum ad igno-
rantiam.

§. 14. Alterum est, quum adversarium nostris probationibus resistentem, aut inanes eas judicantem, rogamus ut meliores ipse producere velit: quem ubi nolit, aut nesciat, oborto collo in opinionem nostram trahere conamur. Est vero & hoc pravam ratiocinandi genus, quod *ad ignorantiam* dici potest: neque enim idcirco mea opinio vera est, quod alter aut argumenta dissolvere nequeat, aut meliorem opinionem nesciat afferre. Hoc tale est, atque si pictor velit a me de picturae praestantia confessionem extorquere, hoc argumento, quod ego similem facere nesciam. Quid si Medicus, aut Physicus contendat hoc argumento, A esse causam effectus B, quod ego nullam aliam causam agnoscam? Nam ignorantia in qua
alter

alter versatur nequit esse principium cognitionis alterius.

§. 15. Tertium genus est argumentari *ad* *hominem*, quum ex alterius opinionibus veris vel falsis, quas tamen ille ut veras habet, sententiam nostram illi persuadere conamur. Est hoc argumentum ad revincendum idoneum, non ad constituendum. Neque enim sententia mea erit vera, quod aut ex alterius partis dogmatibus sequatur, aut ejus confessione admittatur, si alterius partis dogmata minus sint, vera, aut confessio ex ignorantia proficiscatur; sed si veris & certis principiis sit consentanea. Itaque & pravam est hoc ratiocinandi genus. Quousque tamen eo uti liceat in superiori capite dictum est.

§. 16. Quartum est argumentum ab *Analogia* desumptum, ubi philosophus phantasiam cavere nequit: nullum enim est quod facilius fallit, quodque viros alioquin doctos in errores gravissimos pertraxit. Nam quamquam argumentari ab Analogia ob individuum infinitum pene numerum, mentis vero brevitatem, omnino sit necessa, ac si sapienter fiat, utilissimum menti augehdae; tamen ubi philosophus in hoc argumentandi genere phantasiae vires non satis cavet, affectiones suas rebus tribuit. Keplerus censuit Tellurem musculis & fibris motum suum, ut animantia cetera, producere & continuare (a). Addidit, Tellurem Cometas persentiscere, indeque prae timore sudare, atque ita explicat phaenomenon aequae qui Cometas ingentes pluviae comitari soleant (b). Est hoc nimis

(a) Gassendus in *Physica* sect. 2. lib. 3. cap. 6.

(b) Vide Vossium in lib. 2. de *Idololatria*.

rum parvis componere magna, & ex natura nostra, seu Microcosmo, rerum naturam, idest Macrocosmum, ut eleganter dicit Baconus, explicare. Licet hoc vitium in bona philosophorum parte observare. Hunc pertinet illud Senecae, dum de Diis dixerit, *vitiis illos nostris aestimavimus (a)*.

Argumen-
tum con-
gruentiae.

§. 17. Ad sophismata ineptae analogiae addi possunt sophismata argumentorum; quae in scholis *congruentiae* vocabantur, & quorum sunt pleraque non ridicula tantum, sed animantibus ratione praeditis indigna. Ut, *Adam 34. annis fuit in Horto Eden, quia Christus Dominus noster 34. aetatis suae anno mortuus est. Mundus creatus fuit 25. Martii, quia eo die Verbum divinum humanam carnem assumpsit. Oportuit nuptias ad 4. usque gradum consanguinitatis prohiberi, quia quatuor sunt primariae corporum qualitates, calor, frigus, humiditas, siccitas. Sed & absurdiora quaedam alia reperiatur quisquis veterum scholarum doctores legere non reformidet. Eodem quoque pertinent argumenta quaedam Jurisc. & Canonistarum, qui aliquid affirmative concludunt *argumento* Legis hujus vel illius, hujus aut illius canonis, ex qua lege, vel canone alius quidvis aliud eodem argumento concludere potuisset. Ita scilicet non fortunas tantum nostras, sed etiam Ecclesiae disciplinam ludebant homines ineptissimi!*

F I N I S.

LET.

(a) *De beneficiis lib. 7. cap. 2.*

L E T T E R A

DEL SIGNORE ABATE

ANTONIO CONTI

NOBILE VENETO.

A D

ANTONIO GENOVESI.

I.

Ra i molti libri filosofici, ch'io lessi con piacere, uno è quello che V.S. Illma ha stampato per profitto comune, se bene modestamente ella dice di averlo fatto per la gioventù. Benchè il mio nome le sia ignoto; oso di presentarmele, per dimandarle, quando che sia, a pub-

blicare la seconda parte, la quale non sarà meno utile della prima.

2. Molte cose ella dice intorno la percezione e l'idea, e non distingue l'una dall'altra: lo pure son del medesimo sentimento, nè le distinguo, se non considerando i loro varj rapporti; poichè la percezione si rapporta alla mente che percepisce, e l'idea si rapporta all'oggetto percepito.

3. Ella dice che il Volfio vuole che ogni percezione si faccia in tempo, ed in conseguenza ogni idea: diviso il tempo in parti indefinitamente picciole, egli deve accompagnare ogni moto del corpo: ma nello stato della vita presente ogni moto del corpo necessariamente accompagna ogni percezione o idea; e perciò prima Aristotele ed indi S. Tommaso, e tut-

E c

ti

ti gli Scolastici ammettono, che non v'è intellezio-
ne ed idea intelligibile, senza fantasma ed idea ima-
ginaria; dunque pare che l'intellezione, e l'idea in-
telligibile sieno soggette al tempo, se lo è l'imagi-
naria. Vieppiù ciò si vede quando si riflette che ogni
azione sia un individuo, o singolare.

4. Come poi s'includa l'universalità nell'idea,
questo è ciò ch'è difficile. Ella ne riduce la prova
al sentimento interno: io lo reduco all'idea simbo-
lica del Leibnizio. Intanto mi pare di concepire il
triangolo, o l'*uomo*, in quanto includo in quest'idea
molte conseguenze, che ho tratte dalla comparazio-
ne di molti uomini, e di molti triangoli singolari,
che per l'induzione, non sono mai stati quanti ba-
stano per costituire l'universale.

Vi sono molte altre ragioni, ch'io per brevità
tralascio, e mi farà somma grazia d'illuminarmi in
questo punto, che io stimo de' più essenziali alle co-
se dell'anima. Mi perdoni l'ardire, e mi creda qual
mi rassegno &c.

Venezia li 12. di Dicembre 1745.

RISPO.

RISPOSTA DEL GENOVESI.

1. A lettera di V. E. colla data de' 12. di Dicembre del 1745. a me recata dal nostro Chiarissimo P. D. Giuseppe Orlandi Professor di Fisica sperimentale in questa nostra Accademia, potrebbe farmi insuperbire, se io non conoscessi, che gli uomini grandi giudicano delle altrui opere più per quello, che in se stessi sentono destarsi in leggendole, che per quello che in esse è scritto. La prima parte della mia *Metafisica* appena è degna di coloro a cui l'ho indirizzata: nè io ho avuto altra idea nello scriverla, che d'ajutare, per quanto per me si poteva, alcuni giovani, (a cui ho l'onore di dettar qualche cosa) negli studi *Metafisici*, li quali per i vasti ingegni, che tra gli antichi, e tra' moderni gli han coltivati, sono oggimai giunti ad uno stato assai perfetto e sublime. Per la qual cosa, quando V. E. mi scrive di aver letta la mia opericciuola con piacere, mi conferma sempre più nell'alta stima, che ho sempre avuto della sua rara cognizione, la quale le ha prodotta tanta fama in Europa, per quanto appartiene alla seconda parte, per cui ella sì gentilmente m'incoraggia, ella è già preparata, e sarebbe forse uscita in pubblico, se alcune cagioni, ch'io taccio, non me ne avessero distolto. Comunque si sia, possono tanto presso di me i suoi comandamenti, che se per un poco di dolor di petto, che da qualche tempo in qua mi travaglia,

E e 2

mi

mi si permetterà , coll' entrar della primavera , cioè col sangue più vigoroso , spero metterla in luce .

2. Circa alla natura delle percezioni , delle quali così saviamente ragiona nella sua lettera , io mi trovo di averne scritto molto (e forse più di quello che comportano le instituta per giovani) nella seconda parte : N' ho anche detto qualche cosa , ma di superficie , nella mia Logica qui stampata nell' anno scorso . Ma pur convien ch' io le confessi , che per quante meditazioni io abbia su di ciò fatto , e per quanti libri abbia potuto leggere , io non sono ancora uscito da quelle tenebre , nelle quali era nel principio de' miei studi . Tra le infinite cose , ch' io so ignorare ella è senza dubbio la natura e l' origine delle percezioni e delle idee nostre : ma questa non è , per quel che penso , che una conseguenza della ignorazione della natura dell' anima . Come io non ho alcuna idea chiara , distinta , adeguata dell' *essenza* dell' anima , trovo vane tutte le mie ricerche su la natura della percezione . A cui conviene aggiugnere , che tenendo io per metodo di filosofare , l' esaminare innanzi ad ogni cosa , se la proposta quistione superi , o no , la mia capacità , dopo lunga disamina sono entrato a credere , che così la quistione della *essenza* della mente umana , come quella , che dipende dall' antecedente , della natura e della origine delle percezioni , e delle idee , superi il mio intendimento : Onde ho conchiuso , esser perduta ogni fatica , che si spenda nel ricercarla . Anzi osservando le discordie de' maggiori Filosofi di ogni secolo , le sconcezze delle loro opinioni , le assurdità poste in chiaro su tale materia , ardisco affermare , che come molte altre cose in filosofia naturale , così questa sia sopra tutta la capacità degli uomini . E perche le faccia comprendere più chiaramente le mie dubbiezze , mi permetterà così di superficie indicarle tutte le difficoltà , le quali su tale argomento mi si presentano . Forse che questo o mi scuferanno , se io nulla diffini-

fco

sco, o faranno ch'ella me ne illumini, o almeno che mi telleri.

3. Io non potendo cominciar dalla disamina dell'intima essenza dell'anima; perciocchè io resterei sulla prima,

Com' uom, che per terren dubbio cavalca,
Che va restando ad ogni passo e guarda.

Io credo ch'ella farà con me concorde, che la ragione nostra non vi aggiunga. E sia questo il primo paradosso il più grande, che si possa con verità dire in Filosofia, che la mente nostra, per cui l'altre cose conosciamo, sia affatto ignota a se stessa. Adunque io stabilirò quello, ch'ho in pensiero di dire, sopra due postulati, che sogliono comunemente stabilirsi da Filosofi Cristiani disputanti della natura delle percezioni e delle idee. 1. che la mente sia vera sostanza, incorporea, abitante del nostro corpo. 2. ch'ella sia sostanza distinta dalla sostanza di Dio. Possiamo aggiungervene un terzo, ch'ella non sia unica in tutti gli uomini, ma in ciascuna propria. Queste certamente sarebbono in filosofia quistioni gravissime, e tali da non disbrigarlene in poche parole: ma contentianci di darle per dimostrate.

4. In passand'oltre, ed in distaccandoci da questi tre postulati, questione mi si presenta parimente, che per la sua malagevolezza, e per farmi abbandonare tutta la ricerca delle cose, delle quali disputo: cioè, se le percezioni nostre sono azioni, o passioni? Io truovo i Filosofi in questo punto così divisi, che non ci fa duopo d'altro per intenderne la difficoltà. I più celebri tra' vecchi filosofanti, i Platonici, i Peripatetici, gli Stoici, (senza dir nulla degli Epicurei, presso a cui le percezioni erano i movimenti degli organi sensorj, e del cerebro, prodottivi dagli Idolorri distaccantisi dalle superficie delle cose), come che in moltissime cose discordassero, essi però convenivano in questa, che l'intendimento umano è una potenza passiva, e le sue percezioni, passioni. Gli Sco-

latici non ne han mai dubitato : presso di loro è assioma, *intellectus est potentia passiva, perceptiones, cogitationes, intellectiones sunt passionis*. I Cartesiani, ch' han preteso di riformare il mondo de' Filosofi, anzi di disfarli di cotal dottrina, essi l' hanno confermata; ed in un modo ancora più preciso. Il Cartesio non faceva altra differenza tra le cogitazioni, e l'anima, che quella truovasi tra le figure impresse in una cera, e la cera stessa. Il Malebranche ha seguito le stesse orme, si è servito presso a poco delle medesime similitudini, nè ha mai dubitato, che le percezioni sieno varie modificazioni dell'anima in lei, non da lei fatte. Un Autore anch' esso moderno (a) che passa per uno spacciato Giansenista, sì s'è acceso di fantasia su tal materia, ed ha creduto, le percezioni varie, essere creazioni substanziali dell'anima in varj stati, ed ha inteso con tutta la proprietà metafisica questa proposizione, *conservatio est continuata creatio*. Io non dirò nulla del Signor Poirer, e di tutta l'altra schiera de' Fanatici : ciascun fa il lor sistema toccante l'intelletto, le idee, e le percezioni.

5. Ma questi gran nomi anzi di recarmi spavento, mi hanno stimolato a pensarvi con serietà. Dopo qualche disamina, sono entrato nel sentimento, che o tutti questi valentuomini abbian parlato senza punto intendere essi medesimi, ciocchè si dicevano; o veramente hanno essi degli uomini fatte tante macchine; o finalmente introdotto un Panteismo. Di certo se le percezioni sono passioni, elleno non debbono in contro alcuno prodursi dall'anima nostra, come dal loro immediato attivo principio, altrimenti elle sarebbono azioni. Ecco dunque tolto dall'uomo l'intrinseco attivo principio, e fattane una macchina: ovvero stabilito negli uomini per principio attivo de' suoi movimenti l'anima mondana, ed ecco un Panteismo. Ma questi Autori son lungi da insegnare così fatte dottrine. Che? non si faranno dunque intesi in parlando, o avran-

(a) *L'Autore des actions de Dieu sur les creatures.*

o avranno essi creduto , che le percezioni nell' istesso tempo possano nascere da due attivi principj ? Ma questo stesso o non può intendersi , o non può reggere . Se le percezioni sono azioni intrinseche ; ed essenziali al principio intelligente , come due principj intelligenti A , B non hanno la medesima essenza , così non possono avere le percezioni *metafisicamente medesime* ; e se queste sono *metafisicamente medesime* ; saranno A e B metafisicamente un medesimo principio ; ciocchè non può reggere . Che se si pone la percezione x. , per cagion d' esempio , intrinseca ad A , ma non a B , e ciò per uscire dalla superiore difficoltà ; allora non si potrà intendere , che cosa ella mai sia la percezione x. per rapporto al principio B . In ogni maniera , se le percezioni ed intellezioni nostre non sono in noi altro , che *passioni* , o convien far dell' uomo una macchina , od introdurre il Panteismo , o dire *un non so che* . Ed è certo maraviglia , che costoro sostenitori della mente umana , come sostanza propria intelligente , e moventeci , non abbian veduto , come essi con tal sistema andavano a distruggerne tutta la natura , ch' essi cercavano con tutto lo sforzo stabilire .

6. In verità questa dottrina , che fa delle nostre intellezioni tante passioni , in due soli sistemi può aver luogo : o in quello de' Spinosisti , o in quello degli Obbesiani . In quello , perciocchè è concorde con ciò , ch' essi insegnano , non esser altro la mente nostra , che la mente nell' Universo in noi modificata : in questo , perchè secondo costoro le percezioni son azioni , e reazioni del cerebro , prodottevi , o aventino come che sia origine dagli esterni oggetti . Ora poichè , noi ne' primi due postulati del §. 3. abbiamo date per false ambedue queste dottrine , resta che in niun conto questa comune opinione de' Filosofi possa sostenersi . Ma benchè io abbia prevenute queste sentenze , pure permetterà V. E. ch' io aggiunga due sole parole per distruggere amendue tali sistemi , acciocchè quello , che pongo come certo , non abbia replica .

presentano dinanzi alla mente , altrettante stupis-
come un libro , (ponendo da una delle parte l'em-
pietà) contenente così manifeste contraddizioni , ab-
bia potuto essere non dirò ammirato da chi che sia ,
ma letto senza fastidio. Niumo ve n'ha , in cui , co-
me in quello ,

. . . . . *Velut aegri somnia , vanae*
Fingantur species , ut nec pes , nec caput uni
Reddatur formae . . . . . Ma torniamo alla nostra
materia .

8. Quanto all' Obbes , io ho delle dimostrazioni an-
cora più chiare . Questo Filosofo non potrebbe mette-
re in dubbio quei vividi , e chiari sentimenti , che
tutti gli uomini , che riflettono , dicono di sentire den-
tro di se medesimi . Il Cartesio ha veduto bene , che
per quanto possa un uomo dubitare d' ogni altra cosa ,
e' non può dubitar di questi sentimenti . Questi dun-
que debbono essere i punti fissi , e la base , come di
tutte l'altre cognizioni nostre , così , e con ispezialità ,
di quelle ch' appartengono alla natura nostra . E' in-
dubitato che tutta la Psicologia , o sia scienza dell'
animo , dipende da questi principj . Ora ciascun' uomo
osserva bene , ch' egli non solo percepisce varj oggetti ,
ma è oltre a ciò conscio delle sue percezioni , e riflet-
te liberamente sopra quelle : per tanto sono in noi
percezioni delle percezioni . Se ogni percezione è un
moto prodotto nel cerebro , la percezion della perce-
zione sarà un moto d' un moto , o un moto sopra se
stesso , ciocche niuno uomo , il quale faccia professio-
ne d' esser Filosofo , cioè di parlare intendendosi , vor-
rebbe per avventura dire , s' e' non volesse rovesciare
tutte l' idee , che noi abbiamo delle cose , e cercare
una scienza , la quale fosse fuor del numero delle sue
idee , e che non fosse fondata che nel *non so che* . Più ;
per intima coscienza sappiamo , che noi non solo per-
cepiamo due idee A , B , ma dippiù la loro relazione :
chiamisi la percezione della relazione , x : se ogni idea ,
o percezione è un moto , saran per lo meno tre mo-
ti .

ti in un giudizio A , B , X : ma come A non contiene B , ne B A niun singolare contenendo un' altro ; così X ne A , ne B : pertanto quest' unione di A , e di B , ch'è la percezione X , cioè della relazione, non può contenersi in niuna di queste tre . Ecco come questo sistema ci mena a negar aver noi giudizio e raziocinio , cioè a rinnegar l' intimo nostro senso , e farci , o vogliamo o no , non solo bestie ; ma pure macchine . Ma si vuole esser pazzo , per intendere a sì fatte novelle .

9. Pongasi adunque essere la percezione azione ; la quale nasce dall'anima , e le è essenziale , ed immanente , dove pare , che la ragione , e 'l senso comune degl' uomini ci porti : ed ecco noi saremo obbligati a confessare , di essere al bujo sopra la natura , ed origine dell' idee , od essere queste cose inintelligibili alla nostra mente . Primamente , diremo noi che l' idee sono esse percezioni da quelle distinte ? E se sia vero questo secondo , saranno elle innate , o fatte da essa mente , all' occasione de' moti del corpo ? 2. O prodotte in noi a ciascun uopo da Dio ? 3. Saranno spezie che ci provengono da' sensi ? 4. Saranno esse idee di Dio , che noi vediamo in una essenziale unione con esso lui ? O finalmente qualche *non so che* ? or tutto questo egualmente m'è ignoto .

10. Primamente , poniamo non essere altro le nostre idee , che esse percezioni , e sarà vero , che , come le percezioni non sono che azioni prodotte da esso animo , o dalla sua essenza per necessità di natura emananti ; così lo sieno anche le idee . In fatti questa è la dottrina del Leibniz , e del Volfio . Secondo questi Filosofi dal primo stato dell' animo intelligente dipendono tutte le sue percezioni , le quali sono forme intelligibili , nelle quali si rappresentano le cose sensibili . Adunque queste percezioni , o forme , ed idee , che chiamar vogliamo , intelligibili , in niun conto derivansi da esterne cagioni : tutta la loro ragione sufficiente è in essa essenza , natura , sostanza dell'

dell' animo . Ma queste percezioni sono forme di cose possibili solamente , o di cose esistenti ancora ? Io non intendo far quistione sopra il primo : e non comprendo il secondo . Io concedo volentieri questa produzione di forme di cose meramente possibili poterfi fare dalla sola natura dell' animo , tutto che io non ancora n' intenda il come : ma niun' uomo intenderà giammai , che la mente , la quale affatto ignora le cose esistenti , che non ne trova in se verun' orma , che non ne riceve vestigio da cagioni esterne , se ne possa fare delle immagini , o delle forme , e corrispondenti ad esse cose . No , io mi ci sperdo . Questa forza è ancora maggiore della creatrice : finalmente la creatrice non produce , che ciò ch' ella intende : questa produce forme di cose , che non intende , ne le produce di cose come possibili ; ma esistenti . Questo è un bello indovinare pare a me , non altrimenti , ch' un pittore , che pretenda di averfi fatto de' ritratti di cose , di cui egli non ebbe giammai idea . Più : questo è rivoltarci nel più tenebroso Setticismo che si possa fingere , circa l' esistenza delle cose corporee : è rinnegare tutta l' evidenza de' sensi : è tradire il chiaro sentimento della coscienza . E mi maraviglio forte , che il Volzio , in parlando dell' *idealismo* il dileggi , e 'l dica nato dalla scuola di Malebranche : poichè io non truovo sentimento , che più dirittamente ne meni all' idealismo , cioè nella setta di credere menti , ed idee , e di negare tutti i corpi , quanto l' armonia prestabilita del Leibniz e del Volzio . E ben è da credere che se ne accorgesse il Volzio , quando nella Psicologia Razionale con tanta maestria andò dilatando questa proposizione , *che quantunque non vi fosse verun corpo nell' universo , seguirebbe non pertanto l' anima umana a far le sue funzioni , non diversamente , da quello che ora fa* . Ma egli è soverchio oggimai dibatterci in questa materia . Il comun senso de' più illuminati Filosofi di questo secolo ha fatto , che più non si dubitasse di questa dottrina .

Chè

Che la mente umana può ben' ella variamente associare le idee semplici , può da quelle congetturar dell' altre , estrarre delle semplici dalle associate : ma non può per niuna maniera formarsi delle prime e semplici , che sono come la materia de' suoi pensieri . Ch' ella non può più sopra il mondo intelligibile , che possa l' arte sopra il mondo sensibile de' corpi : in questi due mondi egualmente la materia non si può dall' uomo creare , ma si dee ricevere .

11. Queste ragioni ne fan comprendere facilmente, che l' idee sieno le forme delle nostre percezioni , la cui maggior parte , cioè le prime , e semplici , che sono gli elementi della sua scienza, la mente riceva, non si crei . Via su ; abbandoniamoci a questo sentimento , dove pare che la più verisimile ragione ci porti ; che diremo finalmente che sieno queste forme? Il dire che son caratteri , e suggelli dell' anima ch' ella porta seco col venire al mondo, è un bel parlare , senza che chi parla , e chi ascolta s' intendano . Non niego io esser possibile ; ma io non l' intendo . Più che il disamino , più mi si fa intelligibile . Io non intendo l' anima , che come una sostanza semplice incorporea : in una tal sostanza quali caratteri posso io immaginarmi? Oltre che tutta questa dottrina dell' idee innate (eccettuato se per idee innate si prendano esse naturali inclinazioni dell' animo , che convien essere con esso noi ingenerate, come naturali leggi , per cui siam portati al nostro ultimo fine , simili in ciò alle leggi naturali della materia , ovvero quei giudizj , che naturalmente vengono in capo a tutti , e che son dette prime e naturali verità) io non punto la distinguo dalle favole de' Romani . Chi potesse persuader-sela vera , egli converrebbe , che o non intendesse, o potesse a sangue freddo leggere tuttociò che S. Tommaso , per mio avviso , il più grande de' Metafisici, il Malebranch , il Locke , il Rudigero , ed altri hanno contro a quelli sogni de' Platonici scritto . Ma tralasciando ogni cosa , che io non penso di troppo im-
pe-

pegnarmi in questa disfamina; egli è certo da maravigliarne, che taluni ritengano queste larve delle idee innate, credendo che esse sieno d' un gran sussidio a difendere la Religione contra a' Deisti e Libertini: e pure (tanto siam noi discordanti!) io credo, se non m' inganno, ch' e' non v' abbia cosa che più loro favorisca. Perciochè stabilito una volta che tutte le nostre idee sieno forme ingenerate con esso noi; ecco svelta tutta la necessità della rivelazione, e della esterna legislazione: questa è soverchia, dove noi non percipiamo altro, che ciocchè è in noi medesimi. I Deisti si ci troverebbono assai commodi: essi si ridono della Religion revelata, ed avrebbon trovata la più gran ragione per combatterla. Se non che l' è così nuova nella Teologia questa dottrina, che anzi di trovarne vestigio nelle Scritture, o ne' Teologi sino al Cartesio, vi si troverà manifestamente insegnato l' opposto. S. Paolo non ci lascia dubitare, che Dio e le cose divine, non altrimenti da noi si conoscano, se non per la via delle creature, che son soggette a' nostri sensi. I Padri tutti, e tutti gli Scolastici Teologi han serbato l' istesso linguaggio. Che se noi leggiamo nelle scritture, che Dio c' illumina con interni movimenti, deve intendersi, o d' essa ragione, che a tutti dà, ed in tutti conserva, e che chiamasi *ragio*, e vestigio del lume divino; o veramente sopra la ragione nell' *ordine della grazia*, di cui io non intendo parlare, e non già in quello della natura, di cui io parlo: mal travolgono dunque la semplicità delle scritture i difensori dell' idee innate: essi vi vanno con anticipazione, e vi trovano, non ciò che lo spirito di Dio vi ha dettato, ma ciocchè essi vi portano. Ma torpiamo al nostro proponimento.

Perche il camin è lungo, e 'l tempo è corto.

12. Avvi di que' Filosofi, che hanno per fermo, non potere le idee nostre intelligibili provenirne, nè da' sensi, nè da essa mente nostra. Costoro prima non intendono, come dal corpo, per una distanza infinita

di

di essenza ch'è tra il corporeo, e l'incorporeo, possano nell'anima aggiugnere i moti e le forme corporee. Poi son lungi da poter capire, che la mente scevra delle cognizioni delle cose, possa per veruna maniera formarsene delle immagini, o idee. Per la qual cosa sono essi ricorsi a Dio, cioè che sono stati soliti di fare tutti coloro, che per quantunque ricerche han fatte, loro non è venuto fatto di vedere nella natura le cagioni, di quei fenomeni, che essi investigavano. Costoro pensano adunque che Dio produca in noi tutte le idee nostre, secondo li movimenti che nel nostro cervello si destano. Questa dottrina avea sì altamente poste le radici nel capo del dotto Gianfenista, che io sopra memorai, ch'è, come dissi, s'avanzò sino a dire, che poichè le idee, e le cogitazioni sono secondo lui una cosa medesima, e queste sono *realità* sostanziali dell'anima, in producendole Dio, crei ad ogni istante quasi nuova la sostanza dell'animo. Io conosco che Dio è il primo Autore de' movimenti delle creature: ma una dottrina può dimostrarsi con più chiarezza: ma io sono altresì certo, che, come dice un gran Teologo, sia gran debolezza di causa, quando non si può ella sostenere altrimenti, che col ricorrere a Dio. Tutto Dio opera nella natura: ma non tutto vi opera immediatamente, se non vogliamo farci Panteisti. Donde siegue che nella indagine delle cagioni de' movimenti naturali, non si debba ricorrere a Dio, come a principio immediato, se non quando noi siamo certi, non esservi forza alcuna nella natura, donde quelli possano dipendere: Overo, quando chiare pruove dimostrano, esser la immediata cagione Dio, con che l'altre tutte rimangono escluse. Ora questi Filosofi hanno essi dimostrato con evidenza, che non vi possa essere altra cagione dell'idee nostre fuor di Dio? Han prodotto dimostrazioni, ch'ella sia Dio? fino a tanto ch'essi non l'avranno fatto, essi fabbricheranno in aria tutti i loro sistemi. *Non intendiamo, dicono essi, onde nascono: noi possiamo con chiarezza tutti gl'altri sistemi*

confutare. Queste spezie di ragionari, son per me chiamati *argumenti negativi filosofici*. Essi non hanno maggior forza, che i *negativi istorici*. Io non intendo A poter nascere da B: egli è dunque vero che A non nasca da B. Egli è un bel sofisma. Perciò quel ch'io non intendo, non può somministrare alla mia mente principio alcuno di ragionare, e perciò nè di affermare, nè di negare: non più le idee oscure, che le idee che non abbiamo, possono essere principj de' nostri raziocinj. E' maraviglia che la maggior parte de' Filosofi, i quali insegnano così fatte regole di Logica, se ne smentichino a segno di violarle così spesso. E' certo che ella è vergogna che il P. Malebranche, che tanto studiò nell'arte di ragionare e di cercar il vero, vi sia egli così debolmente e così spesso caduto. Ma via su, accordisi loro tutto; io domando, come confutano essi tutti gli altri sistemi? ci rispondono che in tutti veggono de' grandi assurdi. Orsù, serviamci di questa regola: dimostriamo che niun sistema è più assurdo del loro. Primieramente saranno essi obbligati a sconvolgere tutta la Teologia per sostenerli: essi saranno costretti a dire, che Dio, come Autore della natura, produca in noi quelle idee, alle quali come Legislatore vieta di pensare: e conseguentemente dovranno essi stabilire il sistema del Jurieu, e di certi altri predestinaziani, delle due volontà di Dio, la *decretoria*, e la *Legislatoria* (a). Poi dovranno negarci la libertà di pensare, che noi ci sentiamo così chiaramente nell'animo, cioè che dee commovere a sdegno tutti coloro, che hanno senso o coscienza di se medesimi, quasi che costoro solo intendan meglio se stessi, di tutti gli altri, e quasi tutto il restante degli uomini sieno cocomeri, e perciò senza ragione e senza sentimento di se stessi. Quindi dovranno assoggettarne ad un Fato assai più rapido di quello de' Stoici e de' Spinozisti. Poichè come tutte le nostre azioni libere sono conseguenze de' nostri pensieri, e questi

sono

(a) Veda si il Sig. Puffendorf in iure feciali Divino §. 71.

sono idee, che in noi Dio produce; tutte le nostre azioni non sono che conseguenze necessarie di queste necessarie impressioni. Finalmente intendono costoro ciò che vogliam dire *idee da Dio in noi create*? sono questi i pensieri di Dio a noi comunicati? non credo. Sono entità reali? ma sono esse *sostanze*, o *modificazioni* di sostanza? ne hanno essi chiare idee? perchè dunque non confessano ingenuamente di non intenderne niente, anzi di tenerne su la corda con parole vuote?

13. Credono parecchi, che la mente si produca le idee intelligibili, tosto che sono impresse le materiali nel cerebro. Per quanta voga abbia avuto cotai dottrina, io sono obbligato a confessare, che non la intendo. Primieramente questi moti del cerebro passano essi nell'animo? come le sostanze incorporee non possono avere nella loro essenza movimenti di particelle, di cui sono scovre, non v'ha uomo che possa intendere questo passaggio de' moti corporei nell'animo. Che se essi non penetrano fin dentro essa sostanza della mente, per quanto moltiplicheransi tai movimenti, non troveremo giammai cosa entro esso animo, onde egli esser possa destato a formarsi delle immagini di quelle cose, dalle quali è mosso il nostro cerebro. Ma vi passino pure: converrà che si trasformino, e di spezie materiali divengano intelligibili. Ci farà egli chi intenda una simile trasformazione? Qual ne farà la cagione? Mi si presenterà l'Intelletto Agente de' Scolastici? Quest'intelletto agente introdotto dagli Arabi da' luoghi di Aristotele pessimamente interpretati, non è l'istesso appresso tutti i di lui difensori. Gli Arabi il prendevano per una sostanza intelligente distinta dalla mente umana, e comune a tutti gli uomini: su di che potrebbe leggerli la famosa lettera dell'Arabo *Abi Joasar* traslata nel Latino dal dotto Inglese *Eduardo Pocock*, o le Tesi di *Giovan-Pico della Mirandola*. *S. Tomaso* trovò questo sentimento contrario alla ragione, e l'confutò in molti luoghi

ghi delle sue opere, e specialmente nella prima parte della *Somma Teologica*: certo io non veggio esservi delle ragioni, che meritino l'attenzione d'un serio Filosofo. Ma come e' non trovava la via d'uscir dell'intrigo, del come l'intelletto incorporeo potesse percipere i crassi fantasmi, ritenne egli l'intelletto agente come facoltà dell'istess' animo, distinta però dall' intelletto *passivo*, o *recipiente*, e in ciò (con sua buona pace) disse cosa, che solo la rozzezza di quel secolo, che fertile fu in parole vuote, porrebbe scusare, massimamente essendo egli così grande e così penetrante Metafisico. Comunque siasi, nè l'una nè l'altra sentenza basta a sciogliere la nostra difficoltà. Poiche in quel medesimo intrigo, nel quale siamo a riguardo dell' intelletto *passivo*, noi ci troviamo essere a riguardo dell' agente: conciossiacosache essendo egli così incorporeo, come il primo, è così anche distante da fantasmi, e così ignorante di quelli, come il passivo. Ecco come ci sarà di bisogno d'un' altro agente, ch' ambedue illumini, ciocche sarebbe per menarci in una infinita serie di cotesti intelletti. So che gli Arabi stabilivano l' emanazione della luce incorporea da Dio nell' intelletto agente, da questo nell' anime umane, e quindi nell' altre cose, ciocche poi ritennero i Scolastici negli Angeli, cosicche S. Tommaso dica (a), che da Dio, come da un centro di sfera diramasi questa luce, e perciò sia più densa e più copiosa ne' primi ordini delle Intelligenze più a questo centro vicine, più diradata e minore negl' infimi

F f

ordi-

(a) Prima parte q. 89. art. 1. *In omnibus enim substantiis intellectualibus invenitur virtus intellectiva per DIVINI LUMINIS INFLUENTIAM. Quod (lumen) quidem in primo principio est unum & simplex, & quanto magis creaturae intellectuales distant a primo principio, tanto magis dividitur illud lumen & diversificatur, sicut accidit in lineis a centro egredientibus.*

ordini. Ma io io traveggio, o questo è un bel fanatismo, che dagli Orientali a' Pitagorici e Platonici, da questi al Pseudo Dionigi, e quindi in tutti i Scolastici derivossi, del quale è maraviglia che un sì dotto Metafisico si compiaccia. Quelle immagini di sfere luminose, di raggi permeanti, e diramantisi, son propria lusingare la fantasia di coloro, che si sforzano d'intendere le cose inutelligibili: essi vi si perdono, ed addormentano dolcemente. Il che adiviene per una ragion fisica. L'intendimento nostro o non può aggiungere alle pure intellezioni, o non vi può gran fatto durare. Quindi quando v'è sforzato, vi si sperde: nel quale sperdimento tutta la forza d'intendere ricade nella fantasia. La mente stanca dal primo volo metafisico, e quasi stordita, non avvedendosi del suo passaggio, si intrattiene con piacere nelle immagini fantastiche, credendosi di essere giunta nel sereno della pura intelligenza.

E le virtù che l'anima comparte.

Lascian le membra quasi immobil pondo.

14. Questo medesimo potiam noi dire dell'anima sensitiva, che come mezzana tra la mente e'l corpo introdusse il Gassendo, promosse il Campanella nel suo celebre libro de Sensu Rerum, e seguì il Cudworth nel suo sistema intellettuale. Quell'anima sarebbe anch'ella inutile a farne uscire d'imbarazzo. Noi non intenderemmo primamente, come in le si trasformerebbono le impressioni corporee: poi come da quella passerebbono nella mente, Più: entreremmo in nuove difficoltà: saremmo forzati a credere in noi due spezie di percezioni per loro principio attivo distintissime: noi non intenderemmo le leggi dell'unione nè di queste due fra di loro, nè di ambedue col corpo. Ma bene sà: lo Sturmio ha così fattamente disereditata quell'anima mondana del Moro, e in conseguenza quella del Campanella, e del Cudworth, ch'appena ch'io mi creda troverebbono esse, non che tra i sereni ingegni d'Italia, in esso fantastico Set-

ten-

sentirione, chi potesse a sangue freddo difenderle. Sicchè sono elle svanite,

Così erba sua virtù per tempo perde.

15. Ci resta a vedere, se quello, che i moderni Filolofanti han detto, o più tosto hanno rinnovellato, sia più chiaro. Costoro non dubitano che la mente non possa essere produttrice delle semplici e prime sue idee. S'accordano oggimai, ch'ella debba riceverle. E come essi credono, che i sensi non ne sieno stati dati in vano (in che, se non mi gira il capo, essi non vanno errati), stimano, che non altro sieno queste prime e semplici idee, che le impressioni fatte ne' sensi, e comunicate al cervello. Or come l'anima è presente al cervello, o almeno in quel punto del cervello, dove convengono così fatte impressioni, ella le percepisce nel cervello come nel suo *Sensorio*, secondo che un gran Filosofo parla. Ha pigliato una sì gran voga questo sentimento, che i presenti Filosofi niente credono di veder con più chiarezza. Un dotto Tedesco non si ha fatto scrupolo di scrivere, ch'una tal dottrina sia oggimai *inter demonstrata*, *επιδεικτικος*. Ma ecco una del genere di quelle cose che io dissi intendersi da' sciocchi e da meno penetranti, e non intendersi da' savj. Primamente, queste impressioni del cervello, queste vibrazioni, oscillazioni, ondolazioni, e come che piaccia chiamarle, avrebbon esse ragioni di *forme*, o *immagini* di cose? Non si troverà uomo, se non voglia combatter la coscienza, che l'affermi. Adunque non possono elle passar per idee, giacchè non v'ha uomo che non prenda l'idea per *forma*, o *immagine* di cosa possibile, o esistente. Forse che noi non intendiamo questi Filosofi? insegneranno per avventura, che non essi movimenti sieno idee, ma che l'idee sieno impressioni fatte da tai movimenti, come sarebbono le figure, che per via di moto d'altro corpo si producono in un pezzo di cera? Io non so quanti partigiani troverebbe questa dottrina. Per quel che a me s'appartiene io non intendo, ec-

cettuatane una certa o flessione, o flessibilità delle fibre del cerebro, che altro in lui possa prodursi a questi moti. Pure io loro tutto accordo: intenderò poi, come la mente percepisca queste forme o spezie impresse? le percepirà ella fuori di se? ma se le percezioni sono azioni *immanenti non transeunti*, non più può la mente percepire le idee fuori di se, che l'occhio vedere fuor di se i colori. No, ella,

Come vinto è quel di entro non dichiara.

Vi si ricercerebbe una delle credute dagli antichi *extramissioni*. Ora questo è quello ch' uomo non intende, o per meglio dire, che intende esser contrario a ehari sensi, che delle cose abbiamo. Adunque le percepirà dentro di se: ma noi torneremo alle difficoltà, che sopra ne hanno tanto avviluppato. No, dicono; le vede, perchè unita al cerebro. Ma intendono essi, che voglia dire quell' unione? in che sia posto; quali ne siano le leggi? Ella sa quanto vi han disputato, e vi disputano i favj, e che la lite

Sotto il Giudice ancor sospesa pende.

16. Il P. Malebranche, il quale aveva sottilmente disaminate tutte queste opinioni, e vedutane l'oscurità, e la incertezza, fece in ciò saviamente, di non affermarne niuna; ma non usò della medesima sapienza, quando si vergognò di confessar più tosto la sua ignoranza, che di proporci una dottrina assai più strana ancora e più inintelligibile. La mente, dice egli ch' è così dentro di Dio, come i corpi dentro dello Spazio, e che è più unita con Dio, che col corpo umano, non intende che in Dio quanto intende. In Dio sono le forme eterne ed incommutabili d' ogni cosa: dunque basta che noi ci rivoltiamo a lui, per veder queste forme. Questo sentimento, se l'anticipazione non mi fa travedere, trovasi in qualcheuno degli antichi Platonici, Jamblico parla spesso d'un lume di Dio cadente nelle superficie dell'anima, e quindi riflettentesi, ed illuminanteci colle forme eterne. Io dimostro nella mia Dissertazione de *Rerum Corpori-*

teatum

rearum Origine & Constitutione, ch' ho prefissa agli *Elementi Fisici* di Muscembroek, essere stata questa opinione degli Orientali. S. Agostino s'è studiato di provare colla Scrittura e colla ragione nel suo libro de *Magistro* una Dottrina non molto dissimile da quella di questo Francese, e lungi da ritrattarsene, l'ha egli confermata nel primo delle *Ritrattazioni*. Mi giova credere, di non intendere Agostino: egli di fatto non è stato molto chiaro su questo sentimento, e non conviene combattere un uomo, che non ben s'è spiegato. Quanto al Malebranche, egli fu sì pertinace nel suo sistema, ch' ei arrabbiatamente ripose a quelli, che lo chiamavano fanatico, ch' egli amava meglio d'essere chiamato *Entusiasta*, *Fanatico*, *Illuminato*, che credere ch' e' potesse avere il lume di sua scienza da se stesso. I Francesi, che sapevano che le strane opinioni si confutano meglio col riso, che colla serietà, gli appiccarono un bel sonaglio,

Lui qui voit tout en Dieu, n'y voit pas ch' il est fou.

Ma io non tollero che si scherzi colle cose serie. La dottrina di Malebranche è una fantasma veramente, ma che può portar delle cattive conseguenze. Ella non ha ragion che la sostenga: e quando non vi fossero ragioni, che la confutassero, che avviene delle buone, e delle chiare poste in su dal Signor Locke, e da altri; ella cadrebbe da se stessa: sarebbe così incerta come tutte l'altre. Ma il peggio è, ch' ella, (e se porti in pace l'uomo dotto e religioso), direttamente ne conduce a sentimenti tali, quali non vorrebbe il Malebranche. Vi potrebbe annidare un error nefando,

Come angue suole in fredda spiaggia il verno.

Perciò che da così fatti Principj cominciò lo Spinosismo. Giovanni Regis l'ha dimostro nel suo libretto *Cartesius Spinozismi Architectus*. Spinoza nel trattato *Teologico Politico* avea stabilito, che il pensiero umano è esso pensiero di Dio, e in conseguenza la mente umana contiene in se un saper divino, e sia cia-

scuno per natura Profeta; o come Catone in Lucano parla,

... Dixitque semel nascentibus autor

Quidquid scire licet... Quindi rivoltandosi ed intrigandosi sempre più nel suo errore; nell'Etica negò esser la mente sostanza distinta da Dio; e costituì tutta la sua essenza in una idea di cosa particolare; e poichè le idee tutte particolari contengono nell' unica eterna idea divina, e' voleva dire in buon linguaggio, che la mente umana fosse una dell' idee di Dio, ovvero essa idea eterna ed infinita modificata nel corpo umano da uno individuo corporeo, o sia da esso corpo dell' uomo, sopra che ruota tutta la seconda parte della sua Etica. Giovanni Regis ha dimostrato, che queste erano conseguenze del Cartesiansimo, ed io gli son d'accordo, con tutto che io sappia di certo, che tanto fu lungi da sì ree conseguenze il Malebranche, quanto la sua vita fu di vero saggio, cioè di Cristiano. Ma potete non intendere che voglia dire quell' *unione sostanziale delle menti umane con Dio*: quando io mi sforzo d'intenderla, io non posso intenderla, che alla maniera di Spinoza. Che? vorrebbe Malebranche sostenere un sistema così pericoloso? Sostenerlo senza ragioni? difenderlo con puri argomenti negativi filosofici non ista bene nè alla sua Filosofia; nè alla sua pietà. Ma, Signore, è omai tempo ch'io conchiuda che, poichè Dio, come egli s' insegna nelle sue parole, ha lasciate le cose della natura al buio, in guisa che quanto più gli uomini le ricercano, meno le intendano; anzi di perdere il nostro intendimento in vane ricerche, confessiamo ingenuamente, che tra le infinite cose, che noi ignoriamo, e nelle quali Dio vuole essere ammirato, non già compreso, una sia questa, che noi abbiamo per le mani. Egli non gioverebbe il saperlo: noi non perciò ordineremmo meglio la nostra vita ed i nostri doveri: Egli adunque non cel dimostra. Si contenta di vederne come bambino aggiarne curiosi dattorno alle sue opere, e ridere, diciam

ciam cost, le nostre intrapprese, che noi chiamiamo grandi, e sono trastulli da bambini.

17. Ecco le ragioni della mia ignoranza d'intorno alla natura ed alla origine delle nostre idee. Io non mi vergogno di confessarla: io ho una coscienza chiara di questa mia oscurità: dunque

Cur nescire pudens prave, quam dicere malo?

Gli Scolastici, i quali, che che altri si dica, erano verfatissimi negli studj Metafisici, non han potuto non sentire la forza di tali ragioni, benchè lasciatisi trasportare dal gusto guasto del secolo, essi non v'hanno riflettuto gran fatto: Per ciò alcuni infra di loro più penetranti sono stati insensibilmente forzati ad un sistema, che sentè del Platonico. Han creduto, che l'intelletto nostro non intenda le cose in *individuo*, ma sotto idee generiche di *ente*, e di *vero*, non vedendo ch'altre idee intelligibili potessero essere nella mente. Ma potrebbe dirsi cosa meno intelligibile di questa? non vedevano essi, che lasciavano la mente nell'ignoranza degl'individui, la cui scienza è assai più necessaria della scienza degli universali? non sentivano essi la coscienza che s'opponeva a' loro sentimenti? Questo non è illuminarne, egli è buttarne in tenebre assai più dense. Tutte queste oppinioni sono per verità conseguenze d'una cattiva Logica: perciocchè tutti questi Filosofi hanno cominciato le loro ricerche su quest'argomento da quello ch'essi non intendevano: *un non so che* ha guidato tutti i loro ragionamenti: indi tutti per necessità sono usciti in un'altro *non so che*: pure non è la sola mala Logica che l'ha prodotto: l'oscurità della materia n'è stata ella a parte, o per mio avviso, principal cagione.

18. Passo alla opinione del Volfo, della quale ella fa menzione nella sua lettera. Ella ben sa, come questo Filosofo nella *Psicologia razionale*, distingue le idee materiali o immaginarie, dalle intelligibili. Chiama quelle le *impressioni fatte nel cervello* dagli oggetti esterni, o risvegliate da essa forza motrice del corpo; e

queste le percezioni corrispondenti alle idee immaginarie. Secondo il Volfio la mente non vede a patto alcuno queste impressioni del cerebro, o sieno idee e forme corporee, poichè sono esse esterne alla sua essenza, e perciò da lei infinitamente distanti: ma è ella sì bene provveduta d'una tal forza, che con quella medesima serie, ed ordine, con cui nascono l'idee immaginarie nel cerebro alla presenza di qualche parte di questo mondo sensibile, ella si produce l'idee intelligibili, che alle immaginarie corrispondono, e le quali sono particolari determinazioni di essa forza intellettuale. Ora la serie tutta di queste idee intelligibili è così fatta, che sempre l'antecedente contiene in se una ragion sufficiente di quella che seguirà: e poichè ciascuna idea intelligibile, o sia percezion particolare costituisce un particolare stato dell'anima, tutta la possibile serie dell'idee, che la mente umana puote avere in tutta l'eternità, pone capo nel primo stato dell'animo, o sia nella prima sua percezione. Non altrimenti che tutte le possibili modificazioni del corpo provengono dalla di lui forza motrice, che gli è essenziale, e pongono capo nel primo stato del corpo, il quale nasce dalla di lui forza motrice modificata individualmente nel primo momento della esistenza del corpo. Questo è quello, che chiamasi *armonia prestabilita*: perciocchè ella nasce tra la mente e'l corpo dall'esser così prestabilite quelle forze da Dio, ch'esse nelle loro determinazioni armonicamente si corrispondano: esse ci spiegherebbono tale armonia con un sol verso,

Annuimus pariter vetuli notique columbi.

19. Ma, per quanto appartiene a quell'armonia prestabilita, della quale non è mia intenzione qui ragionare, permetterà ch'io francamente dica,

Che può bella parer, ma nulla vale.

Io non dubito, che il Leibniz e'l Volfio non abbiano tenuto questa tal dottrina, che in conto di vana ipotesi, ch'essi non avrebbon potuto provare per niun

argo-

argomento: perciocchè se essi altrimenti n' avessero pensato, avrebbero essi molto derogato alla fama di sordi, non di capricciosi filosofi. Che? non vedevano essi, che avendo tutte l'altre opinioni tolte, come incerte, o incomprendibili, ne menavano in una oscurità di tutte le cose, e nella incomprendibilità, di che che sia? Se io fossi di quelli, che s'attaccano troppo incivilmente alle conseguenze de' sistemi, li quali il Volzio chiama *conseguenziaristi*, io loro appiccarei una conseguenza d'*idealisti*: ma dirò solo (e ciò vietar nol possono) che un tal sistema ci pone in uno stato d'ignorare i corpi come *esistenti*, e di conoscerli solamente come possibili. Il Signor Volzio medesimo, per quanto ho potuto io raccogliere dalla sua Psicologia razionale, non si farebbe far della forza, per concederlo. Mi contenterò ancora di non dir niente dell'interno Fato, a cui questo sistema n' assuggettisce: io non voglio sapere come il Volzio s'è disbrigato di quest'accusa, che gli è stata fatta: poichè io avrei ancora degli argomenti positivi per distruggere una tale ipotesi. Ma io non vo saperne nulla. Mi basta che questi gran filosofi, che l'hanno sostenuta, ne conoscano anch'essi l'incertezza, e possano sopra questa materia, così bene, com'io, dire,

O mente vaga! al fin sempre digiuna.

20. Che che sia dunque dell'armonia prestabilita, io dico che questa opinione del Volzio, *che a distinte idee materiali corrispondono distinte percezioni*, non può reggere, senza toglierne il giudizio, e'l raziocinio, o almeno senza avvilupparne in molte altre ipotesi, che sono più ancora incomprendibili. Ognun sa, che il giudizio, e'l raziocinio sono la percezione della relazione dell'idee: ora date due idee A, B materiali, corrisponderanno a queste, secondo il Volzio, due intelligibili, C, D, così tra loro distinte, come A, B: cosicchè come A non è B, nè contiene B, niuno individuo contenendo l'altro, da cui è essenzialmente distinto; così C non è D, o non contiene

ne

ne D. E perciò come poste A, B, non s'è poste giudizio, o percezion della loro relazione, così non si è posto, nate C, D. Forza è dunque aggiungere una terza intelligibile, nella quale si uniscano C, D. Sia questa X. Ora X è così distinta da C, e D, come queste infra di loro: per tanto niuna di queste sarà contenuta in X, nè ponendo X, si portà il giudizio. Che se si dirà ch'amendue C, D, si contengano nella sola X: come, C D corrispondono e rappresentano A, B, sarà vero che A e B siano nella sola X: ed in conseguenza una percezione, o idea intelligibile consisterà, e corrisponderà a due, (e così ne' lunghi raziocinj, a 4, 5, 10) materiali, cioè che distrugge l'altra dottrina del Sig. Volfio. Se dunque ella è vera, sarà X così singolare, e non contenente niun'altra, come C, come D. Ecco tolto tutto il giudizio; e l'raziocinio. Diranno, che il giudizio sarà posto nella *conscienza* di C, D? Ma o essi dicono *un non sa che*, o questa conscienza è una percezione di C, D, cioè la percezione X, la quale se una essendo e singolare contiene C, D, si distrugge la dottrina del Volfio: se non le contiene, si toglie a noi il giudizio, e con ciò si distruggono tutti i principj della Scienza Psicologica; i quali, secondo Volfio medesimo, debbono prenderli dalla chiara conscienza di ciocchè in noi vividamente sentiamo. E dunque assolutamente falsa questa dottrina.

21. Queste ed altre osservazioni, e ragioni mi portano a concepire la percezione come un'azione perenne della mente, la quale applicata a varj oggetti, per varj rapporti si chiami varia e diversa. Questa sola via truovo per uscire da' molti intrighi, ne quali i sentimenti finora intorno a ciò tenuti da Filosofi ne avviluppano. E come la medesima forza motrice applicata a più corpi A, B, C, chiamerassi moto di A, C, B, e forse anche per la varia loro determinazione, e per varj rapporti chiamerassi moto perpendicolare, o parallelo, o circolare; così per avventura

tura la medesima e perenne azione della mente applicata a varj oggetti, onde che sia a lei presentati, dirassi varia percezione. Io non istabilisco questo come uomo, che venga dal Concilio degli animi, ma come chi congettura. Veggo però che con tal sistema si truova una facile ragione di spiegare, e d'intendere tutti i più difficili fenomeni dell'animo, che noi per interna coscienza sentiamo, e de' quali il Sig. Volfio nell'una, e nell'altra Psicologia, l'Empirica, e la Razionale, fa gran raccolta. V. E. mi onorebbe infinitamente ancora se su tal dottrina mi desse suo giudizio; perochè ella potrà di facile intendere, quanto io sia timido nell'istabilire che che sia in Filosofia naturale, nella quale tutte le idee nostre sono imperfette, ed oscure.

22. Nel terzo numero della sua lettera V. E. ha prodotta tal dimostrazione della dottrina del Volfio d'intorno la durazione delle idee intelligibili, che niuna cosa pare, che possa più chiaramente dimostrarsi, massimamente se egli è vero ciò che gli Scolastici hanno comunemente insegnato, non essere possibile nella presente vita lo stato delle pure intelligenze. Conciosia che come è dimostrazione matematica, che ogni moto si fa in tempo divisibile, così e' sarebbe dimostrazione matematica, ciascun'idea intelligibile durare per qualche tempo corrispondente alla durazione del tempo, in cui i Fantasmi, o movimenti del cerebro mantengono vivaci. Ma ella mi perdonerà se io procedo a dire, che dove questa dottrina del Volfio non venga spiegata col sistema, che qui sopra ho posto, ella distrugge affatto tutta la natura de' nostri giudicj, e ratiocinj, e specialmente se si aggiunge a questa l'altra sua dottrina, che le idee intelligibili sieno una medesima cosa colle percezioni. Eccone una dimostrazione, per quanto in queste materie si può, ordinata ad uso de' Geometri.

1. La percezione e l'idea intelligibile sono una medesima cosa.

2. Il giudizio è la percezione di relazione di convenienza, o di disconvenienza di due idee A, B.

3. Non possono conferirsi due idee, che non coesistono in una medesima percezione: perciocchè se non coesistono in una medesima percezione A, B, non può di loro, che una sola per volta esser presente all' intelletto.

4. La percezione dura e coesiste a tempo divisibile.

5. Ad ogn'idea immaginaria risponde la sua intelligibile.

D. Dati due oggetti A, A, noi giudichiamo della loro convenienza, o disconvenienza paragonando le loro idee intelligibili (2). Come queste sono esse percezioni (1) noi ne giudichiamo conferendo le loro percezioni: queste debbono esser distinte (5), e coesistere a distinti tempi (4): sieno questi tempi P, Q, coesisterà l'idea intelligibile di A a P, di B a Q: dunque A e B non coesisteranno in una medesima percezione, e perciò non potranno paragonarsi (3): dunque posta la pura ipotesi del Volfio noi giammai non giudicheremo, nè ragioneremo.

23. Finalmente per non fare d'una lettera un volume, d'intorno all'universalità delle idee, noi non differiamo gran fatto. Io credo, che tutta l'universalità delle idee sia posta nell'una, veloce, e confusa percezione de' simili, e singolari. In questo io ho del temerario: io opino: esco dalle leggi del mio filosofare. Io affermo non potere in niuno conto sussistere le spezie universali de' Platonici, e de' Semi-Platonici. E non dico ciò, perchè io non intenda l'essere coteste idee eterne, e quindi da noi partecipate o perciocchè non creda che non vi abbia oggimai Filosofo, che voglia seriamente piatire su queste fantasime: ma perchè stimò, che tutta la forza dell'astrazione nostra, da cui si vuol derivare tali idee, non faccia altro, che a poco a poco dalle idee singolari e distinte, riscare le circostanze di singolarità e di

e di distinzione, metterne nello stato, nel quale noi veggiamo queste medesime idee, ma confuse, perchè meno individuate, e perciò le percepiamo con velocità, onde nasce la nostra persuasione d'esser aggiunti nello stato delle idee universali. Di fatto un uomo, il quale non avesse, che una idea singolare, e non potrebbe giammai, per quanto si sforzasse, estrarne l'universale. Questa deve essere la ragione, per cui i fanciulli non hanno, che idee tutte particolarissime, perchè non ne hanno che poche, e tutte di sensazione, e perciò vivacissime; di guisa che essi anzi di poterle attenuare, o spogliare delle proprietà individuali per mettersi nello stato, che chiamasi d'idee universali, son più facili a non pensare a niuna. E per la medesima ragione io credo, che nella mente de' primi autori delle lingue, i nomi, che chiamansi appellativi, e che ora sono universali, fossero propri, e singolari. Per tanto, come questi vocaboli divennero universali, quando si adattarono a più, e simili oggetti, così la percezion nostra a poco a poco diviene universale, quando si adatta con velocità a' più, e simili oggetti, i quali spogliati delle circostanze individuali si veggono in confuso, e perciò possono passare presso a' poco attenti per uno, ed universale. Forse che questa medesima è stata la cagione, per la quale gli Scotisti si sono persuasi, esserci delle nature, *formaliter ex natura rei*, come essi parlano, universali, e per cui gli Arabi Filosofanti non altrimenti hanno intesa la materia prima di Aristotile, che come una, semplice, immensa, universale natura, qual'è lo spazio vacuo degli Epicurei, come par che ne la descriva *Abi Soafar* nella lettera, che io ho qui sopra memorata.

24. Io penso d'averle spiegata tutta la serie de' miei pensieri, sebbene per *summa capita*, come dice si, sopra la natura, e l'origine delle idee. Me prima che io finisca, mi permetterà, che le confessi, che se ho stabilito su di ciò arditamente qualche proposi-

posizione, ciò non è stato per derogare al genere di Filosofia, che io professo, o per iscreditare chiechessia, che io venero i grandi Uomini, ma per dirle con ingenuità, quel che a me ne pare. *Talis sum in scriptis aliorum, tales volo intellectores meorum*, dico con S. Agostino. In questo genere di studj, fin dove la religione mi permette (della quale io sono estremamente geloso, e la quale io intendo bene Dio volere essere l'unica, e la più gradita mia cura, e'l deposito, che io ho ricevuto dalla sua misericordia, e d'intorno a cui io non debbo filosofare) io amo la libertà degl'ingegni. Son lungi ancora da offendermi delle censure, che mi si fanno: anzi protesto di bramarle. Se elleno sono umane, e discrete, mi piacciono, perchè sono a seconda della mia natura: se sono aspre, ed inurbane, mi piacciono ancora, se m'istruiscono: e se mi dispiacciono, egli è più perchè io amo, che altri non sia incivile, e zutico, che perchè mi offendano. Così piaccia a Dio di spirare ne' cuori umani la carità nel disputare: perciocchè finalmente e' bisogna, che ei persuadiamo, non esser questo, ove noi siamo, il secolo del sapere,

In questi umani, a dir proprio, ligustri,

Di cieca oblivione oscuri abissi:

conciossiachè, come gravemente parla il più dotto de' Teologi, ed il più grande de' Padri di nostra credenza, *quia natura nostra ut esset Deum habet auctorem, procul dubio, ut vera sapiamus ipsum debemus habere doctorem, ipsum etiam ut beati simus suavitatis intima largitorem* (a). E con ciò sono di V. E. &c.

(a) *S. Aug. de Civit. Dei lib. 11. cap. 15.*

I L F I N E .

